

مەللىي تۈرىتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى تۇغىرسىدا ئومۇمىي بايان

مەللا تىلدر نەشرىياتى

.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
مۇندىر بىجە	82
.....	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....
مۇقدىدەمە 1	80
بىرىنچى باب جۇڭگۈنىڭ مىللەي تېرىرىتۆر يىلىك ئاپتونومىيە	.....
تۈزۈمى 24	.....
بىرىنچى بولۇم مىللەي تېرىرىتۆر يىلىك ئاپتونومىيىنى	.....
يولغا قويۇشنىڭ ئوبىيكتىپ ئاساسى 27	.....
ئىككىنچى بولۇم مىللەي تېرىرىتۆر يىلىك ئاپتونومىيە	.....
دىگەن نېمە? 31	.....
ئۈچىنچى بولۇم مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ	.....
قۇرۇلۇشى 36	.....
ئىككىنچى باب مىللەي تېرىرىتۆر يىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر	.....
قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى 54	.....
بىرىنچى بولۇم دېموکراتىك سىقلاب دەۋىرىدىكى	.....
ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن - نىزاملار 54	.....
ئىككىنچى بولۇم دۆلتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلا-	.....
دىكى مىللەي تېرىرىتۆر يىلىك ئاپتونومە-	.....
يىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى 62	.....
ئۈچىنچى بولۇم 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇن ئېلان	.....

- قىلىنغاندىن كېىنكى مىللەي تېرىرىتورد -
يىلىك ئاپتونومىيگە دائىر قانۇنچىلىق
قۇرۇلۇشى 79
- تۇقىنچى بولۇم 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىڭ
مىللەي تېرىرىتوريىلىك ئاپتونومىيە توغرد -
سىدىكى يېڭى بىلگىلىرى 93
- ئۇچىنچى باب «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ مىللەي
تېرىرىتوريىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ
تۈزۈلۈشى 98
- بىرىنچى بولۇم مىللەي تېرىرىتوريىلىك ئاپتونومىيە
قانۇنىنى تۈزۈشتىكى يېتەكچى ئىدىيە ۋە
ئاساسىي پېرىنسىپ 98
- ئىككىنچى بولۇم مىللەي تېرىرىتوريىلىك ئاپتونومىيىنى
 يولغا قويۇشتىكى تارىخي تەجرىبىلەر -
نىڭ ئىلمىي يەكۈنى 109
- تۇقىنچى باب مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئورگانلىرى 121
- بىرىنچى بولۇم مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتو-
نومىيە ئورگانلىرى دېگەن نېمە؟ 121
- ئىككىنچى بولۇم ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خاراكتەرى
تېرى 126
- ئۇچىنچى بولۇم ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىل

- قىلىنىشى 136
- بەشىنچى باب مىللې ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئۇرگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى 142
- بىرىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە هوقۇقىنىڭ خاراكتېرى 142
- ئىككىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە هوقۇقىنىڭ ئاساسىي
مەزمۇنى 146
- ئالتنىچى باب دۆلەتنىڭ مىللې ئاپتونومىيلىك جايلارغا
قاراتقان رەھبەرلىكى ۋە بەرگەن ياردىمى 185
- بىرىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ مىللې ئاپتونومىيلىك جايلارغا
رەھبەرلىك قىلىش پىنسىپى 187
- ئىككىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ مىللې ئاپتونومىيلىك
جايلارنىڭ ئىقتىصادىي تەرقىيياتى ۋە
ھەدەنىيەت تەرقىيياتىنى تېزلىتىشكە
ياردەم بېرىشتىكى مۇھىم مەسئۇلىيىتى 203
- ئۈچىنچى بۆلۈم يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئۇرگانلىرى
ئەللىك بىلەن مىللې ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ
لەپەنلىك ئىقتىصادىي ھەپھەت مۇناسىۋىتسىنى
مۇۋاپق تەڭشەش 212
- يەتنىچى باب دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ۋە مىللەتلەر-
نىڭ ئۇرتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى
سۇدۇش 218

- برىنچى بولۇم دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ۋە ئاز
سانلىق مىللەتلەرنىڭ تېرىرستورىيەلىك
ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك
قىلىش 218
- ئىككىنچى بولۇم تىنچلىق، تىتتىپاقلق، ھەمكارلىق
ئاساسىدىسىكى سوتىسىالىستىك مىللەي
مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاز-
دۇرۇش 222
- ئۇچىنچى بولۇم مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى
سۈرۈش پىرىنسىپى 231
- سەكىزىنچى باب «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇر بىتتىنىڭ مىللەي
تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ
 يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش 236
- برىنچى بولۇم مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىبى ۋە ئۇنىڭ
دائىمىي كومىتېتىنىڭ نازارەتنى يولغا
قويۇش 242
- ئىككىنچى بولۇم گوۋۇيۇھەنىنىڭ ۋە مۇناسىۋەتلىك يەرلىك
دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ كاپالىتنى يولغا
قويۇش 247
- ئۇچىنچى بولۇم مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئىزچىل يولغا
قويۇلۇشى 257

تۇتىنچى بۆلۈم جۇڭگۇ كومىمۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ
رەببەرلىكىنى يولغا قويۇش 264

قوشۇمچە:

1. جۇڭگۇدىكى ھەرقايىسى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilar -
نىڭ نامى ۋە قۇرۇلغان ۋاقتى 276
2. دۆلتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللىر دە مىللەي
ئاپتونومىيلىك جايilar ۋە كۆپ مىللەتلەك ئۆلکىلەر
تۈزگەن مىللەتلەر توغرىسىدىكى ئايىرم قانۇن - نزاام -
لار مۇندەر بىجىسى (1949 - 1953 - يىلغىچە) 286
3. مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilar 1955 - يىلىدىن
1966 - يىلغىچە تۈزگەن ئايىرم نىزاملارنىڭ
مۇندەر بىجىسى 298

مەلکىتىمىزدىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن
 ... ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن
 ... ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن
 ... ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن
مۇقدىدەمە مەلکىتىمىزدىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن
 ... ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن
 ... ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن
 ... ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن ئەنلىكىنەمەن
 يېرىم ئىسرىدىن كۈپۈرەك ۋاقىتتىن بۇييان، مەملىكتىمىزدىكىنى
 ئاز سانلىق مىللەت خەلقلىرى خەنزاو خەلقى بىلەن، بىرلىكتە،
 جۇڭگو كومىئىستىك پارتىيىسىنىڭ وەھبەرلىكىدە، مىللەتلەر
 مەكارلىقىنى قەتتى داۋاملاشتۇرۇپ، بېڭىن دېموکراتىك ئىنتىقـ
 لاب يولغا بىلە مېگىپ، جاھانگىرلىك، فېتۇدالزىم وە بىبۇرۇـ
 كرات كاپىتالىزمنىڭ ئەكسىيە تېچىل ھۆكۈمەرالىقىنى ئاغدۇرۇپ
 تاشلاپ، مىللەي زۇلۇم تۈزۈمىنى يوقىتىپ، ئورتاق ئازادىققىتا
 ئېرىشتى. جۇڭخۇا خەلق جۇھۇرۇيىتى قۇرۇلغاندىن بۇييان،
 مەملىكتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى جۇڭگو كومىئىستىك
 پارتىيىسىنىڭ وەھبەرلىكىدە، ماركسزم - لېنسىزم ۋە ماۋ زېدۇڭ
 ئەدىيىسىدىن ئىبارەت نەزەرىيىتى قورالنى تەتبىق قىلىپ، خەلق
 دېموکراتىيىسى دىكتاتۇرلىقىدىكى ھاكىمەتنى قۇدۇپ، بىرلىكـ
 كەلگەن دەلتەت تىچىسە سوتىسيالىزىم يولىنى بويىلاپ، 30
 نەچچە يىللەق مۇساپىنى يەنە بىرلىكتە بېسىپ ئۇتتى. مەملىكتىـ
 مىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى داۋاملىق تۈرددە يەنە مۇشۇ يۈنىلىش
 بويىچە تەۋەرنىھە ي ئالغا بىسىۋېرىدۇ.

ماركسزم - لېنسىزممىڭ مىللەي مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى

ئاساسى قاىدىسى بويىچە، جۇڭگو ئىنقالىابى ۋە قۇرۇلۇشنىڭ نەچەچە ئۇن يىلدىن بۇيانلىي مىللەت خىزمەت جەھەتنىكى ئەمەلە- يەت تەجربىلىرىكە ئاساسەن، جۇڭگۈدەك بۇنداق كۆپ مىللەت- لىك مەملىكتە، مىللەتى زۆلۈم ۋە مىللەتى ئېكىپلاتاتىسيه تۈزۈمىنى يوقاتقاندىن كېيىن، مىللەتى مەسىلىنى يەنمۇ ئىلگىرى- لەپ ھەل قىلىش ئۈچۈن بىز تۆۋەندىكى بىزىنەچە مۇھىم پىرنىسىقا ئەمەل قىلىپ كەلدىق.

بىرىنچى، مىللەتلەر بىر - بىرىگە ھۈرمەت - قىلىش پىرنىسىپى. بىر خىل ئىجتىمائىي ھادىسە سۈپىتىدىكى ھەرقانداق مىللەت تۈزۈنىڭ تۈغۈلۈش، تەرىققىي قىلىش ۋە تارىخ سەھىسىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش جەريانىدا تۈزۈنىڭ ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن، ئىنسانلار جەمئىيەتتىنىڭ تارىخى ۋە مەددەنپىتى ئۈچۈن بىلگىلىك تۆھپىلەرنى قولشقا، 1848 - يىلىلا ماركس بىلەن ئېنگىلس «مۇقەددەس ئائىلە ياكى تەنقدىنى تەنقدىدە قىلىش تۈستىدە ئېلىپ بېرىلەلغان تەنقدىدە دېگەن ماقاپلىسىدە: "قادىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە ھەربىر مىللەت بىزى جەھەت- لەردە باشقا مىللەتلەردىن تۈستۈن تۈرۈپ كەلدى"^① دەپ كۆرسەتكەندى. ئېنگىلس ئىرانىيە، پولشا ۋە گوتتۇرا ياؤرۇپا- دىكى ئېزىلگۈچى ئاجىز مىللەتلەر مەسىلىسىنى بايان قىلغان

^① «ماركس ئېنگىلس ئەسەرلىرى»، 2 - توم، خلق نەشرىيەتتىنىڭ 1957 - يىل نىشرى، 194 - بىت.

چىخىدا، بۇ تاجىز، ئېزىلگۈچى مىللەتلىك نۆزىگە خاس "هایاتىي كۈچ" كە ئىگە ئىكەنلىكىنى، "دەل ھەرقايىسى ئەل تىشلىرى نۆزى ئۆچۈن تەلەپ قىلغان مۇستەقىل، مىللەتلىي ياشاش هوقۇقىغا ئىگە"^① ئىكەنلىكىنى نۆچۈق نۇوتتۇر، ھا قويغادى. دېيدىك، ھەربىر مىللەت نۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقىغا ئىگە، ھەربىر مىللەت نۆزىنىڭ "هایاتىي كۈچ" كە ۋە ياشاش هوقۇقىغا ئىگە. ماركسزم كلاسسىكلرىنىڭ بۇ نۇقتىنىزىرى تارىختىن بۇيانلىقى فېئوداللار سىنپى ۋە بۇرۇزۇغا سىياسى ئوبىزورچىلىرىنىڭ مىللەتة. لەرنى كە مستىدىغان ۋە مىللەتلىي ئىمتىيازىنى تەشۇق قىلىدىغان ھەر خىل - ھەر يائىرا مۇقاىىلرىغا تاشكارا قارشى قويۇلغان بولۇپ، پروفېتارىيەتىنىڭ مىللەتكە ۋە مىللەتلىي مەسىلەگە توغرى مۇئامىلە قىلىشتىكى تۈپ مەۋەقدسى، ماركسزمىنىڭ مىللەت ۋە مىللەتلىي مەسىلە توغرىسىدىكى نەزەرىيىسىنىڭ نۇلى ھېسابلىنىدۇ.

ستالىن، ماۋ زىبۇڭمۇ ماركس، ئېنگىلىستىڭ بۇ نۇقتىنى زەرلىرىنى يەنئىمۇ ئىلگىرىلەپ بايان قىلدى. 1948 - يىلى، ستالىن «فېنلاندىيە ھۆكۈمىتى ۋە كىللەر نۆمىكىنى كۆتۈۋېلىش مۇناسىۋىتى بىلەن نۆتكۈزۈلگەن چۈشلۈك زىيابەتتە قىلىنغان سۆز»دە مۇنداق دېگەندى: "ھەربىر مىللەت، ھەيلى نۆ چوڭ ياكى كىچىك مىللەت بولۇن، نۆزىنىڭ ماھىيەتلىك ئالا مىدىلىكىگە، باشقا

^① «ماركس - ئېنگىلىس نەزەرلىرى»، 16 - توم، خلق نەشرىيەتىنىڭ 1964 - يىل نەشرى، 175 - بىت.

مилләтлەرдە تېپىلمايدىغان ۋە شۇ مىللەتنىڭ ئۆزىگىلا خاس بولغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە. بۇ نالاھىدىلىكلىرى ھەربىر مىللەت-نىڭ دۇنيا مەددەنیيەتنىڭ ئورتاق خەزىنەسىگە قوشقان تۆھپىسى سۈپىتىدە ئۇ خەزىنەنى تولۇقلىغان ۋە بېبىتقان بولىدۇ. مۇشۇ مەندىن ئېيتقاندا، بارلىق مىللەتلەر، ئۇلارنىڭ چوڭ ياكى كىچىك مىللەت بولۇشدىن قەتىئىنەزەر، ئۇخشاش ئورۇنىدا تۈزىدۇ، ھەربىر مىللەت باشقا ھەرقانداق مىللەتكە ئوخشاشلا مۇھىم.^① 1956-يىلى ماۋ زىبۇڭ «تۈن چوڭ مۇناسىۋەت توغە-رسادا» دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن: “ئېتىراپ قىلىش كېرىءەككى، ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ ئارتۇقىلىقى بولىدۇ، بولمىسا ئۇ قانداق مەۋجۇت بولۇپ تۈرالىيدۇ؟ قانداق راۋاجىلە-نالايدۇ؟ شۇنىڭ بىلەن بىلە، ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ يېتىش-سىزلىكىمۇ بولىدۇ.” ئۇ يەنە كونكىرىت قىلىپ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: “ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھەمىسى جۇڭكۈ ئارىخغا تۆھپە قوشقان.”

ماركسزم - لەپىنزم، ماۋ زىبۇڭ ئىدىيىسىنىڭ مىللەتلەر توغە-رسىدىكى توغرى تۇنۇشقا ئاساسەن، دۆلتىمىز مىللەتلەر ئۆز ئارا مۇرمەت قىلىش پېرىنسىپدا چىڭ تۈرۈپ كەلدى ھەمە خەنزۇلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ھۇرمەت قىلىشى لازىملىقىنى

^① سۈۋىت ئىتىپاقي «خەۋەرلەر» گىزىتىنىڭ 1948-يىل 4-ئاينىڭ 13-كۈنىدىكى ساندىن.

تەكتىلەپ، مىللەتلەرنىڭ ئۇزىمارا ئۆگىنىشىنى تەش بېۋەس قىلىپ كەلدى.

ئىككىنچى، مىللەتلەر بىردىك باراۋەر بولۇش پېرىنسىپى.

ماركسزم - لېنىزىمىنىڭ «مىللەتلەرنىڭ بىردىك باراۋەر بولۇشىنى تەلەپ قىلىش»^① تۈغىرىسىدىكى پېرىنسىپى پۇتون دۇنيا پىرولىتارىيەت ئىتقىلاپنىڭ تۈپ مەيدانىدا تۇرۇپ ئوتتۇرغا قوبۇلغان. ماركسزم - لېنىزىمىنىڭ بۇ پېرىنسىپى 17 و 18-

تەسىرلەردىكى ياخۇرۇبا بۇرۇۋۇئازىسىمىنىڭ سىياسىي ئۇبىزودچىلىرى ئوتتۇرغا قويغان «مىللەتلەر باراۋەر بولسۇن» دېگەن شوئارغا ماھىيەت جەھەتنىن ئوخشىمايدۇ. يېقەنقى نەچچە يۈز يىلدىن بۇيانقى كاپىتالىزم تۈزۈمىنىڭ تارىخى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بىردىكى، بۇرۇۋۇئازىيە ئوتتۇرغا قويغان «مىللەتلەر باراۋەر بولسۇن» دېگەن شوئار كاپىتالىزىغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىدە ئاكتىپ تارىخى رول تۈينىغان بولىسمۇ، لېكىن ماھىيەت جەھەتنى ئېيت قانىدا، بۇ شوئار ھەرقايىسى بىل بۇرۇۋۇئازىسىمىنىڭ بىرلىككە كەلگەن مىللەي بازارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش، كاپىتالىزىمىنىڭ تەرىدىقىي قىلىشىنى ئاك ياخشى شارائىت بىلەن تەمن ئېتىدىغان نوقۇل مىللەي دۆلەت قۇرۇشتىن ئىبارەت تۈپ ۋەزپېسىگە بويىد.

① لىشن: «مىللەي مەسىلە داشر تېزىسلار»، «لېنىز ئەسىدەر لىرى»، 19-توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1959-يىل نەشرى، 238-بىت.

سۇندۇرۇلغان. ياؤروپا بۇرۇۋاتا سىياسىي تۈبىزورچىلىرى "مەللهتىن
 لەر باراۋەر بولسۇن" دېگەن شوئارنى تۇتۇرىغا قويۇشقا مىللەتى
 مەنپەتەتپەر مەسىلەك مەيدانىنى ئاساس قىلغان، ئۇلار دۇنيادىكى
 مەللهتلمىنىڭ بىردىك باراۋەر بولۇشنى ھەققىي تەشەببۈس
 قىلمايدۇ، بىرەر مەملىكتەن باشقا بۇرۇۋاتازىيىسى مۇستەقلەل مەللىي
 دۆلەتنى ھەققىي تۈرە قۇرۇپ كۈچەيگەندىن كېيىن، "مەللهتىن
 لەر باراۋەر بولسۇن" دېگەن شوئارنى دەرھال چۆرۈۋەتتىپ،
 تۈچۈقتىن - تۈچۈق مەللهتلمىنى تالان - تاراج قىلىش ۋە مۇس -
 تەملىكچىلىك قىلىپ تاجاۋۇز قىلىش، تېزىش سىاستىنى
 يۈرگۈزىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "مەللهتلمىنىڭ
 بىردىك باراۋەر بولۇشنى ئىلان قىلىش، بۇرۇۋاتازىيىنىڭ قاردا -
 شىچە، بىر خىل ئالدامچىلىق، بىزنىڭ قارىشمىزچە، بۇ - راست
 گەپ، بۇ راست گەپ بارلىق مەللهتلمىنى تېزدىن يېنىمىزغا
 قارىشمىزغا ياردىم بېرىدۇ."^①
 ماركسىز - لېنىنزم تەشەببۈس قىلىپ كەلگەن مەللهتلمى
 بىردىك باراۋەر بولۇش پىرىنىپ تۆۋەندىكى بىرئەچچە مۇھىم
 مەزمونىنى تۆز تىجىگە ئالىدۇ:
 1. مەللهتلمىنىڭ بىردىك باراۋەر بولۇش دۇنيادىكى بارلىق

① لېنىن: «پ. كېيىۋىكى (يۇ. - پىداكۇۋ)غا جاۋاب»، «لېنىن
 نەسەرلىرى»، 23 - توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1958 - يىل نەشرى،

مilleh-tlehr-niñk bärdeh-k bäräwär bülüsniñ hüm kóp milleh-tlik
dölléh-ttılık tıçjidiñki milleh-tlehr-niñk bärdeh-k bäräwär bülüsniñ tóz
tıçjike thallidü. Xeلقтарا جе hëhten tıbiqannda, möhemi, mösteme
likler ۋە تەرەققىي تاپىغان دölléh-tlehr, تەرەققىي تاپىغان
raionlar-dikti milleh-tlehr-niñ pötöñlehi bäräwär halda döñiyadik
milleh-tlehr qatar-bda qad kóttörüp törösh tımkaniyitké tıgę
qiliş lazim; kóp milleh-tlik döp tayırlısmay, bärdeh-k
qannda, milleh-tlehr چوڭ ياكى كىچىك döp tayırlısmay, bärdeh-k
bäräwär bülüsü kérək. Milleh-tlehr-niñk bärdeh-k bäräwär bülüsni
hëcqcisi tördeh tıshqa tashörösh tózçöñ, millehi zölöm ۋە tıb
sipplatastisise tózömdilik yiltizni قورۇتۇش، yehni sennipi
zölöm ۋە tıbkipplatastisise tózömdini yوقىتىش lazim. Thadeh-mi
nadem tıbkipplatastisise qilişgan tıheval yocalfan haman, mla-
leh-tten milleh tıbkipplatastisise qilişgan tıhevalo شۇنىڭغا
nëgiship yوقىlidü: milleh-tlik tóz tıçjidiñki sennipi qardı.
قارشىلۇق yocalfan haman, milleh-tlehr tariṣdiñki döshem-tlik
mónasistimö shouniñga tıbkipplatastisise tóz tıçjidiñki sennipi
tibiqannda, jahan-ğırliknuk mösteme likçigiluk tózömdini yوقىتىش
lazim; kóp milleh-tlik dölléh-tlik tóz tıçjidiñ tıbiqannda, mla-
liyi zölöm tózömdini yوقىتىش lazim. Bu yerdikى tılaç mähe-
yemtlik mäsle shökü, milleh-tlehr bäräwärlikni hëcqcisi tıshqa
tashörösh tózçöñ, sennipi yوقىتىش lazim.

ل. 2. كۆپ مىللەتلىك دۆلەتتە مىللەتلەرنىڭ بىردهك باراۋۇر بولۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش تۈچۈن مىللەتىي ئىمتىيازغا قارشى تۈرۈش لازىم. ئېنگىلس مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: نېمىس مىللەتى ئۆزىنىڭ "ەدقىقىي" "ئىنقلابىي مىللەت" ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش تۈچۈن، "تۆزى ئەركىنلىككە ئېرىشىش بىلەن بىر ۋاقتتا، ئۆزىنىڭ زۇلمىغا تۈچۈرۈپ كەلگەن خەلقنىمۇ ئەركىنلىككە ئىكەنلىككە قىلىشى كېرىمك".^① لېنىن كۆپ مىللەتلىك دۆلەتتە بۇ پەردىستا چىڭ تۈرۈش لازىملىقىنى ئالاھىدە تەكتىلىكەن. چار دۈسىدىن ئىبارەت: "مىللەتلەر تۈرمىسى" ئالدىدا 1913 - يىلى لېنىن: "سوتىپىال دېمۆكراتلار پارتىيىسى ئۈزۈل - كېسىل دېمۆكراتىك بولغان دۆلەت تۈزۈمىنى ئورنىتىشنى تەشەببۈس قىلدۇ، مىللەتلەرنىڭ بىردهك باراۋۇر بولۇشنى تەلەپ قىلدۇ، بىرەر مىللەت ياكى بىر نەچە مىللەتكىلا پايدىلىق بولغان ھەر- قانداق ئىمتىيازغا قارشى تۈرىسىدۇ"^② دەپ ئوتستۈرىغا قويغان. لېنىن ھەرقانداق مىللەتتە ھېچقانداق ئىمتىيازلىق بولما سلىقى كېرەكلىكىنى، مىللەتلەرنىڭ باپقا باراۋۇر بولۇشنى قايتا - قايتا.

^① «ماركس-ئېنگىلس ئەسەرلەرى»، 5-توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1958 - يىل نەشرى، 95 - بىت.

^② لېنىن: «مىللەتىي مەسىلىك داڭىز ئىزىلار»، «لېنىن ئەسەرلەرى»، 19 - توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1959 - يىل نەشرى، 238 - بىت.

قىكىلىگەن. ① لېنىن يەنە بارلىق فېتوداللىق زۇلۇمنى، بارلىق مىللەتلىكى زۇلۇمنى، بىرەر مىللەت ياكى بىرەر تىلىنىڭ بارلىق ئىمەتتە بازىزىنى يوقىتىشنىڭ پرولىتارىيەتىنىڭ "مۇتلىق ۋەزپىسى" ② ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن.

3. كۆپ مىللەتلەك دۆلەتتە ئەگەر مىللەتلەرنىڭ بىردىكە باراۋەر بولۇشنى يولغا قويۇش ئادەتسىكىچىلا ئوتتۇرىغا قويۇلدۇ. دەغان بولسا، بۇ بەكمۇ يېتىرىسىز بولىدۇ. بۇ يەردىكى ئەف ماھىيەتلەك مەسىلە چوڭ مىللەت ئۆز دۆلەتى ئىجىدىكى ئاز سازلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىغا كاپالەتلەك قىلىشى شەرت دېگەن مەسىلىدىن ئىبارەت. لېنىن: "ئاز سانلىق مىللەتتە لەرنىڭ ھوقۇقىغا كاپالەتلەك قىلىش پېرىنسىپ باپبا راۋەر بولۇش پېرىنسىپ بىلەن چەمبەرچاس باغانلىغان بولىدۇ" ③ دېگەن. كۆپ مىللەتلەك دۆلەت ھەققىي تۈردىكى مىللەتلەر باپبا راۋەر بولۇش

① لېنىن: «مەللەتلىكى سىياسەت مەسىلىسى توغرىسىدا»، «لېنىن نەسەرلىرى»، 20-توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1958-يىل نەشرى، 217-بەت.

② لېنىن: «مەللەتلىكى مەسىلە توغرىسىدا تەنقدىسى پىكىر»، «لېنىن نەسەرلىرى»، 20-توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1958-يىل نەشرى، 18-بەت.

③ لېنىن: «مەللەتلىكى مەسىلە توغرىسىدا تەنقدىسى پىكىر»، «لېنىن نەسەرلىرى»، 20-توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1958-يىل نەشرى، 26-بەت.

پەرنىسىپنى يولغا قويماقچى بولىدىكەن، ئالدى بىلەن شۇ دۆلەت
 تىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىغا قەتىسى
 تۈرددە كاپالەتلەك قىلمايدىغان بولسا، "باپىاراۋەر بولۇش" دېگەن
 نېمە بىر قۇرۇق كەپتىنلا ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. دۆلەت ئىچە-
 دىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىغا كاپالەتلەك
 قىلىشتا، لېنىتىنلا تەلىبى بويىچە، بىرىنچىدىن، "بارلىق ئاز سان-
 لق مىللەتلەرنىڭ هوقۇقىنى شەرتىز قوغداش" لازىم^①. ئىك-
 كىنچىدىن، "ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بارلىق تەقلىكە مۇۋاپىق وە
 ھەققانى ئاززۇلىرىنى باراۋەرلىك ئاساسدا قاندۇرۇش" لازىم^②.
 ستالىن لېنىتىنلا بۇ نۇقتىشىنەزىرىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ شەرە-
 لىدى، ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ھەممە جەھەتنىن (تىل، مەكتەب وە
 باشقا جەھەتلەردىن) مىللەي باراۋەرلىكىنى يولغا قويۇش مىللەي
 مەسىلىنى ھەل قىلىشىنلا زۆرۈر شەرتلىرىدىن بىرىدۇر. شۇنىڭ
 تۈچۈن، مەملىكتىنى تولۇق دېمۇكرا提يەلەشتۈرۈش ئاساسدا،
 مىللەتلەرنىڭ ھەرقانداق ئىمتىيازدىن بەھرىمەن بولۇشنى»

^① لېنىن: «لاتۇبىھ چىڭرا رايون سوتىسال دېمۇكراتلار پارتىيىسى 4 - قۇرۇلتىپلىق پروگرامما لايىھىسى». «لېنىن ئەسەرلەرى»،

19 - توم، خەلق نەشرىياتىنلا 1959 - يىل نەشرى، 100 - بەت.

^② لېنىن: «مەللەي مەسىلە توغرىسىدا تەنقىدىي پىكىر». «لېنىن ئەسەرلەرى»، 20 - توم، خەلق نەشرىياتىنلا 1958 - يىل نەشرى،

ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ هوقۇقلۇرىغا ھەرقانداق يول بىلەن توسقۇنلىق قىلىش ۋە چەك قويۇشنى مؤسەتىسىنەز ھالدا ھەنئى قىلىدىغان مەملىكتە خاراكتېرلىك قانۇن چىقىرىش كېرىمك. ”ئۇ مۇنداق دەيدۇ：“شۇنداق قىلغاندا، پەقدەت شۇنداق قىلغاندۇلا، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ هوقۇقىغا قەغەز يۈزىدە

ئەمەس، بەلكى ئەمەلىي تۈرددە كاپالەت بىرگىلى بولىدۇ.^① دۆلەت ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىغا ھەققىي كاپالەت بېرىش ئۇچۇن، لېنىن مۇنداق دەپ تەكتىلىگەن: دېمۆکراتىك دۆلەتسەتىمەت ئەمېتىمىت ئىشلەرنىڭ ھەرقانداق بىر ساھەسىدە، ھەرقانداق بىر تارىمىقدا ھەرقانداق بىر مىللەتتە ”باشقا مىللەتلەرگە يوغانچىلىق قىلىدىغان ھادىسە“ نىڭ بولۇشىغا يول قويۇلمىدۇ.^②

دۆلەتسىمىز قەتىي تۈرددە مەملىكتە ئىچىدىكى مىللەتلە بىردىك باراۋەر بولۇش پېرىنىپىنى يولغا قويۇپ كەلدى. 1949- يىلى ئىلان قىلغان ”جۇڭگو خەلق سىياسى مەسىلەت كېشىنىڭ نىڭ ئورتاق پروگراممىسى“دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن:

^① ستالىن: «ماركسىزم ۋە مىللەي مەسىلە»، «ستالىن تالالانى ئىسەرلىرى»، ۱- توم، تۈيغۇرچە نەشرى، 186- بەت

^② لېنىن: «مىللەي سىياسەت مەسىلىسى توغرىسىدا»، «لېنىن ئىسەرلىرى»، 20- توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1958- يىل نەشرى،

218- بەت.

«جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئىچىدىكى مىللەتلەر بىردىك
بارا اوھر»، «ھەممىسىنىڭ بارا اوھر هوقۇقى ۋە مەجبۇرىيىتى بار»،
«مىللەتلەر ئارا كەمىتىش مەنئى قىلىنىدۇ». «جۇڭخوا خەلق
جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن:
«ھەممە مىللەت باپبارا اوھر»، دۆلەت «ھەرقانداق مىللەتنى كەم-
ستىش ۋە تېزىشنى مەنئى قىلىدۇ».

ئۇچىنچى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىش ۋە ھەمكارلىشىش
پىرىنسىپى.

ماركسزم - لېپىننېز منىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىش ۋە ھەم-
كارلىشىش پىرىنسىپى پرولىتارىيەت ئىتتېرناتىسونالىزمى پىرىنسىپى-
نىڭ مىللىي مەسىلىدىكى كونکრېت گەۋدىلىنىشى بولۇپ ھېسابىدە-
نىدۇ، ئۇ - «پۈتون دۇنيا پرولىتارلىرى، بىرلىشىڭلارا» دېگەن
بۇ خەلقئارا پرولىتارىيەتىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈدەش قىلىدىغان
پروگراممىسىنىڭ تەرەققىياتى. دەل پرولىتارىيەت دۇنيا ئىتقلا-
پىنىڭ ئۇمۇمىي ھەنبە ئىتىنى ئاساس قىلىپ، ئېنگىلس 1847 - يىلى
لوندۇندا سۆزلىگەن بىر قېتىملق نۇتقىدا «ھەرقايىسى مىللەت
بۇرۇزۇ ئازىيىسىنىڭ قېرىنداشلىق ئىتتىپاقيغا ھەرقايىسى مىللەت
ئىشچىلىرىنىڭ قېرىنداشلىق ئىتتىپاقي ئارقىلىق قارشى تۈرۈش
لازىم» لىقىنى^① ئوتتۇرۇغا قويغانىدى. لېنىن روسىيە ئىقلاپىغا

① «ماركس - ئېنگىلس تاللانما تەسىرلىرى»، ۱-توم، ئۇيغۇرچە
نەشرى، 495 - بىت.

ۋەھبە، لىك فىلىش جەريانىدا ھەقايىسى مىللەت ئىشچىلىرىنىڭ
ئىتتىپاقلۇقىنى باشتىن - ئاخىر تەكتىلگەن، ئۇ : "بارلىق مىللەتتە-
لەرنىڭ ئىشچىلىرى ئىتتىپاقلۇشىنى ۋە بىرلىشى كېرەك"
لېكىنى ① ئۇقتۇرۇغا قويغانىدى.

دۆلتىمىز ماركسزم - لېتىنېزمنىڭ بارلىق مىللەت ئىشچىلىرى
ئىتتىپاقلۇشىپ كۈرهش قىلىشى لازىم دېگەن پىرىنسىپغا ئاساسەن،
دۆلتىمىز ئىچىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلۇقىدا باشتىن - ئاخىر
چىڭ تۇردى. بىز مىللەتلەر ئىتتىپاقلۇقىدا چىڭ تۇرۇشىمىز
لازم، بۇ - جۇڭگو خەلقى كونا جۇڭگونىڭ تارихى تەجربىدە-
لىرىنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ چىقارغان توغرا يەكۈن. خۇددى
ماۋ زېدۇڭ 1951 - يىلى كۆرسەتكەندەك: "جاھانگىرلىكىنىڭ ئىل-
مەرى جۇڭگونى بوزمەك ئېتىشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرى جۇڭگو-
دىكى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلۇق بولىغانلىقى ئىدى، لېكىن بۇ دەۋر
مەڭگۇ ئۇتۇپ كەتتى، جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان
كۈندىن ئېتىبارەن، جۇڭگودىكى مىللەتلەر ئىتتىپاقلۇشىپ، دوس-
تانە ھەمكارلىشىدىغان چوڭ ئائىلىنى تەشكىل قىلدى، بۇ ھەرقاز-
داق جاھانگىرلىكىنىڭ تاجاۋۇزى ئۇستىدىن غەلبە قىلىشقا ھەمدە
ۋەتىنلىكىنى كۈللەنگەن قۇدرەتلەك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىقدىشقا

① لېبنىن: «مېلىسى سىياسەت مەسىلىسى توغرىسىدا»، «لېبنىن
ئەسەرلىرى»، 20 - توم، خەلق نەشرىيەتتىنىڭ 1958 - يىل نەشرى،
217 - بىت.

کۆپایە قىلىدۇ.^① بىز مىللەتلەر ئىتتىپاقلقىنى تەكتىلىگىندە، ھم ھرقايىسى مىللەتلەر تىچىدىكى ئىشچىلار سىنپىنىڭ ۋە باشقا ئەمگە كېچىلەر سىنپىنىڭ ئىتتىپاقلقىنى، ھم چوڭ ياكى كىچىك مىللەت دەپ ئايىرمىاي، ھەممە مىللەتنىڭ بىردىك ئىتتىپاقلقىنى، شۇنىڭدەك يەنە ھرقايىسى مىللەتلەر تىچىدىكى يۈقرى قاتلام مىللىي ۋە تەنپەرۋەرلەر ۋە يۈقرى قاتلام دىنى زاتلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىنى، ھرقايىسى مىللەتلەر تىچىدىكى كۆزدە لىشقا بولىدىغان بارلىق كۈچلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىنى كۆزدە تۇتىمىز. ماۋ زېدۇڭ مۇنداق دېگەن: «بىز ھرقايىسى مىللەتلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىمىز، چوڭ ياكى كىچىك مىللەت بولۇشىدىن قەتشىنەزەر، ئۆلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىمىز لازىم، مەسلىن، ئېلۇنچۇن مىللەتنىڭ ئاھالىسى ئىككى مىڭىمۇ يەتمەيدۇ، بىز ئۆلار بىلەنمۇ ئىتتىپاقلىشىمىز لازىم. جۈئىگۈلۈقلا بولىدىكەن،» مىللەت ئايىرمىيمىز، جاھانگىرلىكە قارشى تۈرىدىغان، ۋە- تەنپەرۋەرلىك ۋە ئىتتىپاقلقىنى تەشەببۈس قىلىدىغانلىكى مىللەت بولسا، بىز ئۆلار بىلەنمۇ ئىتتىپاقلىشىمىز لازىم.^② بىز تەكتە-

① ماۋ زېدۇڭ: «غەربىي شىمالدىكى مىللەتلەرنىڭ ئامېرىكا جاھا-
نىڭ كىرلىكىڭ قارشى تۈرۈش-چاۋشىنىڭ ياردىم بېرىش ۋە كەللەر يېغىشقا ئەۋەتلىگەن جاۋاب تېلېگىرامما، «خەلق» كېزتىنىف
1951 - يىل 12 - ئايىنىڭ 14 - كۈندىكى سانىدىن.

② ماۋ زېدۇڭ: «شىراق مەسىلى تۈغرىسىدىكى بولىپورق»، «شە-خوا» ئايلىق ۋۇرتىلىنىڭ 1954 - يىللىق 7 - سانىدىن.

لەۋاتقان مىللەتلەر ئىتتىپاقلقى مىللەتلەرنىڭ ياردەملىشىش ۋە ھەمكارلىشىشتا چىڭ تۈرۈش تاساسىدىكى ئىتتىپاقلقىدىن، مىللەتلەرنىڭ سوتىيالىزىم قۇرۇش ۋە تۈرتاق گۈللىنىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش جەريانىدىكى ياردەملىشىش ۋە ھەمكارلىشىشدىن ئىبارەت. جۇ ئېنلەي مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "ئېلىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ تەرقىيياتى تەكشى ئەمەس، بۇمۇ تارىختىن قالا-غان، ئىقتىادىي بازىس جەھەتنە شۇنداق، ئۇستقۇرۇلما جەھەتەن تىمۇ شۇنداق. تەكشىلکە يۈزلىنىش ئۈچۈن، مىللەتلەرنىڭ ھەمكارلىشىشغا ۋە ياردەملىشىشگە توغرا كېلىدۇ، يەككە-يېگانە تەرقىي قىلىش ئۇستىدە سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ."^①

تۆتىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز تىچىدىكى ئىشلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئاززۇسى بويىچە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان حالدا باشقۇرۇش پېرىنسىپى.

مىللەتلەرنىڭ ئۆز مىللەتى تىچىدىكى ئىشلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئاززۇسى بويىچە باشقۇرۇشى ماركسىزمنىڭ مىللەتى مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى تۈپ پېرىنسىپى. ماركس 1848 - يىلىلا مۇنداق دەپ كۆرسەتكەندى: "بىز قوپال ئاؤسترىيە چېرىكلىرىنىڭ ئىتالىيە خەلقىنى ئۆزلىرى ئېتىياجلىق بولغان سىياسى ئۆزۈمنى

^① جۇ ئېنلەي: «دۆلىتىمىزنىڭ مىللەتى سىياستىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا»، «جۇ ئېنلەي تاللانما ئەسىزلىرى»، 2 - توم، ئۆيغۇرچە نەشرى، 467 - بەت.

كۈپايە قىلىدۇ. ^① بىز مىللەتلەر ئىتتىپاقلقىنى تەكتىلگەندە،
 ھەم ھەرقايىسى مىللەتلەر ئىچىدىكى ئىشچىلار سىنپىنىڭ ۋە باشقا
 ئەمگە كېچىلەر سىنپىنىڭ ئىتتىپاقلقىنى، ھەم چوڭ ياكى كىچىك
 مىللەت دەپ ئايرىمىاي، ھەممە مىللەتسىڭ بىردىك ئىتتىپاقلقىنى
 بولۇشنى، شۇنىڭدەك يەنە ھەرقايىسى مىللەتلەر ئىچىدىكى يۇقىرى
 قاتلام مىللىي ۋە تەنپەرۋەرلەر ۋە يۇقىرى قاتلام دىنى زاتلار
 بىلەن ئىتتىپاقلىشىنى، ھەرقايىسى مىللەتلەر ئىچىدىكى ئىتتىپاقلقىنى
 لىشىقى بولىدىغان بارلىق كۈچلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىنى كۆزدە
 تۈتىمىز. ماۋ زىدۇڭ مۇنداق دېگەن: "بىز ھەرقايىسى مىللەتلەر
 بىلەن ئىتتىپاقلىشىمىز، چوڭ ياكى كىچىك مىللەت بولۇشدىن
 قەتىئىنەزەر، ئۇلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىمىز لازىم. مەسىلەن،
 تېلۇنچۇن مىللەتسىڭ ئاھالىسى ئىككى منكىمۇ يەتمەيدۇ، بىز
 ئۇلار بىلەنمۇ ئىتتىپاقلىشىمىز لازىم. جۈڭكۈلۈقلا بولىدىكەن،
 مىللەت ئايرىمىايمىز، جاھانسگىرلىككە قارشى تۈرىدىغان، ۋە-
 تەنپەرۋەرلىك ۋە ئىتتىپاقلقىنى تەشىببىوس قىلىدىغانلىكى مىللەت
 بولسا، بىز ئۇلار بىلەنمۇ ئىتتىپاقلىشىمىز لازىم." ^② بىز تەكتەت-

① ماۋ زىدۇڭ: «غەدبىي شىمالدىكى مىللەتلەرنىڭ ئامېرىكا جاھان-
 گەرلىككە قارشى تۈرۈش-چاۋىشىنگە ياردىم بېرىش ۋە كىللەر
 يىغىنغا ئەۋەتلىكەن جاۋاب تېلىكىرامما»، «خەلق» كېزىتىنىڭ
 1951-يىل 12-ئاينىڭ 14-كۈنىدىكى ساندىن.

② ماۋ زىدۇڭ: «شىڭاڭ مەسىلىسى توغرىسىدىكى بولىپورۇق»، «شىن-
 خۇا» ئايلىق زۇرىلىنىڭ 1954-يىللىق 7-ساندىن.

لمۇاتقان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى مىللەتلەرنىڭ ياردەملىشىش ۋە
 ھەمكارلىشىشta چىڭ تۈرۈش ئاساسىدىكى ئىتتىپاقلىقدىن،
 مىللەتلەرنىڭ سوتىيالىزىم قۇرۇش ۋە ثورتاق گۈللىنىنى ئىشقا
 ئاشۇرۇش جەريانىدىكى ياردەملىشىش ۋە ھەمكارلىشىشدىن
 ئىبارەت. جۇ ئېنلەي مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "ئېلىمىزدىكى
 مىللەتلەرنىڭ تەرىھەقىياتى تەكشى ئەمەس، بۇمۇ تارىختىن قالا-
 خان، ئىقتىادى بازىسى جەھەتتە شۇنداق، ئۇستقۇرۇلما جەھەت-
 تىمۇ شۇنداق. تەكشىلىككە يۈزلىنىش ئۈچۈن، مىللەتلەرنىڭ
 ھەمكارلىشىشغا ۋە ياردەملىشىشكە توغرا كېلىدۇ، يەككە-يېگانە
 تەرىھەقىي قىلىش ئۇستىدە سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ."^①
 تۆتسىچى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۆز ئىچىدىكى ئىشلارنى
 تۆزلىرىنىڭ ئارزوسى بويىچە تۆزىگە تۆزى خوجا بولغان حالدا
 باشقۇرۇش پېرىنسىپى.

مىللەتلەرنىڭ تۆز مىللەتى ئىچىدىكى ئىشلارنى تۆزلىرىنىڭ
 ئارزوسى بويىچە باشقۇرۇشى ماركسىزمىنىڭ مىللەتى مەسىلىنى
 ھەل قىلىشتىكى تۈپ پېرىنسىپى. ماركس 1848 - يىلىلا مۇنداق
 دەپ كۆرسەتكەندى: "بىز قوپال ئاؤسترۇسە چېرىكلىرىنىڭ
 ئىتالىيە خەلقىنى تۆزلىرى ئېتىياجلىق بولغان سىياسى تۆزۈمنى

① جۇ ئېتىلەي: «دۆلتىمىزنىڭ مىللەتى سىاستىكە دائىر بىرقانچە
 مەسىلە توغرىسدا». «جۇ ئېنلەي تاللانما ئەسەرلىرى»، 2 - توم،
 تۈيغۇرچە نەشرى، 467 - بەت.

ئۆزلىرىنىڭ مؤستەقىل ئىرادىسى بويىچە تاللىقلىش ئىمكانىيەتىگە ئىگە قىلىش ئۇچۇن دەرھال ئىتالىيىدىن چىقىپ كېتىشنى تەلەپ قىلىمىز.^①

كۆپ مىللەتلەك دۆلەتتە، مىللەتلەر ئۆز ئىچىدىكى ئىشلادنى ئۆزلىرىنىڭ مؤستەقىل ئازىزۇسى بويىچە باشقۇرۇش چارسى — ماركىزمىنىڭ تۈپ پىرىنسىپى. لېكىن مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئىچىدىكى ئىشلادنى ئۆزى خوجا بولغان حالدا باشقۇرۇشنىڭ كونكىرتى شەكلى دۆلەتلەرنىڭ وە مىللەتلەرنىڭ توخشاش بولما سىلىقىغا قاراپ پەرقلىق بولىدۇ، ھەتتا بىر دۆلەتنىڭ توچىدۇمۇ مىللەتلەرنىڭ توخشاش بولما سىلىقى سەۋەبىدىن پەرقلىق بولىدۇ. جۇ ئېنلىي مۇنداق دېگەن: "ئارىخىي تەرقىيەت تۈپەيلىدىن مىللەتلەر چوڭ ئائىلىسىزدە سوۋېت ئىتتىپاقينىڭىدىن باشقۇچە شەكىل قوللىنىشقا توغرا كەلدى. ھەربىر دۆلەتنىڭ ئۆزىگە خاس تەرقىيەت ئەمۇالى بولىدۇ، شۇڭا باشقىلارنىڭ چارسىنى شۇ پىتى كۆچۈرۈپ قوللىنىشقا بولمايدۇ. مىللەتپورىيەلىك ئاپتونومىيە چارسىنى قوللىنىش بىزگە تامامەن باب كېلىدۇ."^②

① ماركس: «تاتاڭ كېزىتى»، تەھرىر بۆلۈمكە يېزىلغان خەت، «ماركس-ئېنگىلس ئەسەرلىرى»، ۵-توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ ۱۹۵۸-يىل نەشرى، 8-بەت.

② جۇ ئېنلىي: "دۆلتىمىزنىڭ مىللەسى سىاستىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا"، "جۇ ئېنلىي ئاللانما ئەسەرلىرى"، 2-توم، ئۆيغۇرچە نەشرى، 460-بەت،

جوڭىڭىو مىا!مىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتا قوللانغان تاساسىي شەكىل جۇڭىگۈدىكى مىللەتلەرنىڭ ئارزۇسى بويىچە مىللەتى ئاپتونومىيە - لىك جايىلارنى يەنى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئومىلات، ئاپتونوم ناھىيەلەرنى قۇرۇپ، مىللەتلەرنى ئۆزىنىڭ تىچىكى ئىشلىرىنى مىللەتى ئاپتونومىيلىك جايىلارنى قۇرۇش شەكلى بىلەن باشقۇرۇش ئىمكانييتسىگە ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت بولدى. بەشىنچى، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش پىرىنسىپى.

ئۆزاق مۇددەتلىك تارىخىي تەرىقىيات جەريانىدا شەكتە لەنگەن كۆپ مىللەتلەك چوڭ دۆلەتلەر بولۇپمۇ هووقۇقنى مەر- كەزگە توپلاش تۆزۈمىسىكى كۆپ مىللەتلەك چوڭ دۆلەتلەر ئوتتۇرا ئەسىرىدىكى قالاق ۋە تارقاق حالەتنىن بىرلىكىه قاراپ ماڭان تارىخىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ماركسزم كلاسكلرى ھەممىشە كۆپ مىللەتلەك چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرلىكىنى قوغداشنى تەشەب- بؤس قىلىپ كەلگەن، 1850 - يىلى ماركس بىلەن ئېنگىلس گەرمانىيە ئىشچىلىرى "بۈلۈنمسىز بىر پۈتون گەرمانىيە جۇمەر- دىستى قۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى قەتئىي تۈرددە بۇ جۇمەرەرىيەتنىڭ بارلىق هووقۇقنى دۆلەت ھاكىميمىيتسىنىڭ قولغا مەركەز لەشتۈرۈشى كېرەك"^① دەپ ئىنىق تەشەببؤس قىلغانىدى.

^① ماركس، ئېنگىلس: «مەركىزىي كومىتەتنىڭ كومەۇنۇز مەجلار ئىتتىپاقيقا مۇراجىشتى». «ماركس- ئېنگىلس تاللانما ئەسىر-لىرى»، 1- توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 661- بىت.

تۈزۈق تارىخىي جەرياندا بىرلىككە كەلگەن، هوقوق مەركەز لەش-
 تۈرۈلگەن چوڭ دۆلەتلەر تۇتۇرا ئەسىرىدىكى قەبىلەرنىڭ
 تارقاق ياشايدىغان ۋە تۈزۈلۈنى بېكىنەمە ھالەتنە قالدۇرىدىغان
 قالاق تۈزۈملىرىنى بۈزۈپ تاشلاشقا، تۇخشاش بولىغان مىللەت-
 لمۇنىڭ بىر- بىرى بىلەن بولغان تىقتىادىي ۋە مەددەنسى
 ئالاقسىنى ئىمکانىيەتنىڭ بارىچە قويۇقلاشتۇرۇشقا پايدىلىق
 بولغان. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "تۇخشاش بولىغان
 مىللەتلەر بىرلىككە كەلگەن دۆلەتنى تەشكىل قىلغان بولسلا،
 ماركسىزمچىلار ھېچقانداق فىدېراتىپ تۈزۈمىنىڭ پەننىپلىرىنى
 يولغا قويۇشنى ھەركىز تەشەببۈس قىلمايدۇ، هوقوقنى بۆلۈدىغان
 ھېچقانداق تۈزۈمنى يولغا قويۇشىنى تەشەببۈس قىلمايدۇ.
 هوقوقنى ھەركىز گە توپلاش تۈزۈمىدىكى چوڭ دۆلەتلەر تۇتۇرا
 ئەسىرىدىكى تارقاق ھالەتنىن كەلگۈسىدە دۇنيا بوبىچە سوتىيا-
 لىزم ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىغان بىرلىككە قاراپ تاشلانىغان غايەت
 زور بىر تارىخىي قەدمەم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ^①. لېنىن مۇنداق
 دەپ قارىغان: "چوڭ دۆلەت تىقتىادىي راۋاجلاندىرۇش ۋەزد-
 پىسىنى كىچىك دۆلەتكە قارىغاندا تېخىمۇ تۇڭۇشلۇق تۈرۈنلىيما-
 لايدۇ، پىرولپەتارىيات بىلەن بۇرۇۋاتازىيە تۇتۇرسىدىكى كۆرەش

① لېنىن: «مىللەت مەسىلە توغرىسىدا تەتقىدىي پىكىر»، «لېنىن
 ئەسىرىلىرى»، 20 - توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1958 - يىلى
 نەشرى، 29 - بىت.

ۋەزپىسىنى تېخىمۇ ئۆئۈشلۈق ئورۇنلىيالايدۇ.^①
 تارىختا شەكىللەنگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى
 قوغداش ماركسىز منىڭ دۆلەت تىچىدىكى مىللەتلىك مەسىلىنى ھەل
 قىلىشتىكى مۇھىم بىر پىرىنسىپى. كۆپ مىللەتلىك بۇ دۆلەتلەر
 ئۆز تىچىدە هوقولۇقنى مەركەزگە توپلاش تۆزۈمى شەكىلىدىكى
 بىرلىكىنى قوللىنامەدۇ ياكى فېدەراتىپ تۆزۈمى شەكىلىدىكى
 بىرلىكىنى قوللىنامەدۇ ۋە ياكى هوقولۇقنى بولۇپ بېرىش تۆزۈمى
 شەكىلىدىكى باشقابىرىنى قوللىنامەدۇ دېگەن مەسىلەدە بولسا،
 ماركس، ئېنگىلس، لېنىڭلار ئوخشاش بولىغان تارىخى
 مەزگىلدە، ئوخشاش بولىغان كۆپ مىللەتلىك دۆلەتلەر توغرۇد-
 سدا ئوخشاش بولىغان تەشەببۈسلارانى توتۇرۇغا قويغان.
 سابق سوۋەت تىتىپاقي، يۈكۈسلاۋىيە، جۇڭكۇ قاتارلىق كۆپ
 مىللەتلىك دۆلەتلەر پىروپەتارىيات رەھبەرلىك قىلغان تىقىلاپنىڭ
 چەلبىسىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېپىن، ھەرقايىسى ئۆزلىرىنىڭ
 ئوخشاش بولىغان تارىخى شارائىتسا ۋە خەلقئارا شارائىتقا
 قاراپ، ئۆز دۆلەتلىك بىرلىكىنى ئوخشاش بولىغان
 مىللەتلىك دۆلەت قۇرۇلمىسى شەكلىنى قوللىنىش يولى بىلەن
 قوغدىسى. جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى پۇتۇن مەملىكتىكى

---

① لېنىن: «مىللەت سىياسەت مەسىلىسى توغرسىدا»، «لېنىن
 نەزەرلىرى»، 20-توم، خەلق نەشرىيەتىنىڭ 1958-يىلى
 نەھرى، 217-بەت.

ھەر مىلھەت خەلقى ئورتاق ياراتقان، بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىلھەتلەك دۆلەت، مەملىكتىمىزدە ئاز سانلىق مىلھەتلەر تۈپلىدە شېپ ئولتۇر افلاشقان جايىلاردا تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە يو لغا قويۇلدى، مىللىي ئاپتونومىيلىك چايىلارنىڭ ھەممىسى دۆلەتنىڭ ئايىرلىمساس قىسى ھېسابلىنىدۇ. بىزنىڭ بۇ كۆپ مىلھەتلەك دۆلىتىمىزنىڭ بىرلىكىنى ساقلاش دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى تۈپ پىرىنسىپى.

ئالىشىچى، مىلھەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللەنىش پىرىنسىپى.

پرولىپتارسييات دۇنيا ئىنقلابى داؤامىدا مىللىي زۇلۇمنى يوقىتىپ، ئېزىزلىك ئۆچى مىلھەتلەرنى ئازادىققا ئېرىشىتۈرۈش بىلەنلا قالماستىن، يەنە مىلھەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەددەنئىت جەھەتتىكى قالاق حالىتىنى يوقىتىپ، مىلھەتلەرنىڭ ھەممىسىنى تەرمەققىي قىلدۇرىدۇ ۋە گۈللەندۈرىدۇ، بۇ ماركى سىزم - لېنىزىزنىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى يەنە بىر مۇھىم پىرىنسىپى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆپ مىلھەتلەك دۆلەتلەر دىكى مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىش جەھەتتە ماركسىزمچىلار بىلەن غەيرىي ماركسىزمچىلار ئوتتۇرسىدىكى مۇھىم بىر پەرق شۇنىڭدىن اتىبارەت بولدىكى، مەملىكتەت بويىچە ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغان، مىللىي زۇلۇم تۈزۈمىنى يوقاتاندىن كېيىن، ماركسىزمچىلار مىلھەتلەرنىڭ قانۇندا بىردهك باراۋەر بولۇشنى ئېلان قىلىش بىلەنلا قانائەتلەنىپ قالماستىن، بەلكى مىلھەتلەر-نىڭ سىياسىي جەھەتتىكى باراۋەرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرغاندىن

کېیىن، مەملىكتە تىچىدىكى تىلىگىرىسى تېزىلىگۈچى، ئارقىدا قالغان مىللەتلەرگە ئۇنىۋەملۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتنى تېزدىن راۋاجىلاندۇرۇشقا ذور كۈچ بىلەن ياردىم بەردى ۋە تۈرتىكە بولدى، مىللەتلەرنىڭ تۇرتاق تەرمۇققى قىلىشى ۋە تۇرتاق گۈللىنىشىگە تۈرتىكە بولدى.

لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "بىز ئۆزىمىزگە قارىغاندا قالاقراق بولغان ۋە زۇلۇمغا كۆپرەك ئۇچىرىغان خەلقاڭىرگە ئىنگانىيەتنىڭ بارىچە 'مەدەنىيەت جەھەتتە خالسانە ياردەم' بېرىشىمىز، پولشا سوتىيال دېموკراتىرنىڭ چىرايلىق ئاڭلىنى دەغان سۆزى بىلەن تېيتىقاندا، ئۇلارنىڭ ماشىنلارنى ئىشلىتىپ ئەمگەكىنى يېنىگىلىتىپ، دېموკراتىيە ۋە سوتىيالزمىنى يولغا قويۇشغا ياردىم بېرىشىمىز لازىم."^①

مەملىكتىمىز مىللەتلەرنى تۇرتاق تەرمۇققى قىلدۇرۇش ۋە تۇرتاق كۈلەندۈرۈش پېرىنسىپىدا چىڭا تۈرۈپ كەلدى. جۇ ئېنلىدى مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "بىز مىللەتلەرنىڭ باراۋىر بولۇشىنىمۇ، ھەممە مىللەتنىڭ گۈللىنىشىنىمۇ ئىشقا تاشۇرۇمىز، مىللەتلەرنى كۈلەندۈرۈش سوتىياللىك دۆلتىمىزنىڭ مىللە

^① لېنىن: «ماركىزىمغا قىلىقان مەسخىرە ۋە 'جاھانگىرلىك ئۇقتى سادۇزارلىقى' توغۇرسىدا». «لېنىن نەسىرلىرى», 23-توم، خلق نەشرىيەتىنىڭ 1958-يىل نەشرى، 62-بەت.

سیاست جەھەتتىكى تۈپ مەيدانى.^① بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلەك سوتىيالىستىك دۆلتىمىزدە مىللەتلەرنى تۇرتاق گۈللەندۈرۈش پۇتكۈل سوتىيالىستىك قۇرۇلۇش ۋەزپىسىنىڭ مؤھىم مەزمۇنى، ئاز سانلىق مىللەتلەر-نىڭ تىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەددەنئىيت قۇرۇلۇشى تىشلىرىنى چاپسان راواجلاندۇرۇشىغا ياردەم بېرىش دۆلتىنىڭ مؤھىم ۋەزپىسى. ماۋ زېدۇڭ مۇنداق دېگەندى: "ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ياردەم بېرىپ، ئۇلارنى تەرەققىي قىلىش ۋە ئىلگىرىلەش ئىمكانتىتىگە ئىگە قىلىش—پۇتكۈل دۆلتىنىڭ مەنپەتەتى.^②

جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيىان، بىزنىڭ مىللى خىزمىتىز ماركىزم-لىنىزىم ۋە ماۋ زېدۇڭ تىدىيىسى-نىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى يۈقىرىدا بايان قىلىنغان ئاساسىي پرنسىپلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە تېلىپ

^① جۇ ئېنلىي: "دۆلتىمىزنىڭ مىللىي سىاستىگە دائىز بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا"، «جۇ ئېنلىي تاللاسما ئەسىرسى»، 2-

توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 472- بەت.

^② ماۋ زېدۇڭ: 1953- يىل 10- ئائىنلە 18- كۈنى "شىزادىنىڭ دۆلەت باپرىسى مۇراسىمە قاتىنىشش ئۆمكىنى قوبۇل قىلغان چاغدا قىلىنغان سۆز".

بېرىلدى. مەملىكتىمىزنىڭ مىللىسى تېردىتۈرۈسىلىك ئاپتونومىيە سیاستى دەل مۇشۇ پرنسپلارنىڭ مەركىدۇلىك گەۋدىلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئەمچىڭ ئالىقىسىز بىلە ئادىم ئىچىرىۋە ئەندا ئەلمىنەن
ئەلەنەن ئىچىرىۋە ئەلەنەن بىلە ئەلەنەن دەل ئەلەنەن مەسىھىيە
ئەلەنەن بىلە ئەلەنەن ئەلەنەن دەل ئەلەنەن ئەلەنەن ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن
ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن دەل ئەلەنەن

بىرىنچى باب

جۇڭگۇنىڭ مىللەي تېررەتۈرىيلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللەي تېررەتۈرىيلىك ئاپتو-
نومىيە قانۇنى دۆلەتنىڭ تۈپ قانۇنلىرىدىن بىرى. ئۇ مەملىكە-
تىمىزلىق ئەۋالغا مۇۋاپق كېلىدىغان، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى
تەڭشىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋىرلىك ئاساستىكى
ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىپ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ
مىللەي تېررەتۈرىيلىك ئاپتونومىيە سىياستىنى تۈزۈمەشتۈرۈدىغان
قانۇنى بىلگىلىمە. جۇڭگۇنىڭ مىللەي تېررەتۈرىيلىك ئاپتونوم-
مىسى جۇڭگودىن تىبارەت مۇشۇ زېمىندا بارلىقا كەلگەن، ئۇ
ماركىزم - لېنىزىمنى جۇڭگودىكى مىللەي مەسىلىنىڭ ئەمەلىيىتى
بىلەن بىرلەشتۈرۈشنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، دوشەن جۇڭگوچە
قالاهدىلىككە ئىگە.

جۇڭگو كۆپ مىللەتلىك چوڭ بىر دۆلەت. ئۇنى "چوڭ" دەپ
ئاتاشتىكى سەۋەب شۇكى، مىللەت قۇرۇلمىسى ئەمەلىيىتىدىن
ئېيتقاندا، بىرىنچىدىن، مىللەت كۆپ، ئاھالە كۆپ، جۇڭگۇنىڭ
"چوڭ" بولۇشى بىر مiliاردقا يېقىن خەنزۇ مىللەتنىڭلا بولغانلە.

قىدىن ئەمەس، يەنە 67 مىليوندىن ئارتۇق ئاھالىكىڭىزى 50
نەچچە ئاز سانلىق مىللەتنىڭمۇ بولغانلىقىدىن. ئىككىنچىدىن،
زېمىنى كەڭ بولۇپ، 9 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتر
كېلىدۇ، يەنە كېلىپ ئاسەن ئاز سانلىق مىللەتلەر توبلاشىپ
ئولتۇرالاشقان رايونلار كەڭ بولۇپ، پۇتۇن مەملىكتەن نۇمۇسى
يەر، مەيدانلىق 60 پېرسەنتىدىن كۆپرەكتى تەشكىل قىلىدۇ.
ئۇچىنچىدىن، تارىخى ئۈزۈن، بۇ تارىخنىڭ ئادەتتىكى مەندىدىكى
ئۈزۈن بولۇشى ئەمەس، بەلكى كۆپ مىللەتلەك دۆلەت تارە-
خنىڭ ئۈزۈن بولۇشىدىن ئىبارەت، يەنى بۇ تارىخ خەنزۇلارنى
ئاساس قىلغان خەن، تالاش، سۇقا، ۋە مىڭ سۇلالىلىرىنىلا ئۆز
ئىچىگە ئېلىپ قالماستىن، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى ئاساس قىلغان
شىمالىي ۋېيى، نەنجاۋ، تۈبۈت، لياۋ، جىمن، غەربىي شىا ۋە
يۈمن، چىڭ سۇلالىلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تۆتىنچىدىن،
خەنزۇلارنىڭ ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەددەنیيىتىنى ئۆز
ئىچىگە ئالغان شانلىق جۈڭخۇا مەددەنیيىتىگە ئىكە. دۇنياغا
داڭقى كەتكەن جۈڭخۇا مەددەنیيىتى جۈڭگو زېمىندا ئىنسانىيەت
پەيدا بولغاندىن بۇيانقى مەددەنیيەتنىڭ ھەممىسىنى، يەنى ھەم
جۈڭيۈەندىكى مىللەتلەرنىڭ مەددەنیيىتىنى، ھەم ئۇنىڭلۇ ئەتراپى-
دىكى مىللەتلەرنىڭ مەددەنیيىتىنى، ھەم جۇ، چىن سۇلالىلىرىدىن
بۇيانقى خەنزۇ مەددەنیيىتىنى، ھەم ھون، سىيانپى، تۈرك،
ئۇيىغۇر، قىستان، تۈبۈت، تائىغىت، جورجىت، موڭغۇل، مانجۇ
قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ۋە ھازىرقى 50 نەچچە مىللەتنىڭ مەددەن-

پىتىنى ئۆز ئىچىنگە قالغان، قىسىلى، جۇڭگۈنىڭ "چوڭ" بولۇشى جۇڭگۈدىكى مىللەتلەرنىڭ كۆپ بولۇشىدىن ئايىرالمايدۇ، جۇڭگۈدىكى مىللەتى مەسىلىدىن ئايىرالمايدۇ. جۇڭگۇ تارىختىنى قارايدىغان بولساق، دۆلەتنىڭ بۆلۈنۈشى، قوشۇلۇشى، ئوڭشى لىش، قالايمقاىانلىشىنى ئەزەلدىن تارتىپ جۇڭگۇ تارىختىنى دىزور سىياسىي مەسىلە بولۇپ كەلگەن. ئۇنىڭدا تارىختىنى كۈرەشنىڭ دائىمىلىق، ئاساسلىق شەكلى بولغان دېقاىنلار ئۇرۇشى مەسىلىدىن باشقا، يەنە بىر مۇھىم مەسىلە مىللەتى مەسىلىدىن، يەنى مەركىزىي سۈلالە بىلەن چېڭرا دايىدە لاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر، ھاكىمىيتسى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت مەسىلىدىن ئىبارەت بولۇپ كەلگەن. تارىختىنى بۈنداق بۆلۈنۈش، قوشۇلۇش، ئوڭشىلىش ۋە قالايمقاىانلىشىش مەسىلىسى نىقلاب غەلبە قىلغاندىن كېپىنكى سوتىيالىستىك يېڭى جۇڭگودا ماھىيەت خاراكتېرىلىك ئۆزگەرىش بولدى، ائەلۇھىتتە. دېمەك، تارىختىكى مىللەت زۇلۇم، مىللەتى تەڭىزلىك ھۆكۈم سۈرگەن ئىجتىمائىي سىياسىي تۈزۈم يوقىتىلىدى، مىللەتە لەر باراۋىر بولغان، ئىتتىپا قلاشقان، ئۆزتارا ياردە ملىشىدىغان سوتىيالىستىك مىللەتى مۇناسىۋەت شەكىللەندى ۋە تەرەققىي قىلماقتا. لېكىن، بىز يەنلا شۇنى دېبىشىمىز كېرەككى، مىللەتى مەسىلە، بولۇپمۇ چېڭىدىكى مىللەتى رايونلار مەسىلىسى يەنلا بۇگۈنكى كۈندىمۇ دۆلتىمىزنىڭ: تىنج - ئىتتىپا بولالىشى ياكى بولالما سلىقىدىكى ھەل قىلغۇچ مەسىلە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بىرئىچى بۆلۈم مىللەي تېرىرىتوريلىك ۋاپسۇنومىسىنى يولغا قويۇشنىڭ ئۆيىكتىپ ئاساسى

بىزلىك بىرلىككە كەلگەن بۇ كۆپ مىللەتلىك چوڭ دۆلتىمىز شەكىللەنگەن ۋە تەرىققىي قىلغان نۇزاق قارىخىي جەرياندا، تۈرلۈك تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ھەرقايىسى مىللەتلەر كۆچۈپ يۈرۈش، نۇزىئارا ئارىلىشىپ كېتىش نەتىجىسىدە، ھەم كەڭ دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇرالقلىشىش، ھەم كىچىك دائىرىدە توپلىشىش ئولتۇرالقلىشىش، ھەم كىرىمەتلىك ئولتۇرالقلىشىش، ھەم ئارىلاش ۋە تاراقاق ئولتۇرالقلىشىش ھالىتىنى شەكىللەندۈرگەن ھەمەدە سىياسىي تۈرمۇش ۋە ئىقتىسادىي تۈرمۇش جەھەتنە بىر - بىرگە تايىنىپ بىللە ياشاش مۇناسى - ۋەتىنى ئورناتقان.

مەملىكتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ توپلىشىپ ئولتۇرالقلىشىش ۋە تارقىلىپ ئولتۇرالقلىشىش ئەھۋالىدا تۆۋەندىد - كىدەك بىرقانچە ئالاھىمدىلىك بار:

بىرئىچى، نۇلار ئاساسەن، قۇرۇقلۇقتىكى چېڭىرا رايونلاردا ۋە دېڭىز بويى رايونلاردا توپلىشىپ ئولتۇرالقلاشقان. قۇرۇق - مۇقتىكى چېڭىرا رايونلاردا ئولتۇرالقلاشقانلارنى ئالساق، لياۋەنىڭدا مانجۇلار، جىلىنىدا چاوشىيەن زۇلار، خېلىلۇڭجىياتدا خېجىلار، ئىچكى موڭغۇلدا موڭغۇل، داغۇر، ئۇپىنكىلار، شىنجاڭدا

ئۇيغۇر، قازاق، شىپە، قىرغىز، تاجىكلار، شزائىدا زاڭزۇلار، بۇنەندە لىسۇ، دەيزۇ، جىڭپۇ، خانىلار، گۇاڭشىدا جۇاڭزۇلار بار. دېڭىز بويى رايونلىرىغا تۈلتۈرالاشقانلارنى ئالساق، گۇاڭدۇڭ بىلەن خەينەنداؤدا لىزۇ، مىاۋىزۇلار، تەيۋەندە گاۋشىنلەر باو.

ئىككىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر چېڭىرا رايونلاردىلا توبىلەتلىكى، ئىچكى تۆلکىلەردىمۇ توبىلىشىپ تۈلتۈرالاشقان. مەسىلەن، نىڭشىا، گەنسۇ، خېبىي، چىڭخەيدەرىدىكى خۇيىزۇلار، خۇنەن، كۇيىجۇلاردىكى مىاۋىزۇ، دۇڭزۇلار، كۇاڭدۇڭ، خۇنەن لەردىكى ياۋىزۇلار، خۇنەن، خۇبىي، سەچۈنلەردىكى تۈجيالار، جىجىياڭدىكى شەزۇلار، كۇيىجۇدۇكى بۇيىسى، شۇيىزۇلار، سەچۈنەن دىكى يىزۇ، جىاڭزۇلار، گەنسۇدىكى دۇڭشىياڭ، يۇيىگۇ، باو تەنلەر، چىڭخەيدىكى تۈزۈ، سالارلار.

تۇچىنچى، تۇخشاش بىر ئاز سانلىق مىللەت ھەم بۇ رايوندا توبىلىشىپ تۈلتۈرالاشقان، ھەم تۇ رايوندىمۇ توبىلىشىپ تۈلتۈرالاشقان. مەسىلەن، خۇيىزۇلار ھەم بىرقىدەر كەڭ رايون — نىڭشىادا توبىلىشىپ تۈلتۈرالاشقان، ھەم گەنسۇ، شىنجاڭ ۋە خېبىي، چىڭخەي، كۇيىجۇ، بۇنەن قاتارلىق جايىلاردا توبىلىشىپ تۈلتۈرالاشقان. زاڭزۇلارنى ئالساق، تۇلار ھەم شزائىدىن تىبارەت كەڭ رايوندا توبىلىشىپ تۈلتۈرالاشقان، ھەم چىڭخەيدىن شىڭ كۆپ قىسم رايونلىرىدا، سەچۈمن، گەنسۇ ۋە بۇنەنلەر دە توبىلىشىپ تۈلتۈرالاشقان.

تۇتنىچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلار بىلەنلا گىرەلىشىپ تۈلتۈرەقلىشىپ قالماستىن، باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەنمۇ گىرەلىشىپ توپلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقان. ئاز سانلىق مىللەت دايونلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك ئازدۇر- كۆپتۈر خەنزۇلار تۈلتۈرەقلاشقان، شۇنىڭ بىلەن بىلە ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ خەنزۇلار ئارىسا توپلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقان، مەسىلەن، خېبىي تۇلۇنىڭ مېڭىسۇن، داچاڭ يېزىلىرىدىكى خۇيزۇلار نەندە شۇنداق. ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزىدا گىرەلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقان نەھۋال بولسا تېخىمۇ كۆپ، مەسىلەن، موڭغۇللار شىنجاڭنىڭ بۇرتالا ۋە بايمىغۇلۇن دايونلىرىدا، شۇيزۇلار گۆيچۈنىڭ جەنۇبىي قىسىدا توپلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقان.

بىشىنجى، ئاز سانلىق مىللەتلەر كەڭ ۋە بىرقىدەر كەڭ رايونلاردا توپلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقاندىن باشقا، تۇلارنىڭ بىرمۇندە چىسى يېزا - كەنت دەرىجىلىك ناھىيىدىن تۆۋەن بولغان كىچىك دايونلاردىمۇ توپلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقان، شۇنىڭدەك يەنە بىرمۇندە چىسى پۇتاون مەملىكەتنىڭ ھەرقايىسى جايلىرىدىكى شەھەر - بازار ۋە يېزىلاردا تاراقاق تۈلتۈرەقلاشقان. نۇرغۇن مىللەتلەرددە مۇشۇنداق نەھۋال بار، بولۇپمۇ خۇيزۇلار ھەممىدىن كەۋدىلىك بولۇپ، پۇتاون مەملىكەتتىكى ھەممىھ تۇلسكە، ئاپتونوم دايون ۋە بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرلەرددە تاراقاق تۈلتۈرەقلاشقان ھەممىھ نۇرغۇن ناھىيىنىڭ يېزا دەرىجىلىك كىچىك جايلىرىدىمۇ توپلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقان، ھازىر پۇتاون مەملىكەتتىكى 67 مىليوندىن

ئاوتۇق ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسىنىڭ تارقاق ئولتۇر-
داقلاشقان ياكى يېزا دەرىجىلىك كىچىك جايىلاردا توپلىشىپ
ئولتۇر اقلاشقاڭلارى تەخىنەن 16 مىليوندىن ئاشىدۇ.

مەملىكتىمىزدىكى مىللەتلەر قۇرۇلماسىنىڭ يۈقىرىقى ئالاھى-
دىلىكلىرى مىللەتىپ تېرىتىور بىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ
ئوبىكتىپ ئاساسى ھېسابلىنىدۇ. مەملىكتىمىزداكى مىللەتلەرنىڭ
قۇرۇلماسىنى كۆزدىن كەچۈرىدىغان بولساق (ئەگەر ئاز سانلىق
مىللەتلەر ئاھالىسىنىڭ تارقىلىشىدىن قارايدىغان بولساق)،
ئاساسىي جەھەتنىن مۇنداق ئۈچ خىل ئەھۋال بار: بىرىنچى
خىلدىكىلەر ناھىيىدىن يۈقىرى، كەڭ ياكى بىرقەدمەر كەڭ رايون-
لاردا توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقاڭلار؛ ئىككىنچى خىلدىكىلەر ناھىيە-
دىن تۆۋەن، يېزا ۋە كەنت دەرىجىلىك كىچىك رايونلاردا
توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقاڭلار؛ ئۈچىنچى خىلدىكىلەر تارقاق ئولتۇر-
داقلاشقانلار، ئاساسەن خەنزوڭلار ئولتۇر اقلاشقاڭ شەھەر - بازار-
لاردا تارقاق ئولتۇر اقلاشقاڭلار. مەملىكتىمىزنىڭ ناھىيىدىن
يۈقىرى دەرىجىلىك، كەڭ ياكى بىرقەدمەر كەڭ رايونلاردا
توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك
ھوقۇقى ۋە ئاپتونومىيە ھوقۇقى مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا
قوللانغان سىياستى مىللەتىپ تېرىتىور بىلىك ئاپتونومىيە سىياستى-
دىن؛ ناھىيىدىن تۆۋەن دەرىجىلىك، يېزا ۋە كەنت دەرىجىلىك
كىچىك جايىلاردا توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر-
نىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقى، دېمۇكراتسىيە ھوقۇقى ۋە ئۆز ئىشغا

ئۇزى خوجا بولۇش هوقۇقى مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا قوللانغان
 چارسى مىللەتلىك يېزا قۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى: مەملىكتىمىز
 يەنە تارفاق ئولتۇرالقلاشقان ئاز سانلىق مىللەت تەركىبىدىكى
 تاھالىلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقى ۋە تۈرلۈك دېمۆكراتىيە
 هوقۇقلۇرىغا كاپاھەتلەك قىلىشقا بىرقاتار سىياسەتلەرنى قوللاندى.
 مەملىكتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى
 ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاھالىسىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ناھىيە.
 دىن يۇقىرى دەرىجىلىك رايونلاردا توپلىشپ ئولتۇرالقلاشقان.
 دۆلەت دەل مۇشۇ ئەملىي ئەمەۋالىنى تاساس قىلىپ، مىللەتلىك
 تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە سىياستىنى مىللەتلىك مەسىلىنى ھەل
 قىلىدىغان تۈپ سىياسەت قىلىپ قوللاندى.

ئىككىنچى بۆلۈم مىللەتلىك تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە دېگەن نېمە؟

جۇڭىگۈنىڭ مىللەتلىك تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيىسى دېگەن
 نېمە؟ ئاساسىي قانۇnda ۋە مىللەتلىك تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە
 قانۇنىدا مۇنداق دەپ بەلكەنگەن: بىزنىڭ مىللەتلىك تېرىرەتتۈرىيە
 لىك ئاپتونومىيىمىز دۆلەتىنىڭ بىر تۇتقاش دەھەرلەسکىدە،
 ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشپ ئولتۇرالقلاشقان جايلاрадا تېرىرەتتۈ-
 رىسىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇپ، ئاپتونومىيە ئوركالىلىرىنى
 تەسىس قىلىپ، ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرۈكۈزىدىغان

ئاپتونومىيدين ئىبارەت. بۇ يەردە دققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان
مۇنداق بىرنەچىچە نۇقتا بار:

بىرىنچى، بىزنىڭ مىللەتلىك تېرىرەتتۈرىيىلىك ئاپتونومىيە سىز
ھەزمۇنى يوق، ئابىستراكت "مىللەتلىك ئاپتونومىيە" ئەمەس،
ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مىللەتنى بىرلىك قىلغان ئاپتونومىيىسى
ئەمەس، ئۇنى مىللەت قۇرۇلمىسى بىزنىڭكىدەك بۇنداق دۆلەتتە
تەمسە ۋۇۋۇر قىلىش قىيىن، ئۇ ۋاقىمايدۇ. مەسىلمەن، خۇيزۇلار 7
مەليوندىن ئارتۇق ئاھالىگە شىگە بولۇپ، بۇتۇن مەملىكتىكى
ھەرقايىسى ئۆلکە، ئاپتونوم رايون ۋە بىۋاستە قاراشلىق شەھەر-
لەرگە تارالغان. ئۇلار كۆپرەك تارقالغان ئۆلکە، ئاپتونوم رايون
ۋە بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەر 11 گە يېتىدۇ، بۇنداق ئەھۋالدا
قانداقمۇ خۇيزۇلارنى بىرلىك قىلغان ئاپتونومىيىنى يولغا قويىشلى
بولسۇن؟ ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولساق، ئۇ خەلقئارا كومەمۇ-
نىزم ھەربىكتى تارىخىدا تەنقىد قىلىنىغان "مىللەتلىك مەددەنەيت
ئاپتونومىيىسى" دىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ، ئۇ ئالدامچىلىق
بولىدۇ، ئۇنىڭ ھەققىي ئاپتونومىيە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس.
بىزنىڭ مىللەتلىك تېرىرەتتۈرىيىلىك ئاپتونومىيىمىز ئاز سانلىق مىللەتلەر
تۆپلىشىپ ئولتۇرالقا لاشقان جايلاрадا يولغا قويۇلدىغان تېرىرەتتۈرىيە-
لىك ئاپتونومىييدىن، ئاز سانلىق مىللەتلەر تۆپلىشىپ ئولتۇرالقا لاش-
قان رايوننى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان ئاپتونومىيىلىك جايلاردىن
ئىبارەت. مەسىلمەن، نىڭشىيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى خۇيزۇلار
تۆپلىشىپ ئولتۇرالقا لاشقان نىڭشىيادا قۇرۇلغان ئاپتونوم رايون؛

گەنۋەدىكى لىنىشيا خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى خۇيزۇلار توپلىشپ
ئولتۇرالاشقان لىنىشىادا قۇرۇلغان ئاپتونوم ئوبلاست: شىنجاڭ
دىكى سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى خۇيزۇلار توپلىشپ
ئولتۇرالاشقان سانجىدا قۇرۇلغان ئاپتونوم ئوبلاست.

ئىككىچى، بىزنىڭ مىللەتلىك تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيىمىز
ئادەتتىكى "يەرلىك ئاپتونومىيە" ئەمەس، ئاددىي ھالدا
جايلارنى بۆلۈۋېلىپ، شۇ جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى
 يولغا قويىدىغان ئاپتونومىيە ئەمەس، ئۇ يەردەكى مىللەتلەرنىڭ
ھەممىسى تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان مىللەت
ھېسابلانمايدۇ. بىزنىڭ مىللەتلىك تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيىمىز
تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىغان مىللەت تۆزى
 توپلىشپ ئولتۇرالاشقان رايوندا يولغا قويىدىغان ئاپتونومىيە.
مەسىلەن، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى موڭغۇل مىللەتى
 توپلىشپ ئولتۇرالاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ بېكىتىلگەن
 ئاپتونوم رايون، پەقت موڭغۇللارلا ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم
 رايوندا تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان مىللەت
 بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، بۇ ئىچكى موڭغۇلدىكى مىللەتلەرنىڭ
 ھەممىسى مۇشۇ ئاپتونوم رايوندا تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيىنى
 يولغا قويىدىغان مىللەت بولىدۇ دېگەنلىك ئەمەس. شىنجاڭدىكى
 باينىغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى موڭغۇل مىللەتى توپلىشپ
 ئولتۇرالاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ بېكىتىلگەن ئاپتونوم
 ئوبلاست، پەقت موڭغۇللارلا باينىغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم

توبلاستدا تېرمتورىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان مىللەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، بۇ باينىغۇلىندا توپلىشىپ تۇلتۇرالقاشقا مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئاپتونوم توبلاستتا تېرمتورىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان مىللەت بولىدۇ دېگەنلىك ئەمەس. تۈچىنچى بىزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيلىك جايىلرىمىز خەلقىدا رادا فېدىپراتسييىنى يولغا قويىغان دۆلەتلەردىكىدەك "فېدىپراتسييە" ئەمەس، شۇنداقلا خەلقئارادىكى ئىتتىپاقداشلىق تۈزۈمىنى يولغا قويىغان دۆلەتلەردىكىدەك "ئىتتىپاقداش چۈھۈرىيەت" ئەمەس بىزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيلىك جايىلرىمىز دۆلەتنىڭ بىر تۇشاش رەھبەرلىكىدەك يەرلىك ھەمۇرىي رايوندىن ئىبارەت، مىللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ھەممىسى پۇتكۈل دۆلەتنىڭ ئايىرلىماس قىسى ھېسابلىنىدۇ، بىزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيلىك جايىلرىمىزنىڭ ئايىرلىپ چىقىش هوقۇقى يوق.

تۈچىنچى، دۆلەتنىڭ بىر دەرىجىلىك يەرلىك ھەمۇرىي رايونى يولغان مىللىي ئاپتونومىيلىك جايىلرىمىز ئادەتىسىكى تەڭ دەرىجىلىك يەرلىك ھەمۇرىي رايون بىلەن تۇخشاش، مەسىلەن، ئاپتونوم رايون تۇلۇكە، مەركەزگە بىۋاستان قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن تۇخشاش، ئاپتونوم توبلاست تۈزىگە قاراشلىق رايونلىرى بار شەھەرلەر بىلەن تۇخشاش، ئاپتونوم نادىمە ئادەتىسىكى ئاهىيىلەر بىلەن تۇخشاش، بۇلارنىڭ ھەممىسى دۆلەتنىڭ بىر دەرىجىلىك يەرلىك ھەمۇرىي رايونى ھېسابلىنىدۇ. لېكىن مىللىي ئاپتونومىيلىك جايىلار يەنە ئادەتىسىكى يەرلىك ھەمۇرىي رايونى

دىن پەرقىلىنىدۇ، ئۇ — ئاز ساىلق مىللەتلەر ئاپتونومىيە يۈدگۈزدە دېغان جاي، مىللەتلەر مۇناسىۋەتىدىن ئېيتقاندا، بۇ يەردە تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت مۇشۇ ئاپتونومىيىلىك جايدىكى ئاساسلىق مىللەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەسىلن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى سىچۇن ئۆلکىسگە توختاشلا دۆلەتنىڭ ئۆلکە دەرىجىلىك يەرلىك مەمۇرسى رايونى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، لېكىن مىللەتلەر مۇناسىۋەتىدىن ئېيتقاندا، شىنجاڭ سىچۇن ئۆلکىسىدىن پەرقىلىنىدۇ، ئۇ — مىللەي ئاپتونومىيىلىك جاي، ئۇيغۇرلار شىنجاڭدىكى ئاساسلىق مىللەت، 1957 - يىل 8 - ئاينىڭ 4 - كۈنى جۇئىنلىي "دۆلىتىمىزنىڭ مىللەي سىياستىگە دائىر بىر قانچە مەسىلە توغرىسىدا" دېگەن ماقاالىسىدە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەننىدی: "پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئاخىر شىنجاڭلىق ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇشنى بەلكىلىدى، بۇنىڭغا شىنجاڭلىق يولداشلارمۇ قولوشلىدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى دەپ ئاتىلىپ، يەنلا ئۇيغۇر دېگەن 'قالپاق' كېبىڭۈزۈلدى، چۈنكى ئۇيغۇرلار شىنجاڭدا ئاھالىنىڭ 70 نەچەجە پەرسەنتىنى تەشكىل قىلىدىغان ئاساسلىق مىللەت، باشقا مىللەت لەرمۇ بۇ قالپاقنى تەڭ كىيدى."^①

^① «جۇئىنلىي تاللانما ئىسىرىلىرى»، 2 - قۇم، ئۇيغۇرچە نەشرى،

بەشىنچى، بىزنىڭ مىلىي ئاپتونومىيلىك جايىلرىمىزنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئارقىلىق يۈرگۈزۈلدى، مىلىي ئاپتونومىيە مىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەنى خلق قۇرۇلەتايلىرى ۋە خلق ھۆكۈمەتلەرى. ئۇ ئاز سانلىق مىلەتلەر قېرىرىتۈرىمىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بولۇپ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتىتا ئۇ يەنە بىر دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ھەم ئۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك بولغان ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىلەن يەنە ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرى يۈرگۈزەلمەيدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ. مىلىي ئاپتونومىيلىك جايىلاردىكى خلق ھۆكۈمەتلەرى كۈۋۈيۈن يەنى ھەركىزى خلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىر تۈتاش رەھبەرلىكىدىكى دۆلەت ھەمۇرى ئورگانلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۇچىنچى بۆلۈم مىلىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ قۇرۇلۇشى

دەمۆراتىك ئىنقىلاپ مەزگىلىدىلا، جۇڭگو كوممۇنىستك پارتىيىسى ۋە ئىنقىلاپىي ھۆكۈمەت ئىنقىلاپىي تايابىچ بازىلاردا ئاز سانلىق مىلەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە ھۆكۈمەتلەرىنى قۇرغانىدى.

مەـلەن، 1936 - يىل 10 - ئابدا^①، جۇڭگو ئىشچى - دېغان قىزىل ئارمىيىسى غەربىكە يۈرۈش قىلىپ نىڭشىيانىڭ تۈڭىشىن رايونى بىلەن خەبىءەنىڭ شەرقىي رايونسغا يېتىپ كەلگەندە، "يۇيغەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى"نى قۇرغان، بۇ ھۆكۈمىتىكە ما خېفۇ رەئىس بولغاندى. بۇ خۇيزۇ ۋاتۇنومىيە ھۆكۈمىتى ئىيتى ۋاقتىكى شەنلى - گەنۇ - نىڭشىا ئۆلکىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولغان، ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى تۈڭىشىن ناھىيىسى - دىكى جەممەدە تۈرغاندى. يۇيغەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۈرغان ۋاقتى ئاران تۈققۇز ئاي بولسۇ، لېكىن بۇنىڭ ئەممىيىتى زور بولغان. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ

① شەنلى - گەنۇ - نىڭشىا ئۆلکىسىكى يۇيغەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغان ۋاقتى شەرچۈن يازغان «مەللىي قانۇنچىلىق تەتقىقاتى» دېكەن كىتاب (بېرىجىل داشۇ نەشرىيەتىنىڭ 1986 - يىلى دىكى نەشرى) دا نىڭشىا خەلق نەشرىيەتى 1978 - يىلى نەشر قىلغان «خۇيزۇلا رىتىف قىقىچە تارىخى»غا ئاساسن "1936 - يىل 5 - ئاي" دېلىكىنىدى. ھازىر جۇڭگو كومپارتىيى تۈڭىشىن ناھىيىلىك كۆمەتىنىڭ تارىخي ماتېرىياللارنى توپلاش ئىشخانسى تۈزگەن «خۇيزۇلا د ئازادلىقىنىڭ بىشارىتى - شەنلى - گەنۇ - نىڭشىا ئۆلکىسىكى يۇيغەي ناھىيىلىك ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىگە دائىر تارىخى ماتېرىياللار» (1986 - يىل نەشرى)غا ئاساسن "1936 - يىل 10 - ئاي" دەپ نۆزىگەرتىلىدى.

"خۇيزۇلار، ئازادىلىقىنىڭ بېشارىتى" بولۇپ قالغانسىدى، بولۇپسىۇ
 تىلغا ئىلىپ تۇتۇشكە ئۇزىيدىغىنى شۇكى، ئۇ مەملىكتىمىزدىكى
 ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىنقلابىي ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنى
 قۇرۇش يولىدىكى ئەڭ دەسلەپكى بىر قېتىملىق سىنى بولغان.
 ئىنقلاب غەلبە قازانغاندىن كېپىن، جاھانگىزلىك، فېئودا.
 لىزم ۋە بىزوروکرات كاپيتالىزمنىڭ ئەكسىيە تىچىل ھۆكۈمرانلىقى
 ئاغدۇرۇپ تاشلانغان، مىللەسى ذۈلۈم تۈزۈمى يوقىتلەغان
 شارائىتا، مەملىكتىمىزدىكى مىللەسى مەسىلىنى زادى قانداق
 ئاساسىي سىياسەتنى قوللىنىپ تۇرۇپ يەنسىمۇ ئىلگىرىسلەپ ھەل
 قىلىش كېرەك دېگەن مەسىلىدە، جۇڭگۇ كومپاراتىپسىنىڭ مۇھىم
 تەدبىرى ئىچكى موڭغۇلدا ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش
 ۋاقتىدا بەلكىلىنىپ بولغان. ئازادىلىق تۇرۇشى مەزگىلدە،
 1947 - يىل 5 - ئايىنىڭ 1 - كۇنى، ئىچكى موڭغۇلىنىڭ شەرقىي
 قىسىدا ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان، بۇ
 مەملىكتىمىزدە مىللەسى تېرىر تۇرۇپلىك ئاپتونومىيە سىياسەتنى
 يولغا قويۇشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە
 ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە كېىىنكى چاغلاردا بىرلىكە كەلگەن
 ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ پەيدىنپەي شەكىللەشىدىن
 تىبارەت ئەملىيەت تەجىرىسىلىرى مەملىكتىمىزدە مىللەسى
 تېرىر تۇرۇپلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ شەكىللەشى ۋە مۇكەد
 مەللەشىدە ئىستايىم مۇھىم تارىخىي ئەممىيەتكە ئىگە ئىدى.
 بۇ يەردە ئۇنىڭ تەرقىسىيات جەريانىنى بايان قىلىپ تۇتۇشكە

توغرا كېلىدۇ.

1947 - يىل 5 - ئايىنلەك 1 - كۈنى قۇرۇلغان نىچكى موڭغۇل ئاپتونومييە ھۆكۈمىتىنەڭ ھازىرقى تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايىزدۇ - مۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسى بولۇپ، ۋۇلەنفۇ ئاپتونومييە ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى تىدى. ئۇنىڭ ئەينى ۋاقتىسىكى ئىسىم "تىچكى موڭغۇل ئاپتونومييە ھۆكۈمىتى" تىدى، 1950 - يىلىدىن كېيىن، جۇڭگو كومىمۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتەتىنىڭ قارارغا^① ئاساسەن، "تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى" دەپ تۈزگەرتىلگەن، كېيىن بۇتون مەملىكتىنىڭ ھەرقايىسى جايىلىرىدا قۇرۇلغان ئاپتونومييىلىك جايىلارمۇ "ئاپتونومييە ھۆكۈمىتى" دەپ ئاتالماي، بىردهك ئاپتونوم رايونلۇق ياكى ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم نامىلىك "خەلق ھۆكۈمىتى" دەپ ئاتالدى. ھازىرقى نىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى ئازادىلىق تۇرۇشىنىڭ غەلبە قىلىش ۋە جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپىكى مەزگىلدىكى ئىنقلاب ۋە قۇرۇلۇش نىشلىرىنىڭ تەرمەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ پەيدىنپەي

① 1950 - يىل 4 - ئايىنلەك 26 - كۈنىدىكى «مەركەزىنىڭ مەلسەتلەر توپلىش تۈلتۈرەقلاشقان رايونلاردىكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ نامىنى بۇندىدىن كېيىن "ئاپتونومييە ھۆكۈمىتى" دەپ ئاتماسىلىق توغرىسىدىكى «يولىورۇقى» كۆزدە تۈتۈلدى.

شەكىللەنگەن، ئۇ مۇئغۇل خەلقىنىڭ تىرادىسىگە تولۇق ھۈرمەت قىلىش ۋە دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ، ئېھتىياجىنى كۆزدە تۈتۈش ئاساسدا قۇرۇلغان، 1947 - يىلى ئىچكى مۇئغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مەركىزى ئۇلانخوتىنا ئىدى، ئۇنىڭ دائىرىسىگە ئىچكى مۇئغۇلنىڭ شەرقىي قىمى بىلەن ئوتتۇرا قىمىدىكى بىر قىسم جايىلار يەنى ئەينى ۋاقتىنىڭ خۇلۇمپىر، ناۋىنمورپىن، شىڭىن، شىلىنگۇل، چاخار قاتارلىق بەش ئايماقلار كىرەتتى، بۇ جايىلارنىڭ يەر كۆلىسى تەخىمنەن 540 مىلە كۇادرات كلىومېتىلا كېلەتتى. ئازادلىق ئۇرۇشنىڭ پۇتۇن شەرقىي شىمالدا غەلبە قىلىشغا ئەكمىشپ، 1949 - يىل 6 - ئايدا تىلگىرىكى ليأوبىي ئۆلکىسى ۋە كالستان باشقۇرغان جىرم ئايىقى بىلەن تىلگىرىكى دېخى ئۆلکىسى ۋە كالستان باشقۇرغان جۇئۇد ئايىقى ئىچكى مۇئغۇل ئاپتونوم رايوننىڭ ئەمەنلىككە ئۆتكۈزۈپ بېرىلىدى. ئىچكى مۇئغۇلنىڭ غەربىي قىمىدىكى سۈبىءەن قاتارلىق جايىلارنىڭ ئازاد بولۇشىغا ئەكمىشپ، دۆلتىمىز قۇرۇلغاندىن كېپىن، 1949 - يىل 12 - ئايدا، ئىچكى مۇئغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئۇلانخوتىسىن جائىجياكۇغا كۆچۈپ كەلدى، ئۇ چاغدا سۈبىءەن قاتارلىق جايىلار تېخى ئىچكى مۇئغۇل ئاپتونوم رايونسغا قارمايىتتى. 1950 - يىل 1 - ئايدا سۈبىءەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى ۋە سۈبىءەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەبەرلىكىدە ئۇلانجىاب ئايىقىلىق مۇئغۇل ئاپتونوم رايونى بىلەن ئىكىجۇ ئايىقىلىق مۇئغۇل

ئاپتونوم رايونى ۋە گۈيىسى شەھەرلىك خۇيزۇ ئاپتونومى① قۇرۇلدى. يىل 1951 - ئايدا، تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ شەرقىخە جايلاشقان چوڭ شىڭئەنلىگىنى ئېلۇنچۇن مىللەتى تۆپلىشپ ئولتۇرالاشقان رايوندا ئېلۇنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى قۇرۇلدى. يىل 1952 - ئايدا، مەركىزى خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتى سۈيىەن ئۆلکەلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى بىلەن تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوش دەبەرلىكىدە بولىدىغانلىقىنى قارا، قىلدى؛ 7 - ئايدا تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى جاڭجىاكۇدىن گۈيىغا كۆچۈپ كەلدى. شۇ يىلى چاخار ئۆلکىسگە فاراشلىق دولۇن، باۋچاڭ، خۇادى قاتارلىق نۇچ ناھىيە تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونغا قوشۇپ بېرىلدى. يىل 1954 - ئايدا مەركىزى خەلق ھۆكۈمىتى سۈيىەن ئۆلکىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنى تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم

① ئىينى ۋاقتىكى مىللەتى ئاپتونومىسىلىك جايلار، مەىلى چوڭ ياكى كچىك بولۇن، بىرداك "ئاپتونوم رايون" دەپ ئاتلا- تىنى. 1954 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»دا مىللەتى ئاپتونومىسىلىك جايلار ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيە دەپ ئايىلىدۇ، شەڭىرىكى ناھىيىدىن تۈۋەن مىللەتى ئاپتونوم رايونلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلدۇ ياكى مىللەتى يېزا دەپ ئۆزگەرتىلىدۇ، دەپ بەلكىلەنگەن.

رايونغا قوشۇۋېتىشنى ۋە ئىلگىرى سۈپىيەن ئۆلکىسىگە تەۋە
بولۇپ كەلگەن ئۇلانچاپ موڭغۇل ئاپتونوم بىلەن تىكىجۇ
موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنى ئايماق قىلىپ تۈزگەرتىشنى، گۈيىسى
شەھرىنى كۆكخوب دەپ تۈزگەرتىپ، كۆكخوت شەھرى بىلەن
ياۋەت شەھرىنى ئاپتونوم رايونغا بىۋااستە قاراشلىق شەھر
قىلىپ تۈزگەرتىشنى قارار قىلدى. 1955-يىل 7-ئايدا گوۋۇيەن
رېخى ئۆلکىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، بۇرۇن دېخى ئۆلکىسىگە
تەۋە بولۇپ كەلگەن ۋېئىنىيۇت، خارچىن، ۋۆدەن، چىفېڭ،
نىڭچېڭ، ئاۋخەن قاتارلىق خوشۇن ۋە ناھىيەلەرنى ئىچىكى
موڭغۇل ئاپتونوم رايونغا قوشۇپ بېرىشنى قارار قىلدى.
1954- يىلىدىن كېيىن، گەنسۇ ئۆلکىسىدە بىانخوت موڭغۇل
ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە ئېچىنا ئاپتونوم خوشۇنى قۇرۇلغانىدى،
1956- يىل 4- ئايدا گوۋۇيەن گەنسۇدىكى بۇ تىكى ئاپتونو-
مىيلىك چايىنى بىرلەشتۈرۈپ بىر بىيانىنۇر ئايىمىقى قىلىپ
قۇرۇپ، تۇنى ئىچىكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ تەۋەلىكىگە
تۇتكۈزۈپ بېرىشنى قارار قىلدى. شۇنداق قىلىپ، تارىختا
تۇزاق ۋاقت چىڭ سۈلالىسى، شىمالىي مىللتااستىلار ۋە
گومىندالاڭ ھۆكۈمىتى بولۇپ ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كەلگەن
موڭغۇل مىللەتى توپلىشىپ ئولتۇرالاشقان ئىچىكى موڭغۇل
ئاپتونوم رايونى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مىللەتى تېرىرەتتۈرىلىك
ئاپتونومىيە سىياسىتى بويىچە بىرلىككە كېلىپ، يەر مەيدانى 1
ملىيون 180 مىڭ كۇادرات كىلومېتىر كېلىدىغان يېڭى ئىچىكى

موڭغۇل ئاپتونوم رايونى بولۇپ شەكىللەندى. تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايوننىڭ شەكىللەنىشى تۈۋەندىكى بىرئەچە ئالاھىلىكە ئىگە:

بىرىنچى، پارتىبە ۋە دۆلەت بۇ يەرنىڭ تارىختا، نۇزاقتنى بۇيان موڭغۇللار توپلىشىپ تۈلتۈرەقلىشىپ كەلگەن جاي تىكەنلىكىنى، ئازادلىقتنى بۇرۇن بۇ يەرنىڭ بولۇنوب ھۆكۈمەرلىق قىلىنغانلىقىنى مەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ مىللەت زۇلۇم سىياسىتى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقىنى نەزەرددە تۈتۈپ، موڭغۇل مىللەتنىڭ ئازارۋىسغا ھۈرمەت قىلىپ، موڭغۇل مىللەتى توپلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقان رايون ئاساس قىلىنغان ۋە بىرلىكە كەلگەن تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايوننى قۇرۇش لازىم دەپ ھىسابلىدى.

ئىككىنچى، تىچكى موڭغۇلدەك بۇنداق دائىرسى كەڭ ئاپتونوم رايوننىڭ چېڭىرسىنى ئايىرىشتا ھەم بۇ رايوندىكى مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنىڭ تارىخىي ھالىتى نەزەرددە تۈتۈلغان، ھەم بۇ يەرددە نۇزاق ۋاقىتسىن بۇيان ٹوخشاش بولىمىغان مىللەتلەر تۈتۈرەسىدا دېھقانچىلىق، چارۋىسچىلىق، سانائەت، سودا قاتارلىق ئىشلاردا شەكىللەنىگەن ئىقتىصادىي چەھەتنىكى بىر- بىرىگە يۈلىنىش مۇناسىۋىتى شۇنىڭدەك قانداق قىلغاندا بۇ ئاپتونوم رايوننىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىقتىصادىي تەرەققىدە ياتعا پايدا يەتكۈزگۈلى بولىغانلىقى كۆزدە تۈتۈلغان.

نۇچىنچى، نۇزاق مۇددەتلىك تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن،

موڭغۇللار توپلىشپ تولتۇرالاشقان ئىچكى موڭغۇلدا ئاھالىسى
 مۇتلەق كۆپ ساننى تىگلىگەن ھەمەدە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر
 توپلىشپ تولتۇرالاشقان ۋە تارقاق تولتۇرالاشقان جايىلارنى
 تۆز ئىچىكە ئالغان. ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ
 چىگرىسىنى ئايىشتا، پارتىيە ۋە دۆلەت ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم
 رايونىنىڭ چىگرىسىنى موڭغۇللار توپلىشپ تولتۇرالاشقان
 جايىلارنى ئاساس قىلغان ھالدا ئايىش پېرىنىسىنى، ئاپتونوم
 رايون ئىچىدە خەنزۇ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىلىرىمۇ
 بولىدىغانلىقىنى بەلكىلىگەن.

تۆتىنچى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى داغۇر، ئېلۇز-
 چۈن، ئېپەنكىي فاتارلىق بىرنه چەم ئاز سانلىق مىللەت مەلۇم
 دائىرىدە توپلىشپ تولتۇرالاشقان جايىلارنىسىمۇ تۆز ئىچىكە
 ئالغان. توپلىشپ تولتۇرالاشقان بۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ
 باراۋەرلىك ئاساسىدىكى ئاپتونومىيە هووقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش
 مۇچۇن، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى تەۋەسى ئىچىدە يەنە
 ئۈچ ئاپتونوم خوشۇن قۇرۇلغان^①، بۇلار 1951 - يىل 10 -
 ئايىنىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلغان ئېلۇنچىن ئاپتونوم خوشۇنى:
 1958 - يىل 8 - ئايىنىڭ 1 - كۈنى قۇرۇلغان ئېپەنكىي ئاپتونوم
 خوشۇنى، 1958 - يىل 8 - ئايىنىڭ 15 - كۈنى قۇرۇلغان مولدادا
 داغۇر ئاپتونوم خوشۇنىدىن ئىبارەت. ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم
 رايوندا ئاپتونومىيلىك جايىلار ئىچىدە يەنە باشقا ئاز سانلىق

^① ئاپتونوم خوشۇن ئاپتونوم ناھىيىگە باراۋەر.

مېللەتلەرگە خاس ئاپتونوم جايىلارنى قۇرۇشنىڭ ئۈلگىسى
يادىتلىغان.

بەشىنجى، تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايوندا شەھەر- بازارلار
ۋە يېزا - كەننەلەر داڭىرىدە توپلىشىپ ئولتۇرالاشقان
خۇيزۇ، مانجۇ، چاۋشىيەنزو قاتارلىق مىللەتلەرمۇ بار، بۇ
مىللەتلەرنىڭ تۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇش ئازىزۇسىنى قاندۇرۇپ،
ئۇلارنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقى ۋە تۈرلۈك دېدۈكرااتىيە هوقۇقىغا
كاپالەتلەك قىلىش ئۇچۇن ئۇلارغا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ
مېللەي رايون ۋە مېللەي يېزا قۇرۇپ بېرىلگەن.

1952 - يىل 8 - ئايىدا «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى مېللەي
تېرىرەتۈرىيىلەك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقىتلىرى» ئېلان
قىلىنغانقا قەدەر، مەملىكتە بويىچە تىچكى موڭغۇل ئاپتونوم
رايوندىن باشقا توبلاست دەرىجىلىك ئاپتونوم رايوندىن ئۆچى^①
ۋە ناهىيە دەرىجىلىك ئاپتونوم رايوندىن يەتنىسى^②

① ھازىرقى كەنلى زائىز ئاپتونوم توبلاستى. يۇيىشۇ
زائىز ئاپتونوم توبلاستى ۋە خىينەن لىزۇ - مىاۋىزۇ ئاپتونوم
توبلاستى كۆزدە تۈتۈلدۈ.

② ھازىرقى تىمەنچۇ زائىز ئاپتونوم ناهىيىسى، سۈبىي موڭغۇل
ئاپتونوم ناهىيىسى، دۆڭىشىڭ ئاپتونوم ناهىيىسى، ئىشەن يېزا
ئاپتونوم ناهىيىسى، لۇڭشىڭ مىللەتلەر ئاپتونوم ناهىيىسى،
ئىلۇنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى ۋە جىنىشىۋ ياؤزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
كۆزدە تۈتۈلدۈ.

قۇرۇلغان. مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرىدا ئىچىكى موڭغۇلنىڭ وە يۈقىرىقى ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش جەھەتتىكى تەجرىبىلىرى يەكۈزلىسىپ، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنى قانداق قۇرۇش توغرىسىدا بىرقەدەر تەپسىلىي بەلگىلىملىرى چىقىرىلغان. مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرىنىڭ تەپسىلىي مەزمۇننى ئاخىردا مەخۇس بایان قىلىمىز، شۇئا بۇ يەردە كۆپ توختالمايمىز. بۇ يولغا قويۇش نۇقتىلىرى ئېلان قىلىسىپ يولغا قويۇلغاندىن تارتىپ 1984 - يىل 5 - ئايدا "جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىتىنىڭ مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى" ئېلان قىلىنغانغا قەدەر مەملىكت بويىچە كەينى - كەينىدىن يەنە 94 مىللەي ئاپتونومىيەلىك جاي قۇرۇلدى. مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان 30 يىلدىن بۇيائىقى تەمەلسىيەت تەجرىبىلىرى ئىسپاتلىدىكى، مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرىدا مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنى قانداق قۇرۇش توغرىسىدا بەلگىلەنگەن پىرىنسپلار توغرا بولغان، بۇ پىرىنسپلار مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا تولۇق مۇئىيەتلەش تۇرۇلدى، ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۇۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: بىرىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ تۇلتۇرالقاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ، هەر دەرىجىلىك مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنى قۇرۇش، مەملىكتىمىزدە مەمۇرىي رايونلارنى ئايىرلىنىڭ

ئاساسى قانۇندا بىلگىلەرنىڭن سىتىپسى بويىچە، مىللەسى ئاپتونومىيلىك جايilar ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىگە بولۇنىسىدۇ. ناھىيىنىڭ تۆۋىندىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر كىچىك داتىرىدە توپلىشىپ تولتۇرالاشقان يېزا دەرىجىلىك جايilarدا مىللەسى يېزا قۇرۇلسا بولىدۇ. مىللەسى يېزا مىللەي ئاپتونومىيلىك جاي ئەمەس. لېكىن مىللەي تېرىدىتىو-رىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ بىر خىل مؤھىم تولۇقلە-مىسى بولۇپ ھېسابلىنىدى.

ئىككىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ تولتۇرالاشقان رايونلاردا شۇ جايىنىڭ مىللەتلەر مۇناسىۋىتى، ئىقتىسادىي تەرەققىياتى فاتارلىق شەرتلىرىگە ئاساسلىنىپ ۋە تارىخىي ئەھۋالاردىن پايدىلىنىپ، ئاپتونومىيلىك جايىنى بىر ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ تولتۇرالاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ تۈرۈپ قۇرۇشقا بولىدۇ، ئىككى ياكى بىر نەچىچە ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ تولتۇرالاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ تۈرۈپ قۇرۇشقا بولىدۇ.

ئۈچىنچى، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىنىڭ ئىچىدىكى باشقا ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ تولتۇرالاشقان جايىدا شۇنىڭغا مۇناسىپ كېلىدىغان ئاپتونومىيلىك جاي ياكى مىللەي يېزا قۇرۇشقا بولىدۇ.

تۆتىنچى، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilar ئۆز يېرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالغا قاراپ، خەنزو ياكى باشقا ئاز سانلىق مىللەت

ئاھالىسى تۈلتۈر اقلاشقان رايون ۋە شەھەر - بازارلارنى تۆز
تىچىكە ئالسا بولىدۇ.

بەشىنچى، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ نامى، ئالاھىدە
مەھۋالىنى ھىسابقا ئالىغاندا، يەر نامى، مىللەت نامى ۋە مەمۇرى
ئورۇن تەرتىپى بويىچە تۆزۈلۈش كېرەك. مەسلەن، جىلىن
ئۆلکىسىدىكى "يەنبىهن چاوشىيەنزو ئاپتونوم توبلاستى"نىڭ نامى
"يەنبىهن" دېگەن يەر نامى، "چاوشىيەنزو" دېگەن مىللەت نامى
ۋە بۇ ئاپتونومىيلىك جايىنىڭ "ئاپتونوم توبلاست" دېگەن
مەمۇرى ئورۇنى تەرتىپى بويىچە تۆزۈلگەن.

ئالىتنىچى، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنى قۇرۇشتىن
تىبارەت بۇ چوڭ مەسلىھ تۈستىدە مۇناسوٽەتلىك مىللەتلىك
ۋە كىللەرى بىلەن تولۇق كېڭىشىش كېرەك. مىللەي ئاپتونو-
مىيلىك جايilarنى قۇرۇشتا، ئۇ جايىنىڭ چېگىرسىنى ئايىشتا ۋە
نامىنى تۆزۈشتە يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى ئالاقدار
يەرلىك دۆلەت ئورگىنى ۋە ئالاقدار مىللەتلىك وە كىللەرى
بىلەن تولۇق كېڭىشىپ تۈلەرنى بېكىتكەندىن كېيىن، قانۇندا
بەلگىلەنگەن تەرتىپ بويىچە تەستىقلەتىش كېرەك.

يەتنىچى، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ چېگىرسىنى
بېكىتكەندىن كېيىن، ئاسانلىقچە تۆزگەرتىشكە بولمايدۇ؛
تۆزگەرتىش ذۆرۈر تېپىلغاندا، ئۇنى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت
ئورگىنىنىڭ ئالاقدار تارمىقى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگىنى بىلەن تولۇق كېڭىشىپ بېكىتكەندىن

كېيىن، كۇۋۇيۇنگە مەلۇم قىلىپ تەستىئەلتىش كېرەك.
1987 - يىل 12 - ئايىغىچە، مەملىكتىمىزدە مىللەتلىق ئاپتونوم -
مېيلىك جايدىن 148 ئى قۇرۇلدى، بۇ بەش ئاپتونوم دايىن،
30 ئاپتونوم توبلاست، 113 ئاپتونوم ناھىيە (خوشۇن)نى تۇز
تىچىكە ئالدى، مىللەتلىق ئاپتونوم مېيلىك جايلارنىڭ يەر مەيدانى
پۇتون مەملىكتە ئۆرمۈسى يەر مەيدانىنىڭ 60 پىرسەنتىدىن
كۆپرەكىنى ئىكىلەيدۇ.

هازىر ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان
جايلاردادا، ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇش شەرتىگە مۇۋاپىق كەلسلا،
كەڭىرەك داتىرىدە توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان رايونلار دىسمۇر،
كەچىكىرەك داتىرىدە توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان رايونلار دىسمۇر،
بىر ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان رايوندىمۇ،
بىرلەچچە ئاز سانلىق مىللەت تەڭ توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان
raiوندىمۇ شۇ جايلارغى مۇناسىب كېلىدىغان ئاپتونوم مېيلىك
جايلار قۇرۇلدى. بۇ مىللەتلىق ئاپتونوم مېيلىك جايلارنىڭ كۆپىنى -
چىسىدە تېرىرىتورييلىك ئاپتونوم مېيىنى يولغا قويغان بىرلا مىللەت
بار، مەسىلەن، تىچىكى موڭغۇل ئاپتونوم رايوندا موڭغۇللار
تېرىرىتورييلىك ئاپتونوم مېيىنى يولغا قويغان بىرلا تېرىرىتورييلىك
شىزادىدا زاڭزۇلار تېرىرىتورييلىك ئاپتونوم مېيىنى يولغا قويغان
مىللەت بولىدۇ. تېرىرىتورييلىك ئاپتونوم مېيىنى ئىكىدىن ئارتۇق
مىللەت بىرلىشىپ يولغا قويغان جايلارمۇ ئاز ئەمەس. مەسىلەن،
غەربىي خۇفۇن تۈچىا-مياۋۇزۇ ئاپتونوم توبلاستىدا تېرىرىتورييلىك

ئاپتونومىيىنى تۈجىالار بىلەن مىاۋىزۇلار بىرلىشىپ يولغا قويغان؛
مېڭلىك دەيزۇلاخۇ - ۋازۇ تاپتونوم ناھىيىسىدە تېرىرىتوريىلىك
تاپتونومىيىنى دەيزۇلار، ۋازۇلار بىرلىشىپ يولغا قويغان.
كواڭشى - جۇاڭزۇ تاپتونوم رايوندا شۇ يەردىكى ئاز سانلىق
مەللەتلەرنىڭ بىرلەشىم تاپتونوم ناھىيىسىدىن تۈچى بار، بۇلار
لۇڭشىڭ مەللەتلەر تاپتونوم ناھىيىسى، لۇڭلىن مەللەتلەر تاپتونوم
ناھىيىسى بىلەن فاڭچىڭ مەللەتلەر تاپتونوم ناھىيىسىدىن
ئىبارەت.

مەللەسى تېرىرىتوريىلىك تاپتونومىيە تۈزۈمىگە ئاساسن، بىر
ئاز سانلىق مەللەت ئىككى جايىدا توبىلىشىپ ئولۇر اقلاشقان بولسا
ھەر ئىككى جايىدا تاپتونومىيىلىك جاي قۇرسا بولۇپ بىردى;
مەسىلەن، خۇيىزۇلارنىڭ نىڭشىا خۇيىزۇ تاپتونوم رايونلا بولۇپ
قالماستىن، باشقا ئۆلکە، تاپتونوم رايوندىمۇ ئىككى تاپتونوم
ئوبلاستى يەنى كەنسۇدا لىنىشىا خۇيىزۇ تاپتونوم ئوبلاستى;
شىنجاڭدا سانجى خۇيىزۇ تاپتونوم ئوبلاستى بار، بۇلاردىن
باشقا، خۇيىزۇ تاپتونوم ناھىيىسى ياكى تاپتونومىيىنى خۇيىزۇلار
باشقا مەللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ يولغا قويغان تاپتونوم ناھىيىدىن
يەندە 11 ئى بار، بۇلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: كەنسۇدىكى
جاڭچىاچۇن خۇيىزۇ تاپتونوم ناھىيىسى، چىڭخەيدىكى مېنىيۇمن
خۇيىزۇ تاپتونوم ناھىيىسى بىلەن خۇالۇڭ خۇيىزۇ تاپتونوم
ناھىيىسى، شىنجاڭدىكى يەنجى خۇيىزۇ تاپتونوم ناھىيىسى،
خېبىيەيدىكى مېڭشۇن خۇيىزۇ تاپتونوم ناھىيىسى بىلەن داچاڭ

خۇيزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى، گۈيىجۇدىكى ۋېينىڭ يىزۇ - خۇيزۇ -
 مىياۋۇ ئاپتونوم ناهىيىسى، يۈنەندىكى ۋېشىن يىزۇ - خۇيزۇ
 ئاپتونوم ناهىيىسى بىلەن شۇندىم خۇيزۇ - يىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
 ناهىيىسى، چىڭخەيدىكى منىخى خۇيزۇ - تۇزۇ - ئاپتونوم ناهىيىسى
 بىلەن داتۇڭ خۇيزۇ - تۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى. موڭغۇللارىنىڭ
 تىچكى ئوڭغۇل ئاپتونوم رايونلا بولۇپ قالماستىن، باشقا ئۆلکە،
 ۋە ئاپتونوم رايوندا موڭغۇل ئاپتونوم توبلاستى ياكى موڭغۇللار
 ئاپتونومىيىنى باشقا مىلىلەت بىلەن بىرلىشىپ يولغا قويغان
 ئاپتونوم توبلاستىن ئۈچى يەنى شىنجاڭدا باينغولىن موڭغۇل
 ئاپتونوم توبلاستى بىلەن بۇرتالا موڭغۇل ئاپتونوم توبلاستى،
 چىڭخەيدە خەيشى موڭغۇل - زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى بار^①؛
 بۇلار دەن باشقا، موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسىدىن 7 سى بار،
 ئۇلار مۇنۇلاردىن تىبارەت: گەنسۈدىكى سۈبېرى موڭغۇل
 ئاپتونوم ناهىيىسى، شىنجاڭدىكى قۇبۇقىار موڭخۇل ئاپتونوم
 ناهىيىسى، چىڭخەيدىكى خېنەن موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى،
 خېلىلۇڭجىاڭدىكى دۇرپۇت موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى، لىاۋانىڭ
 دىكى خارچىن سول قانات موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى بىلەن

① بۇ ئاپتونوم توبلاست ئىسلىدە خەيشى موڭغۇل - زاڭزۇ - قازاق
 ئاپتونوم توبلاستى بولۇپ، 1954 - يىل 1 - ئاينىڭ 25 - كۈنى
 قۇرۇلغاندى، بۇ يەردىكى قازاقلار شىنجاڭغا قايتىپ كەتكەد
 لىكتىن، 1985 - يىلى گۈرۈپ ئۇنى خەيشى موڭغۇل - زاڭزۇ
 ئاپتونوم توبلاستى دەپ ئۆزگەرتىشى قرار قىلدى.

فۇشىن موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى، جىلىندىكى ئالدى گورلوس
موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى. زاڭزۇلارنىڭ شىزاخ ئاپتونوم
رايونىلا بولۇپ قالماستىن، باشقا ئۆلکەردىمۇ زاڭزۇ ئاپتونوم
توبلاستى ياكى ئاپتونومىمىنى زاڭزۇلار باشقا مىللەتلەر بىلەن
بىرلىشپ يولغا قويغان ئاپتونوم ئوبلاستىن 10 ئى بار، ئۇلار
مۇنۇلاردىن ئىبارەت: سىچۇەندىكى گەنلى زاڭزۇ ئاپتونوم
توبلاستى بىلەن ئابا زاڭزۇ - چىائىزۇ ئاپتونوم توبلاستى
گەنسۇدىكى گەننەن زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى، چىڭخەيدىكى
خەينەن زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى بىلەن خۇاڭىنەن زاڭزۇ
ئاپتونوم توبلاستى، خەبىبى زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى، يۈشۈ
زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى بىلەن گولۇ زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى و
خەيشى موڭغۇل - زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى، يۈنەندىكى دېچىلە
زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى. بۇلاردىن باشقا يەنە ئىككى زاڭزۇ
ئاپتونوم ناهىيىسى يەنى گەنسۇدىكى تىيەنجى زاڭزۇ ئاپتونوم
ناھىيىسى، سىچۇەندىكى مۇلى زاڭزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى بار.
مىللى ئاپتونومىيلىك جايلاردა باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ ئاپتونو-
مىيلىك جايلىرى بار، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تېخى كۆپ قاتلامغا
بۇلۇنگەن. مەسىلەن، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى ئىچىدە
يەنە ئېلۇنچۈن ئاپتونوم خوشۇنى، ئۇپىنكى ئاپتونوم خوشۇنى،
مورىندادا داغۇر ئاپتونوم خوشۇنى قاتارلىق تۈچ ئاپتونومىيلىك
جاي بار. كۆيچۈدەكى جەنۇبىي كۆيچۈ بۈمىسى - مىاۋازۇ ئاپتونوم
توبلاستىدا يەنە سەندۇ شۇيىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى بار. شىنجاڭ

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا يەنە باشقا مىللەتلەرنىڭ بەش ئاپتونوم
 توبلاستى يەنى باينغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم توبلاستى، بۇرتالا
 موڭغۇل ئاپتونوم توبلاستى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم توبلاستى،
 سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم توبلاستى، ئىلى قازاق ئاپتونوم
 توبلاستى بار. بۇنىڭ تىچىدىكى ئۆچ ئاپتونوم توبلاست تىچىدە
 يەنە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئاپتونوم ناھىيىسى بار: ئىلى قازاق
 ئاپتونوم توبلاستىدا چاپچال شېبە ئاپتونوم ناھىيىسى، قۇبۇقما
 موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى بار، سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم
 توبلاستىدا مورى قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى بار، باينغۇلىن
 موڭغۇل ئاپتونوم توبلاستىدا يەنجى خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 بار.

ئۇخشاش بولىغان ئاز سانلىق مىللەتلەر تۈپلىشىپ ئولتۇراقة-
 لاشقان رايونسلاർدا شۇ يەردەكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ
 بار اوھىرىلىك ھوقۇقى ۋە ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا تولۇق كاپالەتلەك
 قىلىش ئۈچۈن ھەر دەرىجىلىك ۋە ھەر خىل تىپتىكى مىلسىي
 ئاپتونومىيلىك جايىلارنى قۇرۇش - بۇ، جۇڭگۈنىڭ مىلسىي
 تەرىستورىيلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ ئالاھىدىلىكى. چۈئىلەي
 مۇنداق دەپ كۆرسەتكەندى: "بۇ تۈزۈم مىلسىز
 تىجادىيە تىپر."^①

① چۈئىلەي: «دۆلىتىمىزنىڭ مىللەي سىاستىگە دائىر بىرقانچە
 مەسىلە توغرىسىدا»، «جۈئىلەي تاللانىما ئەسەرلىرى»، 2-
 توم، ئۇيغۇچە 463 - بەتكە قارالىقىن.

ئىككىنچى باب

مەللىي تېرىر تۈرىپىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر

قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى مەللىي تېرىر تۈرىپىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر

بىر نىچى بۆلۈم دېموکراتىك ئىنقىلاپ دەۋرىدىكى ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن - نىزامىلار

1936 - يىل 10 - ئايىدا جۇڭگو كومىؤنىتىك پارتىيىسى رەبەرلىكىدىكى ئىنقىلاپىي ھۆكۈمەتنىڭ "شەنشى - گەنسۇ ئىڭشىيا ئۆلکىسى" دە "يۈيغەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى"نى قۇرغانلىقى يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەندى. بۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى «يۈيغەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى نىزامى»نى تۈزۈپ چىققان^①. بۇ دېموکراتىك ئىنقىلاپ مەزگىلسە مەلسىكتىسىزدىكى ئاز سانلىق مىللەت قۇرغان

① جۇڭگو كومىؤنىتىك پارتىيىسى تۆشىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ تارىخي مانىپىيالارنى توبىلاش ئىشخانسى تۈزگەن «خۇيزۇلا ئازادىلىقنىڭ بىشارىتى - شەنشى - گەنسۇ - ئىڭشىيا ئۆلکىسىدىكى يۈيغەي ناھىيىلىك ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىگە دائىر تارىخي مانىپىيالار». 1986 - يىل نەشرى، 13 - بەت.

ئىنقلابىي ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى ئىلان قىلغان تۈنجى
ئاپتونومىيە نىزامى ھېسابلىنىدۇ.

بىزنىڭ ئىنقلابىي ھاكىمىتىمىزنىڭ قانۇنچىلىق تارىخىدا،
”ئاپتونومىيە نىزامى“ دېگەن بۇ قانۇن ئاتالىغۇسى 1946 - يىل
4 - ئايىننىڭ 23 - كۈنى شەنشى - گەنسۇ - نىڭشىا چېڭىرا رايونى
ئۈچىنچى نۆۋەتلىك كېڭىشىنىڭ بىرىنچى يىغىنىدا ماقۇللانغان
«شەلشى - گەنسۇ - نىڭشىا چېڭىرا رايونى ئاساسىي قانۇنىنىڭ
پېرىنسىپلىرى» دا ھەممىدىن بۇدۇن ئىشلىتىلگەن. بۇ ئاساسىي
قانۇن پېرىنسىپلىرىنىڭ بىرىنچى قىسى «ھاكىمىيەتنىڭ تەشكىل-
لىنىشى»نىڭ توققۇزىنچى تارمىقىدا مۇنداق دەپ
بەلكىلەنگەن: ”چېڭىرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ
تولتۇر اقلاشقان رايونلار مىللەي رايون دەپ ئاييرلىپ، ئۇ يەددە
مىللەي ئاپتونومىيە ھاكىمىتى تەشكىل قىلىنىدۇ، ئۆلکەنىڭ
ئاساسىي قانۇنغا توقۇنۇشتۇرۇپ قويىمالىق پېرىنسىپنى ئاستىدا،
ئاپتونومىيە نىزامى تۈزۈلدى.“^①

بۇ بەلكىلەنگەدە ”ئاپتونومىيە نىزامى“ دېگەن ئاتالىغۇ تۈنجى
قېتىم ئىشلىتىلىپلا قالماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى، مۇنداق ئىككى
لۇقتا كۆرسىتىلگەن: بىرىنچى، ئىنقلابىي ھۆكۈمەتنىڭ تۈپ
قانۇن خاراكتېرىدىكى قانۇن ھۈججىتىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر

① «ئاساسىي قانۇنغا دائىر ماتېرىاللاردىن تاللانما»نىڭ 2 - قىسى،
بېرىجىلەف داشۇ نەشرىيەتىنىڭ 1982 - يىل نەشرى، 192 - بىت.

"توبالىشىپ ئولتۇراقلاشقان دايىنلار مىللەي رايون دەپ تاييرلىپ، تۇر يەردە مىللەي ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتى تەشكىل قىلىنىدۇ" دەپ تۇچۇق بەلكىلەنگەن: ئىككىنچى، "مېللەي ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتى" ئاپتونومىيە نىزامى تۈزىسى "بولىدۇ دەپ تېنىق بەلكىلەنگەن. بۇ مەملىكتىمىزنىڭ مىللەي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە سىياستىگە دائىر ئەڭ بۇرۇنىقى قانۇنىي بەلكىلەمىسىدۇ؛ شۇنداقلا مىللەي ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتىنىڭ ئاپتونومىيە قانۇن - نىزامىنى تۈزىسى بولىدىغانلىقى توغرىمىسىدۇكى ئەڭ دەسلەپكى بەلكىلىمىسىدۇ. مانا بۇلار مەملىكتىمىزنىڭ قانۇنچىلىق تارىخىدىكى تىجادىيەت ھېسابلىنىدۇ.

بۇنداق "ئاپتونومىيە نىزامى" تەينى ۋاقتىدا باشقۇا تىنقىلاپسى تايانج بازىلاردىمۇ ئىلان قىلىغان. مەسىلن، 1946 - يىل 8 - ئايىدا، شەندۈڭ ئۇلکىسى بوخىي مەمۇرۇي مەھكىمىسى «خۇيزۇلارنىڭ ئاپتونومىيە قانۇنى»نى^① ئىلان قىلغان.

^① «ئازادىلق كېزىتى»نىڭ 1946 - يىل 8 - ئايىنىڭ 14 - كۈندىدىكى سانغا بېسلىغان «خۇيزۇلارنىڭ ئەركىن - دېمۆكراتىك تۈرمۇشغا كاپالەتلىك قىلىپ، بوخىي مەمۇرۇي مەھكىمىسى خۇيزۇلارنىڭ ئاپتونومىيە قانۇنىنى ئىلان قىلدى» دېگەن ماقالىغا ۋە «شىخخۇا رباؤ» كېزىتىنىڭ 1946 - يىل 8 - ئايىنىڭ 25 - كۈندىدىكى سانغا بېسلىغان «شەندۈڭ بوخىي مەمۇرۇي مەھكىمىسى خۇيزۇلارنىڭ ئاپتونومىيە چارىسىنى ئىلان قىلدى، خۇيزۇ قېرىنداشلار ئەركىن، باراۋىر، دېمۆكراتىك تۈرمۇشىن بەرسىمن بولىدى دېگەن ماقالىغا قارالىۇن.

تارىخىي ئەممىيەتكە ھەممىدىن بىك شىگە بولغانى 1947 -
 يىل 5 - ئايىدا ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكمىتى قۇرۇلغان
 چاغدىكى ئاپتونومىيە نىزامى ھېسابلىنىدۇ. ياپون باسقۇنچىلىرىغا
 قارشى تۈرۈش ئاياغلاشقان ھامان، 1954 - يىل 10 - ئائىنلەك 23 -
 كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتەتى ئىچكى
 موڭغۇلدىكى مىللەسى مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ تۈپ فائچىنى
 "تەرىدتۈرىپىلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويۇشتىن مىبارەت"^① دەپ
 ئىنسىق قادار چىقادى. ئىچكى موڭغۇلدىكى ئاپتونومىيە پائالىيىتى
 پارتىيە مەركىزىي كومىتەتى قادار قىلغان مۇشۇ تۈپ فائچىنىغا
 ئاساسەن قانات يايىدۇرۇلغان. 1945 - يىل 11 - ئائىنلەك 25 -
 كۈنى، ۋۇلەنفۇ قاتارلىقلار پارتىيە مەركىزىي كومىتەتنىڭ
 يۈلىورۇقغا ئاساسەن، جۇڭگو كوممۇنىستك پارتىيىسى سەنىشى -
 جاخار - خېبىي مەركىزىي بىيۇرسى ۋە سەنىشى - سۈيىۋەن شۆبە
 بىيۇرسىنىڭ دەبەرلىكىدە، جاڭجىياكۇدا ئىچكى موڭغۇلدىكى
 ئايىماق ۋە خوشۇنلارنىڭ قۇرۇلتىيىنى ئىچىپ، ئىچكى موڭغۇل -
 دىكى ئاپتونومىيە ھەركىتىگە بىر تۇقاش دەبەرلىك قىلىش
 تۈچۈن "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھەرىكتى بىرلەشمىسى"نى

① 1945 - يىل 10 - ئائىنلەك 23 - كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستك
 پارتىيىسى مەركىزىي كومىتەتى شۇچىھۇسىنىڭ ئىچكى موڭغۇلنەك
 خىزمىتى توغرىسىدا "سەنىشى - چاخار - خېبىي مەركىزىي
 بىيۇرسىغا ۋە سەنىشى - سۈيىۋەن شۆبە بىيۇرسىغا يوللىغان
 تېلېگراممىسى".

قۇرۇشنى قاراڭ قىلدى. ئازادلىق ئۇرۇشنىڭ غەلبىلىك ڈىلگىرىدە
 لىشىگە ۋە تىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھەركىتىنىڭ جۇش
 ئۇرۇپ راواجلىنىشقا تەكىشىپ، 1947 - يىل 5 - ئاينىڭ 1 - كۈنى
 مەملىكتىمىزدىكى تۇنجى چوڭ مىللەسى ئاپتونومىيەلىك جاي -
 تىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى دەسمى قۇرۇلدى. تىچكى
 موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن بىر ۋاقتىدا
 ئۇلانخۇستا ئۇتكۈزۈلگەن تىچكى موڭغۇل خەلق ۋەكالىتى
 يىغىندا مۇھىم تىككى ئاپتونومىيە نىزامى ماقولاندى: ئۇنىڭ
 بىرى "تىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ سىاسىي
 ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى" (تۇۋەندە قىقارتسىپ
 بىرى "تىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق
 تەشكىلى پروگراممىسى"^①. ھازىر "سىاسىي ئىشلارنى يولغا
 قويۇش پروگراممىسى"نىڭ مىللەسى تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيە
 تۈزۈمى توغرىسىدىكى بەلكىلىمىلىرىنى بايان قىلىپ ئۆتىمىز:
 بىرىنچى، "سىاسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى"
 دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: "تىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە
 ھۆكۈمىتى تىچكى موڭغۇلدىكى ھەر تەبىقىدىكى موڭغۇللارنىڭ
 تىچكى موڭغۇل تېرىرىتورييىسىدىكى مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ

① «تىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ تاخباراتى»نىڭ
 1 - توم 1 - سانىھا قارالىۇن، 1948 - يىل 10 - ئاي.

يۈكىھەك ئاپتولومىيىنى يولغا قويىدىغان رايون خاراكتېرىلىك دېمۆكراتىك ھۆكۈمىتى. "بۇ بەلگىلىمە شۇنى كۆرسىتىدۇكى، تىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى تىچكى موڭغۇلدىكى موڭغۇل لارنىڭ باشقا مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ، تىچكى موڭغۇلدىن ئىبارەت رايوندا مىللىي تېرىر تىورىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان دېمۆكراتىك ھۆكۈمىتى نىدى. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان "تىچكى موڭغۇلدىكى موڭغۇل لار" پۇتۇن جۇڭگودىكى بارلىق موڭغۇلارنى ئەممەس، بەلكى تىچكى موڭغۇلدا توپلىشىپ تۇلتۇر اقلاشقان موڭغۇل لارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ يەردە "يۈكىھەك ئاپتونومىيە" دېگەن سۆزنىڭ نېمەتى ئۈچۈن تىلغا ئېلىنغانلىقىغا كەلسىك، ئۇ "ئاپتونومىيە"نىڭ ئادەتتىكىچىلا ئوتتۇر سىغا قويۇ. لۇشى بولماستىن، ئەينى ۋاقتىتا موڭغۇل لار تىچىدىكى فېتودال يۈقرى قاتلام ئۇنىئۇر دېموجۇك دۆڭلۈپۇ قاتارلىقلار 30 - يىلىلارنىڭ باشلىرىدا ئۇزاق ۋاقت ئېلىپ بارغان ئاتالىمىش تىچكى موڭغۇل "يۈكىھەك ئاپتونومىيە ھەرسكىتى" گە^① وە بۇ ھەرىكەتنىڭ ئامما ئارىسىدا مەلۇم تەسىرگە ئىگە بولغانلىقىغا

① 1933-يىل 7-ئاينىڭ 26-كۈنى دېموجۇك دۆڭلۈپۇ بەيلىف بۇتخانىسىدا ئاچقان "تىچكى موڭغۇلدىكى بارلىق كوماندىرلار يىغىنى" دا «ئاپتونومىيىن يولغا قويۇشنىڭ ھەققىي ئەھۋالى توغرىسىدا يوللانغان تېلىگىراما»غا قارالۇن. جۇڭگو تىككىنچى تارىخ ئارخىبىخانىسىدىكى "موڭغۇل- زاڭزۇلار كومىتېتىغا دائزر ئارخىبىلار" نىڭ 280- نومۇرلۇق توپلىسى.

قارىتىپ تىلغا ئېلىنغاندەك تۇرىدۇ. ئىككىنچى، "سياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى" دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنكەن: "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە: ھۆكۈمىتى ئىچكى موڭغۇلدىكى ھەرقايىسى ئايماقلار (جۇملىدىن ئايماقلارغا تەۋە خوشۇن ۋە ناھىيە شەھەرلىرى) ۋە خوشۇنلارنى ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان رايون قىلىدۇ، بۇ— جۇڭخوا منگوئىڭ تەركىبىي قىسى". بۇ بەلكىلسە شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان رايون ئىچكى موڭغۇلدىكى ئايماق ۋە خوشۇنلاردىن ئىبارەت بولىدۇ؛ ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى جۇڭگۈنىڭ ئاييرلىماس تەركىبىي قىسى".

ئۈچىنچى، "سياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى" دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنكەن: "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدىكى موڭغۇل، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بىردىك ئىنتىپاقلىشىپ، جاھانگىرلارنىڭ ۋە فېتىدارلار-دەلال فاشىت چوغۇن خەنزۇچىلارنىڭ ئىچكى موڭغۇلدىكى موڭغۇللارغا ۋە ھەر مىللەت خەلقىغە قاراتقان تاجاۋۇزى ۋە زۇلمىنى قدتىمى تارمارقىلىشى ھەمدە ئىچكى موڭغۇلىنىڭ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىغا ياردىم بېرىدىغان بۇتون جۇڭگۈدىكى بارلىق دېموك-راتىك پارتىيە گۇرۇملاр ۋە ھەر مىللەت، ھەر تەبىقە بىلەن بىرلىشىپ، ئىچكى موڭغۇلدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆزۈل-كېسل ئازاد بولۇشى ئۈچۈن كورەش قىلىشى كېرەك". بۇ بەلكىلسە

شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئىچىكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى
چىڭ تۇرۇپ ئىبرا قىلغان ئىنقلابىي لۇشىين ئىچىكى موڭغۇل
دىكى موڭغۇل، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بىلەن بولغان
ئىنتىپاقلىقتا چىڭ تۇرۇپ، جاھانگىرلارنىڭ ۋە فېئودال -
دەلال فاشىت چوڭ خەنزۇچىلارنىڭ مىللەي زۇلۇم سىياسىتىگە
قەتىي قارشى تۇرۇپ، مەملىكتەن مەقىاسىدا ئىچىكى موڭغۇلنىڭ
ئاپتونومىيىنى يولغا قوييۇشقا ياردەم قىلغان بارلىق دېموკراتىك
پارتىيە - گۈرۈھلار ۋە ھەر مىللەت، ھەر تەبىقە خەلقى بىلەن بىرلە -
شىستە چىڭ تۇرۇپ، ئىچىكى موڭغۇلدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆزۈل -
كېسىل ئازاد بولۇشى ئۆزچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت بولغان،
تۆتىنچى، «سېيانسىي تىشلارنى يولغا قوييۇش پروگراممىسى»
دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «ئىچىكى موڭغۇل ئاپتونوم
دا يونىدىكى موڭغۇل، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر باپ -
باراۋەر، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا زىج ھەمكارلىشىش، ئىنتىپا -
قلىشىش ۋە ياردەملىشىشتىن ئىبارەت يېڭى مىللەي مۇناسىۋەت
ئۇرىشلىدۇ، مىللەتلەر ئارىسىدىكى بارلىق ئاراز ۋە تەسکىرىمى
قاراشلار تۈكىتىلىدۇ، ھەرقايىسى مىللەتلەر بىر - بىرىنىڭ تۇرۇپ -
ئادىتىگە، تارىخىغا، مەددەنىيەتىگە، دىنىي ئېتىقادىسغا ۋە تىل -
يېزىقىغا ھۈرمەت قىلىشى، ھەرقايىسى مىللەتلەر ئۆزىنىڭ ئېسىل
تارىخىي مەددەنىيەتى ۋە ئىنكلابىي ئەنەنەنىسى ئەركىن جارى
قىلدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي تۇرمۇشىنى ئەركىن تەرەققىي
قىلدۇرۇپ، ئورتاق حالدا يېڭى ئىچىكى موڭغۇلنى گۈللەندۈرۈشى

کېرىشكى." بۇ بەلگىلىمىدە مىللەتلەرنىڭ باپباراۋەر بولۇش پىرىنسىپى، مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ھۈرمەت قىلىدىغان، زىج ھەمكارلىشىدىغان، تىتىقىقالىشىپ ياردە ملىشىدىغان يېڭى مىللە مۇناسىۋىتنى ئورنىتىش پىرىنسىپى، ھەرقايىسى مىللەتلەرنىڭ يېڭى ئىچكى موڭغۇلنى ئورتاق تەركىيە قىلدۇرۇش، ئورتاق كۆللەندۈرۈش پىرىنسىپى تولۇق كەۋدىلەندۈرۈلگەن.

تۇنجى چوڭ مىللە ئاپتونومىيلىك جاي بولغان ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ قۇرۇلۇشى ئەمەلىيەت جەھەتە مەملىكتىمىزنىڭ ئاپتونومىيلىك جايىلارنى قانداق قۇرۇشى، مىللە ئېرىرىتۈرىمىيلىك ئاپتونومىيىنى قانداق يولغا قوبیوشى ئۈچۈن ئىنتايىن قىممەتلەرنى يارتىپ ۋە تۈپلاپ بەردى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان چاغدا ئۆزۈلگەن ئاپتونومىيە قانۇن - نىزاملىرىمۇ - مەملىكتىمىزنىڭ مىللە ئېرىرىتۈرىمىيلىك ئاپتونومىيگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇ - شىنى ياخشى باشلىشتى ئىكە قىلدى.

ئىككىچى بۆلۈم دۆلسىمىز قۇرۇلغان دەسلىپكى مەزگىلىتكى مىللە ئېرىرىتۈرىمىيلىك ئاپتونومىيگە دائىر قانۇنچىلىق
قۇرۇلۇشى

1949 - يىلى 9 - ئايدا، جۇڭگۈنىڭ يېڭى دېموکراتىك

شىقلابى مەملىكت مەقياسدا ئومۇمىيۇزلۇك غەلبىنى قولغا
 كەلتۈرۈش ئالدىدا تۈرگان چاغدا، جۇڭگو كۆمۈنلىك
 پارتبىيىنىڭ، دېموکراتىك پارتىيە-كۈرۈملارىنىڭ، خەلق
 تەشكىلاتلىرىنىڭ، جايلارنىڭ، خەلق ئازادىسى ئارمۇيىنىڭ،
 ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ دۆلەت سىرتىدىكى مۇھاجىرلار ۋە باشقا
 ۋە تەنبىر ۋە دېموکراتلارنىڭ ۋە كىلىملىرىدىن تەركىب تاپقان
 جۇڭگو خەلق سىاسىي مەسلىھەت كېڭىشى يېغىنى بېيجىندىدا
 ئۇتكۈرۈلدى. سىاسىي مەسلىھەت كېڭىشى يېغىنى پۇتۇن
 مەملىكتىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ تىرادىسىگە ۋە كىلىك
 قىلىپ، جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلدى
 ۋە مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنى تەشكىل قىلدى، «جۇڭگو خەلق
 سىاسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئۇرتاق پروگراممىسى» (تۈۋەندە
 قىقادىقىپ «ئۇرتاق پروگرامما» دېلىلدۇ)^①. بۇ «ئۇرتاق
 پروگرامما» يېڭى جۇڭگونىڭ دۆلەت قۇدۇش پروگراممىسى،
 دۆلىتسىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلە ئاساسىي قانۇنلۇق
 دەرىل ئۇينىغان "خەلق خارتىيىسى" بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. جۇڭگو

① شىخوا. تېقىم مەسلىلىرى مەجمۇئەسى: «جۇڭگو خەلق
 سىاسىي مەسلىھەت كېڭىشى 1-نۆۋەتلىك ئۇرمۇسى يېغىنىڭنىڭ
 مۇھىم مۇجىجه تىلىرى»، 1949-يىل 10-ئايدا شىخوا كىتاب
 خانسى تارقاتقان.

ئىنقتلابى غەلبە قىلىپ، جاھانگىرلىك، فېئودالسزم ۋە بىيورۇڭ-
رات كاپستالىز مىنىڭ ئەكسىيە تچىل ھۆكۈمەرنىلىقى ئاغدۇرۇپ
تاشلانغان ۋە مىللەي زۇلۇم تۈزۈمى يوقىتىلغاندىن كېيىن، يېڭىنى
جوڭىكودىكى مىللەي مۇناسىۋەتنى فانداق تەڭشەش «ئورتاق
پروگرامما»دا بەلكىلەنگەن مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرى
يولغا يىدى.

«ئورتاق پروگرامما»نىڭ «ئومۇمىسى پروگراممىسى»دا
«جوڭخوا خەلق جۇمھۇرىيەتىدىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ھوقۇق
ۋە مەجبۇرىيەت جەھەتتە باراۋەر» دەپ بەلكىلەنگەندىن باشقا،
ئۇنىڭدا مەخسۇس بىر باب تاجرىتلىپ، «مىللەي سىياسەت»
كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى، لايىھىسىن تەبىيارلاش جەريانى
ۋە لايىھىنىڭ تالاھىدىلىكى «تۇغرسدا» دېگەن دوکلاتىدا مۇنداق
دەپ كۆرسەتكەن: «ئورتاق پروگرامما»دا مىللەي سىياسەت
بەلكىلەنگەن، «بۇنىڭ تۈپ روھى جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيەتنى
مىللەتلەرنىڭ دوستلۇق - ھەمكارلىق چوڭ ئائىلىسىگە تايلاند-
دۇرۇش، مىللەتلەرنىڭ تىچىدىكى ئورتاق دۇشمەنگە ۋە سر-
تىسىكى جاھانگىرلىك چوقۇم قارشى تۈرۈشتىن تىبارەت.
مىللەتلەرنىڭ بۇ چوڭ ئائىلىسى تىجىدە بولسا، چوڭ مىللەتچىلىك
ۋە تار مىللەتچىلىك خاھىشلىرىغا داۋاملىق قارشى تۈرۈش
كېرىك. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تېرىرىتوريىلىك ئاپتونومىيىسى،
قوزاللىنىش ھوقۇقى ۋە دىنىي ئېتقادىغا ھۇرمەت قىلىش

مەسىسى ئېنىق بەلگىلىنىپ، ماددىلارغا كىرگۈزۈلدى. ①
 «تۇرتاق پىروگرامما»نىڭ مىللەتلىرى تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە
 سىاستى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسىدە مۇنداق دېيلگەن:
 «ئاز سانلىق مىللەتلەر توبلىشىپ ئولۇرالاشقان رايونلاردا مىللەتلىرى
 تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويۇش، توبلىشىپ ئولتۇراقتا
 لاشقان مىللەت ئاھالىسىنىڭ ئاز - كۆپلۈككىگە ۋە شۇ توبلىشىپ
 ئولتۇراقتا لاشقان رايوننىڭ چوڭ - كىچىكلىككە قاراپ، ھەر خەل
 مىللەتلىرى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى تاييرىم - ئايىرم قۇرۇش كېرەك.
 مىللەتلەر ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلىكى جايilar ۋە مىللەتلىرى
 ئاپتونوم رايونلاردىكى يەرلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىدا مىللەتلىرى
 لەرنىڭ خېلى كۆپ ساندىكى ۋە كىلى بولۇشى كېرەك.»
 بۇ مەملىكتىمىزنىڭ دۆلەتنىڭ توب قانۇندا مىللەتلىرى تېرىرىتىو
 دېيلگەن ئاپتونومىيە سىاستى توغرىسىدا تۈنجى قېتىم چىقارغان
 قانۇن خاراكتېرىلىك بەلگىلىمىسى بولۇپ ھېباپلىنىدۇ. تۈنىق
 سىياسىي مەزمۇنى مۇنۇلاردىن ئىبارەت:
 بىرىنچى، بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلەك دۆلتىمىزدىكى
 مىللەتلەر بولۇنىدىغان يولغا ماڭمايدۇ، بەلكى مىللەتلەر
 ھەمكارلىشىدىغان يولغا ماڭىدۇ، ئۇلار جۇڭخۇ! خەلق جۇمھۇر-
 دېيتىنى مىللەتلەرنىڭ دوستلۇق - ھەمكارلىق چوڭ ئائىلىسىگە
 ئايلاندۇردى، ئاز سانلىق مىللەتلەر بىرلىككە كەلگەن مەملىكتە

① «جۇئىنلىي تاللانسا نەسرلىرى»، ۱-توم، نۆيىغۇرچە نەشرى،

ئىچىدە ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدۇ. ئاپتونومىيىنى
 ئىككىنچى، جۇئىگۈدىكى مىللەتلەرنىڭ تارقىلىش ئالاھىدىلە-
 كىگە ئاسامىن، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىر مىللەتنى بىرلىك
 قىلىپ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشى مۇھىكىن ئەمەس، ئاز سانلىق
 مىللەتلەر تۆزلىرى توپلىشىپ تولتۇرالاشقان مەلۇم رايون تىچىدىلا
 ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدۇ. «ئورتاق پروگرامما»دا: “ئاز ساد-
 لىق مىللەتلەر توپلىشىپ تولتۇرالاشقان رايونلاردا مىللې تېرىدە-
 تورىيەتكە ئاپتونومىيە يولغا قويۇلدۇ” دەپ تېشقى بەلگىلەنكەن.
 مۇچىمنچى، مىللې ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ مەمۇرسى ئۇرۇنى
 مەسىلىسى توغرىسىدا «ئورتاق پروگرامما»دا مۇنداق دەپ
 بەلگىلەنكەن: “توپلىشىپ تولتۇرالاشقان مىللەت ئاھالىنىڭ
 ئاز - كۆپلۈكىگە ۋە شۇ توپلىشىپ تولتۇرالاشقان رايوننىڭ
 چوڭ - كېچىكلەكىگە قاراپ، ھەر خەل مىللې ئاپتونومىيە ئورگان-
 لىرىنى ئايرىم - ئايرىم قۇرۇش كېرەك.” ئەينى ۋاقتىتا ئەمەلىيەتتە
 يولغا قويۇلغان ئاپتونومىيىنىڭ كونكىرت ئەمۇالدىن قارىغاندا،
 تۆلکىدىن يۈقسەرى دەرىجىلىك بولغان ئاپتونوم رايونلۇق^①

① ئەينى ۋاقتىكى ئىچىك مۇڭھۇل ئاپتونوم رايونى “تۆلکە
 دەرىجىلىكتىن يۈقسەرى مىللې ئاپتونوم رايون” ئىدى، «مەدرا-
 سى كىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت ئورگانلىرىدىكى خادىملىارنى
 ۋەزىپىگە تەينىلەش ۋە ۋەزىپىدىن ئالدىرۇش توغرىسىدىكى
 ۋاقتىق نىزامىيغا قارالىۇن، 1951-يىل 11-ئاينىڭ 5-
 كۈنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلغان.

ئاپتونومىيە ئورگانلىرى، ۋىلايت بىلەن تەڭ دەرىجىلىك بولغان ئاپتونوم رايونلۇق ئاپتونومىيە ئورگانلىرى، ناھىيە بىلەن تەڭ دەرىجىلىك بولغان ئاپتونوم رايونلۇق ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بار ئىدى، ناھىيىدىن تۆۋەن رايون، يېزا دەرىجىلىك بولغان ئاپتونوم رايونلۇق ئاپتونومىيە ئورگانلىرىمۇ بار ئىدى.

تۆتنچى، «ئورتاق پروگرامما»دىكى بەلگىلىملىر بويىچە، قايىسى دەرىجىلىك مەمۇرىي ئورۇندىكى مىللەسى ئاپتونومىيلىك جاي بولۇشىدىن قەتىمىنەزەر، ھەممىسى "مېللەسى ئاپتونوم رايون" دەپ ئاتىلاتتى.

بەشىنچى، مىللەسى ئاپتونوم رايون ئىچىدەكى يەرىلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىدا مىللەتلەرنىڭ خېلى كۆپ ساندىكى ۋەكىلى بولۇشى كېرەك.

«ئورتاق پروگرامما»نىڭ مىللەتىرەتۈرىلىك ئاپتونومىيە سىياستى توغرىسىدا يۈقرىدا بايان قىلىنغان بەلگىلىملىرىگە ئاساسن، 1949 - يىل 12 - ئايدىن تارتىپ 1953 - يىلىغىچە كۆپ مىللەتلەك بەزى تۆلگە ۋە ئاپتونوم رايونلاردا ۋاقتلىق يولغا قويۇلىدىغان بىر قىسم ئەم - پەرمان، نىزاملار ياكى ئايىرم قانۇن - قائىدىلەر^① تۈزۈپ چىقلانىدى. ئەينى ۋاقتتا بەلگىلىنگەن

^① 1949 - يىل 12 - ئايدا ئىلان قىلىتىغان «چوڭ مەمۇرىي رايونلار خەلق ھۆكۈمىتى كۆمىتەتلەرنىڭ تەشكىلى نىزامى (چوڭ مەمۇرىي رايونلار ھەربىي - سىياسى ئىشلار كۆمىتەتسىغا مۇشۇ تەشكىلى نىزام تەتبىق قىلىنغان)»دا ۋە 1950 - يىل 1 - ئايدا ئىلان

مەزمۇنلار ئاسەن مۇنۇ تۈچ جەھەتنى تۈز ئىچىگە ئالىغانىدى: بىرىنچىسى تۈز جايىمدا مىللەتلىك ئەپتونومىيىنى يولغا قويۇشقا ياتدىغان لايىھە، مەسلىمن، 1950 - يىل 1 - ئايىنلەر 17 - كۈنى تۈزۈلگەن «سوپىيەن ھەربىي - سىاسىي ئىش لار كومىتېتىنىڭ سوپىيەن تەۋەسىدىكى موڭغۇللار مەسىلسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى لايىھەسى»: 1950 - يىل 2 - ئايىنلەر 1 - كۈنى تۈزۈلگەن «سوپىيەن ھەربىي - سىاسىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ كۆيىسى شەھەرنى خۈزۈلەر رايونى قىلىپ ئايىش توغرىسى دىكى لايىھەسى» قاتارلىقلار. ئىككىنچىسى مىللەتلىك ئەپتونوم رايونلاردا سىاسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فائىجىنى ياكى خىزمەت ۋەزىپىسىنى بەلكەلەشكە ياتىغان ئىشلار، مەسلىمن، 1950 - يىلى تۈزۈلگەن «شىكاف تۆلکىسىدىكى زاڭزۇ ئەپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى»: 1950 - يىلى سوپىيەن تۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تۈزگەن «كۆيىسى شەھەردە

قىلىغان «تۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلى نىزامى»، دا چوڭ مەمۇرسى رايونلار خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتلەرى وە تۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتلەرى ۋاقتىلىق يولغا قويۇلدۇ - ئان ئەمر - پەرمان ۋە نىزاملارنى تۈزىس بولىدۇ، دەپ بەلكەلەنگەن، 1950 - يىل 1 - ئايىدا ئېلان، قىلىغان «ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلى نىزامى» دا نامىيەلىك خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتلەرى ئايىرم قانۇن - قانىدلەرنى تۈزىس بولىدۇ، دەپ بەلكەلەنگەن.

«دىكى خۇيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنى يولغا قويۇش لايىھى» فاتارلىقلار. تۈچمنىچىسى يېڭى قۇرۇلغان مىللەتى ئاپتونوم رايونلار دىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلىنى نىزامىغا ياتىدىغان ئىشلار، مەسىلمەن، 1950 - يىلى تۈزۈلگەن «لىڭشىا تۈلکىسى ئالاشىن خوشۇت خوشۇندىسى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى قائىدىسى»: 1951 - يىلى تۈزۈلگەن «گۈانگۈڭ تۈلکىسى چۈنۈشىن ناھىيىسى - دىكى دۆڭىم ئاپتونوم مىاۋىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىنى نىزامى»^① فاتارلىقلار.

مەملىكتىمىزنىڭ قانۇنچىلىق تارىخدا مىللەتى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى 1950 - يىلى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشىنىڭ 123 - سانلىق مەمۇرىي ئىشلار يېغىندا ماقوللاغان ۋە شۇ يىلى 8 - ئايىنىڭ 8 - كۈنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى كۆمىتېتىنىڭ 18 - سانلىق يېغىندا تەستىقلەنیپ ئىلان قىلىنغان «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللەتى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» (تۈۋەندە قىقارتسىپ «يولغا

^① مۇشۇ كىتابىتىكى قوشۇمچى 2: «دۆلتىسىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەر دە مىللەتى ئاپتونومىيىلىك جايىلار ۋە كۆپ مىللەتلىك تۈلکلىر تۈزۈكەن مىللەتلىر توغرىسىدىكى ئايىرم قانۇن - مۇنده - دېمىسى» كە فاراللۇن.

قویوش نۇقتىلىرى» دېيىلىدۇ) دا^① تۈنجى قىتىم سىستېمىلىق ھەم كونكىرت بەلگىلەنگەن. بۇ «بىولغا قويوش نۇقتىلىرى» «ئورتاق پروگرامما»دا بەلگىلەنگەن پېرىنسپلار بويىچە وە دۆلتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزكىلدە مىللەي تېرىرتورىيلىك ئاپتونومىيە سىاستىنى يولغا قويشتا ھاسىل قىلىنغان ئەمەل- يەت تەجربىلىرىگە ئاساسەن تۈزۈپ چىقلەغان.

«بىولغا قويوش نۇقتىلىرى» جەھىسى 7 باب، 40 ماددىغا بۆلۈنگەن، ئۇمۇملاشتۇرۇپ كۆزەتكەندە، تۇنىڭ مەملىكتىمىز- دىكى مىللەي تېرىرتورىيلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى بەلگىلىسى- لمىرى ئاساسەن تۆۋەندىكى بىرنەچچە نۇقتىدىن ئىبارەت: بىرىنچى، تۇنىڭدا مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ يۇتسكۈل دۆلەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى، يۇقرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەت- لمىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى شۇنىڭدەك مىللەي ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلقنىڭ تۇز مىللەتىنىڭ ئىچكى ئىشلەرنى باشقۇرۇشتا ئەمەل قىلىشىغا تېكشىلىك پېرىنسپلار بەلگىلەنگەن، مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى

① جاڭ خۇمنىڭوڭا، سۇ شائىجي قاتارلىقلار تۈزگەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار قانۇنىغا دائز ماتېرىيالاردىن تاللانما»غا قارالۇن، ئاممىسى نەشرىيەتىنىڭ 1984-يىل نەشرى،

زېمىنلىقى ئايىرلەماس بىر قىسى ئىكەنلىكى؛ مىللەي ئاپتونوم، رايونلاردىكى ئاپتونومىيە ئوركانتىرىنىڭ مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدەكى بىر دەرمىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت ئىكەنلىكى ۋە يۇقىرى دەرنىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ رەھبەرلىكىدە بولىدىغانلىقى؛ مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ نۆز مىللەتنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا «ئورتاق پروگرامما» دىكى ئومۇمىي پىرىنىپلارغا ئەمەل قىلىشى لازىملىقى بەلكىلەنگەن.

ئىككىنچى، « يولغا قويوش نۇقتىلىرى» دا مىللەي ئاپتونوم رايونلارنى قانداق قۇرۇش مەسىلىسى توغرىسىدا بىرقىدەر كونكرېت بەلكىلەمەلەر چىقىرىلغان. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ تەڭ تۈپ پىرىنىسىپ؛ ئاز سانلىق مىللەتلەر تۆپلىشىپ ئولتۇرا-لاشقان رايونلارنى شۇ جايىدىكى مىللەي مۇناسىۋەتكە، ئىقتىادىي تەرەققىياتنىڭ شەرتىگە ئاساسلىنىپ ۋە تارىخىي ئەھۋالغا قاراپ بەلكىلەشتىن ئىبارەت بولغان. بۇ پىرىنىسىپقا ئاسالانغاندا، ئايىرم-ئايىرم ھالدا مۇنداق ئۇچ خىل تېپتىكى ئاپتونوم رايوننى قۇرۇشا بولىسىدۇ؛ بىرىنچىسى بىر ئاز سانلىق مىللەت تۆپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان ئاپتونوم رايون. ئىككىنچىسى چوڭ ئاز سانلىق مىللەتتىن بىرسى تۆپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ ۋە ئاھالىسى بەكمۇ ئاز بولغان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر تۆپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلارنى نۆز ئىچىگە ئىلىپ قۇرۇلغان ئاپتونوم

قویوش نۇقتىلىرى» دېلىلدۇ) دا^① تۈنجى قېتىم سىتىمىلىق ھەم كونكىپت بەلگىلەنگەن، بۇ «يولغا قويوش نۇقتىلىرى» «ئورتاق پروگرامما»دا بەلگىلەنگەن پېرىنسپلار بويىچە وە دۆلتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلە مىللەي تېرىرىتوردېلىك ئاپتونومىيە سىياستىنى يولغا قويشتا ھاسىل قىلىنغان تەمەلە- يەت تەجربىلىرىگە ئاساسەن تۈزۈپ چىقىلغان.

«يولغا قويوش نۇقتىلىرى» جەمئىي 7 باب، 40 ماددىغا بۆلۈنگەن، ئومۇملاشتۇرۇپ كۆزەتكىندە، ئۇنىڭ مەملىكتىمىز- دىكى مىللەي تېرىرىتوردېلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى بەلگىلىم- لىرى ئاساسەن تۆۋەندىكى بىرنەچە نۇقتىدىن ئىبارەت: بىرىنچى، ئۇنىڭدا مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ پۇتقۇل دۆلەت بىلەن بولغان مۇناسىۋتى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى، يۈقرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەت- لىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋتى شۇنىڭدەك مىللەي ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلقنىڭ تۆز مىلىتىنىڭ تىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا تەمەل قىلىشىغا تېرىشكىلىك پېرىنسپلار بەلگىلەنگەن، مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى

① جاڭ خۇمنگۇڭا، سۇ شائىجي قاتارلىقلار تۈزگەن «جوڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار قانۇنىڭدا دائىر ماتېرىاللاردىن ئاللانما»غا قارالۇن، ئامىتىي نەشرىياتنىڭ 1984-يىل نەشرى،

زېمىننىڭ ئايىلەماس بىر قىسىمى ئىكەنلىكى؛ مىللەي ئاپتونوم رايونلاردىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مەركىزىي خەلق مۆكۈمىتىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدكى بىر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت ئىكەنلىكى ۋە يۈقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ رەھبەرلىكىدە بولىدىغانلىقى؛ مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئۆز مىلتىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا «ئورتاق پروگرامما» دىكى ئومۇمىي پەنسپلارغا ئەمەل قىلىشى لازىمىلىقى بەلكىلەنگەن.

ئىككىنچى، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» دا مىللەي ئاپتونوم رايونلارنى قانداق قۇرۇش مەسىلىسى توغرىسىدا بىرقەدەر كونكىرىت بەلكىلەمەر چىقىرىلغان. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئەلاق تۈپ پېرىنسىپى: ئاز سانلىق مىللەتلەر توبىلىشپ تولتۇراق-لاشقان رايونلارنى شۇ جايدىكى مىللەي مۇناسىۋەتكە، ئىقتىصادىي تەرەققىياتنىڭ شەرتىگە ئاساسلىنىپ ۋە تارىخىي ئەھۋالغا قاراب بەلكىلەشتىن ئىبارەت بولغان. بۇ پېرىنسىپقا ئاسالانغاندا، ئايىرم-ئايىرم ھالدا مۇنداق ئۇچ خىل تېپتىكى ئاپتونوم رايوننى قۇرۇشقا بولىدۇ: بېرىنچىسى بىر ئاز سانلىق مىللەت توبىلىشپ ئولتۇرالاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان ئاپتونوم رايون. ئىككىنچىسى چوڭ ئاز سانلىق مىللەتتىن بىرسى توبىلىشپ ئولتۇرالاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ ۋە ئاھالىسى بەكمۇ ئاز بولغان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر توبىلىشپ ئولتۇرالاشقان رايونلارنى ئۆز ئىچكە ئېلىپ قۇرۇلغان ئاپتونوم

رايون؛ بۇنداق ئاپتونوم رايون تۆز تىچىگە ئالغان، ئاهالىسى بەكەمۇ ئاز بولغان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولار تۈرلۈچىلىك رايونلاردا تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىسىنى يولغا قويۇش كېرىك.^① تۈچىنچىسى ئىككى ياكى بىرقانچە ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇرلۇچىلىك رايونىنى ئاساس قىلىپ بىرلەشتۈرۈپ قورۇلغان ئاپتونوم رايون، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا يەنە "شۇ جايىنكى تىقىتىادىي، سىياسىي جەھەتنىكى تېھتىياجىغا ئاساسلىنىپ ۋە تارىخى ئەمە غالا قاراپ، مىللەي ئاپتونوم رايونلار خەنزۇلار تۈرلۈچىلىك رايونلار خەنەدەر- بازادىلانى تۆز تىچىگە ئىلىشى كېرىك" دەپ بەلكىلەنگەن.

«يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا يەنە "مىللەي ئاپتونوم رايون-نىڭ مەمۇرىيى ئورۇنى يەنى بىزا (كەنست)، رايون، نامىيە، ۋىلايەت دەرىجىلىك ياكى ۋىلايەتتىن يۈقىرى دەرىجىلىك مەمۇرىي ئورۇنى شۇ يەردىكى ئاهالىنىڭ ئاز- كۆپ بولۇشى ۋە شۇ رايوننىڭ چوڭ- كىچىك بولۇشى قاتارلىق شەرتلەرگە قاراپ ئايىلىدۇ" دەپ بەلكىلەنگەن. بۇ لەنەن بىلەن ئاپتونوم رايونلارنىڭ چېڭىسىنى بۇلاردىن باشقا، مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ چېڭىسىنى

^① شۇ چاغدىكى تۆزۈلمە بويىچە مىللەي ئاپتونوم رايونلار ئاز سانلىق مىللەتلەر كىچىك دائىرەدە توپلىشىپ ئولتۇرلۇچىلىك رايونلارلا تۆز تىچىگە ئالاتتى.

قانداق ئايريش، نامىنى قانداق ئاتاش مەسىلىرىنى ۋە
ئاپتونوم رايون قۇرۇشقا چېتىلىدىغان ھەر خىل مەسىلىھەرنى
ئالاقدار مىللەتلەرنىڭ ۋە كىللەرى بىلەن كېڭىشىپ بېكىتىشنىڭ
پېنىسپىلىرى ۋە نۇئى تەستىقلەتىش تەرتىپلىرى «يولغا قويۇش
نۇقتىلىرى»دا خېلى كونكرېت بەلگىلەنگەن.

ئۇچىنجى، مىللەي ئاپتونوم رايونلاردىكى ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىنىڭ تەركىب تېپىشى ۋە نۇنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتى
«يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن:
ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مىللەي ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلقنىڭ
هاكىمىيەت ئورگىنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ؛ ئاپتونومىيە ئورگان-
لىرىنى قۇرۇشتا دېمۆكراطييە - مەركەزىلەشتۈرۈش تۈزۈمى ۋە
خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنىڭ ئاساسىي پېنىسپىلىرىغا ئاساسلىنىشى
كېرىك، مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتى،
ئالاھىدە ئەھۋادىكىلىرىنى ھېسابقا ئالىمغاىندا، شۇ ئاپتونوم
raiونلارنىڭ مەمۇرمۇي ئورنىغا قاراپ بەلگىلىنىدۇ. ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىدىكى مىللەي كادىرلارنىڭ تەركىب تېپىشى «يولغا
قوىۇش نۇقتىلىرى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللەي
ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلق ھۆكۈمىتى ئورگانلىرى تېرىتىۋىيە-
لىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت خادىملىرىنى ئاساسىي
تەركىب قىلغان حالدا قۇرۇشى كېرىك، شۇنىڭ بىلەن بىلە،
ئاپتونوم رايون ئىچىدىكى باشقۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر ۋە
خەنزۇلارنىڭ مۇۋاپىق ساندىكى خادىملىرىنى ئۆز ئىچىگە

ئېلىشى كېرىك. «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا ئاپتونومىيە تۈركىدە

تۇتنىڭ ئۇن جەھەتتىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى بەلگىلەنگەن. لىرىنىڭ ئۇن جەھەتتىكى ئاپتونومىيە تۈركانلىرىنىڭ كونكرىبت ئۇ مۇنۇلاردىن تىبارەت: ئاپتونومىيە تۈركانلىرىنىڭ شەكلسىنى بەلگىلەشكە هوقۇقلۇق: مەددەنبىيەت ۋە مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئاپتونوم رايون داشمىسىدە ئۆمۈمىيۈزلىك قوللىنىلىدىغان تىل - يېزىقىنى قوللىنىشقا هوقۇقلۇق: مىللەي كادىرلا ونى يېتىشتۈرۈشكە هوقۇقلۇق: ئۇز ئاپتونوم رايوننىڭ ئىچكى ئىسلاھاتىنى بەلگىلەشكە هوقۇقلۇق؛ ئۇز يېرىنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇشقا هوقۇقلۇق: ئۇز ئاپتونوم رايوننىڭ ئىقتىصادىي ئىشلىرىنى راواجلاندۇرۇشقا هوقۇقلۇق؛ مىللەتلەرنىڭ مەددەنبىيەت، مائارىپ، سەنىت ۋە سەھىيە ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا هوقۇقلۇق؛ ئۇز ئاپتونوم رايوننىڭ جامائەت خۇپىسىزلىكى قىسىملرىنى ۋە خەلق ئەسکەرلىرىنى قۇرۇشقا هوقۇقلۇق؛ ئايىرم قانۇن - قائىدىلەرنى تۈزۈشكە هوقۇقلۇق.

بەشىنچى، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا مىللەي ئاپتونوم رايونلاردىكى مىللەي مۇناسىۋەتنى تەڭشەشنىڭ پېرىنىپلىرى بەلگىلەنگەن، ئۇ مۇنۇلاردىن تىبارەت: مىللەي ئاپتونوم رايونلاردىكى مەددەتلەرنىڭ باپباراۋۇر بولۇش پېرىنىپى، مىللەي لاردىكى مىللەتلەرنىڭ باپباراۋۇر بولۇش پېرىنىپى، مىللەي ئاپتونوم رايونلاردىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ تەركىنلىك هوقۇقى بىلەن دېمۆ克راٽىك هوقۇقسعا كاپالەتلەك قىلىش پېرىنىپى؛

مىلللى ئاپتونوم رايونلاردىكى توبىلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلەك قىلىش پېرىنسىپى؛ مىلللى ئاپتونوم رايونلاردىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدە مەسىلىنى ھەل قىلغاندا تولۇق كېڭىشىتە چىڭ تۇرۇش پېرىنسىپى؛ مىلللى ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلققە قارىتا مىللەتلەر ئىتتىپاقلقى ۋە ۋەتەنپەرۇمرىك توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىش پېرىنسىپى.

ئالىنجى، « يولغا قويۇش نوقتىلىرى»دا يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ مىلللى ئاپتونوم رايونلارغا دەھبەرلىك قىلىشى توغرىسىدىكى ئالىتە پېرىنسىپ بەلكىلەنگەن، ئۇ مۇنۇلاردىن ئىبارەت؛ مىلللى ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ھۈرمەت قىلىش ۋە ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىغا ياردەم قىلىش پېرىنسىپى، مىلللى ئاپتونوم رايونلارغا يولىيورۇق ۋە بۇيرۇق بېرىشتە مىلللى ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە كونكرىت ئەھۋالىنى يېتەرلىك مۆلچەرلەش پېرىنسىپى؛ ئاپتونومىيە ئورگاڭ لەرىنىڭ يەرلىك مىلللى كادىرلارنى يېتىشتۈرۈشىگە ياردەم بېرىش ۋە ئېھتىياجغا قاراپ، مۇۋاپىق كېلىدىغان كادىرلارنى ئاپتونوم رايوننىڭ خزمىتىگە قاتناشتۇرۇش پېرىنسىپى؛ مىلللى ئاپتونوم رايونلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ئىشلار ۋە مەددەنیيەت، ماڭارىپ، سەھىيە ئىشلىرىنى داۋاجلاندىۋۇرۇشىغا ياردەم بېرىش پېرىنسىپى؛ مۇۋاپىق شەكىلدەن پايدەلىنىپ، مىلللى ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلققە ئىلخار تەجربىملەرنى

تونۇشتۇرۇش پىرنىسىپى: ھەر مىللەت خەلقىغا مىللەتلەر ئۇتتۇرىسا باراۋىرلىك، دوستلۇق، ئىنتىباقلق، ھەمكارلىق كۆز قارىشنى تىكىلەش توغرىسا تەربىيە بېرىش وە ئۇلارنىڭ شۇنداق قىلىشقا ياردىم بېرىش، تۈرلۈك چوڭ مىللەتچىلىك وە تار مىللەتچىلىك خاھىشلىرىنى تۈگىتىش پىرنىسىپى.
 « يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا ئازادىلىقنىڭ دەسلەپىكى مەزگىلدىكى مىللىي خىزمەتنىڭ ئالاھىدىلىكى كۆزدە تۈتۈلۈپ، مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنى قانداق قۇرۇش، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي جەھەتسىكى باراۋىرلىك هوقۇقى وە ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالاتلىك قىلىش شۇنىڭدەك يۈقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ مىللىي ئاپتونوم رايونلارغا قانداق دەبەرىلىك قىلىش مەسىلىي ئالاھىدە بەلگىلەنگەن. باشقا جەھەتسىكى، مەسلمەن، ئىقىتادىي قۇرۇلۇش وە مەددەنیيەت قۇرۇلۇشى قاتارلىق جەھەتلەردىكى مەسلمەن بولسا ئادەتتىكىچىلا بەلگىلەنگەن. « يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» مەملىكە تىمىزدە مىللىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىسى ئۇرتۇشىش وە راۋاجلاندۇرۇشتا غايىت زور قارىخىي دول ئوبىنىدى؛ ئۇنىڭدا مىللىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسا دەلگىلەنگەن ئاساسىي پىرنىسپىلار توغرا بولغاچقا، « جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيەتنىڭ مىللىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا قوبۇل قىلىنىدى وە مۇئەيىەنلەشتۇرۇلدى.
 1952 - يىلىدىكى « يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا مۇنداق دەپ

بىلگىلەنگەن؛ "مەللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋە يۈقرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەمر - پەرمانلىرىدا بىلگىلەنگەن دائىرە ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ئاساسەن ئۆز ئاپتونوم رايوننىڭ ئاپتونوم قانۇن - قائىدىلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئۆزىدىن يۈقرى ئىككى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرىگە تەستقلەتىشى كېرىك، ئومۇمەن، ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرى تەستقلەغان مەللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونوم قانۇن - قائىدىلىرىنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى مەمۇرمىي ئىشلار كېشىشىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئادۇرۇش لازىم."

بۇ بەلكىلىمكە ئاساسەن، 1952 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ 1954 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇریيەتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئىلان قىلىنەنچە، پۇتۇن مەملىكتىكى مەللەي ئاپتونوم رايونلاردا تىلگىرى - كېيىن بولۇپ 26 ئاپتونوم قانۇن - قائىدە^① تۈزۈپ چىقىلدى. بۇ ئاپتونوم قانۇن - قائىدىلىرىنىڭ معزمۇنىنى ئاساسەن مۇنداق ئۇج خىلفا^② بولۇشكە بولىدۇ؛ بىرىنچى خىلى

^① مەملىكتىكى خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتى بەنگۈئىتىنىڭ مەللەتلەر بولۇمى تەرىپىدىن 1954 - يىلى توپلاپ تۈزۈلگەن ماتبىيالاردىكى سانلىق مەلۇماتتنى ئېلىنغان.

^② شى يۇن تۈزگەن «مەللەتلەرگە دائىر قانۇن ۋە قائىدە - نىزامىلار توغرىسىدا ئومۇرمىي بايان»غا قارالىۇن، مەللەتلەر لەشىپاياننىڭ 1988 - يىل نەشرى.

مиллиي ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتلىرىنىڭ سیاسى تىشلارنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى، سیاسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فائچىبىنى ياكى خىزمەت ۋەزىپىسىدىن ئىبارەت. مەسىلەن، 1953 - يىل 2 - ئايدا مەمۇرمىي ئىشلار كېڭىشى تەستقلاب ئەنگە ئالغان «خۇنەن تۆلکىسى غەربىي خۇنەن مياۋىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق تۈنجى نۆۋەتلىك ھەر ساھە خلق ۋەكىللەرى يىغىنى 1 - يىغىنىنىڭ سیاسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فائچىبىنى توغرىسىدىكى ئالىتە قارارى»، 1953 - يىل 1 - ئايدا مەمۇرمىي ئىشلار كېڭىشى قوشۇلغان «غەربىي كۆاڭىش جۇاڭىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتلىنىڭ سیاسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» قاتارلىقلار شۇ جۇملىگە كىرىدۇ. ئىككىنچى خىلى مىللەي ئاپتونوم رايونلۇق ھەر ساھە خلق ۋەكىللەرى يىغىنىنىڭ، ھەر ساھە خلق ۋەكىللەرى يىغىنى كېڭىش ھەيدىتىنىڭ، خلق ھۆكۈمىتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامىدىن ئىبارەت. مەسىلەن، 1953 - يىلى تۈزۈلگەن «يۈننەن تۆلکىسى شىۋاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق ھەر مىللەت خلق ۋەكىللەرى يىغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى (لايىھە)، «يۈننەن تۆلکىسى شە شىۋاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق ھەر مىللەت خلق ۋەكىللەرى نىزامى (لايىھە)»؛ 1953 - يىلى تۈزۈلگەن «يۈننەن تۆلکىسى دېخۈڭ دەيزۇ - جىڭپۇ ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتلىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى

(لاييه)» قاتارلىقلار شۇ جۇملىگە كىرىدۇ. ئۇچىنچى خىلى مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ مەلۇم بىر ئىش، مەلۇم بىر مەسىلە ئۇستىدە چىقارغان ئايىرم بەلگىلىرىدىن ئىبارەت. مەسىلەن، «كۆيىجۇ ئۆلکىسى دەنجهى ناھىيىسىدىكى مىاۋازۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ مىاۋازۇ مىلسەتى ئىچىدە (جۇڭخوا خەلق جۇمھۇریيتنىڭ تىكاھ قانۇنى)نى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى بىرقانچە بەلگىلىمىسى (لاييه)» قاتارلىقلار شۇ جۇملىگە كىرىدۇ. يۈقرىدا ئېيتىلغان بۇ بىر قاتار ئايىرم قانۇن - قائىدىلەرنىڭ تۈزۈلۈشى مەملىكتىمىزدىكى مىللەي ئاپتونومىلىك جايىلارنىڭ دەسىلەپكى چاغلاردا ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن - قائىدىلەرنى تۈزۈش جەھەتتە ئېلىپ بارغان مۇھىم سىنىقى ھىسابلىنىدۇ.

ئۇچىنچى بۆلۈم 1954-يىلىدىكى ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنكى مىللەي تېرىر تور يىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى

1954 - يىلىدىكى «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇریيتنىڭ ئاساسىي قانۇنى»دا «جۇڭگو خەلق سىياسى مەسىلەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى»دىكى مۇناسۇھىتلىك بەلگىلىملەر ۋە «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇریيتنىڭ مىللەي تېرىر تور يىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دىكى بەلگىلىملەر ئاساستا

مەملىكتىمىزنىڭ مىللىي تېرىتىورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى
 توغرىسىدا يەنسىمۇ ئىلگىرىلىكىن ماڭدا بىر قەدەر ئەتراپلىق
 بىلگىلىلىرى چىقىرىلىپ، بۇ تۈزۈملىك ئەڭ ئاساسىي مەزمۇنى
 ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىلگەن. بۇ تۆۋەندىكىلەردىن ئىمارەت:
 بىرىنچى، ئاساسىي قانۇنىنىڭ "ئومۇمىي پروگرامما" سدا
 مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: جۇڭخوا خەلق چۈھۈرىيىتى دۆلەت
 قۇرۇلمىسىنىڭ شەكلى "كۆپ مىللەتلەنگى بىرىلىكى كەلگەن
 دۆلەت". مەملىكتىمىز هوقۇق مەركەزىگە مەركەزلىشتۇرۇلگەن
 بىرلا خىل تۈزۈمدىكى دۆلەت، "ئاز سانلىق مىللەتلەر تۈپلىشپ
 تۈلتۈزۈقلۈشان جايilarدا تېرىتىورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا
 قويۇلدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ ھەممىسى جۇڭخوا
 خەلق چۈھۈرىيىتىنىڭ ئاييرىلماس قىسىمدور".

ئىككىنچى، ئاساسىي قانۇنىنىڭ "دۆلەت ئاپپاراتلىرى" دېگەن
 بابىدا مەملىكتىمىزنىڭ مەمۇرىي رايونلىرىنىڭ ئاپپاراتلىشى مۇنداق
 دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست،
 ئاپتونوم ناھىيەلىرىنىڭ ھەممىسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك
 جايilarدۇر." مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ مەمۇرىي گۇرنى
 مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: ئاپتونوم رايون تۈلکە ۋە مەركەزىگە
 بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن تەڭ بولىدۇ؛ ئاپتونوم
 توبلاست تۈلكىدىن تۆۋەن، ناھىيەدىن يۈقىرى بولىدۇ؛ ئاپتونوم
 ناھىيە ناھىيە بىلەن تەڭ بولىدۇ. تۇنگىدا يەنە مۇنداق دەپ
 بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست ۋە ئاپتونوم

ناهییده ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەسس قىلىندۇ. بۇ يەردە دىققەت قىلىشقا ئەرڙىيدىغىنى شۈكى، 1949 - يىلىدىكى سىاسىي مەسىلەت كېڭىشىنىڭ «ئورتاق پروگرامما»سى بىلەن 1952 - يىلىدىكى «بىلغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا بەلكىلەنگەن مىللە ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ تۈزۈلىسىدە ناهىيىدىن يۇقىرى بولغان هەر دەرىجىلىك مىللە ئاپتونوم رايونلارلا بولۇپ قالماستىن، ناهىيىدىن تۆۋەن بولغان رايون، يېزا دەرىجىلىك مىللە ئاپتونوم رايونلارمۇ بار ئىسىدى. مەسىلەن، ئەينى ۋاقتىتا ئۆلکە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى بولغان تىچىكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلا بولۇپ قالماستىن، شەھەرگە قاراشلىق رايون دەرىجىلىك بولغان "كۈيۈي شەھىرىدىكى خۇيىزۇ ئاپتونوم رايونى"مۇ بار ئىسىدى، شۇنىڭدەك يەندە ناھە پىدىن تۆۋەن ۋە رايون، يېزا دەرىجىلىك بولغان مىللە ئاپتونوم رايون بار ئىسىدى. 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا بۇنىڭغا مۇھىم تۈزگەرتىش كىرگۈزۈلۈپ، مىللە ئاپتونومىيەلىك جايىلار ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم نۇبلاست ۋە ئاپتونوم ناهىيىدىن قىبارەت تۈچ دەرىجىنىلا تۈز تىچىكە ئالىدىغانلىقى، ناهىيىنىڭ تۆۋەننىدە مىللە ئاپتونومىيەلىك جايى قۇرۇلماي، پەقتلا مىللە يېزا تەسس قىلىنىدىغانلىقى بەلكىلەنگەن.

تۈچىنچى، ئاساسىي قانۇنىڭ "دۆلەت ئاپياراتلىرى" دېگەن بابىدا «مىللە ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى» دېگەن مەخسۇس بىر پاراگراف ئاچىرىتىلىپ،

ئۇنىڭدا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللەنىشى توغرىسىدا
 مۇنداق ئۇچ پىرنىپ بەلگىلەنگەن: بىرىنچى، ئاپتونومىيە
 ئورگانلىرى ئاساسىي قانۇندا "يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق
 قۇرۇشتايلىرى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق كۆمىتەتى-
 لىرى"نىڭ تەشكىللەنىشى توغرىسىدا بەلگىلەنگەن ئاساسىي
 پىرنىپلارغا ئاساسەن تەشكىل قىلىنىشى كېرەك: ئىككىنچى،
 "ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ شەكلى تېرىر، تورىيىلىك ئاپتونومىيەنى
 يولغا قويغان مىللات خەلقنىڭ ذور كۆچچىلىكىنىڭ ئىرادىسى
 بويىچە بەلگىلەنە بولىدۇ": ئۇچىنچى، "كۆپ مىللات ئارىلىشىپ
 ئولتۇر اقلاشقان ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست ۋە ئاپتونوم
 ناھىيەلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدا ئالاقدار مىللاتلىرىنىڭ
 مۇۋاپىق ساندىكى ۋە كىلى بولۇشى كېرەك."

تۆتنىچى، ئاساسىي قانۇنىڭ بۇ پاراگرافدا ئاپتونوم
 رايون، ئاپتونوم توبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ ئاپتونومىيە
 ئورگانلىرىنىڭ قوش خزىمەت هوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغانلىقى —
 ھەم ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن ئۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك
 ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خزىمەت هوقۇقىنى
 يۈرگۈزىدىغانلىقى، ھەم ئاساسىي قانۇندا ۋە باشقا قانۇنلاردا
 بەلگىلەنگەن هوقۇق دائىرىسىدە ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزدە-
 دىغانلىقى بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇندا ئاپتونومىيە ئورگان-
 لىرىنىڭ تۆۋەندىكى ئۇچ جەھەتتە ئاپتونومىيە هوقۇقىنى
 يۈرگۈزىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن:

1. "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ټوبلاست ۋە ئاپتونوم ناهييلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندا بىلگىلەنگەن هوقۇق دايرىسى بويىچە تۆز جايىشىك مالىيسىنى باشقۇردىءۇ."
2. "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ټوبلاست ۋە ئاپتونوم ناهييلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتلىك ھەربىي تۆزۈمىكە ئاساسەن تۆز جايىشىك يەرلىك جامائەت خەۋېرسىزلىنى قىسىملىرىنى تەشكىل قىلىدۇ."

3. "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ټوبلاست ۋە ئاپتونوم ناهييلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى شۇ جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ سىاسي، تىقتىادىي ۋە مەددەنیيەت جەھەتسىكى ئالاھىدىلىككە ئاساسەن ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايىرمى نىزامىلارنى تۆزۈپ چقا بولىدۇ، بۇنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتىغا ئەنكە ئالدۇردۇ."

1952 - يىلىدىكى " يولغا قويۇش نۇقتىلىرى" دىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئايىرمى قانۇن - قائىدىلەرنى تۆزۈپ چقسا بولىدۇ دېكەن بىلگىلەنگەن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە يىكە دايرى قانۇن - قائىدىلەرنى تۆزۈش جەھەتسىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى ئاساسىي قانۇندا كېتىلىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايىرمى نىزامىلارنى تۆزۈپ چقسا بولىدۇ دەپ تۆزگەرتىلىگەن، ئاساسىي قانۇندىكى بۇ بىلگىلىمىنى « يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» دىكى بىلگىلەن بىلەن سەلىشتۈرۈغاندا ئۈچ جەھەتسىن پەرقىلىنىسىدۇ؛ بىرىنچىدىن، « يولغا قويۇش

نۇقتىلىرى» دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئايىرم قانۇن - قائىدىلەرنىلا تۈزەلەيدۇ دەپ بەلگىلەنگەن، ئاساسىي قانۇندا بولسا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايىرم نىزامىلارنى تۈزىسى بولىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن. ئىككىنچىدىن، نىزامىلارنى ياكى قانۇن - قائىدىلەرنى تۈزۈشتىكى ئاساس تۇخشاشمايدۇ، «بىولغا قويۇش نۇقتىلىرى» دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى "مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋە يۈقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىدا بەلگىلەنگەن دائىرىه ئىچىدە تۈزىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ئاساسەن" ئايىرم قانۇن - قائىدىلەرنى تۈزۈپ چىقىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن: ئاساسىي قانۇندا بولسا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى "شۇ جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتسادىي ۋە مەددەنئىيت جەھەتنىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن" ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايىرم نىزامىلارنى تۈزۈپ چىقا بولىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن. تۈچىنچىدىن، نىزامىلار ياكى قانۇن - قائىدىلەرنى تەستىقلەتىش تەرتىپى تۇخشاشمايدۇ، «بىولغا قويۇش نۇقتىلىرى» دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۈزگەن ئايىرم قانۇن - قائىدىلەرنى "تۈزىدىن يۈقىرى ئىككى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەستىقلەتىشى" كېرىمك ۋە "تۇمۇمن، ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرى تەستىقلەغان مىللە ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئايىرم قانۇن - قائىدىلەرنىنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇشى لازىم" دەپ بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇندا بولسا

ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم
نىزامىلارنى "مەلسىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىسىنىڭ دائىمى
كۆمىتېتىغا ئەنگە ئالدۇرۇش" بىلگىلەنگەن.

بەشىنجى، ئاساسىي قانۇنىڭ بۇ پاراگرافدا مۇنداق دەپ
بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست ۋە ئاپتونوم
ناھىيەلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۈز ۋە زېمىلىرىنى نىجرا
قىلغاندا شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر خىل ياكى بىر نەچە
خىل تىل - يېزىقنى تىشلىتىدۇ".

ئالتىنجى، ئاساسىي قانۇنىڭ بۇ پاراگرافدا يەنە مۇنداق
دەپ بەلگىلەنگەن: "يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى
ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى بۇرگۈزۈشگە
كاپالەتلىك قىلىشى ھەمدە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي،
ئۇقتىسادىي قۇرۇلۇش تىشلىرىنى ۋە ھەمدەنىيەت قۇرۇلۇشى
تىشلىرىنى راواچلاندۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى كېرەك" دەپ
بەلگىلەنگەن..

ئەمەلىيەت ئىپاتلىدىكى، 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىڭ
مىللەتىر تۈرىسىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى بۇ بىر قاتار
پىرىنسىپال بەلگىلىمىلىرى توغرا بولغان، ئۇ مەملىكتىمىزنىڭ
مىللەتىر تۈرىسىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىگە ئاساس سېلىپ
بعردى.

ئاساسىي قانۇنىڭ مىللەتىر تۈرىسىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى

تۇغىسىدا يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بەلگىلىمىلىرى بويىچە، 1955 - يىلىدىن 1966 - يىلى "مەدەنىيەت زور ئىقلابى" باشلانغانغا قەدەر ئېلىملىق نىڭ مىللەي تېرىر تىورىيلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىدا ئاساسەن مۇنداق ئىككى جەھەتتىكى خىزمەت ئىشلەندى:

بىرىنچى، مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش چارىسى تۈزۈپ چىقىلدى. مالىيىنى باشقۇرۇش مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرىنىڭ مۇھىم بىر ئاپتونومىيە هوقۇقى. 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇnda مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرى "قانۇnda بەلگىلەنگەن هوقۇق دائىرىسى بويىچە تۈز جايىنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ بەلگىلىمكە ئاساسەن، ئاپتونومىيە تۈركانلىرى ۋە ئالاقدار يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈركانلىرى ئەمەل قىلىنغان قانۇنىڭ بولۇشى ئۈچۈن، دۆلەت مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇشقا دائىر قانۇن ياكى قائىدە - نىزامىلارنى تۈزۈپ چىقمىشى زۆرۈر ئىدى. ئاساسىي قانۇن ئىلان قىلىنغاندىن كېيىن، دۆلەت مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش چارىسگە دائىر قانۇن - ياكى قائىدە - نىزامىلارنى ئىلىگىرى - كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم تۈزدى. 1958 - يىل 6 - ئايىنىڭ 5 - كۈنى مەملىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىسى دائىسىي كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن، 6 - ئايىنىڭ

- 13 - كۈنى گۈۋۈيۇن «مەللىي ئاپتونومىيەلىك جاييلارنىڭ مالىيسىنى باشقۇرۇشنىڭ ۋاقتىلىق چارىسى»نى ئېلان قىلدى. 1963 - يىلى مالىيە منىسترلىكى بىلەن مەلەتلەر ئىشلىرى كۆمىتېتى يەن دۆلەتسىڭ شۇ چاغدىكى مالىيە ئەھۋالىغا ۋە مالىيسىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىگە ئاساسەن، 1958 - يىلى تۈزۈلگەن «مەللىي ئاپتونومىيەلىك جاييلارنىڭ مالىيسىنى باشقۇرۇشنىڭ ۋاقتىلىق چارىسى»گە تۈزۈگەرتىش كىرگۈزۈپ، «مەللىي ئاپتونومىيەلىك جاييلارنىڭ مالىيسىنى باشقۇرۇش ئىشىنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بەلكىلىمە (لايمە)»نى تېيارلىسى، بۇ لايىھە مەملىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كۆمىتېتىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلەشىغا سۈنۈلماي، 1963 - يىل 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى گۈۋۈيۇن تەرىپىدىن سناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش تۈچۈن تەستىقلاب چۈشۈرۈلدى، بۇ لايىھە ئەمەلىيەتتە تۈزۈق بىرمەزگىلگىچە ئىجرا قىلىندى. مەللىي ئاپتونومىيەلىك جاييلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرىنىڭ مالىيسىنى باشقۇرۇش جەھەتنىكى حقوق دائرىسىنىڭ ياكى چوڭ ۋە ياكى كىچىك بولۇشى جەھەتتە بۇ ئىتكى بەلكىلىمە ئازداق پەرق بولسىمۇ، لېكىن، مەللىي ئاپتونومىيەلىك جاييلارنىڭ مالىيسىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمسىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى جەھەتنىكى بەلكىلىمەلەر بىردىك تىدى. بۇ بەلكىلىمەلەرنىڭ ئىككىلىسىدە مەللىي ئاپتونومىيەلىك جاييلارنىڭ ئالاھىدە ئەھۋالى تولۇق نەزەرگە ئېلىنىپ، ئاپتونومىيە تۈركانلىرىنىڭ مالىيسىنى باشقۇرۇش جەھەتنىكى

ئاپتونومىيە هوقۇقى ۋە دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارغى مالىيە جەھەتسە بىرىدىغان زور ياردىمى گەۋەلىدە دۇرۇلگەن. بۇ ئىككى بەلكىلىمە تۈز ئىچىگە ئالغان ئېلىسىزدىكى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش چارىسىنىڭ ئاساسىي معزمۇنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيە-تىنىڭ مىللەي تېرىرەتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇئەبىيەز لەشتۈرۈلدى.

ئىككىنچى، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلار بىر قاتار تەشكىلىنى نىزامىلارنى تۈزۈپ چىقىتى.

1954 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيەتى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلى قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، 1955 - يىلىدىن 1966 - يىلىغىچە بولغان 11 يىل تىچىدە، پۇتۇن مەملىكتىسى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلار ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ زور بىر تۈركۈم تەشكىلى نىزامىنى ياكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلەرنىڭ زور بىر تۈركۈم تەشكىلى نىزامىنى كەينى - كەينىدىن تۈزۈپ چىقتى. 1966 - يىل 2 - ئايىغىچە مەملىكت بويىچە جەمئىي 98 مىللەي ئاپتونومىيەلىك جاي قۇرۇلدى. بۇ مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مەملىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىيەنىڭ دائىمىي كومىتېتىغا قەستقىلىتىپ، جەمئىي 48 ئاپریل نىزام تۈزۈپ

چىقىتى^①، ئۇنىڭ ئىچىدە قىسىچە تەشكىلىي پېرىنسېپ بىر، ئۇ بول-
 سىمۇ 1956 - يىل 9 - ئايىشىڭ 2 - كۈنى مەملىكە تىلىك خەلق قۇرۇل-
 تىينىڭ دائىمىي كومىتېتى تەستىقلەغان «شىزاخ ئاپتونوم دايونغا
 تەبىارلىق قىلىش ھېيتىنىڭ قىسىچە تەشكىلىي پېرىنسېپ» دىن
 ئىبارەت: سايلاام نىزامى بىر، ئۇ بولسىمۇ 1963 - يىل 3 - ئايىشىڭ
 20 - كۈنى مەملىكە تىلىك خەلق قۇرۇلتىينىڭ دائىمىي كومىتېتى
 تەستىقلەغان «شىزاخ ئاپتونوم دايوندىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق
 قۇرۇلتابىلىرىنىڭ سايلاام نىزامى» دىن ئىبارەت. قالغان 46 سى
 تەشكىلىي نىزام يەنى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ
 ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزاملىرى ياكى مىللەي
 ئاپتونومىيلىك جايilarدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتابىلىرى
 بىلەن ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلىي
 نىزاملىرىدىن ئىبارەت. 1956 - يىل 7 - ئايىشىڭ 9 - كۈنى
 مەملىكە تىلىك خەلق قۇرۇلتبىنىڭ دائىمىي كومىتېتى تەستىقلەغان
 «خېبىي ئۆلکىسى داچالىخ خۇيىزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق
 قۇرۇلتسىي بىلەن خەلق كومىتېتنىڭ تەشكىلىي نىزامى»،
 «خۇنەن ئۆلکىسى جياڭىخوا ياؤزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق
 قۇرۇلتسىي بىلەن خەلق كومىتېتنىڭ تەشكىلىي نىزامى»

① مؤشۇ كىتابىتىكى قوشۇمچە 3: «مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilar
 1955 - يىلدىن 1966 - يىلغاچە تۈزگەن ئايىرىم نىزامىلارنىڭ
 مؤنۇدەرجىسى» گە قارالىۇن.

قاتارلقلار مىلللى ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ مىلللى ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلى نىزامى جۇملىسىگە كىرىدۇ. 1956 -
يىل 7 - ئاينىڭ 9 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىيىنىڭ
داشىمى كومىتېتى تەستىقلەغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم
رايونسىدىكى ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن ھەر
دەرىجىلىك خلق كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلى نىزامى»، 1958 -
يىل 6 - ئاينىڭ 5 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىيىنىڭ
داشىمى كومىتېتى تەستىقلەغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم
رايونى تىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك
Хلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن ھەر دەرىجىلىك خلق كومىتېتلەرنىڭ
تەشكىلى نىزامى» قاتارلقلار مىلللى ئاپتونومىيەلىك جايلاردىكى
ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن ھەر دەرىجىلىك
Хلق كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلى نىزامى جەھەتسىن «جۇڭخوا
بىر تۈركۈم تەشكىلى نىزامىلار ئاساسى جەھەتسىن «جۇڭخوا
خلق جۇڭخۇرۇيىتنىڭ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتاي
لىرى بىلەن يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق كومىتېتلەرنىڭ
تەشكىلى نىزامى» ئاساس قىلىنغان، ئاساسى قانۇnda مىلللى
ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ۋە ئاپتونومىيە
ھوقۇقى توغرىسىدا بەلگىلەنگەن مەزمۇنلار قوشۇلغان ۋە مىلللى
ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئەممەلىي ئەھۋالغا ئىمکانىيەتنىڭ
بارچە ئاساسلىنىغان ھالىدا كونكىپتلاشتۇرۇلغان. بۇ مەزگىلدە
مىلللى ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى

تۈزگەن بۇ بىر تۈركىم تەشكىلى نىزاملار شۇ چاغدا ھەل قىلىش جىددىي زۆرۈر بولغان مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قانداق قۇرۇش كېرىك دېگەن - مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن تۈزۈلگەن بولۇپ، مەلۇم تارىخىي دوں ئويىسغان. لېكىن، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ تەجربىسى كەمچىل بولغاچقا، بۇ بىر تۈركىم تەشكىلى نىزاملاردا ئومۇمىزلاوك بىر كەمچىلىك ساقلانغان، ئۇ بولسىۋ ئۆز پىتى كۆچۈرۈپ قوللىنىش، ھەممىنى بىر تاياقتا ھېيدەش ئەھۋالنىڭ بىرقەدر گەۋدىلىك بولغانلىقىدىن تىبارەت.

“مەدەننېت ذور شىقلابى” ئېلىپ بېرىلىغان ئۇن يىلىق ئاپەت مەزگىلىدە، پۇتكۈل دۆلەتنىڭ سوتىنالىستىك قانۇنچىلىق ئىشلىرى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچىرىدى، مىللەي تېرىرتورىيەلىك ئاپتونومىيگە دائىر قانۇنچىلىق خىزمىتىدەمۇ ھېچقانداق يېڭى ئىلگىرداش بولىسىدە، چىكىنىشلا بولىدى، ئەلۇھىتتە. - 1975 - يىلىنى كىشىلىك گۈرۈھ“ ذورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان ۋاقتىلاردا تۈزۈلگەن ئاساسىي قانۇندىن 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇnda بەلكىلەنگەن ”ئاز سانلىق مىللەتلىر توبىلىشپ تولتۇر اقلاشقان جايىلاردا تېرىرتورىيەلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلدۇ“ دېگەن ئومۇمىي پىرنىپ چىقىرىۋېتلىپ، ”مىللەي تېرىرتورىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويغان جايىلار“ دېگەن بىرنەچە سۆزلا قىلىپ قالدى؛ 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هووقۇ

تۇغىرسىدىكى كونكرىپت بەلگىلىمكەرمۇ چىقىرىۋېتلىپ، "قانۇندا بەلگىلەنگەن حقوق داىرسىدە ئاپتونومىيە حقوقىنى مىۋەزىسە بولىسىدۇ" دېگەن بىر قۇرۇق كەپلا يېزىلدى. تىمەلىيەتتە، 1975 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندىن مىلىي تېرىرستورىيلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ مېغىزى چىقىرىپ تاشلاندى، بۇ مەملىكتىمىزنىڭ مىلىي تېرىرستورىيلىك ئاپتونومىيەكى داىر قانۇنچىلىق تارىخىدىكى تېغىر چىكىنىش بولۇپ ھېسابلىمندۇ.

1978 - يىلى تۈزۈلگەن ئاساسىي قانۇندا، ئىينى ۋاقتىنى كونكرىپت شارائىت بىلەنلا چەكلىنىپ قالغانلىقتىن، 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىنىڭ مىلىي تېرىرستورىيلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى تۇغىرسىدىكى ئاساسىي بەلگىلىملىرى ئازاراق ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن بولىسىمۇ، لېكىن ئۇ بە كىمۇ چولتا بولۇپ قالغانىدى. مەسىلەن، 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە حقوقى 1978 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندە، ئاپتونومىيە نزامى. وە ئايىرم نىزاملارىنى تۈزىسە بولىسىدۇ، دەپلا بەلگىلەنگەن. شەك - شۇبەسىزكى، بۇ تولىسىمۇ يېتىرسىزلىك قىلاتتى.

**تۆتىچى بۆلۈم 1982-يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىڭ
مىللەي تېرىر تورىسىلىك ئاپتونومىيە
تۈغىرىسىدىكى يېڭى بەلكىلىمىلىرى**

1982 - يىلى تۈزۈلگەن «جۇڭىخوا» خەلق جۇمھۇرىيەتتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى دىسکى مىللەي تېرىر تورىسىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىگە دائىر بەلكىلىمەر ئىلگىرىكى ئاساسىي قانۇنلاردىكىدىن مۇكەممەل ۋە كونكرىت بولدى. ئۆنىڭدا 1954 - يىلى تۈزۈلگەن ئاساسىي قانۇنىدىكى بەزى مۇھىم پەنسىپلا - تۈمۈمىيۈز لۇك ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، جۇڭگو كومىئىنىستىك پارتىيەسى 11 - نۆھەتلىك مەركىزىي كومىتەتتىنىڭ 3 - تۈمۈمىي پىلغىنىداق بۇيان، مىللەي خىزمەت جەھەتتە ئېلىپ بېرىتلىغان قالايمىقاد چىلىقنى تۈڭشاش ئىشنىڭ زور نەتىجىلىرى قوبۇل قىلىشىدەي 30 - ھەمەدە مىللەي تېرىر تورىسىلىك ئاپتونومىيە بولغا قويۇلغان تەچچە يىل ماپەينىدە تىجابىي ۋە سەلبىي جەھەتلەردە ھاسىل قىلىنغان تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا، سوتىسياالىستىك زامانئۈلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىتلىۋاتقان يېڭى دەۋرىنىڭ تارىخىي ئالاھىدىلىكىگە يارىشا يەندىمۇ ئىلگىرىسىلىپ بىر قاتار مۇھىم يېڭى بەلكىلىمەر چىقىرىلدى.

1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنغا 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىڭ مىللەي تېرىر تورىسىلىك ئاپتونومىيە تۈغىرىسىدىكى

بەلگىلىرى ئاسىدا ئاسەن تۆۋەندىسى بىرنه چىچە
جەھەتىكى يېڭى مۇزمۇنلار قوشۇلدى:

بىرمنچى، 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا: "ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم گۈبلاستىق ۋە ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرى مىللەي ئاپتونوممىسىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە قۇردۇنىڭ دەپ تېنلىق بەلگىلەندى ۋە ئاپتونومىيە تۈركاڭ ئەرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى توغرىسىدا ئايىرم - ئايىرم ھالدا تۆۋەندىكىلەر بەلگىلەندى:

مىللەي ئاپتونوممىسىلىك جايلاردىكى خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتلەرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى توغرىسىدىكى بەلگىلەندىدۇنداك دېلىكەن: "ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم گۈبلاستىق ۋە ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋە كىللەرىدىن باشقا، شۇ مەممۇرىي رايوندا ٹولتۇرالاشقان باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ مۇۋاپىق ساندال ۋە كىلى بولۇشى كېرەك." يەنە فۇنداق دەپ بەلگىلەندىكەن: "ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم گۈبلاستىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلەرنىڭ مۇدىر ياكى مۇئاۋىن مۇدىرىلىقىنى تۇتىكۇچىلەر تىچىدە تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ بۇقرىلىرى بولۇشى كېرەك."

مىللەي ئاپتونوممىسىلىك جايلاردىكى خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىل قىلىنىشى توغرىسىدا: "ئاپتونوم رايوننىڭ دەئىسى،

ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناهىيەنىڭ ھاڭىمى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللىەتنىڭ پۇقرالرىدىن بولىدۇ“ دەپ بىلگىلەنگەن. چۈزكى دۆلتىمىزدىكى ھور دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرىدە مەمۇرىي باشلىق مەسىزلى بولۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلغان، بۇ بىلگىلەنگەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك چايلا رادا تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللىەتنىڭ ئۆز - ئۆزىكە خوجا بولۇش هوقۇقىنى كاپالىتكە شىكە قىلىشتا ئىنتايىن مۇھىم.

ئىككىنچى، 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنغا مىللىي ئاپتونومىيىلىك چايلا رىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيىنى ئىقتىصادىنى ۋە مەددەنسىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش جەھەتتە ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ئىكەنلىكى كەۋدەندۈرۈپ كىرگۈزۈلگەن.

1. ”مىللىي ئاپتونومىيىلىك چايلا رىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پىلانىنىك يېتە كچىلىكىدە، يەرىلىك ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇردىۇ ۋە باشقۇرۇدۇ“ دەپ بىلگىلەنگەن.

2. ”مىللىي ئاپتونومىيىلىك چايلا رىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ مائارىپ، ئىلىم - بەن، مەددەنسىيە، سەھىيە، تەننەربىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا، مىللىي مەددەنسىيەنى مىراسىلارنى ئاسراش ۋە دەتلىخىتە، مىللىي مەددەنسىيەنى راۋاجىلاندۇرۇش ۋە كۈللەندۈرۈشتە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆزىدۇ“

دەپ بەلكىلەنگەن. ۋە مەختىلة، ۋە قىلىش، ھەلاتقىندا بىخىدا

3. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ يەرلىك مالىيىنى باشقۇرۇش
جەھەتتىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى توغرىسىدا: "دۆلەتتىنەك مالىيە
تۈزۈلمىسى بويىچە مىللەتى ئاپتونومىيىلىك جايلارغا تەئەللۇق
بولغانلىكى مالىيە كىرسىنى مىللەتى ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرمادۇ ۋە
ئىشلىتىدۇ" دەپ تېنىق بەلكىلەنگەن.

تۈچىنچى، 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇnda دۆلەت مىللەت
وايونلارنىڭ ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش ۋە مەددەنئىيەت قۇرۇلۇشى
ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە بارلىق تىرىشچانلىق بىلەن
yarدمەم بېرىپ، پۇتۇن مەملىكتىكى مىللەتلىرىنىڭ ئورتاق
گۈللەنىشنى ئىلىكىرى سۈرۈشى كېرىك، دەپ ئالاھىدە
بەلكىلەنگەن.

1. "دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش
ئىشلىرىنى ۋە مەددەنئىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى تېز داۋاجىلادى
ذۇرۇشىغا مالىيە، ماددىي ئەشىيا، تېخنىكا ۋە باشقا جەھەتلىرىدىن
yarدمەم بېرىدۇ" دەپ بەلكىلەنگەن.

2. "دۆلەت مىللەتى ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۆز جايىدىكى
مىللەتلىرىدىن ھەز دەرىجىلىك كادىرلارنى، تۈرلۈك ئىختىسالىق
كەسپىي خادىسالارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ
پېتىشتورۇشىشكە ياردەم بېرىدۇ" دەپ بەلكىلەنگەن.

3. "دۆلەت مىللەتى ئاپتونومىيىلىك جايلاردა بايلىق

منبه لردنی تبچشتا، کارخانا قورۇشتا مىللە ئاپتونومىسىلىك جايلارىنىڭ منپەتتىگە تېتىبار بېرىشى كېرەك" دەپ بەلكىلەنگەن.

توقىنچى، 1982 - يىلىدىكى ناساسى قانۇندا گۈزۈيۈننىڭ خزمەت هوقۇقى توغرىسىدا مۇنداق دوپ تېرىق بەلگىلەنگەن: گۈزۈيۈن "مىللەتلىك ئىشلارغا رەھبەرلىك قىلىدۇ" وە بۇ ئىشلارنى باشقۇرىدۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىنى وە مىللەت ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى كاپالىتەندىدۇ، بىدە.

پاپتونومیه قانوونی» ده پ ثاتسلیدو) نی توزوشتىكى تۈپ ئاساسى 1982 - يىلىدىكى ئاساسى قانۇنداكى مىللەي تېرىرىتورييلىك پاپتونومیه توغرىسىدىكى بەلگىلىملىرى دۇردى.

ئۇچىنچى باب

«جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللەي
تېرىرەتۈرىيىلەك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ
تۈزۈلۈشى

بىرىنچى بۆلۈم مىللەي تېرىرەتۈرىيىلەك ئاپتونومىيە
قانۇنىڭ تۈزۈشىنى يېتەكچى
ئىدىيە ۋە ئاساسىي پىرسىپ

1954 - يىلى ئاساسىي قانۇن بىلان قىلىنغاندىن كېيىنلا،
مەملىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مىللەتلەر كومىتېتى ئىشخانسى
قاڭارلىق ئورۇنىلار 1955 - يىلسىدىن 1957 - يىلسىغىچە بولغان
ئارىلىقتا ئاساسىي قانۇنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئالىدى بىلەن
1952 - يىلسىدىكى «بىولىغا قويۇش نۇقتىلىرى»غا تۈزۈستىش
كركۈزۈشكە باشلىدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى تۈزۈگەرتىپ،
باشقىدىن «مىللەي تېرىرەتۈرىيىلەك ئاپتونومىيە نۇقتىلىرىنىڭ
لايىھەسى»نى تەييارلاشقا تۈتۈش قىلدى ھەمدە ئۇنى سەككىز
قېتىم تۈزۈگەرتىتى. بۇ لايىھە تۈزۈش خىزمىتى ئەينى ۋاقتىتى

مئللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا ھاسلىقلىنىغان تەجربىلەر ئاساسىدا، ئاساسىي قانۇندىكى بىلگىلىملىرى بويىچە، مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ ھەرقايىسى جەھەتلەردىكى مەزمۇنىلىرى ئۆستىدە بىرقدەمەر ئەتراپلىق ئىزدەندى^①. "سول" خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرى بىلەن، بۇ قانۇن تۈزۈش خىزمىتى يېرىم يولدا توختاب قالدى؛ لېكىن مۇشۇ بىرمەزگىلىك لايىھە تۈزۈش خىزمىتى كېيىنكى چاغلاردا مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى تۈزۈش ئىشنى مۇھىم تەجربىلەر بىلەن تەمن ئەتتى.

جوڭىڭو كومىؤنىستىك پارتىيىسى 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئۆمۈمىي يېغىندىن كېيىن، پارتىيە ۋە دۆلت دۆلەتلىق ئاساسىي قانۇنىنى ۋە قانۇنىلىرىنى مۇكەممەللەش تۈرۈشنى، سوتسيالىستىك قانۇنچىلىقنى كۆپەيتىشنى تەكتىلەش بىلەن بىرۋاقىتتا، مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىگە ئائىت قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشنى كۆچەيتىش لازىمىلىقىنىڭ تەكتىلەشكە ئىنتايىن دىققەت قىلدى. 1981 - يەلىدىكى "جوڭىڭو كومىؤنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دۆلتىسىز قۇرۇلۇغاندىن بۇيانقى پارتىيە تارىخىغا داڭىز بىزى ھەسىلىلەر توغرىسىدىكى

^① شى جۇنىنىڭ «مەللەتلىرىگە داڭىز قانۇنچىلىق تەتقىقاتى» دېگەن كىتابنىڭ "خاتىمە" سىگە قارالىۇن، بىبىجىلە داشۇ نەشرىيە - تىنلىك 1986 - يىل 12 - ئاي نەشرى، 7 - 8 - بەتلەر.

قارار“دا مۇلساڭ كۆرسىتىلگەن؛ “مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۈرۈپ، مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيىگە ئائىت قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشنى كۈچەيتىش، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ پارتىيە ۋە دۆلەتلىق سیاسەتلەرنى تۇز بىرلىك ئەملىي تەھۋىسىغا قاراپ نىجرا قىلىشتىكى تۆزىگە تۆزى خوجا بولۇش هوقصىنى كاپالەتلىدە دۇرۇش لازىم.” 1981 - يىلى نېچىلغان 5 - نۆھەتلەك مەملىكتەلىك خەلق قۇرۇلتىپىش 4 - يىغىنىدا، مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيە قانۇنىغا تۇخشاش مىللەي قانۇنلارنى تۆزۈش چىزمىتىنى^① تېزلىتىش توغرىسدا قارار چىقىرىلدى.

«مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ لايمەسىنى تۆزۈش خىزمىتى 1980 - يىلى باشلاندى. مەملىكتەلىك خەلق قۇرۇلتىپىنى مىللەتلەر كومىتېتى بىلەن دۆلەت مىللەي ئىشلار كومىتېتى قاتارلىق ئورۇنلار لايىھە تۆزۈش كۆرۈپىسى تەشكىل قىلىپ، لايىھە تۆزۈشكە باشلىدى. بۇ قانۇنىڭ لايمەسىنى تۆزۈش خىزمىتىگە بولغان دەھبەرلىكتى كۈچەيتىش تۈچۈن، جۈڭگۈ كومىئىنىتىك پارتىيىسى مەركىزى كومىتېتى يولداش ۋۇلەنفۇنى كۆرۈپپا باشلىقى بىلەن دۆلەت دۆكلاتى توغرىسىنىڭ مىللەي تېرىرىتوريالىك

^① 1981 - يىل 12 - ئايىنىڭ 13 - كۈنىدىكى مەملىكتەلىك خەلق نەتىجى، قۇرۇلتىپى 4 - يىغىنىدا «مەملىكتەلىك خەلق قۇرۇلتىپى دائىمىي كومىتېتىنىڭ چىزمەت دوكلاتى توغرىسىنىڭ قارارى»غا قارالىۇن.

ئاپتونومىيە قانۇنىڭ لايىھىسىنى تۈزۈشگە دەبەرلىك قىلىش
گۇرۇپپىسىنى مەخسۇس تەشكىللەدى. لايىھە تۈزۈش خىزمىتىگە
قاتناشقان يولداشلار ھرقايىسى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارغا
ۋە كۆپ مىللەتلەك ئۆلکەلەرگە كۆپ قېتىم بېرىپ، كەڭ
كۆلەملەك تەكشۈرۈش - تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى ئېلىپ
بېرىپ، ھرقايىسى جايلارنىڭ مىللەي تېرىرەتۈرۈمىلىك ئاپتونو-
مىيىنى يولغا قويۇش جەھەتتىكى تەجىرىپلىرىنى گەستايىدىل
يەكۈنلىدى. بۇ قانۇنىڭ لايىھىسىنى تۈزۈش، ئۇنى قاراپ
چىقىشنىڭ پۇتكۈل جەريانىدا، كۆپ خىل شەكل قوللىمنىلىپ،
ھرقايىسى ئۆلکە، ئاپتونوم رايون، بىۋاسىتە قاراشلىق
شەھەرلەر، ھرقايىسى ئاپتونوم توبلاستلار، ئاپتونوم ناھىيەلەر، ۋە
پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، گۇۋۇيۇزۇنىڭ ھرقايىسى مۇناسى-
ۋەتلەك منىسترلىكلىرى، كومىتېتلىرىدىن كەڭ دائىرىدە پىتىرى
ئېلىنىدى. قايتا - قايتا تەتقىق قىلىپ تۈزۈگەرتىش ئارقىلىق،
«جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرۇيىتىنىڭ مىللەي تېرىرەتۈرۈمىلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى (لايىھە)» تۈزۈپ چىقىلىپ، مەملىكتەلىك
خەلق قۇرۇلتىيى مىللەتلەر كومىتېتىنىڭ سۇنۇشى بىلەن
مەملىكتەلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قاراپ چىقىپ
تۈزۈگەرتىكەندىن كېيىن، 1984 - يىل 5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى 6 -
نۇۋەتلىك مەملىكتەلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 - يىغىندا
ماقۇللىنىپ ئېلان قىلىنىدى، 1984 - يىل 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنىدىن
باشلاپ يولغا قويۇلدى.

«مиллиي تهررستورييلك ئاپتونوميه قانۇنى» 1982 - يىلىدىكى «جۇڭخوا خلق جۇمھۇرىيىتنىڭ ئاساسىي قانۇنى»غا ئاساسن تۈزۈلدى. «مиллиي تهررستورييلك ئاپتونوميه قانۇنى»دىكى «ئومۇمىي پىرىنسىپ»نىڭ 1- ماددىسىدا: «جۇڭخوا خلق جۇمھۇرىيىتنىڭ مىللەتلىك جۇمھۇرىيىتنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا ئاساسن جۇڭخوا خلق جۇمھۇرىيىتنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا ئاساسن تۈزۈلدى» دېلىگەن. ئاساسىي قانۇن بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلتىمىزنىڭ تۈپ قانۇنى بولۇپ، يۈكسەك قانۇنىسى كۈچكە ئىگە. مىللەتلىك ئاپتونومىيە قانۇnda ئاساسىي قانۇنىڭ ئومۇمىي پىرىنسىپ ۋە مىللەتلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا ئاپتونومىيگە مۇناسىۋەتلىك ئاساسىي بەلگىلىملىر تولۇق گەۋدەندۈرۈلدى ھەمدە ئاساسىي قانۇن بۇ قانۇنىڭ تۈپ يېتە كېچى قىدىبىسى ۋە ئاساسىي پىرىنسىپ قىلىنىدى.

بىرىنچى، مىللەتلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى - دۆلتىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇnda بەلگىلەنگەن بىر مۇھىم سىياسىي تۈزۈمى، مىللەتلىك ئاپتونومىيە قانۇنىڭ تۈزۈمىنىڭ يوغا قويۇلۇشقا كاپالەتلىك قىلسىدىغان «مىللەتلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئاساسىي قانۇnda بەلگىلەنگەن ئومۇمىي پىرىنسىپقا ئاساسن تۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا تۆت ئاساسىي پىرىنسىپتنى تىبارەت بۇ باش يېتە كېچى تولۇق ئىلگىرى سۈرۈلگەن، بۇ بولسىمۇ سوتىيالىزم يىلىدا چىڭ تۇرۇش، خلق دېموکراتىيىسى دىكتاتۇر سىدا چىڭ تۇرۇش، جۇڭمۇ

کومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە چىڭ تۈرۈش، ماركسزم - لېنىزىم، ماڭ زېدۈڭ قىدىيىسىدە چىڭ تۈرۈشتنى ئىبارەت. "تۆت ئاساسىي پېرىنسىپ پۇتۇن مەملىكتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ ئىتتىپاقلۇشىپ ئالغا ئىلگىرلىشىنىڭ تۈر تاق سىياسىي ئاساسى، شۇنداقلا سوتىيالىستىك زامانۇملاش - تۈرۈش قۇرۇلۇشنى تۈڭۈشلىق ئېلىسپ بېرىشىنىڭ تۈپ كاپالىتى."^①

ئىككىنچى، 1982 - يىلى تۈزۈلگەن ئاساسىي قانۇن - يېڭى تارىخى دەۋىردىكى سوتىيالىستىك زامانۇملاشتۇرۇش قۇرۇلۇ - شىنىڭ ئېتىياجىغا ماس كېلىدىغان ئاساسىي قانۇن، ئۇنىڭدا مۇنداق دەپ ئېنىق بەلكىلەنگەن: "دۆلەتنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تۈپ ۋەزىپىسى كۈچىنى مەركەزلىك شتۇرۇپ سوتىيالىستىك زامانۇملاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىسپ بېرىش،" "سانائەتنى، يېزا ئىگلىكىنى، دۆلەت مۇدابىتەسىنى ۋە پەن - تېخنىكىنى پەيدىنپەي زامانۇملاشتۇرۇپ، مەملىكتىمىزنى يۈكىشكە مەددەنئىتىك، يۈكىشكە دېمۆكراتىيىگە ئىگە سوتىيالىستىك مەملىكتە قىلىپ قۇرۇپ چىقىش." بۇ - يېڭى دەۋىردىكى پۇتكۈل دۆلەتلىك شىنىڭ تۈپ ۋەزىپىسى، ئۇلۇھىتىنە مىللەي ئاپتونومىيىلەك جايلارنىڭمۇ تۈپ ۋەزىپىسى. «مىللەي تېرىرەتورىيىلەك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا

① يېڭى جىن: «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىنىڭ لايىھىسىگە تۈزۈتىش كىرگۈزۈش تۈغرسىدا دوكلات» (1982 - 11 - 26 - ئاينىڭ 26 - كۆنى).

يېڭى دەۋىردا دۆلەتنىڭ تۈپ ۋەزىيەتلىنى يولغا قويۇش دوهى
كەۋدەن دەۋىر ئەلكەن. ئۇنىڭ "سۆز بېشى" دىلا مۇنداق دەپ
ئېنىق بەلگىلەنگەن: مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلاردىكى ھەز
مىللەت خەلقى پۇتۇن مەملىكت خەلقى بىلەن بىرلىكتە، "كۈچنى
ەركەزىلەشتۈرۈپ سوتىيالىستىك زامان ئۇنىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى
ئېلىپ بېرىشى، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئىقتىادىي،
مەددەنیيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، ئۇنى ئىتتىپاقلاشقان، ئاۋات
مىللەي ئاپتونومىيەلىك جاي قىلىپ قۇرۇپ چىقىش، مىللەتتە.
لەرنىڭ ئورتاق كۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش، ۋەتىنسىمىزنى
يۈكەك مەددەنیيەتكە، يۈكەك دېمۇكرا提ىگە ئىگە سوتىيَا-
لىستىك مەملىكت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش يولدا تىرىشىپ
كۈرمىش قىلىشى لازىم.

ئۇچىنچى، جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەملىكتىمىزدىكى
ھەممىيە مىللەت خەلقى بىرلىكتە بەرپا قىلغان كۆپ مىللەتلەرنىڭ
پۇتۇن دۆلەت. ئاساسىي قانۇندا قېلىپلاشتۇرۇلغان، مىللەسى
مۇناسىۋەتنى تەڭشەيدىغان ئۇمۇمىي پىرىنىپ، بىرىنچى، ھەممى
مىللەت باپبارا اوھر بولۇش، دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ
قانۇنغا مۇۋاپىق ھوقۇقىغا ۋە مەنپە ئىتتىگە كاپالەتلەك قىلىش
پىرىنىپىدىن ؟ ئىككىنچى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە دۆلەتنىڭ
بىرلىكى پىرىنىپىدىن ؛ ئۇچىنچى مىللەتلەرنىڭ بارا اوھرلىك،
ئىتتىپاقلقى، ھەكارلىق ئاساسىدىكى سوتىيالىستىك مىللەي
مۇناسىۋەتنى قوغىداش ۋە راۋاچىلانى دۇرۇش پىرىنىپىدىن ؛

تۆتىنچى، دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تالاھەدىلىكىگە ۋە
ئېھتىياجىغا قاراپ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىادىي
تەرەققىياتىنى ۋە مەددەتىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردىم
بېرىپ، بارلىق تىرىشچانلىقلار بىلەن، مەملىكتىمىزدىكى مىللەت
لەرنىڭ تۇرماق كۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش پېرىنسىپىدىن؛
بەشىنچى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى نۆز تىل - يېزىقىنى قوللىنىش
ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئەركىنلىكىگە، نۆزلىرىنىڭ تۇرپ -
ئادەتلەرنى ساقلاپ قېلىش ياكى ئىلاھ قىلىش ئەركىنلىكىگە
ئىگە بولۇش پېرىنسىپىدىن ئىبارەت. «مەللەسى تېرىرىتۆرىيەلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ پېرىنسىپلار تولۇق كەۋدەلەندۈرۈلگەن.
تۆتىنچى، مەللەسى تېرىرىتۆرىيەلىك ئاپتونومىيە جۇڭگو
كومۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ مەملىكتىمىزدىكى مەللەسى مەسىلىنى
ماركىزم - لېنىزىم بويىچە ھەل قىلىدىغان تۈپ سىياسىتى.
دۆلەتنىڭ "ئۇمۇمىي پروگرامما"سى بولغان ئاساسىي قانۇندا
مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەن؛ "ئاز سانلىق مىللەتلەر تۈپلىشىپ
تۇلتۇرالاشقان جايلاردა تېرىرىتۆرىيەلىك ئاپتونومىيە يولغا
قويىلدى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قەسىس قىلىنىدۇ، ئاپتونومىيە
ھوقۇقى يۈرگۈزۈلسەدۇ. مەللەسى ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ
ھەممىسى جۇڭخۇا خەلق جۇھۇرپەيتىنىڭ ئاييرىلماس قىسىمدۇر."
ئاساسىي قانۇنىنىڭ "دۆلەت ئاپياراتلىرى" دېكەن بابىدا يەنە
"مەللەسى ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى"
دېكەن مەخسۇس پاراگراف ئاجرىتىلىپ، مۇنىڭدا مەللەسى

ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى ۋە دۆلەتنىڭ مىللەسى ئاپتونومىيېلىك جايلارغە بولغان دەھىرلىكى ۋە ياردىمى قاتارلىقلار ھەقىدە مۇھىم بەلكىلىسلەر چىقىرىلغان، «مىللەتىرەتىرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئاساسىي قانۇندا بەلكىلەنگەن مىللەتىرەتىرىسىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى بولغا قويىدىغان توب قانۇن، ئۇ ئاساسىي قانۇندا قىلىپلاشتۇرۇلغان مىللەتىرەتىرىسىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ كونكرېتلاشـ تۈرۈلۈشىدۇر.

بەشىنچى، ھەرقانداق بىر قانۇننىڭ دەۋر ئالاھىدىلىكى بولىدۇ، مەلۇم تارىخى ۋەزىپىسى بولىدۇ، «مىللەتىرەتىرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» مۇ تەلەۋەتتە بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس، «مىللەتىرەتىرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» سوتىپالىستىك زامانىپلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ يېڭى دەۋرىدە مىللەتىرەتىرتوـ رېيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى قىلىپلاشتۇرىدىغان، مىللەتىرەتىرىسىنى تەڭشىيدىغان قانۇن، تۈنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىغا ۋە تېرىرىتىرىپاقدىنى ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش، مىللەتلەر ئىتتىپاقدىنى ۋە دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش، بىرلىك بىلەن ئاپتونومىيېنىـ يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللەتىرەتىرىنىـ مېيىلىك جايلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرمەپ قىلىش، باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلقىـ، ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتىپالىستىك

مиллиي مؤناسووهتنى قوغداش وە راۋاجلاندۇرۇش، شۇنىڭدەك
مەنلىي تاپتونومىسىلىك جايلارنىڭ ئىقتىصادىي تەرققىيات وە
مەددەنئىت تەرققىياتى ئىشلىرىنى تېزلىتىش، دۆلەتنىڭ ياردىمى
بىلەن مەنلىي ئاپتونومىسىلىك جايلارنىڭ تۈز كۈچىگە تايىنسىپ
ئىش كۆرۈشى ئوتتۇرسىدىكى مؤناسووهتنى مۇۋاپىق بىر تەردەپ
قىلىشتىن ئىبارەت.

«مەنلىي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا ئەكس
ئەتتۈرۈلگەن يەندە بىر مۇھىم دەۋر ئالاھىدىلىكى شۇكى،
ئۇنىڭدا، ئىلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى تېچىۋېتىش،
ئىگىلىكتى جانلاندۇرۇش فائەجىنى كەۋدىلەندۈرۈلگەن، مەنلىي
ئاپتونومىسىلىك جايلارنىڭ ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش وە مەددەنئىت
قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرققىياتىنى تېزلىتىشى ئۈچۈن،
ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىپ، ئادەتتىكى جايلارنىڭكىگە توختاش
بولىغان ئالاھىدە سىاست وە جانلىق تەدبىر لەرفى قوللىنىش
هوقۇقىغا ئىكە بولۇشقا يول قويۇش پەرىنسىپ
كەۋدىلەندۈرۈلگەن.

ئالىتىنجى، دۆلەتنىڭ قانۇن - تۈزۈمىنىڭ بىردىك بولۇشنى
قوغداش پەرىنسىپى. دۆلەتنىڭ قانۇن - تۈزۈمىنىڭ بىردىكلىكىنى
قوغداش - بىزنىڭ بۇ كۆپ مىلەتلەك بىزلىككە كەلگەن
دۆلەتلىك بىر مۇھىم پەرىنسىپى، ئاساسىي قانۇنىڭ "ئۆمۈمى
پروگرامما" قىمىسىڭ 5 - ماددىسدا مۇنداق بەلگىلەتكەن:
"دۆلەت سوتىيالىستىك قانۇنچىلىقنىڭ بىزلىكىنى وە ئىززەت

ھۇرمتىنى قوغدايدۇ.

قانۇنلار، مەمۇرىي نىزام ۋە يەزلىك نىزاملارىنىڭ ھېچقا-

يىسى ئاساسىي قانۇنغا زىت كەلمەسىلىك كېرىڭ.

بارلىق دۆلەت تۈركانلىرى ۋە قورالق كۈچلەر، ھەرقابىسى

پارتىيەلەر ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرى، كارخانا تەشكىلاتلىرى

كەسپىي تەشكىلاتلار ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا دىئايە قىلىش

شەرت ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا خىلاب ھەرسكەتلەر

سۈرۈشتۈرۈلۈشى شەرت.

ھەرقانداق تەشكىلاتنىڭ ياكى شەخنىڭ ئاساسىي قانۇندىن

ۋە قانۇنلاردىن ھالقىپ، تىمتسىيازغا ئىگە بولۇۋېلىشىغا يول

قويىۋلمايدۇ.

ئاساسىي قانۇnda يەندە، مىللەي ئاپتۇنومىسىلىك جايىلارنىڭ

ئاپتۇنومىيە تۈركانلىرى ئاساسىي قانۇnda بەلكىلەنگەن يەزلىك

دۆلەت تۈركانلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، ئاساسىي

قانۇnda، «مىللەي تېرىرەتۈرىيەلىك ئاپتۇنومىيە قانۇنى»دا ۋە باشقىا

قانۇنلاردا بەلكىلەنگەن ھوقۇق داىرىسىدە ئاپتۇنومىيە ھوقۇقىنى

يۈرگۈزىدۇ، دەپ بەلكىلەنگەن.

«مىللەي تېرىرەتۈرىيەلىك ئاپتۇنومىيە قانۇنى»نىڭ «ئومۇمىسى

پىرىنسىپ» قىسىنىڭ 5-ماددىسىدا ئاساسىي قانۇننىڭ دەپغا

ئاساسىن مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: «مىللەي ئاپتۇنومىسىلىك

جايىلارنىڭ ئاپتۇنومىيە تۈركانلىرى دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى

قوغدىشى، ئۆز يېرىبىدە ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا دىئايە

قىلىشقا ۋە ئۇنىڭ ئىجرا قىلىشقا كاپالىتلىك قىلىشى كېرەك.” مىللەي ۋاپتونومىيلىك جايلاردا ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا دىئايە قىلىشقا ۋە ئۇنىڭ ئىجرا قىلىشقا كاپالىتلىك قىلىش - سوتسيالىستىك قانۇن - تۈزۈمەنىڭ بىرلىكىنى قوغداش - دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداشنىڭ تۈپ قانۇنىي كاپالىتى. «مىللەي تېرىتىورىيەلىك ۋاپتونومىيە قانۇنى» دا. قانۇن - تۈزۈمەنىڭ بىرلىكىنى قوغداش پىرىنسىپى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ بىرقاتار ماددىلاردا تەكتەنگەن.

ئىككىنچى بۆلۈم مىللەي تېرىتىورىيەلىك ۋاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتىكى تارىخى تەجرىد بىلەرنىڭ ئىلمىي يەكۈنى

دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىدىكى ۋە قانۇنلىرىدىكى بىلگىلە - مەلەرگە ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ تۈلتۈر اقلاشقان جايلاردა تېرىتىورىيەلىك ۋاپتونومىيىنى پەيدىنپەي يولغا قويۇش - مەملىكتىمىزنىڭ دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى سوتسيالىستىك سىياسىي تۈزۈم قۇرۇلۇشنىڭ مۇھىم مەزمۇنى.

مىللەي ۋاپتونومىيلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇشنى ئاساسىي جەھەتسىن بۇنداق ئۆچ باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ: 1954 - يىلى ئاساسىي قانۇن ئىلان قىلىنىشتىن بۇرۇنقىسى بىرىنچى باسقۇچ: 1954 - يىلى ئاساسىي قانۇن ئىلان قىلىنغاندىن باشلاپ، ئوتتۇرىدا “مەددەدىيەت زور ئىسقىلابى”نى باشتىن كەچۈرۈپ، 1977 -

يىلىخېچە بولغان ۋاقت ئىككىنچى باسقۇج؛ 1987 - يىلى جۇڭىو كومىئىنىتىك پارتىيىسى 11 - نۆۋەتلىك مەركىزى كومىئىنىتىك 3 - تۇمۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى ۋاقت ئۇچىنچى باسقۇج، بىرىنچى باسقۇچتا، مىللىي ئاپتونومىيلىك جايلار «جۇڭىو خلق سىياسى مەسىلەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پىروگراممىسى» دا ۋە «جۇڭخوا خلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ مىللىي تېرىر ئورىيلىك ئاپتونو- مىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» دىكى بىلگىلىملىرىگە ئاساسن قۇرۇلغان. ئەينى ۋاقتتا قۇرۇلغان مىللىي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ بەزلىرىنىڭ مەمۇدىيى جەھەتسىن ناھىيە، ۋىلايت بىلەن تەڭ ياكى ۋىلايدەتسىن يۈقرى بولغان بولسا، بەزلىرىنىڭ ئۇنى ناھىيىدىن تۆۋەن، يېزا (كەنت)، رايونلار بىلەن تەڭ بولغان. ئەينى ۋاقتىنىڭ سانلىق مەلۇماتقا قارىغاندا، 1954 - يىلى ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغانغا قىدەر، مەملىكتە بويىچە ناھىيە دەرىجىلىك ۋە ناھىيە دەرىجىلىكتەن يۈقرى مىللىي ئاپتونوم رايوندىن جەھىسى 58، ناھىيىدىن تۆۋەن، رايون دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونوم رايوندىن 106 مى قۇرۇلغان.^①

① بۇ ئىككى سان توغرىسىدا «خلق» كېزىنىڭ 1954 - يىل 6 - ئايىنىڭ 24 - كۈنىدىكى «ئاساسىي قانۇنىڭ لايىھىدە مىللىت- لەرنىڭ باراۋىرلىك، ھەمكارلىق روھى تىزچىلاشتۇرۇلغان» دېگەن باش ماقالىسغا ۋە 1955 - يىل 12 - ئايىنىڭ 29 - كۈنىدىكى «گۇۋۇيۇمنىڭ رايون بىلەن تەڭ دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونوم رايونلارنى تۆزگەرتىش توغرىسىدىكى يولپۇرۇقى»غا قالىۇن.

ئىككىنچى باسقۇچتا، 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندىكى بەلگە - لىمەلەرگە ئاساسەن، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلا، پەقەت ناهىيە دەرىجىلىك ۋە ناهىيە دەرىجىلىكتىن يۈزىسىرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست ۋە ئاپتونوم ناهىيىنى تۈز تىچىكە ئالغان، ئىلگىرىكى ناهىيە دەرىجىلىك ۋە ناهىيە دەرىجىلىكتىن يۈزىسىرى بولغان مىللەي ئاپتونوم رايونلار تۇخشاش بولمىغان مەمۇرىي تۇرنىغا قاراپ ئايرىم - ئايرىم هالدا ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست ياكى ئاپتونوم ناهىيە قىلىپ تۈزگەرتىلگەن؛ ناهىيىدىن تۈزۈن بولغان، ئىلگىرىكى رايون، يېزا (كەنت) دەرىجىلىك مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ بەزىلىرى، كونكرېت شارائىتغا ئاساسەن، مىللەي يېزا، بەزىلىرى ئادەتتىكى رايون، يېزا قىلىپ تۈزگەرتىلگەن، بەزىلىرى ئاپتونوم ناهىيە قىلىپ تۈزگەرتىلگەن.

1954 - يىل 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنى «جۈڭخۇا خلق جۇمھۇرۇد - يىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئىلان قىلىنغاندىن باشلاپ، 1966 - يىل 2 - ئايىچە، ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، 49 مىللەي ئاپتونومىيلىك جاي قۇرۇلغان. 1966 - يىلى "مەدەننەيت زور ئىتقىلاپى" باشلانغانغا قەدەر، تەرتىپكە سېلىنغان، يېڭىدىن قۇرۇلغان مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلا، مەملىكەت بويىچە جەمىتىي 98 بولۇپ، بۇلار 5 ئاپتونوم رايون، 29 ئاپتونوم توبلاست، 64 ئاپتونوم ناهىيىنى^① تۈز تىچىكە ئالغان.

---

① تىچىكى موئغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ تۈچ ئاپتونوم خوشۇنى - ئىلۇنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى، تېۋىنلىكى ئاپتونوم خوشۇنى، مولداؤا داغۇر ئاپتونوم خوشۇنىنىمۇ تۈز تىچىكە ئالدۇ.

«مەدەنسىيەت زور قىقلابى» ئېلىپ بېرىلغان ئۇن يىلىق
مالىمانچىلىقىدا، پارتىيە ۋە دۆلەتسىڭ مىللەي تېرىرىتورييىلىك
ئاپتونومىيە سىياسىتى لىن بىياۋ، جىاڭ چىڭ ئەكسلىشنىقلابىسى
كۈرۈھلىرىنىڭ ئېغىر بۇزغۇنچىلىقىغا ئۈچۈر اپ، بۇزۇن بار
بۇلغان مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلار ئاياغ ئاستى قىلىنغان يەردە»
پېشى مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ قۇرۇلۇشى مۇمكىن
ئەمەس ئىدى. ئۇچىنچى باسقۇچتا، يەنى جۇڭگو كومەنۇستىك
پارتىيىسى 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - تومۇمىنى
يىغىنىدىن بۇيان، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى مىللەي خىزمەتتە
بىرقاتار مۇھىم ھەل قىلغۇچ تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، قالايمقاڭاد
چىلىقنى توڭىشاپ، مىللەي تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا
قويۇشتا چىڭ تۇرغانلىقى ئۇچۇن، 1979 - يىلىدىن باشلاپ
1984 - يىل 5 - ئايدا «مىللەي تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»
ئىلان قىلىنچە يەنە 12 مىللەي ئاپتونومىيىلىك جاي قۇرۇلدى.
«مىللەي تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئاساسىي قانۇندا
بىلگىلەنگەن پەرىنسپىلارغا ئاساسەن، دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن
بۇيانقى مىللەي تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ
ئىجابىي ۋە سەلبىي جەھەتكى تەجربىلىرىنى يەكۈنلەش
ئاساسدا تۈزۈلگەن، ئۇ - مەملىكتىمىزدە مىللەي تېرىرىتورييىلىك
ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان 30 يىلىدىن بۇيانقى تارىخى
تەجربىلەرنىڭ تىلمىي يەكۈنى.

مەملىكتىمىزدە مىللەي تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە يولغا

قويۇلغان 30 يىلدىن بۇبانقى ئەمەلىي تەجربىلەر ئىسپاتلىدىكى، مىللەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى مەملىكتىمىزنىڭ ئەھۋالغا پۈتونلەي تۈيغۈن كېلىدىغان توغرا سىياسى تۈزۈم، بۇ تۈزۈم تۈزىنىڭ غايەت زور تارىخىي دولىنى جارى قىلدۇردى وە جارى قىلدۇرماقتا. بۇنداق تارىخىي رول، ئاساسن، مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

بىرچىچى، مىللەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۈز مىللەتنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى تۈز ئالدىغا باشقۇرۇش هووقۇقىغا تولۇق كاپالەتلىك قىلىپ، هەر مىللەت خەلقنىڭ تۈز ئىشىغا تۈزى شىگە بولۇش ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلەق.

ئىككىنچى، مىللەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هووقۇقىغا تولۇق كاپالەتلىك قىلدۇ، مەملىكتە ئىچىدىكى وە مىللەتتۈرىپىلىك جايilarنىڭ ئىچكى قىسىدىكى مىللەتتۈرىپىلىك مونانسۇھتنى مۇۋاپىق تەئىشپ، مىللەتلەر ئوتتۇرسىدىكى باراۋەرلىك، ئىتتىباقلق، ھەمكارلىق ئاساسدەكى سوتىسيالىستىك مىللەتتۈرىپىلىك مونانسۇھتنى كۈچەيتىش وە ۋاراجلاندۇرۇشقا پايدىلەق.

ئۇچىنچى، مىللەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى دۆلەت-نىڭ بىرلىكى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشپ ئولتۇراق لاشقا، جايilarدا ئاپتونومىيىسىن يولغا قويۇشنىڭ مونانسۇھتنى توغرا بىز تەرەپ قىلسدى، ئۇنداق قىلسىن دۆلەتنىڭ تىنچ -

ئىتتىپاق بولغان ۋەزىيەتنىڭ شەكىلىنىشىگە ۋە، راۋاجلىنىشقا پايدىلىق، دۆلەتنىڭ بىرلىكتىن ۋە چېڭىرا مۇدابىتە قۇرۇلۇشنى مۇستەھكمەلەشكە پايدىلىق، چەتنىڭ تاجاۋۇزى ۋە ئاغدۇرمە- چىلىقىغا قارشى تۈرۈشقا پايدىلىق.

تۈتىنچىن، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلار پۇتۇن مەملىكتە يەر مەيداننىڭ 60 پىرسەنتىدىن كۆپۈركىنى ئىگلەيدۇ، بۇ يەرلەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەددەنیيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرى پۇتۇن مەملىكتىمىزنىڭ سوتسيالىستىك زامانىبلاش- تۈرۈش ئىشلىرىنىڭ مۇھىم تۈركىبىي قىسى. مىللەي تېرىتىورىيە- لىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى ھەم ھەر مىللەت خەلقنىڭ سوتسيالى- ستك زامانىبلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش ئاكتېلىقنى قوزغىيالايدۇ، ھەم دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەددەنیيەت قۇرۇلۇشنىڭ تەرىققىياتىنى تېزلىتىشكە ياردەم بېرىش دولىنى جارى قىلدۇرالايدۇ. بۇ تۈزۈم مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ۋە پۇتۇن مەملىكتىنىڭ سوتسيالىستىك زامانىبلاشتۇرۇش قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرىققىياتىنى تېزلىتىشكە ئىستايىن پايدىلىق.

نۇتكەن بىرمەزكىل ئىچىدە، "سول" خاتا ئىدىيەنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، بولۇپمۇ "مەددەنیيەت زور ئىنقالابى" دا بىز مىللەي خىزمەتتە نۇرغۇن خاتالىق نۇتكۈزۈدۈق، بۇنىڭ ئىچىدە مۇھىمى مۇنداق ئىككى: بىرىنچىدىن، سىنپىي كۈرەشنى كېڭىيەتسۈپ، نۇرغۇنلىقان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە

ئاهىسىغا زىيان - زەخەمەت يەتكۈزۈدۈق، ئىككىنچىدىن، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ھۈرمەت قىلىشىمىز يېتەرىلىك بولىمىدى.^① «مەللىي تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ تارىخىي ساۋااق ئەستايىدىل يەكۈنلەندى ۋە ئۇنىڭدىن ساۋااق تېلىندى. «مەللىي تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ "سۆز بېشى" دىلا مەللىسى تۈرۈش مەسىلىسى كەۋدىلىك مىيىنى يولغا قويۇشتىرا چىڭىك تۈرۈش مەسىلىسى كەۋدىلىك تەكتەلەندى. بۇنىڭ سەۋەبى، 50 - يىللارىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىن باشلاپ پارتىيە 11 - نۇۋەتلىك مەركىزىي كومىتەتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنلىك تەسىرى ئاستىدا، مەللىي تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش كېرىڭىمۇ، كېرىمك ئەمە سەمۇ دېگەن مەسىلىدە ئىنكار قىلىش پۇزىتىسىنى تۈتىدىغان خاھىش كېلىپ چىققانىدى، بەزى جايلاردادا ھەتا مەللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارىنى ئەمەلدىن قالدۇرىدىغان، بەزى ئاپتونوم ناھىيەلەرنى ئادەتتىكى ناھىيەلەرگە قوشۇۋېتىدىغان خاتا قىلىقلار كېلىشپ چىققان. بولۇپمۇ "مەددەنەيت زور ئىتقىلاپى" دىن ئىبارەت تۈن يىلىق ئاپەت داۋامىدا، لىن بىأۋ جىاڭ چىڭىك ئەكسلىنىتىقىلاپى

① 1981 - يىل 6 - ئاپنىڭ 27 - كۈنىدىكى جۈڭگو كومىؤنسىتىك پارتىيىسى 11 - نۇۋەتلىك مەركىزىي كومىتەتى 6 - ئومۇمىي يىغىنلىك «دۆلتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇ يانلىق پارتىيە تارىخىغا دائز بەزى مەسىلىر توغرىسىدىكى قارار» بىغا قازاسۇن.

گۇرۇملىرى مىللەتى تېرىرمتورىيەلىك ئاپتونومىيە سىاستىنى ئاياغ
ئاستى قىلدى، مىللەتى ئاپتونومىيەلىك جايilarنى ئەمەلدىن
قالدۇرۇپ ۋە بولۇۋېتىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى يوقىتىۋېتىپ،
مىللەتى تېرىرمتورىيەلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى تېغىر زىيانغا
ئۈچراتنى. دەل مۇشۇنداق تارىخىي ساۋاقلارنى ئەستايىدلەل
قوپۇل قىلىپ، 1981 - يىلى، جۇڭگو كومىونىستىك پارتىيىسى
11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 6 - ئۇمۇمىي يەختىدا
ماقۇللانغان «دۆلتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيائىقى پارتىيە تارىخىنا
دائىر بىزى مەسىلىلەر توغرىسىدىكى قارادا» مىللەتى تېرىرمتورى-
«رىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۈرۈش لازىم» دېگەن
مۇھىم ۋەزىپە ئوتتۇرۇغا قويۇلدى. «مىللەتى تېرىرمتورىيەلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى» دا پارتىيە ئوتتۇرۇغا قويغان بۇ مۇھىم
ۋەزىپە قانۇن شەكىلى بىلەن مۇقىملاشتۇرۇلدى ھەمە مىللەتى
تېرىرمتورىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۈرۈشنىڭ
تۆۋەندىكىدەك بەش ماددىلىق مۇھىم پىرىنسىپى بەلگىلەندى:

بىرىنچى، مىللەتى تېرىرمتورىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويۇشتا
چىڭ تۈرۈش ئۈچۈن، مىللەتى ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ
دۆلەتىنىڭ قانۇن ۋە سىاسەتلەرنى ئۆز يېرىنىڭ ئەمەللىي
ئەمۇالغا ئاساسەن ئىزچىل تىجرا قىلىشىغا ھەقىقىي كاپالەتلىك
قىلىش لازىم.

ئىككىنجى، مىللەتى تېرىرمتورىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويۇشتا
چىڭ تۈرۈش ئۈچۈن، ئاز سانلىق مىللەتلىر ئىچىدىن ھەر

دەرىجىلىك كادىرلارنى، تۈرلۈك كەسىپى خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈش كېرەك. قويۇشتا چىڭ تۈرۈش تۈچۈن، مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيلىك جايلاز نۆز كۈچمىگە تايىنسىپ تىش كۆرۈش، جاپا - مۇشىقىتىكە چىداپ كۈرمىش قىلىش دوهمنى جارى قىلدۇرۇش، نۆز يېرىنىڭ سوت سىالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى تېرىشىپ راواجلاندىرۇپ، دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشى تۈچۈن تۈھىپ قوشۇشى لازىم. تۈتۈنچى، مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيلىك يولغا قويۇشتا چىڭ تۈرۈش تۈچۈن، دۆلەت خەلق ئىكەنلىكى پىلانى ۋە تىختىماىي تەرىققىيات پىلانىغا ئاساسەن، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئىقتىادىي تەرىققىياتى ۋە مەددەنتىيەت تەرىققىياتىنى تېزلىتىشكە تېرىشىپ ياردەم بېرىشى كېرەك. بەشىنچى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلقىنى قوغداش كۈرىشىدە، چوڭ مىللەتچىلىككە، مۇھىمى چوڭ خەنزەۋە جىلسققا قارشى تۈرۈش، يەرلىك مىللەتچىلىكىمۇ فارشى تۈرۈش لازىم. «مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيە قانۇنى» تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيلىنى يولغا قويۇش جەھەتتىكى يۈقرىقى تەجرىبىلەرنى ئەستايىمدەل قوبۇل قىلىش ئاساسدا تۈزۈلگەن. «مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيە قانۇنى» "سۆز بېش" يەتتە باب، 67 ماددىغا بۆلۈنگەن، "سۆز بېش" دىن باشقا، بېرىنچى بابى "ئومۇمىي پېرىنسىپ": ئىككىنچى بابى "مىللەي

ئاپتونومىيلك جايلارنىڭ قۇرۇلۇش ۋە ئاپتونومىيە تورگانلىرىدە
نىڭ تمشكىل قىلىنىشى؛ ئۇچىنچى بابى "ئاپتونومىيە تورگان"
لىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى؛ توئىنچى بابى "ملىي
ئاپتونومىيلك جايلارنىڭ خلق سوت مەھكىمىلىرى ۋە خلق
تەپتىش مەھكىمىلىرى"؛ بەشىنچى بابى "ملىي ئاپتونومىيلك
جايلاردىكى ملىي مۇناسىۋەت"؛ ئالىنچى بابى "يۈقىرى
دەرىجىلىك دۆلەت تۇرگانلىرىنىڭ رەھىبەرلىكى ۋە ياردىمى"؛
يەتنىنچى بابى "قوشۇمچە پېرىنسىپ" تىن تىبارەت. بۇنىڭدىن
«ملىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ، مەزمۇن ياكى
شەكىل جەھەتنىن بولۇن، 1952 - يىلىنىكى «يولغا قويۇش نۇقتە-
لىرى» دىن تەرەققى قىلدۇرۇلخانلىقنى كۆرۈۋېلىش تەس تەھەسى
لىپكىن، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» بىلەن «ملىي تېرىرەتتۈرىپىلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى» تۇخشاش بولىسغان تارихىي باسقۇچتا
تۈزۈلگەنلىكى ئۈچۈن، تۈلاردا قېلىپلاشتۇرۇلغان مەزمۇنلار
يىچىدىكى ملىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغىرىنى-
دىكى ئەڭ ئاساسىي مەزمۇنلار بىر - بىرىگە تۇخشىغاندىن باشقا،
يەئە ھەرقايىسى تۈز ئالدىغا ئالاھىدىلىككە ئىگە. مەسىلەن،
يۈقىرىدا تېپتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى
مەزگىلىدە تۈزۈلگەن «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» نىڭ مۇھىم
نۇقتىسى ملىي ئاپتونومىيلك جايلارنى قانىداتى قۇرۇشنى،
ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ سىياسىي جەھەتسىكى باراۋەرلىك
هوقۇقى ۋە ئاپتونومىيە هوقۇقىنى شۇنىڭدەك يۈقىرى دەرىجىلىك

خلق ھۆكۈمە تىلىرىنىڭ مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarغا قانداق رەھبەزلىك قىلىشنى بەلگىلەشتىن تىبارەت بولغان. سوتىيا-لىستك زامانىۋلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان يېڭى دەۋددە تۈزۈلگەن «مەللىي تېرىئورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بولسا يۈقرىقى مەزمۇنلار مۇئەببەنلەشتۇرۇلگەن ۋە تەرمەققى قىلدۇرۇلغاندىن باشقا، ئۇنىڭدا، مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە مەددەنىيەت قۇرۇلۇشىغا قانداق كاپالەتلىك قىلىش ۋە ئۇنى راواجلاندۇرۇش، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ نامىراللىق ۋە قالاقلقىق مەسىلىسىنى قانداق قىلىپ قانۇنىي كاپالەت ئارقىلىق ھەل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەددەنىيەت تەرمەققىياتىنى تېزلىتىشكە شارائىت يارىتىپ بېرىش، شۇ ئارقىلىق ئاز سانلىق مىللەتلىرىنى پۇقۇن مەملىكەتىنىڭ سوتىيالىستك زامانىۋلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى جەريانىدا پەيدىنېي راواجلاندۇرۇش ۋە كۈلەندۈرۈش مۇھىم نۇقتا قىلىنغان. «مەللىي تېرىئورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيە، ئىقتىساد ۋە مەددەنىيەت - ماثارىپ جەھەتلەردە شۇ دەرىجىلىك ئادەتسىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭكە ئوخشمايدىغان ئاپتونومىيە هوقۇقى بىرقىددەر كونكربىت بەلگىلىنىپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئىقتىساد، مەددەنىيەت - ماثارىپ ئىشلىرىنى تېزلىكتە راواجلاندۇرۇشىغا قانداق كاپالەتلىك قىلىشى، قانداق ياردىم

قىلىشى ھەمەدە قالداق توغرا زەھىرىلىك قىلىشىمۇ بىر قىدەر
كونىكىپتە بىلگىلەنگەن، بۇ — «مەللەسى تېرىز توربىيلىك ئاپتۇنومىيە
قانۇنى» دا نەكس نەتقۇرۇلگەن دەمۇر ئالاھىدىلىكى.
«مەللەسى تېرىز توربىيلىك ئاپتۇنومىيە قانۇنى» بىزنىڭ بۇ كۆپ
مەللەتلەك دۆلتىمىزنىڭ سوتىيالىستىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشدا
ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتقىدۇ. بۇ سوتىيالىستىك قانۇنچىلىق
قۇرۇلۇشنىڭ مۇھىم تەركىبىسى قىسى بولۇپ، دۆلهتنىڭ بىرلىكىنى
مۇسەكەملەش ۋە مەللەتلەر ئىنتىباقلۇقىنى كۈچەيتىش، دۆلەت
ۋە مەللەسى ئاپتۇنومىيەلىك جايلارنىڭ سوتىيالىستىك زامانىۋلاش
تۇرۇش قۇرۇلۇشنى ئىلگىرى سۈزۈش، مەللەتلەرنىڭ ئورتاق
كۈللەنىشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا مۇھىم تارىخىي دوپ توپىنايدۇ.

مەللەسى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى
ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى
ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى
ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى
ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى
ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى
ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى
ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى
ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى ئەلەمانى

تۇتسىچى باب مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى

بىر نېچى بۆلۈم مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دېگەن
نېمە؟

مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى
دەپ ئاساسىي قانۇnda بەلكىلەنگەن ھەم ئۆزلىرى بىلەن تەڭ
دەرىجىلىك ئادەتتىكى يەرىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ھوقۇقىنى
يۈرگۈزىدىغان، ھەم ئاساسىي قانۇnda، «مەللىي تەرىدىتۈرگىلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلكىلەنگەن ھوقۇق
داىرىسى بويىچە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغان يەرىلىك
دۆلەت ئورگانلىرىغا تېيتىلىدۇ. ئاساسىي قانۇnدا مۇنداق دەپ
بەلكىلەنگەن؛ «ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم توبلاستىلىق ۋە
ئاپتونوم ناھىيىلىك خلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خلق ھۆكۈمەتلىرى
مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدۇ».
ئاپتونوم رايون بىلەن تەڭ دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرى ۋە

خەلق ھۆكۈمەتلەرى ئاپتونوم رايونىش ئاپتونومىيە ئورگانلىرى؛ ئاپتونوم تۇبلاست بىلەن تەڭ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئەم خەلق ھۆكۈمەتلەرى ئاپتونوم تۇبلاستنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى؛ ئاپتونوم ناھىيە بىلەن تەڭ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئەم خەلق ھۆكۈمەتلەرى ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بولىدۇ دېگەنلىك.

ئاساسىي قانۇnda ۋە «جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرىلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە يەرىلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»دا، ئاپتونوم رايون-لۇق، ئاپتونوم تۇبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇل-تايلىرىدا دائىمىي كومىتېت تەسىس قىلىنىدۇ، ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم تۇبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي ئورگىنى بولۇپ، شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي ئورگىنى بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆز خىزمىتدىن دوكلات بېرىمىدۇ. ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم تۇبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى يەنە شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ يىغىنلىرىنى چاقرىشقا مەسىۇل بولىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇnda ۋە «مەللەي تېرىر ئوربىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلىنىشى، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم تۇبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي

کومىتېتلرىنىڭ تەشكىللەنىشى جەھەتىمۇ گىنلىق بەلكىلىمىلەر
چىقىرىلىغان. شۇنىڭ نۇچۇن، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم
توبلاست، ئاپتونوم ناھىيەرنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمى
کومىتېتلرى ئەلۋەتتە، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست،
ناھىيەنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بولىدۇ.

ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناھىيەرنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قارىمقدىرىكى ئاپپاراتلار، مەسلمەن،
ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمەتلەرىدىكى ھەرقايىسى نازارەت،
ئىدارە، كومىتېتلار، ئاپتونوم توبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيەلىك
خلق ھۆكۈمەتلەرىدىكى ھەرقايىسى ئىدارە، بۆلۈم قاتارلىقلار
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت تارماقلار سىدۇر؛ نۇلارنىڭ
ئاسلىق مەسئۇلىرى، مەسلمەن، ئاپتونوم رايونلۇق خلق
ھۆكۈمەتلەرىدىكى نازارەت باشلىقى، ئىدارە باشلىقى، كومىتېت
مۇدىرلىرى؛ ئاپتونوم توبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيەلىك خلق
ھۆكۈمەتلەرسىدىكى ئىدارە باشلىقلارى، بۆلۈم باشلىقلارى
قاتارلىقلار ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدىكى خلق ھۆكۈمەتلەرىنىڭ
تەشكىلىي تەزىزلىرىدۇر.

مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاساسىي قانۇندا بەلكىلىدە
مەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست،
ئاپتونوم ناھىيە دەرىجىلىك يەدلەك دۆلەت ھاكىمىيىتى
ئورگانلىرى ۋە يەدلەك دۆلەت مەمۇرسى ئورگانلىرى يەنى شۇ
دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خلق ھۆكۈمەتلەرىدىنلا

ئىبارەت بولىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ٹوبلاست، ئاپتونوم
ناھىيە دەرىجىلىك دۆلەت تەپتىش ئورگانلىرى ۋە دۆلەتنىڭ
قانۇنى نازارەت قىلىش ئورگانلىرى يەنى خەلق سوت مەھكەمە
مىلىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكەمەلىرىنىڭ ھېچقايسىس ئاپتونومىيە
ئورگىنى ھېسابلانمايدۇ. مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ خەلق
سوت مەھكەمەلىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكەمەلىرى گەرچە
مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى
بولىسىمۇ، لېكىن ئۇلار يەنلا مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايilar
بىلەن تەڭ دەرىجىلىك دۆلەت ئاپياارتلىرىنىڭ تەشكىلىي قىسى
بولۇپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بىلەن قانۇندا بىلگىلەنگەن
مەمۇرىي ناسۇھەتتە بولىدۇ. دەل شۇنداق بولغانلىسى ئۈچۈن،
«مىللەي تېرىتىورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مىللەي ئاپتونو-
مىيىلىك جايilarدىكى خەلق سوت مەھكەمەلىرى ۋە خەلق تەپتىش
مەھكەمەلىرى «مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ قۇرۇلۇش ۋە
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلىقلىنىشى» دېگەن باقى
كىرگۈزۈلمەي، بەلكى مەخسۇس ئاجىرىتلەغان باقى كىرگۈزۈلۈپ،
شۇ باپتا ئايرىم بەلگىلەنگەن.

«مىللەي تېرىتىورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مىللەي
ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ خەلق سوت مەھكەمەلىرى ۋە خەلق
تەپتىش مەھكەمەلىرى ئۈچۈن تۆۋەندىكى تۆت جەھەتنىسى
مەزمۇن بەلگىلەنگەن؛

بىرىنچى، مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ خەلق سوت

مەھكىملىرى ۋە خلق تەپتىش مەھكىملىرى نۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرى ۋە نۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتى لەرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ. مىللەي تاپتونومىيلىك جايلاـرـنىڭ خلق تەپتىش مەھكىملىرى يەنە يۈقىرى دەرىجىلىك خلق تەپتىش مەھكىملىرىنىڭ ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ.

ئىكىنچى، مىللەي تاپتونومىيلىك جايلاـرـنىڭ خلق سوت مەھكىملىرىنىڭ سوت قىلىش ئىشلىرى ئالىي خلق سوت مەھكىملىرىنىڭ ۋە يۈقىرى دەرىجىلىك خلق سوت مەھكىملىرىـ ئىنگ نازارىتىدە بولىدۇ. مىللەي تاپتونومىيلىك جايلاـرـنىڭ خلق تەپتىش مەھكىملىرىنىڭ خزمىتى ئالىي خلق تەپتىش مەھكىملىرىنىڭ ۋە يۈقىرى دەرىجىلىك خلق تەپتىش مەھكىمـ لىرىنىڭ رەبەرلىكىدە بولىدۇ. نۇچىنچى، مىللەي تاپتونومىيلىك جايلاـرـنىڭ خلق تەپتىش مەھكىملىرىنىڭ رەبەرلىك تەركىبىدە ۋە خزمەتچىلىرى نىچىدە تەرىرتورىيلىك تاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ خادىملىرى بولۇشى كېرەك.

تۆتىنچى، مىللەي تاپتونومىيلىك جايلاـرـنىڭ خلق سوت مەھكىملىرى ۋە خلق تەپتىش مەھكىملىرى ئەنزىلدەن ئەكتۈرۈش ۋە بىر تەرەپ قىلىشتا، شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان تلىنى قوللىنىشى كېرەك. هەر مىللەت پۇقرالرىنىڭ دەۋا ئىشلىدا نۆز مىللەتنىڭ تىلــ يېزىقىنى قوللىنىش هووقۇقسا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك. شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان تىلــ

بىزىقنى بىلەمەيدىغان دەۋا ئىشتىر اكچىلىرىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ
بېرىشى كېرەك، قانۇن ھۈججەتلىرىنى تەھلىكى ئەتكىيەجىغا قاراپ،
شۇ جايىدا كەق قوللىنىلىدىغان بىر خىل ياكى بىرىنەچىچە خىل
بىزىق بىلەن بىزىشى كېرەك.

ئىككىنجى بۆلۈم ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خاراكتېرى

ئاساسىي قانۇندىكى ۋە «مەللىي تەھرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە
قانۇنى» دىكى بەلكىلىمىلەرگە ئاساسەن، مەللىي تەھرىتىورىيەلىك
جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بىر دەرىجىلىك
يەزلىك ھاكىمىيەت ئورگىنى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە مەللىي
ئاپتونومىيەلىك جايىلار ئاپتونومىيە ھوقۇقۇنى يۈرگۈزىدىغان
ئاپتونومىيە ئورگان بولۇپ ھېسابلىتىدۇ.

ئېلىمىزدىكى مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىنىڭ خاراكتېرىنى چۈشىنىشكە ئۇڭايىلىق بولسۇن
تۈچۈن، تۇنى تۆۋەندىكى بەش جەھەتنىن چۈشەندۈرۈمىز؛
بىزىقى، مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ خاراكتېرى.

جوڭخۇدا خەلق جۇمھۇرىيەتى ئىشچىلار سىنىپى رەبەزلىك
قىلىدىغان، ئىشچى - دېھقانلار ئەتكىيەقىنى ئاساس قىلغان خەلق
دەمۆكراتىسى دىكتاتۇرلىقدىكى سوتىيالىستىك دۆلەت، مانا
بۇ بىزىنىڭ دۆلتىمىزنىڭ خاراكتېرى. مەللىي ئاپتونومىيەلىك

جايلارنىڭ ھەممىسى جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر قىسىمىدۇر، ئۇ جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر دەرىجىلىك يەرلىك مەمۇرىي رايونىدۇر.

دۆلەتىمىزنىڭ خاراكتېرىنى مۇنداق ئىككى جەھەتنىن چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ.

1. دۆلەتنىڭ سىنپىي ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا، ياكى دۆلەت-نىڭ "دۆلەت تۈزۈمى" دىن ئېيتقاندا، دۆلەتىمىز ئىشچىلار سىنپىي وەھبەرلىك قىلىدىغان، ئىشچى - دېقاڭىلار ئىتتىپاڭىنى ئاساس قىلغان خەلق ديموکراتىيىسى دىكتاتۇرلىقىدىكى دۆلەت.
  2. دۆلەتنىڭ تۈپ تۈزۈمىدىن ئېيتقاندا، دۆلەتىمىز سوتىيا-لىستىك تۈزۈم يولغا قويۇلغان دۆلەت. ئاساسىي قانۇnda مۇنداق بەلگىلەنگەن: سوتىيالىستىك تۈزۈم جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرۇيىتىنىڭ تۈپ تۈزۈمى. سوتىيالىستىك تۈزۈم سوتىيالىستىك سىياسىي تۈزۈمىنى، سوتىيالىستىك ئۇقتىادىسى تۈزۈمىنى، سوتىيالىستىك مەددەنىيەت - ماتارىپ تۈزۈمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ دۆلەتىمىزنىڭ سوتىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى سوتىيالىستىك ماددىي مەددەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ۋە سوتىيا-لىستىك مەنۇئى مەددەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.
- ئېلىمىزدىكى مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايلار، سىنپىي ماھىيىتى-دىن ئېيتقاندا، خەلق ديموکراتىيىسى دىكتاتۇرلىقىدا چىڭىز تۈرىدىغان جايلار؛ ئۇلارنىڭ تۈپ تۈزۈمىدىن ئېيتقاندا، ئۇلار

سوتسيالستىك تۈزۈمنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۈرمىدىغان جاييلار.
ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بولسا خلق دېمۆكراتىيىسى دېكتا-
تۈرسىنى يولغا قويىدىغان سوتسيالستىك مىللەي ئاپتونومىيىلىك
جاييلارنىڭ بىر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت تۇرگىنندۇر.
مىللەي ئاپتونومىيىلىك جاييلار، پۈتۈن مەملىكتىنىڭ ھە-
قايسى جايىلىرىغا ئوخشاش سىنپى ماهىيەت ۋە تۈپ تۈزۈم
جەھەتتىكى ئۇرتاقلىق خاراكتېرىدىن باشقا، يەنە ئالاھىدە
خاراكتېرىگىمۇ ئىگە، ئۇ بولسىمۇ مىللەي ئاپتونومىيىلىك جاييلار-
نىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تۈپلىشىپ تۈلتۈرەقلاشقان جاييلارنى
ئاساس قىلىپ قۇرۇلغانلىقى، بۇنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر
تېرىر تۈرىسىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان جاي بولغانلىقدىدۇر.
بۇ يەردىكى مىللەتلەرنىڭ قۇرۇلمىسى ئادەتتىكى جاييلاردىكى
مەمۇردىي راي يولارغا ئوخشىمايدۇ، بۇ يەرده تېرىر تۈرىسىلىك
ئاپتونومىيىنى يولغا قويىغان مىللەت بولىدۇ. مىللەي ئاپتونومىيە-
لىك جاييلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندا بەلگىلەنگەن
ھوقوق دائىرسى بويىچە ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۇرگۈزىدىغان
ئورگان ھېسابلىنىدۇ.

ئىككىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلىي شەكلى.
ئاساسى قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "جۈڭخۇا
خلق جۇمھۇرىيىتىدە بارلىق ھاكىمىيەت خلققە مەنسۇپ" ،
"مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىي ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق
قۇرۇلتايلىرى خلقنىڭ دۆلت ھاكىمىيتسىنى يۇرگۈزىدىغان

ئورگانلىرىدۇر.

ئاساسىي قانۇندىكى بىلگىلىملىرىگە ئاساسن، دۆلتىمىزنىڭ خەلق دېمۇكرآتىيە دىكتاتۇر ملقدىكى ھاكىميتىنىڭ تەشكىلى شەكلى، مەركەزدىن تارتىپ جايلارغىچە، خەلق قۇرۇلتىسى تۈزۈ - منى يولغا قويۇشتىن ئىبارەت. مىللەسى ئاپتونومىيلىك جايلار - دىكى ھەر بىللەت خەلقى ھاكىميت يۈرگۈزۈدەغان ئورگانلار شۇ جايدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى بولىدۇ: خەلق قۇرۇلتىسى تۈزۈمى مىللەسى ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلى شەكلى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، مىللەسى ئاپتونومىيلىك رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلەرگە بۆلۈندۈ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى شۇ ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ دۆلەت ھاكىميت ئورگانلىرى بولىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاستلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىللەرنى ئۆزىدىن بىر دەرىجە تۆۋەن خەلق قۇرۇلتايلىرى سايلايدۇ، ئۇنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ۋە كالەت مۇددىتى بەش يىل بولىدۇ. ئاپتونوم ناهىيەلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىللەرنى سايىلغۇ - چىلار بىۋاستە سايلايدۇ، ئۇنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ۋە كالەت مۇددىتى ئۈچ يىل بولىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە - كىللەرنى سايلاش ئۆسۈلى «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى

مەملىكەتلەك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋە يەرلەك ھەر دەرىجىلىك
خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايىلام قانۇنى» دىكى بەلكىدىمىلىم بويىچە
بولىدۇ.

ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلەرنىڭ
خەلق قۇرۇلتايلىرىدا دائىمىي كومىتېت تەسىس قىلىنди،
دائىمىي كومىتېت مۇدىرسى، مۇئاۋىمن مۇدىرسىلار ۋە ئەزىزاردىن
تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم
ناھىيەلەك خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېلىرىنىڭ ھەر
نۆۋەتلەك ۋە كالەت مۇددىتى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى-
نىڭ ھەر نۆۋەتلەك ۋە كالەت مۇددىتى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ.
ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلەك خەلق
قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېلىرى شۇ دەرىجىلىك خەلق
قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي نورگىنى بولۇپ، شۇ دەرىجىلىك خەلق
قۇرۇلتايلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆز خىزمەتى-
دىن دوكلات بېرىدۇ.

ئۈچىنجى، ئاپتونومىيە نورگانلىرىدىكى دۆلەت مەمۇرىسى
نورگانلىرى.

ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلەرنىڭ
خەلق ھۆكۈمەتلەرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتو-
نوم ناهىيەلەرنىڭ دۆلەت ھاكىمىيەت نورگانلىرىنىڭ ئىجرائىيە
نورگانلىرىدۇر، شۇنداقلا ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست،
ئاپتونوم ناهىيەلەردىكى دۆلەت مەمۇرىي نورگانلىرىدۇر. ئاپتونوم

دايون، ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمەتلەرى ئاپتونوم رايونىڭ رەئىسى، مۇئاۇن دەئىسلەرى، ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ باشلىقى، مۇئاۇن باشلىقلەرى ۋە يامشى كاتىپ، خازارەت باشلىقىلىرى، ئىدارە باشلىقلەرى، كومىتېت ھۆكۈمەتلەرى ھاكم، مۇئاۇن ھاكىلار ۋە ئىدارە باشلىقلەرى، بولۇم باشلىقلەرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم ناھىيەلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرى ھاكم، مۇئاۇن ھاكىلار ۋە ئىدارە باشلىقلەرى، بولۇم باشلىقلەرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم رايونىنىڭ دەئىسى، مۇئاۇن رەئىسىلىرى، ئاپتونوم ئوبلاست باشلىقى ۋە مۇئاۇن ئوبلاست باشلىقىلىرى، ئاپتونوم ناھىيەنىڭ ھاكىمىسى ۋە مۇئاۇن ھاكىلەرى ئايىرم- ئايىرم ھالدا شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا سايام ئارقىلىق ۋۆجۈدقا كېلىدۇ. ئاپتونوم دايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ناھىيەرنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ ھەر نۇوەتلىك ۋە كالىت مۇددىتى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدەن ھەر نۇوەتلىك ۋە كالىت مۇددىتى جىلەن ئوخشاش بولىدۇ.

پۇتۇن مەملىكتىكى يەرىلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىگە ئوخشاش، مىللىي ئاپتونوم مىيىلىك جايىلاردىكى خەلق ھۆكۈمەتلەرىسىمۇ قوش جاۋابكارلىق پىرىنسىپغا ئاساسەن، بىر تەرمىتىن، ئاپتونوم دايون، ئاپستۇنۇم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيەرنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلەرى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلما- تايلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە مۇئىڭغا ئۆز خىزمىتىدىن دوكلات بېرىدۇ؛ شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى يېپىق مەزگىلە، شۇ دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ دائىمىسى

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىرىنىڭ ۋە يەرىشكەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايىلام قانۇنى» دىكى بەلكىمەلەر بويىچە بولىدۇ.

ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم تۈبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا دائىمىي كومىتېت تەسىس قىلىنىدۇ، دائىمىي كومىتېت مۇدىرسى، مۇئاۋىس مۇدىسلاار ۋە ئەزىز اردەن تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم تۈبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېلىرىنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ۋە كالىت مۇددىتى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ۋە كالىت مۇددىتى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم تۈبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەركە خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېلىرى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي تۈركىنى بولۇپ، شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا تۆز خىزمىتە دەمن دوکلات بېرىدۇ.

ئۈچىنچى، ئاپتونومىيە تۈركانلىرىدىكى دۆلەت مەمۇرۇسى تۈركانلىرى.

ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم تۈبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلەرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم تۈبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ دۆلەت ھاكىمىيەت تۈركانلىرىنىڭ تىجرائىيە تۈركانلىرىسىدۇ، شۇنداقلا ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم تۈبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەردىكى دۆلەت مەمۇرۇي تۈركانلىرىدۇر. ئاپتونوم

رایون، ئاپتونوم ئوبلاستلىق خلق ھۆكۈمەتلرى ئاپتونوم رايونىڭ رەئىسى، مۇئاۋىن رەئىسى، ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ باشلىقى، مۇئاۋىن باشلىقلرى ۋە باش كاتىپ، نازارەت باشلىقلىرى، ئىدارە باشلىقلرى، كومىتەت مۇدىرىلىك خلق ھۆكۈمەتلرى ھاكمىم، مۇئاۋىن ھاكمىلار ۋە ئىدارە باشلىقلرى، بولۇم باشلىقلرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم ناھىيەلىك خلق ھۆكۈمەتلرى ھاكمىم، مۇئاۋىن ھاكمىلار ۋە ئىدارە باشلىقلرى، بولۇم باشلىقلرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى، مۇئاۋىن رەئىسى، ئاپتونوم ئوبلاست باشلىقى ۋە مۇئاۋىن ئوبلاست باشلىقلىرى، ئاپتونوم ناھىيەنىڭ ھاكمىمى ۋە مۇئاۋىن ھاكمىلرى ئايىرمى - ئايىرمىم حالدا شۇ دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرىدا سايلام ئارقىلىق ۋۆجۈدقا كېلىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيەنىڭ خلق ھۆكۈمەتلرىنىڭ ھەر نۆۋەتللىك ۋە كالدت مۇددىتى شۇ دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرى، نىڭ ھەر نۆۋەتللىك ۋە كالدت مۇددىتى بىلەن توخشاش بولىدۇ.

پۈتون مەملىكتىكى يەرىلىك ھەر دەرىجىلىك خلق ھۆكۈمەتلىرىگە توخشاش، مىللەسى ئاپتونوممىلىك جايىلاردىكى خلق ھۆكۈمەتلرىسە قوش جاۋابكارلىق پېنىسىپغا ئاساسەن، بىر تەرىپىن، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيەنىڭ خلق ھۆكۈمەتلرى ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلما - تايىلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە تۇنىڭغا ئۆز خىزمىتدىن دوكلات بېرىدۇ؛ شۇ دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرى يېپىق مەزگىلدە، شۇ دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىسى

كومىتېلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا تۈز خىزمىتىدىن دوكلات بېرىدۇ. يەقى بىر تەرىپتن، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى ئۆزىدىن بىر دەرىجە يۇقىرى دۆلەت مەمۇرىي تۈركانلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا تۈز خىزمىتىدىن دۆكلاس بېرىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ھەممىسى كۈۋۈيۈمىنىڭ بىر تۇتاش رەبىرلىكىدىكى دۆلەتنىڭ مەمۇرىي تۈركىنى بولۇپ، كۈۋۈيۈمىنىڭ بويىۇنىدۇ؛ ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناهىيەلىرنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرى يەنىلا يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرنىڭ رەبىرلىكىدە خىزمەت ئىشلەيدۇ.

تۇقىنجى، ئاپتونومىيە تۈركانلىرىنىڭ دېموکراتىيە - مەركەز - لەشتۈرۈش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش پېنسىپى.

«مەللىي تېرىدىتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: «مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرى دېموکراتىيە - مەركەز لەشتۈرۈش پېنسىپىنى يولغا قويىدۇ.» بۇ يەنىلا ئاساسىي قانۇندا بەلكىلەنگەن، مەملىكتە مىزدىكى بارلىق دۆلەت ئاپپاراتلىرى يولغا قويىدىغان پېنسىپىتۇر. ئاساسىي قانۇنىڭى دېموکراتىيە - مەركەز لەشتۈرۈش پېنسىپى توغرىسىدىكى بەلكىلىمەرگە ئاساسەن، مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرى تۇۋەندىكى تۇچ پېنسىپقا ئەمەل قىلىشى كېرەك.

1. "مەملىكتىك خەلق قۇرۇلتىسىمۇ، يەرىلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىسىمۇ دېموکراتىك سايىلام ئارقىلىق ۋۆجۈدقا كېلىدۇ، خەلق ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ، خەلقنىڭ نازارەتىنده بولىدۇ."

2. "دۆلەتنىڭ ھەمۇرىسى ئورگانلىرى، سوت ئورگانلىرى، تەپتىش ئورگانلىرى خەلق قۇرۇلتايلىرى تەرىپىدىن ۋۆجۈدقا كەلتۈرۈللىدۇ، ئۇلار خەلق ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ، ئۇلارنىڭ نازارەتىنده بولىدۇ."

3. "مەركەزىدىكى دۆلەت ئاپاراتلىرى بىلەن جايىلاردىكى دۆلەت ئاپاراتلىرىنىڭ خزمەت ھوقۇقى مەركەزىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە جايىلارنىڭ تەشەببىسکارلىقىنى ۋە ئاكىتلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش پىرىنىپى بويىچە ئايىرلىدۇ."

بەشىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشتىكى قوش ۋەزىپە ئۆتەش خاراكتىرى.

ئاساسىي قانۇnda مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاساسىي قانۇنىڭ تۇچىنچى باب ۵-پاراگرافدا بەلگىلەنگەن يەرىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاساسىي قانۇnda، مىللەتى تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇnda ۋە باشقۇ قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسىدە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلەرنى ئۆز جايىنىڭ نەملىي نەھۋالغا

قاراپ شىجا قىلىدۇ.

مىللې ئاپتونومىسىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى، تۈزىنىڭ خىزمەت هوقۇقىدىن ئېيتقاندا، قوش ۋەزىپىنى، تۆتەش خاراكتېرىغا ئىكە: بىرتەرەپتىن، بىر دەرىجىلىك يەرلىك دۆلەت ئورگىنى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئاساسىي قانۇnda، يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلىسى قانۇnda بەلكىلەنگەن تۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە هوقۇقلۇق.^① يەنە بىر تەرەپ-تىن، مىللې ئاپتونومىسىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگىنى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئاساسىي قانۇnda، مىللې تېرىتىورىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇnda ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلكىلەنگەن ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە هوقۇقلۇق.

مىسلمان، كۆاڭىشى جۇڭىز ئاپتونوم رايونلۇق خلق قۇرۇل-تى ۋە خلق ھۆكۈمتى خۇنەن تۈلکىلىك خلق قۇرۇلتىسى ۋە خلق ھۆكۈمتى بىلەن ئوخشاش خىزمەت هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە، خۇنەن تۈلکىلىك خلق قۇرۇل-

① كونكرېت مەزمۇنى توغرىسىدا «جۇڭىخۇا خلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلىسى قانۇنى»نىڭ 7 - 8 - 38 - 39 - 51 - ماددىلىرىدىسکى بەلكىلسىلمەرگە

نئي ۋە خەلق ھۆكۈمىتى يۈرگۈزەلمەيدىغان ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ. گۈيچۈدىكى شەرقىي جەنۇبىي گۈيچۈ مىاۋىزۇ - دۇڭىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق قۇرۇلۇتسى بىلەن خەلق ھۆكۈمىتى گۈيياڭ، چائىشا قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ خەلق قۇرۇل - تايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلرى بىلەن ئوخشاش خىزمەت هوقو - قىنى يۈرگۈزىدۇ^①، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە گۈيياڭ، چائىشا قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ خەلق قۇرۇل تايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلرى يۈرگۈزەلمەيدىغان ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈ - زىدۇ. خۇنەندىكى شىخۇواڭ دۇڭىزۇ ئاپتونوم نامىسى شىخۇوا، تەنخۇا قاتارلىق نامىسىلەرنىڭ خەلق قۇرۇل تايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلرى بىلەن ئوخشاش خىزمەت هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە شىخۇوا، تەنخۇا قاتارلىق ناعە - يېلەرنىڭ خەلق قۇرۇل تايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلرى يۈرگۈزەل - مەيدىغان ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ. مىللەي ئاپتونو - مىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشى ئېلىسمىزنىڭ يەرلىك مەمۇرىي رايونلارغا

① «مىللەي تىبرىتىرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 4 - ماددا 2 - ئابىز اسدا مۇنداق دەپ بىلگىلەنگەن: "ئاپتونوم ئوبلاستلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۇۋەسىدە رايون، نامىسى بولغان شەھەرلەرنىڭ يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ."

بۇلۇنۇشىدە مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ نادەتنىكى جايلارغان
ئوخشمايدىغان ئەڭ مؤھىم پەرقى ھېسابلىنىدۇ.

ئۇچىنجى بۇلۇم ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى

مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بىر دەرىجىلىك يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرى سۈپىتىدە، نادەتنىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىغا توخشاش، ئاساسىي قانۇنغا، يەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە يەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنىدىكى بەلكىلىملەركە ئاساسەن تەشكىل قىلىنغان. لېكىن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى نادەتنىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىغا توخشمايدىغانلىقى تۈچۈن، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ هەرقايىسى تۇز ئالدىغا ئالاھىدىلىككە ئىگە، شۇنىڭ تۈچۈن، «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: «مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلى ۋە خىزمىتى ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇزدە لارغا ئاساسەن، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ، ئاپتونومىيە نىزامىدا ياكى ئاپتونومىيە نىزاملىرىدا بەلكىلىنىدۇ.»

«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئالاھىدىلىككە ئاساسەن، مؤھىمى

تەركىبگە ئاسەن بەلگىلىمىلىك چىقىرىلغان. تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى تۆز-تۆزىگە خوجا بولۇش هوقۇقىغا كاپالەتلەرنىڭ، شۇنداقلا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ دېمۆكراطيي هوقۇقىغا كاپالەتلەك قىلىش تۈچۈن، مىللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىھ قانۇندا ئاپتونومىيىھ تۈركانلىرىنىڭ تەشكىلىنىشى توغرىسىدا تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە مؤھىم پىرىنسىپلىق بەلگىلىمىلىك چىقىرىلغان:

بىرىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خلق قۇرۇلتاي-لىرىنىڭ ۋەكىللەرنىڭ تەركىب تېپىش توغرىسىدا، مىللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىھ قانۇندا ئاساسى قانۇندا بەلگىلەنگەن مۇنداق بىر ئومۇمىي پىرىنسىپ يەنى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋەكىللەرى بولغاندىن تاشقىرى، شۇ مەمۇرسى دايوندا ئولتۇرالاشقان باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ مۇۋاپىق ساندا ۋەكىلى بولۇشى كېرەك" دېكەن پىرىنسىپ قايتا تەكتەنگەن.

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ۋەكىلى ۋە نىسبىتى مەسىلسىدە، پۇقۇن مەملىكەتتىكى يۈز نەچچە مىللىي ئاپتونومىيىلىك چايدىسىكى مىللەتلەرنىڭ تەركىبى توختاش بولمىغانلىقى

ئۈچۈن، بىرلىككە كەلگەن، كونكرىت بەلكىلىمە چىقىرىش تەس.

شۇنىڭ ئۈچۈن، «مەللىي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا،
تۆۋەندىكىدەك حقوق داشرسى بەلكىلەنگەن:

«مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرىدا —
تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويغان مەللەت ۋە باشقا ئاز
سانلىق مەللەت ۋە كىللەرنىڭ ئىكەنلىك سالى ۋە
نىسبىتىنى، قانۇnda بەلكىلەنگەن پىرىنسپلارغا ئاساسەن، تۆلکى-
لىك، ئاپتونوم رايونلىق خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي
كومىتېتى بەلكىلەيدۇ ھەممە ئۇنى مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىمىي
ائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدىرىدۇ».

«مەللىي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇلى» دا بۇ مەسىلىنى
تۆلکى، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ
دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ قانۇnda بەلكىلەنگەن پىرىنسپلارغا
ئاساسەن بەلكىلىشكە حقوق بېرىلگەن، لېكىن، مەملىكتىلىك
خلق قۇرۇلتىمىي دائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدىرۇش
تەكتەلەنگەن.

«مەللىي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى حقوق
بېرىش توغرىسىدىكى بەلكىلىمەدە تۇتۇرىسا قويۇلغان «قانۇnda
بەلكىلەنگەن پىرىنسپلارغا ئاساسەن» دېگەن سۆزدىكى «قانۇن»
«جۇڭخوا خلق جۇمھۇرىيەتى مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىرىنىڭ
ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايىلام
قانۇنى»نى كۆرسىتىدۇ. بۇ سايىلام قانۇنىنىڭ تۆتىنچى بايدا،

ئاز سانلىق مللەتلەرنىڭ سايىلىمى توغرىسىدا مەخسۇس بەلگىلە.
مەلەر چىقىرىلغان^①.

ئىككىنچى، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ خەلق قۇرۇدۇ.
تايىلىرى دائىمىي كۆمىتېتلىرىنىڭ مۇدىرى، مۇئاۇن مۇدىرىلە.
وېنىڭ مىللەت تەركىبى توغرىسىدا، «مىللەي تېرىرىتورييەلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇندىكى تۆۋەندىكى بەلگىلىمە.
لەر قايتا تەكتىلەنگەن: «مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ خەلق
قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كۆمىتېتلىرىنىڭ مۇدىرى ياكى مۇئاۇن
مۇدىرىلەقىنى تۆتىگۈچىلەر تۈچىدە تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيەنى
 يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالرى بولۇشى كېرەك.

بۇ بەلگىلىمىدە، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ خەلق
قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كۆمىتېتلىرىنىڭ مۇدىرى ياكى مۇئاۇن
مۇدىرىلەقىنى تۆتىگۈچىلەر تۈچىدە تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيەنى
 يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالرى بولۇشى كېرەكلىكى تەكتىلەنـ
گەن، بۇنداق بولۇشى قانۇnda بەلگىلەنگەن، تۇنداق بولماسا
بولمايدۇ. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيەنى
 يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالرىنىڭ خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي

---

① 1986 - يىل 12 - ئاينىڭ 2 - كۈنى 6 - نۆۋەتلەك مەملىكەتلىك
خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كۆمىتېتلىرىنىڭ 18 - قىتىلىق بىخىندادا
تۈزۈتىش كېرىگۈزۈپ ئىلان قىلىنغان «جۇڭخوا خەلق حۇمۇم»
دېرىستى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىسىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىدـ
چىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايىلام قانۇنى»غا قارالۇن.

كومىتېتىنىڭ مۇدرىلىرىنى سايلاش قانۇنلۇق، مۇئاۋىن مۇدرىلمە ونى سايلاشما قانۇنلۇق؛ ئەمدىلىي سايلاام داۋامىدىمۇ، ھەر قېتىمە لىق سايلاامدا تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالرىدىن مۇدرىلارنى سايلىسىمۇ بولۇۋېرىدۇ. ئۇچىنجى، مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ خلق ھۆكۈمەتە لىرىنىڭ مەمۇرلىي باشلىقلەرنىڭ مىللەت تەركىبى توغرىسىدا «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا ئاساسىي قانۇزدە دىسک تۆۋەندىكى بەلگىلىمە قايتا تەكتىلەنگەن؛ «ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى، ئاپتونوم ٹوبلاستىنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالرىدىن بولىدۇ.»

«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا يەنە مۇنداق بەلگىلەنگەن: «مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ خلق ھۆكۈمەتلىرىدە ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى، ئاپتونوم ٹوبلاستىنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى مەسىلۇ بولۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلدۇ. ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى، ئاپتونوم ٹوبلاستەنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى شۇ دەرىجىلىك خلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ خىزمەتلەرىگە رىياسەتچىلىك تىلىدۇ.»

بۇ بەلگىلىمەرەدە، دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۆز مىللەتنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى تۆزىگە تۆزى خوجا بولغان حالدا باشقۇرۇش هوقوقىغا تولۇق ھۈرمەت قىلىش ۋە كاپالەتلىك قىلىش روھى كەدىلەندۈرۈلگەن.

تۆتىچى، مىللىي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ ئاپتونومىيە نورگانلىرىغا ۋە ئۇلا رىنگ قارىمىقىدىكى خىزىمەت تارماقلرىغا مىللىي كادىر لارنىڭ قوييۈلۈشى توغرىسىدا، «مىللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا تۆۋەندىكىدەك ئىنگى ئۇقتا بەلگىلەنگەن: 1. مىللىي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىللەنىشىدە، ئاپتونوم رايوننىڭ دەنسى، ئاپتونوم ئۇبلاستىنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىرىدىن بولغاندىن سىرت، «مىللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئۇبلاستىلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەركى- بىدىكى باشقا خادىملار ئىمكاڭ قەدەر تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتنىڭ خادىملىرىدىن بولۇشى كېرەك.”

2. مىللىي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ ئاپتونومىيە نورگانلىرى قارىمىقىدىكى خىزىمەت تارماقلرىغا مىللىي كادىر لارنىڭ قوييۈلۈشى مەسىسىدە، «مىللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «مىللىي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ ئاپتونومىيە نورگانلىرى قارىمىقىدىكى خىزىمەت تارماقلرىنىڭ كادىرلىرى ئىمكاڭ قەدەر تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتنىڭ خادىملىرىدىن بولۇشى كېرەك.”

بەشىنچى باب

مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى

بىرىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە هوقۇقىنىڭ خاراكتېرى

ئاساسىي قانۇن ۋە «مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا، دۆلتىمىزنىڭ مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيىسى دۆلەتىنىڭ بىر تۇتاش وەبىرىلىكىدە، ئاز سانلىق مەلەتلەر تۆپلىشىپ نۇلتۇرالاڭشان جايىلاردا تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى تەسسىن قىلىپ، ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈش دېبەكتۈر، دەپ بەلكىلەنگەن. مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈش مەسىلىسى دۆلتىمىزنىڭ مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىدىكى مېغىزلىق مەسىلە. دۆلتىمىزدىكى مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنىڭ خاراكتېرىنى تۆۋەندىدىكى بىرقانچە تەرمىتنىن چۈشىنىشكە توغرى كېلىدۇ:

بىرىنچى، دۆلتىمىزدىكى مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ

ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى مىللەتلىك ئاپتونومىيە-
يىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاساسىي قانۇندا
ۋە باشقا قانۇنلاردا بىلگىلەنگەن هوقۇقىدۇر. بۇ، بارلىق دۆلەت
ئورگانلىرى ۋە قوراللىق كۈچلەر، ھرقايىسى پارتىيىسلەر ۋە
ھرقايىسى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار، ھرقايىسى كارخانا،
كەسپىي ئورۇنلاردىكى تەشكىلاتلار تەمەن قىلىشى ۋە هورمەت
قىلىش زۆرۈر بولغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قانۇنىي هوقۇقى
بولۇپ، ئۇنىڭغا دەخلى - تەرۇز قىلىشقا بولمايدۇ.

ئىككىنچى، ئازادلىقتىن بۇرۇن، دۆلەتىمىزدىكى ئاز سانلىق
مىللەتلەر تاشقى جەھەتنە جاھانىكىرىنىڭ تاجاۋۇزىغا ۋە
زۇلمىغا ئۈچۈخان، ئىچىكى جەھەتنە ئەكسىيە تېچىل ھاكىمىيەتنىڭ
مىللەتلىك زۇامىغا ۋە مىللەتلىك كەمىستىشىگە ئۈچۈر مغاسىدى. ئاز
سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان جايلارداتىپرىتۇرىيە-
لىك ئاپتونومىيىنى يوغا قويۇش، ئاپتونومىيە ئورگۈزۈش مىللەتلىك
تەسىس قىلىپ، ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈش مىللەتلىك
زۇلۇم، مىللەتلىك كەمىستىش تۈزۈمىنى تارىخي جەھەتنىن بىكار
قىلىش دېمەكتۇر. مىللەتلىك ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قورۇلۇشى
ۋە ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشى
يېڭى جۇڭگۈنىڭ باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلقىق، ھەمكارلىق ئاساسى-
دىكى سوتىيالىتىك مىللەتلىك مۇناسىۋەتلىك مۇھىم بىلگىسى،
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك
قىلىش دۆلەتلىك بىرلىك ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلقىغا

کاپالهتلük قىلىشنىڭ ئاققۇچى، ئۇچىنچى، ماركسىزم - لېنىزمنىڭ مىللەي مەسىلە توغرىسى دىكى تۈپ پېتىپىغا ئاساسەن، ھەممە مىللەت باپبارا ئۇر، بۇنىڭدا ئاساسلىقى، مىللەتلەرنىڭ تۆز تىشنى تۆزى باشقۇرۇشى كۆزدە تۆتۈلدۈ. مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلرىمىزدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇش سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇش هوقولقىغا تولۇق. ھۇرمەت قىلغانلىقى ۋە کاپالهتلük قىلغانلىقىنىڭ كونكربىت ئىپادىسىدۇر.

تۆتنىچى، بىزنىڭ مىللەي تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيەمىز دۆلەتنىڭ بىر تۇقاش رەھبەرلىكى ئاستىدىكى ئاپتونومىيە ئاساسىي قانۇندا، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە هوقولقىنى يۈرگۈزىدۇ، "تۆز يېرىنىڭ ئەملىي ئەھۋالغا ئاساسەن، دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلەرنى ئىجرا قىلىدۇ" دەپ بىلگىلەنگەن. «مىللەي تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا: «مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغدىشى، تۆز يېرىدە ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رسايىھ قىلىشقا ۋە تۇنى ئىجرا قىلىشقا كاپالهتلük قىلىشى كېرەك» دەپ بىلگىلەنگەن. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقولقى تۆز يېرىدە ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رسايىھ قىلىشقا ۋە تۇنى ئىجرا قىلىشقا كاپالهتلük قىلىدىغان ئاپتونومىيە هوقولقى، تۆز يېرىنىڭ

ئەمەلىي ئەھۇالغا ئاساسەن دۆلەتنىڭ قانۇن، سیياسەتلىرىنى
 ئىزچىل تىجرا قىلىدىغان ئاپتونومىيە هوقۇقى دېمەكتۇر.
 بەشىنچى، ئۇزاق مۇددەتلىك تارىخىي سەۋەبلەر ئۈپەيلەدىن،
 دۆلتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ سیياسىي،
 ئۇقتىسادىي، مەددەتىيەت تەركىيەتلىك ئۆمۈمن بىرقەدەر ئاستا،
 بەزلىرىنىڭ ھەتتا بەك ئاستا بولۇپ كەلدى. دېموکراتىك
 ئىنقىلاپنىڭ غەلبە قىلىشى، مىللەت ئېكىسىلاتىسيه تۈزۈمىنىڭ
 يوقىتلىشى بىلەن دۆلتىمىزدىكى مىللەتلەر سیياسىي، قانۇن
 جەھەتتە باراۋەر ئورۇندادا تۈرىدىغان بولدى؛ لېكىن، مىللەتلەر
 ئۇقتۇرسىدىكى تارىختىن قېقاغان ئەمەلىيەتتىكى باراۋەرسىزلىك
 يەنسلا روشهن مەۋجۇت بولۇپ تۈرماقتا. مەسىلەن، پەقەت
 مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي تەركىيەت سەۋىيىتىدىن ئېيتقاندا،
 كەرچە ئۇلارنىڭ ھەمىسى ھازىر سوتىسالىستىك جەئىيەتكە
 كىرگەن بولسىمۇ، لېكىن، مىللەتلەرنىڭ سوتىسالىزم يۈلسىنى
 بويلاپ ئىلگىرلەش قەددەمنى ھەتتا باشلانغۇچى جەھىشە-
 يەتنىڭ ئاخىرقى مەزگىلەدىن، ياكى قوللۇق تۈزۈمىدىكى
 جەئىيەتتىن، فېئوداللىق يانچىلىق تۈزۈمىدىكى چەئىيەتتىن
 باشلىغان. ماركسزم - لېنىزمنىڭ مىللەت ئەھۋال ئىشتايىن
 قىلىشىتىكى تۈپ پىرىنسىپغا ئاساسەن، مىللەت ئەھۋال ئىشتايىن
 مۇرەككەپ بولغان كۆپ مىللەتلىك بۇ دۆلتىمىزدە، مىللەت
 زۇلۇم تۈكىتىلگەندىن كېيمىن، مىللەت ئەسلىدىكى ئۇزاق

مۇددەتلەك تۈپ خاراكتېرلىك ۋەزىپە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىگى
 تارىختىن قېقالغان ئەمەلەيەتتىكى بارا اوھەرسىزلىكىنى پەيدىنپەي
 تۈكۈتىشتىن ئىبارەت. بۇ تارىخىي ۋەزىپىنى ئورۇنلاش نۇچۇن،
 تۈپ ئاساسلىقى، دۆلەت ئادەتتىكى رايونلاردا قوللانغانغا
 توخشمايدىغان ئالاھىدە سىياسەت قوللىنىپ، مىللەي رايونلارنىڭ
 ئىقتىادىي ۋە مەددەنئىيت تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، مىللەتلەرنىڭ
 ئوراتاق كۈللىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈشى كېرەك. پارتىيە ۋە
 دۆلەتنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئالاھىدە سىياستى مۇنداق ئىككى
 جەھەتتىن باشلىنىدۇ: بىرسى دۆلەتنىڭ زور كۈچ بىلەن
 ياردەم بېرىشى، يەنە بىرسى مىللەي ئاپتونومىسىلىك جايلارغا
 ئادەتتىكى جايلارغا توخشمايدىغان ئاپتونومىيە هوقۇقى بېرىش.
 ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى مىللەتلەرنىڭ
 ئوراتاق راواجلىنىش، ئوراتاق كۈللىنىشىك كاپالەتلەك قىلىپ،
 مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىگى ئەمەلەيەتتىكى بارا اوھەلتىكىنى پەيدىنپەي
 ئىشقا ئاشۇرۇش هوقۇقىدۇر.

ئىككىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە هوقۇقىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى

ئاساسىي قانۇnda بەلكىلەنگەن پىرىنسىقا ئاسامىن، مىللەي
 ئاپتونومىسىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە
 هوقۇقى توغرىسىدا توغرا بەلكىلەمە چىقىرىش «مىللەي تېرىرىتوردى»

يملىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ مۇھىم مەزمۇنى. «مېلىك تېرىر دىتۇر بىللىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بىلگىلىكىن ئاپتونومىيە تۈرگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە موقۇقىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەلدىكىچە:

بىرىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايىم نىزاملارىنى تۈزۈپ چىقىشقا ۋە يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈرگانلىرىنىڭ قارارى، بىلگىلىمىسى، بۇيرۇقى ۋە يولىيورۇقىنى جانلىق تىجرا قىلىشقا هوقۇقلۇق.

ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بىلگىلىكىن: «تۈلکلىك، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلەرى ئاساسىي قانۇنغا، قانۇنلارغا ۋە مەمۇرۇي نىزاملارغا تاقاشتۇرماسلىق شەرتى ئاستىدا يەرلىك نىزاملارىنى تۈزۈپ، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتسا ئەنگە تالدۇرۇپ قويسا بولىدۇ».

دېمەك، مەملىكتىمىزنىڭ يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرى تىچىدە پەقدەت تۈلکلىك، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلىك (ئەلۋەتتە، ئاپتونوم رايونىسى ئۇز تىچىگە ئالىدۇ) خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلەرى ئاساسىي قانۇنغا، قانۇنلارغا ۋە مەمۇرۇي نىزاملارغا تاقاشتۇرماسلىق شەرتى ئاستىدا يەرلىك نىزاملارىنى تۈزىسە ۋە ئېلان قىلا^① بولىدۇ. تۈلکىدىن تۆۋەن

^① 1986 - يىل 12 - ئايىنىڭ 2 - كۈنى 6 - تۆۋەتلىك مەملىكەتلىك

خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتسىنىڭ 18 - قېتىلىق يەخىمدا

دەرىجىلىك بولغان تەۋەسىدە رايون، ناھىيە بولغان ئادەتتىكى شەھەرلىك^① ۋە ناھىيىلىك، تەۋەسىدە رايون بولىغان شەھەرلىك خلق قۇرۇلتايلىرىغا كەلسەك، ئۇلاردا يەرلىك نىزامىلارنى تۈزۈش ھوقۇقى بولمايدۇ. لېكىن، مىللەتى ئاپتونومىدە مىللەتكە جايىلار بۇنىڭغا ئوخشىمىسىدۇ. مىللەتى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرىدا ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايىرمى نىزامىلارنى تۈزۈش ھوقۇقى بولىدۇ. ئاساسىي قانۇن ۋە «مەللىي تېرىدىتۈرى مىللەتكە ئاپتونومىيە قانۇنى» دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: «مەللىي ئاپتونومىيىلىك

تۈزۈشىش كىركۈزۈلۈپ ئىلان قىلىنغان «جۇڭخۇا خلق جۇمھۇرىيىتى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلى قانۇنى»نىڭ 7-ۋە 8-ماددىسىغا «ۋە ئىلان قىلا» دېگەن سۆزلەر قوشۇلغان.

① 1986 - يىلى 12 - ئايىنىڭ 2 - كۈنى 6 - نۆۋەتلىك مەممەتكە تىلىك خلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كۆمىتەتنىڭ 18 - قىبىملىق يەغىندا خلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كۆمەتىتىنىڭ 18 - قىتىملىق يەغىندا تۈزۈش كىركۈزۈلۈپ ئىلان قىلىنغان «جۇڭخۇا خلق جۇمھۇرىيىتى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلى قانۇنى»نىڭ 7-ۋە 38 - ماددىسىدا مۇنداق يېڭى بەلكىلە

جايلارنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرى شۇ جايدىكى مىللىتلىرىنىڭ
سياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەددەنئىيەت چەھەتسىكى ئالاھىدىلىكىگە¹
ئاسان، ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايىرمى نىزاملارىنى تۈزۈپ
چىقىشقا هوقولۇق. ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى ۋە
ئايىرمى نىزاملىرى مەملەتكە تىلىك خلق قۇرۇلتىمىي دائىمىي
كومىتېتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن كۈچكە ئىگە²
بولىدۇ. ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلىرىنىڭ ئاپتونومىيە
نىزاملىرى ۋە ئايىرمى نىزاملىرى ئۆلکىلىك ياكى ئاپتونوم
رايونلۇق خلق قۇرۇلتىمىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقىدىن
ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ ھەمە مەملەتكە تىلىك

ئوتتۇرسا قويۇلغان؛ ئۆلکىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق خلق
ھۆكۈمىتلىرى تۇرۇشلۇق جايلاردىكى شەھەر ۋە گوۋۇيۇملىك
تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلگەن چوڭراق شەھەرلەردەكى خلق
خلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى، تۆز
شەھىرىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا ۋە ئەمەلىي ئېھىتىيە جىغا
ئاسان، ئاساسىي قانۇنغا، قانۇنلارغا، مەمۇرىي نىزاملارغا ۋە
شۇ ئۆلکە، ئاپتونوم رايوننىڭ يەرلىك نىزاملىرىغا تاقاشتۇر-
ماسلىق شەرتى ئاستىدا، يەرلىك نىزاملارىنى تۈزۈپ، ئۆلکىلىك،
ئاپتونوم رايونلۇق خلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ
تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈكەندىن كېيىن يولغا قويىسا ھەمە دە ئۇنى
تۆلکىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي
كومىتېتلىرى مەملەتكە تىلىك خلق قۇرۇلتىمىي دائىمىي كومىتېتىغا ۋە
گوۋۇيۇملىگە ئىنگە ئالدۇرۇپ قويىسا بولىدۇ.

خلق قۇرۇلتىينىڭ دائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدۇرۇلدۇ. مىللەي ئاپتونوم جايلار تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم نىزاملار مەملىكتىمىزنىڭ سوتىسىالىتك قانۇن - تۈزۈمى سىتىمىسىدىكى مىللەي ئاپتونومىيە قانۇن - نىزام - ئۆزىمۇر سال قانۇن - نىزاملىرىدۇر؛ ئايىرم نىزاملار مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ قىمنەن خاراكتېرىدىكى، مەلۇم بىر ئىشنى قېلىپلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى قانۇن - نىزاملىرىدۇر. مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلار تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم نىزاملار ئۆلکە، ئاپتونوم رايون، بىۋاسىتە قاراشلىق شەھەرلەر تۈزگەن يەرلىك قانۇن - نىزاملاردىن پەرقىلىنىدۇ. ئەلۋەتستە، مەيىلى يەرلىك قانۇن - نىزاملار، ياكى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى ياكى ئايىرم نىزاملىرى بولسۇن، ئاساسىي قانۇن بىلەن توقۇنۇشۇپ قالماسلقى كېرەك، بۇ نۇقتا ئۇختايدۇ. لېكىن، دۆلتىمىزنىڭ نۇرغۇن قانۇنلىرىدا، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلاردىكى خلق قۇرۇلتايلىرى شۇ يەردەكى مىللەتلىك ئالاھىدىلىكى ۋە كونكربىت ئەھۋالغا ئاساسەن، جانلىق ياكى تولۇقلىسا بەلكىلە - مەسىلەنى تۈزۈپ چىقا بولسىدۇ، دەپ ئېنىق بەلكىلەنگەن، مەسىلەن، «جۇڭخۇوا خلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ جىنайىي ئىشلار قانۇنى»، «جۇڭخۇوا خلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ جىنايىي ئىشلار دەۋا قانۇنى (سىناق نۇسخىسى)، «جۇڭخۇوا خلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ

نىكاھ قانۇنى»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئورمان قانۇنى» قاتارلىقلاردا شۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن. لېكىن، قادەتىنىڭ ئۆلکە، بىۋاستە قاراشلىق شەھرلەردىن بولسا دۆلەتنىڭ قانۇنلىرىنى جانلىق تىجرا قىلىش هوقۇقى بولمايدۇ. نىكاھ قانۇنىنى مسالغا ئالساق، نىكاھلىنىش يېشى ئەرلەرنىڭ 22 دىن، ئاياللارنىڭ 20 دىن تۆۋەن بولماسلقى شەرت دەپ بەلگىلەنگەن، ئۆلکىلىك ۋە بىۋاستە قاراشلىق شەھرلەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى تۈزگەن يەرلىك قانۇن - نىزاملارنىڭ بۇ بەلگىلىمىنى ئۆزگەرتىش هوقۇقى بولمايدۇ؛ لېكىن، مىلىي ئاپتونومىيىلىك جايالارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى بولسا شۇ يەردىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتى قاتارلىق كۈنكىرىت ئەھۋالغا ئاساسەن، ئايىرمۇ نىزاملارنى تۆزۈپ، جانلىق بەلگىلىمەرنى چىقارسا بولىدۇ. مەسىلن، سەچۈن لياڭشەن يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى» دىكى بەلگىلىمەرنى تىجرا قىلىشتا، نىكاھلىنىش يېشىنى ئەرلەرنىڭ 20 دىن، ئاياللارنىڭ 18 دىن تۆۋەن بولماسلقى شەرت دەپ جانلىق ئۆزگەرتىكەن. يۇقىرىدا ئېتىپ ئۆتكىنلىمىزدەك، ئاساسىي قانۇندا مىلىي ئاپتونومىيىلىك جايالارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن، بۇنىڭدا: "دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلەرنى تۆز جايىنىڭ ئەملىي ئەھۋالغا قاراپ تىجرا قىلىدۇ" دېكەن بىر مۇھىم پىرىنسىپ بار. دۆلتىمىزدىكى

هەرقايىسى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگاندۇ.
 لىرى ئاساسىي قانۇندا، «مېللەي تېرىر ئورىيىلىك ئاپتونومىيە
 قانۇنى» دا بېرىلگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم نىزاملارىنى
 تۈزۈش ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشتە مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى
 كۆزدە تۈتۈشى، هەرقايىسى مېللەي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ
 ئەمەلىي ئەھۋالىنى كۆزدە تۈتۈشى لازىم. ئاپتونومىيە نىزامى
 ۋە ئايىرم نىزاملارىنى تۈزۈشتە، قانۇن - تۈزۈم قۇرۇلۇشىنى
 ئېلىپ بېرىشتىلا مۇشۇنداق قىلىپ قالماستىن، مىللەي ئاپتونومە-
 يىلىك جايلارنىڭ بارلىق خىزمەتلىرىدىمۇ مۇشۇنداق قىلىش،
 مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىيىسىنى كۆزدە تۈتۈشتا
 چىڭ تۈرۈش لازىم. بۇ نۇقتا ئۈستىدە «مېللەي تېرىر ئورىيىلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى» دا ئۆتسىمن بىرمەزكىلىك ئەجربى -
 ساۋاقلار يەكۈنلىكىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە
 ھوقۇقى سۈپىتىدە: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ
 قارار، بەلكىلىمە، بۇيرۇق ۋە يۈلۈرۈقلىرى مېللەي ئاپتونومىيە-
 لىك جايلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۆيىغۇن كەلەمەي قالسا،
 ئاپتونومىيە ئورگانلىرى شۇ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگاندۇ.
 لىرىنىڭ تەستىقىنى ئالغاندىن كېپىن، جانلىق ئىجرا قىلا ياكى
 ئىجرا قىلىشنى توختاتسا بولىدۇ" دەپ بەلكىلىمە چىقىرىلغان.
 يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قارار، بەلكىلىمە،
 بۇيرۇق ۋە يۈلۈرۈقلىرىنى جانلىق ئىجرا قىلىش ياكى ئىجرا
 قىلىشنى توختىتىش ھوقۇقىمۇ دۆلتىمىزدىكى مېللەي ئاپتونومە-

يىلىك جايلاردىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بىر مۇھىم
ئاپتونومىيە موقۇقىدۇر.

ئىككىنجى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدا ئۆز ۋەزىپىسىنى تىعرا
قىلىشتا، شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر خىل ياكى بىرنەچە
خىل تىل - يېزىقىنى ئىشلىتىشنى قارار قىلىش موقۇقى بولىدۇ.

ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقىغا ھۈرمەت قىلىش
پارتىيە ۋە دۆلەتتىنچىل سىياستى، 1949 - يىلىدىكى
«جۇڭگو خلق سىياسىي مەسىلەتتىنچىل سىياستى» دىن تارتىپ بىرنەچە قېتىملىق ئاساسىي
قانۇنلاردا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ۋە يېزىقىغا ھۈرمەت
قىلىش مەسىلسى ئۇستىدە تېبىق بەلگىلىملىر چىقىرىلغان.
لېكىن، بىرمەزگىلدەن بؤيان، "سول" خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرى
تۈپەيلىدىن، "مۇلۇكىنى ئۇمۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى" چىقىش
بىلەن بىرۋاقىتتا، مىللەي قوشۇلۇش" شامىلىنىڭ
مۇئامىللىي چىقىتى. بۇ "مىللەي قوشۇلۇش" شامىلىنىڭ
مۇئامىللىي چىقىتى. هالبۇكى، بۇ دەل مىللەي
مەسىلەتكى ئىتتايىن بىر سەزگۈر مەسىلە ئىدى. بىزنىڭ بەزى
يولداشلىرىمىز ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقىغا ھۈرمەت
قىلىمدى، بولۇپمۇ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىسا ۋەزىپە ئۇتىگەن
ۋاقىتلەرىدا تېرىر تورىيىلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويغان مىللەتتىنچى
تىل - يېزىقىنى ئىشلەتىمىدى ياكى ئىشلىتىشكە دەققەت قىلىمدى،

ئۇلار ھەمشە خەنزوچە تىل - يېزىقنى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ
تىل - يېزىقى ئورنىغا دەسىتە كچى بولدى. شۇبەمىزىكى، بۇ
بىر خىل خاتا قىلق نىدى.

مەملىكتىمىزدىكى 55 ئاز سانلىق مىللەتنىڭ جەمىٌي⁶⁰
نەچىچە خىل تىلى بولۇپ، ئۇخشاش بولىمغان بەش تىل
ستېمىسغا كىرىدۇ. بۇلار خەنزو - زاڭزو تىللەرى سىتىمىسى،
ئالتاي تىللەرى سىتىمىسى، جەنۇبىي ئاسىيا تىللەرى سىتى-
مىسى، مالاي - پولىتېزىيە تىللەرى سىتىمىسى، ھىندى - يازۇرۇپا
تىللەرى سىتىمىسىدىن ئىبارەت. ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە
خۇيزۇلار، خەنزو تىلىنى قوللىنىدۇ، مانجۇلارنىڭ مۇتسلق كۆپ
قىسىنى خەنزو تىلىنى قوللىنىدۇ، پەقت خېلىۋەچىياڭ تۆلکىسى-
دىكى بىر قىسم مانجۇ ئاھالىسلا مانجۇ تىلىنى قوللىنىدۇ.
ئۇنىڭدىن باشقا، ڈەمەلتەت ئۆز مىللەتنىڭ تىلىنى قوللىنىدۇ، بۇ
مىللەتلەر ئىچىدە بىر قىسم كىشىلمۇ خەنزو تىلىنى قوللىنىدۇ.
ئازادىلىقىن بۇرۇن، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە موڭغۇل،
زاڭزو، ئۇيغۇر، چاوشىيمىززو، قازاق، مانجۇ، شېبىه، دەپەزۇ،
ئۆزبېك، قىرغىز، تاتار، رۇس، يېزۇ، ئاشى، مىيازۇ، جىڭچۇ،
لسۇ، لاخۇر، ۋازۇ^① قاتارلىق 19 مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ مىللەلى

① ئۇنىڭدىن باشقا، پۈمىزۇلاردا پۇمى يېزىقىنى زاڭزو يېزىقى
بىلەن يازىدىغان ئەھۋال كۆرۈلگەنىسى، لېكىن بۇ كەڭ
تارقالماغاندى، كېپىن بەك ئاز قوللىنىلىدىغان، ئاساسەن دەنىي
ساهەدىكىلەر ئارىسىدلا قوللىنىلىدىغان بولغان.

بىزىقى بار ئىدى. بۇ 19 مىللەتنىڭ يېزىقىنىڭ بەزمىلىرى شۇ مىللەت ئىچىدە نومۇمىيۇرلۇك قوللىنىلاتى، بەزمىلىرى ئازاراڭ قوللىنىلاتى، بەزمىلىرى ئانچە قوللىنىمايتى. ئاساسن، موڭغۇل، زاڭزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، چاۋشىھىنزو فاتارلىق مىللەتلەرنىڭ يېزىقى كەڭ قوللىنىلاتى.

ئازادلىقتىن كېين، دۆلەت ئون ئاز سانلىق مىللەت تۈچۈن يېزىق ئىجاد قىلىپ بەردى. بۇلار جۇاڭزۇ، بۇيى، مىيازۇ، دۇڭزۇ، خانى، لىزۇ، ۋازۇ، لىزۇ، ناشى مىللەتلەرىدىن تىبارەت.

بۇنداق مۇردە كەپ مىللەي تىل - يېزىق مەسىسىدە، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۆز مىللەتنىڭ تىل وە يېزىقىنى قوللىنىش وە تەرەققىي قىلدۇرۇش هوقۇقىغا ھۈرەت قىلىش - قىلماسلىق دۆلتىمىزدىكى مىللەي مەسىلىنى تەڭشەشتىكى بىر مۇھىم مەسلىه بولۇپ قالدى. 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا دۆلتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى مىللەي تىل - يېزىق مەسىسىدە ساقلانغان ئىجابىي وە سەلبىي جەھەتلەردىكى تەجربىلەر مەستايىدىل يەكۈنلىنىپ وە قوبۇل قىلىنىپ، تۇنىڭ «نومۇمىي پروگرامما» سدا "مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى تۆز تىل - يېزىقىنى قوللىنىش وە تەرەققىي قىلدۇرۇش تەركىنلىكىگە ئىگە" دەپ بەلكىلىنىپلا قالماستىن، "مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى" دېگەن پاراگرافتا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بىر خىل ئاپتونومىيە هوقۇقى سۈپىتىدە: "مىللەي

ئاپتونومىلىك حايالارنىڭ ئاپتونومىيە تورگانلىرى ئۆز ۋەزىپە لەرىنى ئىجرا قىلىشتا، شۇ مىللەي ئاپتونومىلىك حايالارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامىدىكى بەلگىلىمە بويىچە، شۇ جايىدا كەن قوللىنىلىدىغان بىر خىل ياكى بىرنەچە خىل تىل - يېزىقنى ئىشلىتىدۇ " دەپمۇ بەلگىلەندى.

«مىللەي تېرىرتورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا ئاساسى قانۇندىكى بۇ بەلگىلىمە قايتا تەكتىلەنگەندىن باشقا، يەنمۇ ئىلگىرىلىكىن حالدا، ئاپتونومىيە تورگانلىرىنىڭ بىر خىل مؤھىم ئاپتونومىيە هوقۇقى سۈپىتىدە: "ئۆز ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىشتا كەن قوللىنىلىدىغان بىرنەچە خىل تىل - يېزىقنى تەڭ ئىشلىتىدە - دىغان ئاپتونومىيە تورگانلىرى تېرىرتورىيلىك ئاپتونومىيىنى يۈلغا قويغان مىللەتنىڭ تىل - يېزىقنى ئاساس قىلا بولىدۇ" دەپ بەلگىلەندى.

ئۆچىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۈرلۈك ئىختىسالىق خادىملىرىنى بېتىشتۈرۈش ۋە ئۇلارنى ئىشلىتىش جەھەتتە ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ئىگە.

مىللەي كادىر لارنى تەربىيەلەش، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن تېخنىك ئىشچىلار قوشۇنىنى بېتىشتۈرۈش ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇشىغا كاپالا تىلىك قىلىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىجىتمائىي تەرقىقىياتىنى تېزلىتىشنىڭ تاچقۇچى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تېرىرتورىيلىك ئاپتونومىيىنى

يولغا قويۇشىدىكى تۈپ خاراكتېرىلىك مەسىلە. «مەللەي تېرىدىتىو- دېلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ مەسىلە مەللەي ئاپتونومىيە مېلىك چايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىغا تولۇق ئاپتونومىيە هوقۇقى بېرىلىگەن. يېڭى دەۋەردىكى سوتسيالىستىك زامانىۋەد لاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ ۋە مەللەتلەرنىڭ گۈللەپ ياشىنىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، «مەللەي تېرىدىتۈرېلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاز سانلىق مەللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى، تۈرلۈك كەسپىي ئىختىسالىق خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى يېتىشتۇرۇش ۋە ئۇلارنى ئىشلىش توغرىسىدا تۆۋەندىكىدەك بىر قاتار يېڭى بەلگىلىملىر چىقىرىلدى:

1. مەللەي ئاپتونومىلىيە ئاپتونومىيە قانۇنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، تۈرلۈك سوتسيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، تۈرلۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، شۇ جايدىكى مەللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشى، ھەم تۈرلۈك پەن - تېخنىك خادىملىرى ۋە ئىگىلەك باشقۇرۇش خادىملىرى قاتارلىق ھەخسۇس خادىملارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشى كېرىك، دەپ بەلگىلەندى.

2. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى سوتسيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، "ئاز سانلىق مەللەت ئاياللىرىدىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى ۋە تۈرلۈك كەسپىي، تېخنىك خادىملارنى يېتىشتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىدۇ" دەپ

بەلگىلەندى.

3. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى سوتىسىالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ
ئېھتىياجىغا ئاساسەن، تۈرلۈك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، شۇ
جايدىكى مىللەتلەردىن تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىش-
تۈرىدۇ، دەپ بەلگىلەندى.

4. «مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلاردىكى كارخانا ۋە كەسپىي
ئورۇنلار ئادەم ئېلىشتا، ئالدى بىلدەن ئاز سانلىق مىللەتنىن
ئېلىشى لازىم» دەپ بەلگىلەندى—بۇ يەردە ئېيتىلغان «ئادەم
ئېلىش» كارخانا، كەسپىي ئورۇنلارغا ئېھتىياجلىق بولغان تۈرلۈك
خادىملارنى تۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

5. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ شەھەر-بازار نويۇسىنىڭ
ئازلىقىنى نەزەردا تۇتۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەردىن
ئىشچى-كادىر ئېلىش مەسىلىنى ھەل قىلىش تۈچۈن،
«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ
بەلگىلەندى؛ مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلاردىكى كارخانا ۋە
كەسپىي ئورۇنلار ئادەم ئېلىشتا، «يېزىلاردىكى ۋە چارۇچىلىق
رايونلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسىدىن ئالسا بولىدۇ».
«ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەر يېزىلاردىكى ۋە چارۋەد-
چىلىق رايونلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسىدىن ئادەم
ئېلىشتا، ئۆلکەلىك ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ
تەستىقىنى ئېلىشى كېرەك».

6. مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ سوتىسىالىستىك

زامانىۋلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشتا تۈز جايىنىڭ ۋە پۇتۇن مەملىكتىسىكى ھەرقايىسى جاي، ھەرقايىسى مەللەتتىنىڭ ھەرقايىسى جەھەتلەردىكى تىختىسالىق خادىملىرىنىڭ مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارغا كېلىپ قۇرۇلۇشقا قاتنىشىش ئاكتىپلىقىنى قوزغاش ئېتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ، «مەللىي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا: ئاپتونومىيە تۈركانلىرى «تۈرلۈك كەپپى خادىملارنى ئېتىيار بېرىش، رىغبەتلىمنىدۇرۇش يولى بىلەن ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا جەلپ قىلىش تۈچۈن ئالاھىدە تەدبىرلەرنى قوللانسا بولىدۇ» دەپ بەلگىلەندى. تۇتىنچى، ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىسىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى.

مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىسىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى توغرىسىدا، ئاساسىي قانۇندا بىر باش پىرىنسىپ بەلگىلەندى، ھەمە «مەللىي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا: «مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرى دۆلەت پىلاننىڭ يېتەكچىلىكىدە، يەرىلىك ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى تۈز ئالدىغا تۈرۈنلاشتۇرمۇ ۋە باشقۇرۇدۇ» دەپ قايتا تەكتەندى.

بۇ، مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش خىزمىتىدە، دۆلەت پىلاننىڭ يېتەكچىلىكى بولسىدەغانلا بولسا، ئاپتونومىيە تۈركانلىرى يەرىلىك ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى تۈرۈنلاشتۇرمۇ ۋە باشقۇرۇشتا تولۇق ئاپتونومىيە هوقۇقىغا

ئىگە، دېگەنلىكتۇر.

«مىلللىي تىبرىتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» سوتىيالىستىك زامانئۈلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ يېڭى دەۋرىسىدە تۈزۈلگەن قانۇن، ئۇنىڭدا ئەكس ئەتتۇرۇلگەن ئەڭ مۇھىم دەۋرى ئالاھىدە لىكى - سوتىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرىقىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش، يېڭى دەۋرىدە، مىلللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ سوتىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى راواجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى يېتەكچى فائىجىنى ۋە ئاپتونومىيە تۈركانلىرىنىڭ سوتىيالىستىك زامانئۈلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئىشلىرىدىكى ئەڭ مۇھىم ئاپتونومىيە هوقۇقى نېمە دېگەن مەسىلە ھەقىقىدە مىلللىي تىبرىتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنىڭ "ئومۇمىي پىرىنسىپ" ندا تۆۋەندىكىدەك تۈچ مۇھىم پىرىنسىلىق بەلكىلەمە بار:

1. مىلللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە تۈركاز-لىرىنىڭ سوتىيالىستىك زامانئۈلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ يېڭى دەۋرىدىكى باش ۋەزىپىسى: "مىلللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرى ھەر مىللەت خەلقنىڭ كۈچنى مەركەز-لەشتۈرۈپ سوتىيالىستىك زامانئۈلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشىغا رەھبەرلىك قىلدۇ" دەپ بەلكىلەندى.

2. مىلللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرى سوتىيالىستىك زامانئۈلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى جەريانىدا ئالاھىدە سىياسەت ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلكىلەنگەن: "مىلللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە

ئورگانلرى تۆز جايىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ، ئاساسىي قالۇن ۋە
قالۇنلارغا خىلاپلىق قىلماسلق پېرنىسىپى ناستىدا، ئالامىدە
سیاسەت ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، مىلسىي ئاپتونو-
مىلسىك جايىلارنىڭ ئىقتىادىي قۇرۇلۇش ۋە مەددەنیيەت
قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەعرەققىياتىنى تېزلىتىشكە هوقۇقلۇق.

بۇ - مىللەي ئاپتونومىيىلسىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگان
لىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشىدىكى ئىنتايىن مۇھىم
بىر قانۇنى پېرنىسىپ. بۇ، مىللەي ئاپتونومىيىلسىك جايىلارنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلرى تۆز جايىنىڭ ئىقتىادىي ۋە مەددەنیيەت
تەعرەققىياتىنى تېزلىتىش تۈچۈن "ئالاهىدە سیاسەت ۋە جانلىق
تەدبىرلەرنى قوللىنىش هوقۇقىغا ئىكەن" دېگەنلىكتۇر، بۇنىڭدا:
ئاساسىي قانۇغا ۋە قانۇنلارغا خىلاپلىق قىلماسلق پېرنىسىپى:
چوقۇم تۆز جايىنىڭ ئەھلىسى ئەھۋالىنى كۆزدە تۈتۈشىن
ئىبارەت ئىتكى ئالدىنىقى شەرت بار.

3. مىللەي ئاپتونومىيىلسىك جايىلارنىڭ ئىقتىادىي قۇرۇلۇش
ئېلىپ بېرىشنىڭ باش يېتەكچى فائچىنى بېرىش تەكتىلمىدى: "مىللەي
ئىقتىادىي ئۇنۇمكە ئەممىيەت بېرىش تەكتىلمىدى: "مىللەي
ئاپتونومىيىلسىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلرى دۆلەت
پىلانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئەھلىيەتنى ئاساس قىلب، ئەمكەك
ئۇنۇمدارلىقىنى ۋە ئىقتىادىي ئۇنۇمنى تۆزلۈكىز تۆستۈرۈپ،
ئىجتىمائىي ئىشلەپچىرىش كۈچلىرىنى راۋاجىلاندۇرۇپ، ھەر
مىللەت خەلقىنىڭ ماددىي تۈرمۇش سەۋىيىسىنى پەيدىنپەي

مۇستورىدۇ.

ئاساسىي قانۇندا ۋە «مىللەي تېرىتىرەتىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بىلگىلەندىكىن يۈقىرىدىكى ئۆمۈمىي پېننسىپنىڭ روھىغا ئاساسەن، «مىللەي تېرىتىرەتىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشتىكى 12 جەھەتنىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى يەنسىءۇ ئىلگىرىلەپ كونكرىت بىلگىلەندى:

1. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ فاتىجىن، سىياسەت ۋە پىلانلىرىنى تۈزۈش هوقۇقىغا ئىكە دەپ بىلگىلەندى: «مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پىلاننىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئۆز جايىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېتىياجىغا قاراپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ فاتىجىن، سىياسەت ۋە پىلانلىرىنى تۈزۈپ چىقىدۇ.

2. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلەرنى مۇۋاپىق تەڭشەپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلام قىلىش هوقۇقىغا ئىكە دەپ بىلگىلەندى: «مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى سوتىيالىزم پېننسىپدا چىڭ تۈرۈش شەرتى ئاستىدا قانۇنىدىكى بىلگىلىملىرگە ۋە ئۆز جايىدىكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلەرنى مۇۋاپىق تەڭشەيدۇ ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلام قىلدۇ.

3. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇنىدىكى بىلگىلىملىرگە

ئاسانەن، ئوتلاق ۋە ئورمانلارنى ئىگىدارلىق قىلىش هوقيۇقى ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىش هوقيۇقىنى بەلكىلەش هوقيۇقىغا ئىكە دەپ بەلكىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندىكى بەلكىلەمەرگە ئاسانەن، ئۆز تەۋەسىدىكى ئوتلاق ۋە ئورمانلارغا ئىگىدارلىق قىلىش هوقيۇقىنى ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىش هوقيۇقىنى بەلكىلەيدۇ."

4. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەبىئىي بايسلقلارنى باشقۇرۇش ۋە قوغداش هوقيۇقىغا ئىكە دەپ بەلكىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندىكى بەلكىلە مەتلەرگە ئاسانەن، ئۆز تەۋەسىدىكى تەبىئىي بايسقلارنى باشقۇرۇندۇ ۋە قوغدايدۇ."

5. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئوتلاق ۋە ئورمانلارنى قوغداش ۋە بەرپا قىلىش هوقيۇقىغا ئىكە دەپ بەلكىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يايلاق ۋە ئورمانلارنى قوغدايدۇ ھەم بەرپا قىلسۇ، جىرمىم تىكش ۋە ئوت - چۆپ تېرىش ئىشلىرىغا تەشكىلاتچىلىق قىلىدۇۋە ئىلهاام بېرىدۇ. ھەرقانداق تەشكىلات ياكى شەخسىتىڭ يايلاق ۋە ئورمانلارغا ھەرقانداق ۋاستىلەر بىلەن بۇزغۇنچىلىق قىلىشنى مەنىنى قىلىدۇ."

6. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇنغا ۋە دۆلەتنىڭ بىر تۈتقاش پىلانىغا ئاسانەن تەبىئىي بايسقلارنى ئالدى بىلەن مۇۋاپىق ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش هوقيۇقىغا ئىكە دەپ

بەلگىلەندى: "مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ۋە دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش پلاتىخا ئاساسەن، تۇز تەۋەسىدىكى ئاچسا بولىدەغان تەبىئىي باىلىقلارنى ئالدى بىلەن مۇۋاپىق ئاچىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىدۇ."

7. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەرلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى تۇز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پلاتىنىڭ يىتەكچىلىكىدە، تۇز جايىنىڭ مالىيە كۈچىگە، ماددىي كۈچىگە ۋە باشقۇ شارائىتسىغا قاراپ، يەرلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى تۇز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ."

8. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى كارخانىلار ۋە كەسپىي ئورۇنلارنى تۇز ئالدىغا باشقۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۇز تەۋەسىدىكى كارخانىلار ۋە كەسپىي ئورۇنلارنى تۇز ئالدىغا باشقۇرۇدۇ."

9. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پلاتىنىڭ سىرتىدىكى تۈرلۈك مەھۇلاتلاردىن تۇز ئالدىغا پايدىلىنىش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پلاتىدىكى سېتىۋېلىش ۋە يۈقرىغا يۈتكەش ۋەزبىسىنى ئورۇنلاب بولغاندىن كېيىن، قالغان سانائىت، يېزا

ئىگىلىك مەسىزلاقلارى ۋە باشقا يەرسىك ئالاھىدە مەھمۇ-
لاتلاردىن تۈز ئالدىغا پايدىلىنىدۇ.

10. مىللەي ئاپتونومىيلىك جاييلار تاشقى ئىقتىادىي
پائالىيەت ۋە سودا پائالىيەتنى قانات يايىدۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە
دەپ بەلكىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيلىك جاييلار دۆلەتنىڭ
بەلكىلىمىلىرىگە بىنائەن، تاشقى ئىقتىادىي پائالىيەت ۋە سودا
پائالىيەتنى قانات يايىدۇرسا بولىدۇ. كۈۋۈزۈەننىڭ تەستىقنى
ئېلىپ، تاشقى سودا ئېغىزلىرىنى قولسا بولىدۇ."

11. چەت ئەللەر بىلەن چېگىرىداش مىللەي ئاپتونومىيلىك
جايilar چېگىرا سودىسىنى قانات يايىدۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ
بەلكىلەندى: "چەت ئەللەر بىلەن چېگىرىداش مىللەي ئاپتونو-
مىيلىك جايilar كۈۋۈزۈەننىڭ تەستىقنى ئېلىپ، چېگىرا
سودىسىنى قانات يايىدۇردى.

12. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تاشقى پېرىۋوتتن پىرسەنت
قالدۇرۇش جەھەتنە ئېتىبارغا ئىگە بولىدۇ، دەپ بەلكىلەندى:
"مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى
تاشقى ئىقتىادىي پائالىيەت ۋە سودا پائالىيەتلەرىدە، تاشقى
پېرىۋوتتن پىرسەنت قالدۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە دۆلەتنىڭ
ئېتىبارغا ئىگە بولىدۇ."

بەشىچى، مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتسىكى ئاپتونومىيە
ھوقۇقى.

دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، دۆلەت مىللەي ئاپتونومىيلىك

جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش توغرىسىدا بىر قاتار ئۇنۇملىك نۇسۇللارىنى شەكىللەندۈردى. بۇ نۇسۇللارىنىڭ مىللەتلىكى ئاپتونو- مىسىلىك جايىلارنىڭ ئىقتىصادىي، مەددەنتىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرقىيياتىغا ئىنتايىم پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدى. «مېللەتلىك ئېرىتىۋەتلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بۇ تەجربىلىك مۇئەببەنلەشتۈرۈلدى ھەمە ئۇلار قانۇنلاشتۇرۇلدى ۋە تۈزۈملەشتۈرۇلدى.

دۆلەتنىڭ مېللەتلىك ئاپتونومىسىلىك جايىلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش ئۇسۇلى مۇنداق ئىككى جەھەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: بىرى مېللەتلىك ئاپتونومىسىلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش جەھەتسىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى؛ يەنە بىرى يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مېللەتلىك ئاپتونومىسىلىك جايىلارغا قاراتقان مالىيە جەھەتسىكى ئالاھىدە ياردەم بېرىش نۇسۇلى. دۆلەت مالىيە جەھەتتە مېللەتلىك ئاپتونومىسىلىك جايىلارغا ئالاھىدە ئېتىيار بېرىسىدۇ، بۇ — پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئىزچىل سىياستى. «مېللەتلىك ئېرىتىۋەتلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى مېللەتلىك ئاپتونومىسىلىك جايىلارنىڭ مالىيىسى باشقۇرۇش جەھەتسىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى توغرۇدۇ- سىدىكى بەلگىلىلىك دۆلەتنىڭ مېللەتلىك ئاپتونومىسىلىك جايىلارغا مالىيە جەھەتتىن ئېتىيار بېرىش روهىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدى:

مېللەتلىك ئاپتونومىينلىك جايىلارنىڭ مالىيىسى دۆلەتنىڭ بىر

دەرىجىلىك مالىيىسى بولۇپ، دۆلەت مالىيىسىنىڭ تەركىبىي قىسى ھېسابلىنىدۇ. ئاساسىي قانۇندا مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتنىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى توغرىسىدا مۇنداق مۇھىم بىر پىرنىسپ بەلكىلەنگەن: «مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەرسىك مالىيىنى باشقۇرمىدىغان ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ئىگە. دۆلەتنىڭ مالىيە تۈزۈلمىسى بويىچە مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarغا تەئەلللىق بولغانلىكى مالىيە كىرىمىنى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەئەلللىق بولغانلىكى مالىيە تۈزۈ ئالدىغا ئورۇنلاشتۇردىۇ ۋە ئىشلىنىدۇ.»

«مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇندىكى بۇ مۇھىم پىرنىسپ قايتا تەكتىلەندى ھەممە مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇشتىكى تۆۋەندىسىكى ئالىتە جەھەتنىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى يەنمى ئىلگىرىلىگەن حالدا بەلكىلەندى:

1. مالىيە كىرمى - چىقىم تۈرلىرىنىڭ بۆلۈنۈشى جەھەتتە «مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا: «مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ مالىيە كىرمى - چىقىم تۈرلىرىنىڭ گۈۋۈيۈەن مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarغا ئېتسىبار بېرىش پىرنىسپى بويىچە بەلكىلەيدۇ» دەپ بەلكىلەندى.

مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ مالىيە خامچۇت كىرىمى ۋە مالىيە خامچۇت چىقىمى تۈرلىرىنىڭ ئاييرلىشى توغرىسىدا 1985 -

يىل 6 - ئايىنلەك 5 - كۈنى مەملىكتىكە خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي
 كۆمۈتېتىنىڭ تەستىقىدىن نۇتكۈزۈلۈپ، كۈۋۈيۈەن ئېلان قىلغان
 «مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇشتىكى
 ۋاقتىلىق چارىسى»دا بەلكىلىمەر چىقىرىلغان. 1963 - يىل
 12 - ئايىنلەك 14 - كۈنى، كۈۋۈيۈەننىڭ تەستىقلەشى بىلەن
 ۋاقتىلىق يولغا قويۇلغان «مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ
 مالىيىنى باشقۇرۇشنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بەلكىلىمە
 (لايىھە)»دە يەقە بىر قېتىم بەلكىلىمە چىقىرىلغان. بۇ ئىككى
 قېتىلىق بەلكىلىمەدە، ئەينى ۋاقتىنىكى كونكرىبت تادىخىي
 شارائىت ئاستىدا، مالىيە خامچۇتىدىكى كىرمى - چىقىم تۈرلۈمنىڭ
 ئايىرلىشى جەھەتتە مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarغا ئېتىبار
 بېرىش پەرنىسپ گەۋىدىلەندۈرۈلگەن. سوتىيالىتىك زامانىۋە -
 لاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ يېڭى دەۋرىىدە، تىقتىسادىي تۈزۈلمى
 ئىسلاھاتى داۋامىدا، مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ مالىيە
 كىرمى ۋە مالىيە چىقىمى تۈرلۈرى توغرىسىدا مەللەي ئاپتونو -
 مىيەلىك جايilarغا ئېتىبار بېرىش جەھەتتە قايتىدىن كونكرىبت
 بەلكىلىمە چىقىرىش بەكمۇ زۆرۈر.

2. مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ مالىيە - تۈزۈلمىسى
 توغرىسىدا «مەللەي تېرىر تورىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا
 مۇنداق دەپ بەلكىلىنىدى: «مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايilar
 دۆلەتنىڭ مالىيە تۈزۈلمىسىدىكى بەلكىلىمەگە بىنائەن، مالىيە
 كىرمى مالىيە چىقىمىدىن ئاشقاندا، ئۇنىڭ مەلۇم مىقدارىنى

يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيىگە تاپشۇرىدۇ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلدىغان
مقدار بىرنەچىچە يىلغىچە ئۆزگەرتىلىمىسىمۇ بولىدۇ؛ كىرىم
چىقىمىدىن ئاز بولۇپ قالسا، يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيە ئورگىنى
yaradem birinde.

دۆلتىمىزدىكى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ مۇتلىق
زور قىسىنىڭ مالىيە كىرىمى هازىرغا قىدەر يەنلا چىقىمىدىن
ئاز بولۇپ كېلىۋاتقاچقا، يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيە ئورۇنى-
لىرىنىڭ ياردەم بېرىشىكە تايىنىۋاتىدۇ؛ دۆلتىمىز قۇرۇلغاندىن
بۇيان، دۆلەت مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارغە ئىزچىل تۈرددە
ئېتىبار بېرىپ، مالىيە جەھەتتە ياردەم بېرىش ئۇسۇلنى
قوللىنىپ كېلىۋاتىدۇ. مەسىلەن، 1980 - يىل 2 - ئايىنىڭ 2 -
كۈلى ئىلان قىلىغان "گۇۋۇيۇھەنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش
جەھەتتە" كىرىم - چىقىمىنى تاييرىش، دەرىجىلىك بولۇپ ھۆددىگ
بېرىش "تۈزۈلمىسىنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش"دا
مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللەي ئاپتونوم رايونلار^① يەنلا

① گۇۋۇيۇھەنىڭ بۇ ئۇقتۇرۇشدا "مىللەي ئاپتونوم رايونلار"
دېگەن سۆز كۆپ قىتسىم تىلىغا ئىلىغان، شۇنىڭ بىلەن
بىرۋااقتىدا "مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلار" دېگەن سۆزمۇ تىلىغا
ئىلىغان. بۇ يەردەسلىك "مىللەي ئاپتونوم رايون" ئاپ-ونوم
رايونىنى كۆرسىتىدۇ.

مٰللي ئاپتونومييلك جايلارنىڭ مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈمىسىنى يولغا قويۇپ، مٰللي ئاپتونوم رايونلارنىڭ مالىيىسگە قارىتلغان نەسلدىكى مەلۇم ئالاھىدە بەلكىلىسىلمەرنى ساقلاپ قالدۇ. لېكىن، مەركەز مٰللي ئاپتونوم رايونلارغا بېرىلىدىغان ياردىم سومىسىنى يىلدا بىر قېتىم بەلكىلهشنى بەش يىلدا بىر قېتىم بەلكىلهشکە ئۆزگەرتىپ، ھۆددىسىگە بېرىش ئۆسۈلىنى يولغا قويىدۇ. بەش يىل ئىچىدە كىرىمىنىڭ كۆپييگەن قىسىمنىڭ ھەممىسى جايلارنىڭ ئۆزىگە قالدۇرۇلدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتىتا، مٰللي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ۋە مەددەنىيەت، ماڭارىپ ئىشلەرنى راۋا جلاندۇرۇش ئېھتىياجىغا ئېتىبار بېرىش ئۆچۈن، مەركەز مٰللي ئاپتونوم رايونلارغا بېرىلەدەغان ياردىم سومىسىنى يىلغا ئون پرسەنت ئۆستۈرۈپ بارىدۇ.”

1980 - يىلدىن ھازىرغىچە، گۈزۈيۈمن ئىچكى موڭغۇل، شىنجاڭ، كۈاڭىش، نىڭىشيا، شىراك، قاتارلىق بەش ئاپتونوم رايونغا ۋە يۈننەن، گۈچۈن، چىڭخەي قاتارلىق نۇچ ئۆلکىگە قارتىا يۈقىرقى بەلكىلىمىنى ئىجرا قىلىپ كەلدى.

3. مالىيە خامچوتىدا ئېھتىيات مەبلەغى ۋە زاپاس خراجەت تۇرۇنلاشتۇرۇلدۇ، «مٰللي تىبرەتتۈرىييلك ئاپتونومييە قانۇنى» دا مۇنداق دەپ بەلكىلهنگەن: «مٰللي ئاپتونومييلك جايلارنىڭ مالىيە چىقىمى خامچوتىدا، دۆلەتنىڭ بەلكىلىمىسىگە ئاساسنَ،

ئېھتىيات مەبلۇغى ئورۇنلاشتۇرۇلسىدۇ. بۇ جايلارنىڭ باس خراجىتنىڭ خامچوتتا ئىگىلىگەن نىسبىتى ئادەتتىكى رايونلار-نىڭكىدىن يۈقرى بولىدۇ.“

مەللەي ئاپتونومىيەلسىك جايلارنىڭ مالىيە خامچوتىدىكى چىقىمدا ئېھتىيات مەبلۇغىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقى دۆلەتتىنەن مەللەي ئاپتونومىيەلسىك جايلارنىڭ ئىقتىصادىي، مەددەنئىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرقىيەتىغا ماسلىشىش ئۈچۈن قوللانغان ئالاھىدە تەدبىرى. بۇ ئېھتىيات مەبلۇغىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى 1963 - يىلىدىن باشلانغان. 1963 - يىل 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كۈزۈيۈمن سىناق تەرقىىدە يولغا قويۇش ئۈچۈن تەستقلاب چۈشۈرگەن مالىيە منىسلىرىنى، مەللەي ئىشلار كومىتېتتىنىڭ «مەللەي ئاپتونومىيەلسىك جايلارنىڭ مالىيەسىنى باشقۇرۇشنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بىلگىلىمىسى (لایىھە)»دە مۇنداق دەپ بىلگىلەنگەن: «مەللەي ئاپتونومىيەلسىك جايلارنىڭ ئىقتىصادىي، مەددەنئىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرقىيەتىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، دۆلەت ھەر يىلى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيەرنىڭ كىرىمىنى پىرسەنت بويىچە نىسبەتلەش-تۇرۇپ ھېسابلىغاندا ياكى ياردەم سومىمىسىنى ھېسابلىغاندا، ئالدىنلىقى يىلىدىكى ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش ئىشلەرى خراجىتى، تىجىتمائىي مەددەنئىيەت - ماڭارىپ ئىشلەرى خراجىتى، مەمۇرسى باشقۇرۇش خراجىتى ۋە باشقا ئىشلار خراجىتى (ئاساسىي قۇرۇلۇشقا ئاجرىتلىغان بېلۇ ۋە كۆچمە مەبلەغنى تۆز ئىچىگە

مٰلليي ئاپتونوميلىك جاييلارنىڭ مالىيە باشقاۇرۇش تۈزۈلمىسىنى يولغا قويۇپ، مٰلليي ئاپتونوم رايونلارنىڭ مالىيىسگە قارىتلغان ئەسلامىدىكى مەلۇم ئالاھىدە بەلگىلىمىلىرىنى ساقلاپ قالىدۇ. لېكىن، مەركەز مٰلليي ئاپتونوم رايونلارغا بېرىلىسىغان ياردىم سومىسىنى يىلدًا بىر قىتىم بەلگىلەشنى بەش يىلدًا بىر قىتىم قويىدۇ. بەش يىل ئىچىدە كىرىمنىڭ كۆپەيىگەن قىسىمنىڭ ھەممىسى جاييلارنىڭ تۆزگە قالدۇرۇلسىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقتىتا، مٰلليي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ۋە مەددەنئىت، ماڭارىپ ئىشلەرنى راواجلاندۇرۇش ئېھتىياجىغا ئېتسىپار بېرىش تۇچۇن، مەركەز مٰلليي ئاپتونوم رايونلارغا بېرىلە دىغان ياردىم سومىسىنى يىلغى ئون پرسەنت تۆستۈرۈپ بارىدۇ.”

1980 - يىلسىدىن ھازىرغىچە، گۈرۈيۈمن ئىچىكى موڭغۇل، شىنجاك، كۈاشى، ئىتىشىا، شىراڭ قاتارلىق بەش ئاپتونوم رايونغا ۋە يۈننەن، گۈيچۈ، چىڭخەي قاتارلىق تۈچ تۈلکىگە قارستا يۈقرىقى بەلگىلىمىنى تىجرا قىلىپ كەلدى.

3. مالىيە خامچوقىدا ئېھتىيات مەبلىغى ۋە زاپاس خراجەت تورۇنلاشتۇرۇلدى، «مٰلليي تېرىر تۈرىيلىك ئاپتونومييە قانۇنى» دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن؛ «مٰلليي ئاپتونوميلىك جاييلارنىڭ مالىيە چىقىمى خامچوقىدا، دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسن،

ئېھتىيات مەبلىغى تۇرۇنلاشتۇرۇلدى. بۇ جايىلارنىڭ راپاس خراجىتىنىڭ خامچوتتا ئىگىلىگەن نسبىتى ئادەتتىكى رايونلار- نىڭىدىن يۈقرى بولىدۇ. ”

مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ مالىيە خامچوتىدىكى چىقىمدا ئېھتىيات مەبلغىنىڭ تۇرۇنلاشتۇرۇلغانلىقى دۆلەتنىڭ مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەددەتىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرقىيەتغا ماسلىشىش تۈچۈن قوللانغان ئالاھىدە تەدبىرى. بۇ ئېھتىيات مەبلغىنىڭ تۇرۇنلاشتۇرۇلۇشى 1963 - يىلىدىن باشلانغان. 1963 - يىل 12 - ئاينىڭ 14 - كۈنى گۈزۈپ یەن سىاق تەرقىسىدە يولغا قويۇش تۈچۈن تەستىقلاب چۈشۈرگەن مالىيە منىسترلىكى، مەللەي ئىشلار كومىتېتىنىڭ «مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇشنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى (لايمە)» دە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەددەتىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرقىيەت ئېھتىياجىغا ماسلىشىش تۈچۈن، دۆلەت ھەر يىلى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ كەرىمىسى پىرسەنت بويىچە نىسبەتلەش- تۈرۈپ ھېسابلىغاندا ياكى ياردەم سوممىسىنى ھېسابلىغاندا، ئالدىنىقى يىلىدىكى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرى خراجىتى، قىجىتمائىي مەددەتىيەت - ماڭارىپ ئىشلىرى خراجىتى، مەمۇرسى باشقۇرۇش خراجىتى ۋە باشقا ئىشلار خراجىتى (ئاساسىي قۇرۇلۇشقا ئاچىرىتلىغان پىۇل ۋە كۆچمە مەبلەغنى تۆز ئىچىگە

ئالمايدۇ) نىڭ چىقم نەقچىوتىدىكى سانغا ئاساسەن، بەش پرسەنت ئېھتىيات مەبلىغى قوشۇپ بېرىدۇ. ^① مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ خامچۇتىكى چىقىمىغا ئېھتىيات مەبلىغى تۈرۈنلاشتۇرۇشتىك يۈقىرىسى چاره 1964 - يىلىدىن باشلاپ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ كەلدى. بۇ چاره «مىللەي تېرىرىتۆرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا ئاپتونومىيە تۈرگانلىرىنىڭ بىر خىل ئاپتونومىيە ھوقۇقى سۈپىتىدە مۇئەبىيەنلەشتۈرۈلدى.

دۆلىتىمىزدە ئادەتتىكى جايىلارنىڭ مالىيە خامچۇتىدا زاپاس خىراجەت تۈرۈنلاشتۇرۇلدى. لېكىن، دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ زاپاس خىراجىنى ئىزچىل تۈرددە ئادەتتىكى رايونلارنىڭ كىدىن يۈقىرى بولۇپ كەلدى. 1958 - يىلىدىكى «مىللەي ئاپتونومىيەلىك مالىيە باشقۇرۇشنىڭ ۋاقتىلىق چارسى» دە مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ زاپاس خىراجىنىڭ خامچۇتىكى چىقىمدا ئىگىلەنگەن نىسبىتىنى «مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى كونكرېت ئەھۋالغا

① 1964 - يىل 2 - ئايىنىڭ 7 - كۈنىدىكى «مالىيە منىسترلىكىنىڭ مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ بەش پرسەنت ئېھتىيات مەبلىغىنى ھىابلاش توغرىسىدىكى كونكرېت بەلكىلسىسى» كەقارالىئۇن.

قاراپ بەلگىلەيدۇ.» 1963 - يىلدىكى «مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ لىيىنى باشقۇرۇشنى ياخشلاش توغرىسىدىكى بەلگىلەمە (لایىھە)» دە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ زاپاس خىراجىتى ئادەتتىكى رايونلارنىڭدىن يۈقرى بولۇشى كېرىك. ئاپتونوم رايونلارنىڭ زاپاس خىراجىتى تۇمۇمىي چىقم سومىسىنىڭ بەش پېرسەنتى بويىچە ھېسابلىنىدۇ؛ ئاپتونوم ئاهىيىنىڭ زاپاس خىراجىتى تۇمۇمىي چىقم سومە- سىنىڭ نۇج پېرسەنتى بويىچە ھېسابلىنىدۇ.» ئادەتتىكى نۇلكە، شەھىرلەرنىڭ زاپاس خىراجىتى بولسا تۇمۇمىي چىقم سومىسىنىڭ تىكى پېرسەنتى بويىچىلا ھېسابلىنىدۇ^①. مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايلاردა نۇرۇنلاشتۇرۇلغان زاپاس خىراجەتنىڭ خامچوتتا ئىكىلەك نىسبىتى ئادەتتىكى رايونلارنىڭ زاپاس خىراجىتىدىن نۇستۇن بولسىغان بۇ چارە ئىزچىل ئىسجرا قىلىنىپ كەلەكتە. «مەللەي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بۇ چارە ئاپتونومىيە نۇرگانلىرىنىڭ بىر خىل ئاپتونومىيە هوقۇقى سۈپىتىدە مۇئەيىھەنلەشتۇرۇلدى.

① 1964 - يىل 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنىدىكى «گۈۋۈزىلەنىنىڭ 1964

يىلدىكى خامچوتتى باشقۇرۇش نۇزۇمى توغرىسىدىكى بىرقانچە بەلگىلەمىسى، كە قارالۇن.

4. «مиллиي تېرىتىریيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: «مиллиي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مالىيە خامچۇتنى تىجرا قىلىش جەريانىدا، ئارتۇق كىرسىم بولغان ۋە چىقىدىن تېجەلگەن مەبلەغنى تۆز ئالدىغا ئىشلىتىدۇ».

5. مиллиي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگازى لىرىنىڭ تۈرلۈك چىقىم تۈلچەمىلىرى، ئىشتاتى ۋە نورمىسى قاتارلىق جەھەتلەردىكى هوقۇقى توغرىسىدا «مиллиي تېرىتىریيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: «مиллиي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۆز جايىنىڭ تۈرلۈك چىقىم تۈلچەمىلىرى، ئىشتاتى ۋە نورمىسى توغرىسىدا دۆلەت بەلكىلەنگەن پىرىشىپلارغا ئاسالىنىپ ۋە تۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ، قوشۇمچە بەلكىلەم ۋە كونكرېت چارىلدەنى تۈزۈپ چىسىدۇ، ئاپتونوم رايون تۈزگەن قوشۇمچە بەلكىلەم ۋە كونكرېت چارە كۈۋۈچەنگە ئەنگە ئالدۇرۇلدى: ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەر تۈزگەن قوشۇمچە بەلكىلەم ۋە كونكرېت چارىلدە تۈلکىلىك ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەستىقىدىن تۈتكۈزۈلدى».

6. ميللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگازى لىرىنىڭ باجلارنى كېمەيتىپ ئېلىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش جەھەتلەردىكى هوقۇقى توغرىسىدا، «مилلىي تېرىتىریيلىك

ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق بەلگىلەنگەن: «مەللىي
 ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ
 باج قانۇنى شىجرا قىلىشتا، دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش تەكشۈرۈپ
 تەستقلىشى بىلەن كېمەيتىپ ئېلىنىدىغان ۋە كەچۈرۈم قىلىنىغان
 باج تۈرلىرىدىن باشقا، بەزى يەرلىك مالىيە كىرىمگە تەئەللۇق
 باجلار ئۇستىدە ئېتىبار بېرىش ۋە رىغبەتلەندۈرۈش زۆرۈرىسىنى
 تۈغۈلسا، ئۇنداق باجلارنى كېمەيتىپ ئالسا ياكى كەچۈرۈم
 قىلا بولىدۇ. ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەر باجىنى
 كېمەيتىش ياكى كەچۈرۈم قىلىشنى بەلگىلەشتە ئۆلکىلىك ياكى
 ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكمەتلەرنىڭ تەستقىنى ئېلىشى
 لازىم.»

ئالىنچى، مەللىي مەددەنىيەت، ماڭارىپ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش
 جەھەتتىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى.

ئاساسىي قانۇندا مەللىي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ
 ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مەللىي مەددەنىيەت - ماڭارىپ
 ئىشلىرىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى توغرىسىدا
 مۇنداق بىر باش پىرىنسىپ بەلگىلەنگەن: «مەللىي ئاپتونو-
 مىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ
 ماڭارىپ، ئىلىم - پەن، مەددەنىيەت، سەھىيە، تەئەتەرىسىيە
 ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا، مەللىي مەددەنىي مەراسىلارنى ئاسراش
 ۋە رەتلىھىشتە، مەللىي مەددەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندە-
 دۇرۇشتە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈدۈ.»

ئاساسى قانۇندىكى بۇ بىلگىلىرىنىڭ ئومۇمىي روهى مۇنۇلاردىن ئىبارەت: ئاپتونومىيە تورگانلىرى ئۆز جايىشىڭ مەددەنیيەت - ماڭارىپ ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە: مىللەي مەددەنیيە مىراسلارنى ئاسراش ۋە دەتلەشتە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش هوقۇقىغا ئىگە: مىللەي مەددەنیيەتنى راۋاجىلاندۇرۇش ۋە كۈلەندۈرۈشى ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش هوقۇقىغا ئىگە.

«مىللەي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ «ئومۇمىي پىرىنسىپ» قىىمدا مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ سوتىيالىستىك مەنۇئى مەددەنیيەت قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشىنىڭ باش بىتەكچى فائىجىنى مۇنداق بىلگىلەنگەن: «مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تورگانلىرى مىللەي مەددەنیيەتنىڭ ئېسىل ئەندەنلىرىگە ۋارىسلق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ، مىللەي ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتىيالىستىك مەنۇئى مەددەنیيەت ياردىتىپ، ھەر مىللەت خەلقنىڭ سوتىيالىستىك ئېڭىنى ۋە پەن - مەددەنیيەت سەۋىيىسىنى ئۆزلۈكىز ئۆستۈرۈدۇ.» «مىللەي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاساسى قانۇندىكى پىرىنسىپلارغا ۋە يۈقىرىدا ئېتىلغان يېتكەپچى فائىجىنىغا ئاساسەن، ئاپتونومىيە ئورگادا لىرىنىڭ مىللەي مەددەنیيەت - ماڭارىپ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش توغرىسىدا تۈۋەندىكى 13 جەھەتنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى بىلگىلەنگەن:

1. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۆز جايىنىڭ ماڭارىپ پىلانىنى، مەكتەپلەرنىڭ تەسسىس قىلىنىشىنى ۋە مەكتەپ باشقۇرۇش تۈسۈلىنى بەلگىلەش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتلىك ماڭارىپ فاڭچىنغا ۋە قانۇندىكى بەلگىلىم لەركە ئاسامىن، تۆز جايىنىڭ ماڭارىپ پىلانىنى، ھەر خىل ۋە ھەر دەرىجىلىك مەكتەپلەرنىڭ تەسسىس قىلىنىشىنى، مەكتەپ تۆزۈمىنى، مەكتەپ باشقۇرۇش شەكلنى، ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى، ئوقۇتۇشتا قوللىسىنى لىدىغان تىلىنى ۋە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش چارىنى بەلگىلەيدۇ."

2. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مەللىي ماڭارىپىنى تۆز ئالدىغا راواجلاندۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مەللىم ماڭارىپىنى تۆز ئالدىغا راواجلاندۇرۇدۇ، ساۋاتىزلىقنى تۈكىتىدۇ، تۈرلۈك مەكتەپلەرنى ئاچىدۇ، باشلانغۇچ مەجبۇرىسى ماڭارىپىنى ئومۇملاشتۇرىدۇ، ئوتتۇرا ماڭارىپىنى راواجلاندۇرۇدۇ؛ مەللىي سەفن مەكتەپلەرنى، مەللىي تېخنىكۇملارغىنى، مەللىي كەسپىي مەكتەپلەرنى ۋە مىللەتلەر شۆبۈهەنلىرىنى ئىچىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كەسپىي خادىملىرىنى يېتىشتۇرىدۇ."

3. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قونۇپ ئوقۇشنى ۋە ئوقۇش ياردەم پۈلى تېلىشنى ئاساس قىلغان، ھۆكۈمەت باشقۇرۇدىغان مەللىي باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە مەللىي ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى

ئېچىش هوقوقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللەي ئاپتونو- مىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى ئاز سانلىق مىللەت چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ۋە تىقتىادى ئاچار بولغان، ئاز سانلىق مىللەت تارقاق نۇلتۈر اقلاشقان تاغلىق رايونلاردا قونبۇ ئوقۇشنى ۋە ئوقۇش ياردەم بېول ئېلىشنى ئاساس قىلغان، ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان مىللەي باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە مىللەي ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئاچا بولىدۇ."

4. ئاپتونومىيە تۈرگانلىرىدا قانداق تىل - يېزىقى قوللىنىپ مەكتەپ ماڭارىپىنى يولغا قويۇشنى بەلگىلەش هوقوقى بولىدۇ دەپ بەلگىلەندى: "ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى قوبۇل قىلىشنى ئاساس قىلغان مەكتەپلەردىن شەرت - شارائىتى بارلىرى ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدا تۈزۈلگەن دەرسلىكىلەرنى قوللىنىشى ۋە ئاز سانلىق مىللەت تىلىدا دەرس ئۆتۈشى كېرىك، باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ يۇقىرى سىنپىلىرىدا ياكى ئوتتۇرا مەكتەپلەرde خەنزا تىلى دەرسىنى كىرگۈزۈپ، مەملىكت بويىچە قوللىنىلىدىغان ئومۇمىي ئەدەبىي تىلىنى ئومۇملاشتۇرۇش لازىم".

5. ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى مىللەي مەددەنتىيەت - سەننەتنى ئۆز ئالدىغا راۋاجلاندۇرۇش هوقوقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى مىللەي شەكىل ۋە مىللەي ئالاھىدىلىككە ئىگە ئەدەبىيات - سەننەت، ئاخبارات، نەشرىيات، رادىئو، كىنو، تېلېۋىزىيە قاتارلىق مىللەي مەددەنتىيەت ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا

راواجلاندۇردىءۇ.

6. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز مىللەتتىنىڭ تارىخىي مەددەنلى
مەراسلىرىنى توپلاش، دەتلەش، قوغداش هوقۇقىغا ئىگە دەپ
بەلگىلەندى: "مېللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئورگانلىرى مېللەي تىلىسى كىتابلارنى توپلاش، دەتلەش،
تەرجىمە قىلىش ۋە نەشر قىلىش ئىشلەرنى بېلىپ باردىءۇ،
مېللەي مەشھۇر يادىكارلىقلارنى، قىممەتلىك ئاسارەتتىقىلەرنى
ۋە باشقۇ مۇھىم تارىخىي مەددەنلى مەراسلارنى قوغدايدۇ."

7. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى پەن-تېخنىكىنى ئۆز ئالدىغا
راواجلاندۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مېللەي
ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ
پەن-تېخنىكا تەرەققىيات پىلانىنى ئۆز ئالدىغا بەلگىلەيدۇ،
پەن-تېخنىكا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇردىءۇ."

8. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى داۋالاش-ساقلىقىنى ساقلاش
ئىشلەرنى ئۆز ئالدىغا راواجلاندۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ
بەلگىلەندى: "مېللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ داۋالاش-ساقلىقىنى ساقلاش
ئىشلەرنىڭ تەرەققىيات پىلانىنى ئۆز ئالدىغا بەلگىلەيدۇ،
زامانىۋى ۋە مېللەي ئەنئەنئۇي تىبا به تىچىلىك - دورىگەرلىك
ئىشلەرنى داۋاجلاندۇردىءۇ." "مېللەي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەرىلىك كېدەلىكلىرىنىڭ ئالدىنى ئېلىش
ۋە ئۆزى داۋالاش ھەمدە ئانا- بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش

ئىشلىرىنى كۈچەيتىدۇ، تازىلىق شارائىتىنى ياخشىلايدۇ.

9. ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى تەننەربىيە ئىشلىرىنى تۆز ئالدىغا راۋا جلاندۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى تەننەربىيە ئىشلىرىنى تۆز ئالدىغا راۋا جلاندۇرۇپ، مىللەي ئەنەننىسى ئەننەربىيە پاڭالىيە تىلىرىنى قانات يايىدۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جىسمانىي قۇزۇۋەتىنى ئاشۇرمىدۇ."

10. ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى مەملىكتە ئىچىدە پەن، مەددەنېيە جەھەتسىكى ئالاقە ھەمكارلىقنى قانات يايىدۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى ماڭارىپ، پەن - تېخنىكا، مەددەنېيەت - سەنۇت، سەھىيە، تەننەربىيە قاتارلىق جەھەتلەردى باشقا جايىلار بىلەن بولغان ئالاقە ۋە ھەمكارلىقنى پاڭال قانات يايىدۇرۇندۇ."

11. ئاپتونوم رايونلارنىڭ ۋە ئاپتونوم ۋوبلاستلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى پەن، مەددەنېيەت جەھەتتە چەت ئەللەر بىلەن ئالاقە باغلىسا بولىدۇ دەپ بەلگىلەندى: "ئاپتونوم رايونلارنىڭ ۋە ئاپتونوم ۋوبلاستلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ماڭارىپ، پەن - تېخنىكا، مەددەنېيەت - سەنۇت، سەھىيە، تەننەربىيە قاتارلىق جەھەتلەردى چەت ئەللەر بىلەن ئالاقە باغلىسا بولىدۇ."

12. ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى پىلانلىق تۈغۈتنى يولغا قويۇش

چارىسىنى تۈزۈپ چىقىش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلكىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندىكى بەلكىلەرگە ئاسالىنىپ ۋە ئۇنى تۇز جايىنىڭ ئەمەلىي تەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ، پىلانلىق تۈغۇتنى يولغا قويۇش چارىسىنى تۈزۈپ چىقىدۇ."

13. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئېكولوگىيلىك تەڭبۈتلۈقنى ئاسراش ۋە ئىجتىمائىي ئاپەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى تۈكىتىش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلكىلەندى: "مىللەي ئاپتونومىيە مىيىلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۈرمۇش مۇھىتىنى ۋە ئېكولوگىيلىك مۇھىتىنى ئاسرايدۇ ۋە ياخشىلايدۇ، بۇلغە نىشنىڭ ۋە باشقا ئىجتىمائىي ئاپەتلەرنىڭ ئالدىنى ئالسادۇ ۋە ئۇنى تۈكىتىدۇ."

يەتنىچى، جامائەت خەۋېسىزلىكى قىسىلىرىنى تەشكىللەش جەھەتنىكى ئاپتونومىيە هوقۇقى.

ماۋ زېدۇڭ 1945 - يىل 4 - ئايىدا بىرگەن "بىرلەشمە هوڭۇمەت ھەقىدە" دېگەن دوكلاتىدا: ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ياردىدە - لىشپ، "ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاممىئى مەنپەتتىنى قوغدايى - دىغان تۇز قولۇنلىرىنى قۇرۇش" كېرىڭ^① دەپ ئېنسىق تەشەببۈس قىلغانىدى. 1949 - يىل 9 - ئايىدىكى "جۇڭگو خەلق سىياسى مەسىلەت كېشىشنىڭ ئورتاق پروگراممىسى" دا مۇنداق

^① «ماۋ زېدۇڭ تاللانما ئىسەرلىرى»، 3 - توم، ئۇيپىشورچە يېڭى پېزىق نەشرى، 1862 - بەت،

بەلگىلەنگەن: "جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى تەۋەسىداسىكى تاز سانلىق مىللەتلەردى بىر تۇتاش ھەربىي تۈزۈم بويچە، خەلق ئازادلىق ئارمىيسىگە قاتنىشىش ۋە يەرلىك خەلق جامائەت خەۋپىزىلىكى قىسىملەرنى تەشكىلىش ھوقۇقى بولىدۇ."

1952 - يىلىدىكى "جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللەسى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى" دامۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن؛ مىللەسى ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش ھەربىي تۈزۈمى بويچە، شۇ ئاپتونوم رايوننىڭ جامائەت خەۋپىزىلىكى قىسىملەرنى ۋە خەلق ئەسکەرلىرىنى تەشكىلىسى بولىدۇ." 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇnda مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناھىيەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى، دۆلەتنىڭ ھەربىي تۈزۈمىكە ئاساسەن، تۆز جايىنىڭ جامالەت خەۋپىزىلىكى قىسىملەرنى تەشكىلىسى بولىدۇ."

مىللەسى ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۆزىنىڭ جامائەت خەۋپىزىلىكى قىسىملەرنى تەشكىلىمەش ھوقۇقىغا ئىگە — بۇ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ تىزچىل سىياستى. "مەدەننەيت زور ئىنقىلاۋى" دىن ئىبارەت ئۇن يىلىق ئاپتە داۋامىدا، 1975 - يىلى ئىلان قىلىنغان ئاساسىي قانۇnda، مىللەسى ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ بۇ ئاپتونومىيە ھوقۇقى ئېلىپ تاشلانىغان ئىدى. 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇnda، دۆلتىمىز

قۇرۇلغاندىن بۇياقى، ھەرقايىسى مىللەت ئاپتونومىيەلىك جايىلاردا
جامائەت خەۋېزلىكى قىسىملىرىنى تەشكىلىسى بولامدۇ،
بولامدۇ، دېگەن مەسىلدەكى مۇخشاش بولمىغان ئەھۋال ۋە
تەجربىلىرىگە ئاساسەن، ئەمەلىيەتكە تېخىمۇ ئۆيغۇن كېلىدىغان
تۆۋەندىدىكى بەلگىلىيە چىقىرىلدى: "مەللىي ئاپتونومىيەلىك
جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ ھەربىي تۈزۈمىگە
ۋە شۇ جايىنىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىغا ئاساسەن، گوۋۇيۇننىڭ
تەستىقىنى تېلىپ، شۇ جايىنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغدايدىغان

جامائەت خەۋېزلىكى قىسىملىرىنى تەشكىلىلىقلىا بولىدۇ."
سەككىزىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئېقىپ يۈرگەن

ئاھالىنى باشقۇرۇش چارسىنى تۈزۈش ھوقۇقىغا ئىگە.
«مەللىي تېرىدىتۈرۈيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ
بەلگىلەزگەن: "مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە
تۈرگانلىرى قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئېقىپ يۈرگەن
ئاھالىنى باشقۇرۇش چارسىنى تۈزۈپ چىقىدۇ."

مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلاردىكى ئېقىپ يۈرگەن ئاھالە
مەسىلىسى، نۆۋەتتە، دۆلەتىمىزنىڭ مەللىي خىزمىتىدىكى دىققەت
قىلىشقا تېكىشلىك بىر مەسىلە، مەملىكتىمىزدە ئاھالىنىڭ
تارقىلىشى بەكىي ئەكشى ئەمەس، ئاساسەن شەرقىي جەنۇبىي
قىسىمنىڭ ئاھالىسى زىج، غەربىي شىمال قىسىمنىڭ ئاھالىسى
شالاڭ. دۆلەتىمىز قۇرۇلغان 30 نەچچە يىلىدىن بۇيانقى
ئاھالىنىڭ يېتکىلىش تارىخى يۈزلىنىشدىن ۋە غەربىي شىمالىنى

ئېچىش ئېھتىياجىدىن قارىغانىدا، مەملىكتىمىزلىك شەرقىي
 جەنۇبىي قىسىدىكى زىيج ئاھالى خەربىي شىمال تەرەپكە،
 مىللە ئاپتونومىيلىك جايilarغا تېخىمۇ كۆپ تېقىپ كەرسدۇ.
 ئاھالىنىڭ بۇنداق تېقىپ كەرىشىدە، مۇنداق ئىككى خىل شەكىل
 بارا: بىرىنچىدىن، دۆلەت پىلانلىق تۈرde يىوتىكەيدۇ؛ ئىككىدە-
 چىدىن، تۆزلىرى تېقىپ كەرىدۇ. مىللە ئاپتونومىيلىك جايilarغا
 پىلانلىق تۈرde يىوتىكەلكەن ئاھالى دۆلەتنىڭ بىر تۇشاش نوپۇس
 تۆزۈمىگە ئاساسەن باشقۇرۇسىدۇ، مەسىلە تۆزلىرى تېقىپ
 كەرگەن ئاھالىنى قانداق باشقۇرۇشتا. مىللە ئاپتونومىيلىك
 جايilarغا تۆزلىرى تېقىپ كەرگەن ئاھالى ئاساسەن خەنزۇلار.
 ئاھالىنىڭ بۇنداق تېقىش مىقدارىنى قانداق تىزگىنلەش، ئۇلار
 مىللە ئاپتونومىيلىك جايilarغا كىرگەندىن كېيىن ئۇلارنى
 قانداق باشقۇرۇش، مىللە ئاپتونومىيلىك جايilarنى كۈللەزد-
 دۇرۇشتە ئۇلارنىڭ ئىجابىي رولىنى قانداق جارى قىلدۇرۇش وە
 ئۇلارنىڭ شۇ يەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاممىسى بىلەن
 بولغان تېقتىسىدىي مەنپەئەت مۇناسىۋىستىنى قانداق بىر تەرەپ
 قىلىش ئىنتايىن مۇھىمم مەسىلە. «مىللە ئېرەتتۈرىپىلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ ئەھۋاللارغا قارىتىپ يۇقىرىقىدەك
 بەلگىلىمە چىقىرىلغان، «مىللە ئېرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە
 قانۇنى»دا مىللە ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە
 تۈركانلىرىغا، قانۇندىكى بەلگىلىمەرگە ئاساسەن، تېقىپ يۈرگەن
 ئاھالىلەرنى باشقۇرۇش چارىسىنى تۆزۈش هوقۇقى بېرىلگەن.

ئالىنسىجى باب

دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارغا قاراتقان دەھىبەرنىكى ۋە بىرگەن ياردىمى

يۇقىrida ئېيتىپ تۇتكىنىمىزدەك، مىللەي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى—دۆلەتنىڭ مۇھىم بىر سىاسىي تۈزۈمى، بۇ تۈزۈم بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلىك دۆلتىمىزنىڭ مىللەي مۇناسىۋەتنى تەڭشەيدىغان تۈپ سىياسەت مەسىلىسەگە بىر پ تاقلىدۇ، 1978 - يىل 2 - تايغىچە، مەممەكتىمىزدىكى 55 ئاز سانلىق مىللەت ئىچىدە 44 مىللەت مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنى قۇردى، بۇنىڭ بىلەن تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويىغان مىللەتنىڭ تۇمۇمىسى نوبۇسى 49 مىليوندىن كۆپرەككە يەتنى^①: ئېلىمىزدە قۇرۇلغان مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ تۇمۇمىسى يەر مەيدانى 6 مىليون كۋادرات كىلومېتر-

^① خواق فېشىياق: «ئېلىمىزدىكى ئارىلاش ۋە تارقاق تۈلتۈر اقلاشتىقان ئاز سانلىق مىللەتلەر»، «مىللەتلەر تىتىپاقلقى» ڈۈرفىلىنىڭ 1987 - يىللىق 4 - سالى، 24 - بەتكە قارالىۇن.

ذىن ئاشىدۇ، دېمەك، ئېلىمىزدىكى يەرلىك مەمۇرىسى رايونلار
ئىچىدە، دۆلەت زېمىندىن ئىگىلىگەن يەر مەيدانىدىن ئېيتقاندا،
مەللەي ئاپتونومىيلىك جايilar 60 پىرسەنتىن كۆپرەك
جايىنى ئىگەللەيدۇ. بۇ تۈزۈم ئېلىمىزنىڭ چېڭىرا مۇداپىشەسىنى
مۇستەھكەملەشكە بېرىپ تاقلىسىدۇ، ئېلىمىزدىكى مۇتلاعەق كۆپ
ساندەكى ئاز سانلىق مەللەتلەز ۋەتەنلىك قۇرۇقلۇق چېڭىرسىدا
ۋە دېڭىز مۇداپىشە لىنىيىسىدە ئۇلتۇرالاشقان، نۇرغۇنلۇغان
مەللەي ئاپتونومىيلىك جايilar چېڭىرسىدا ۋە دېڭىز بويىلىرىدا
قۇرۇلغان. بۇ تۈزۈم دۆلەتلىك سوتىيالىتكى زامانىبلاشـ
مۇدۇش قۇرۇلۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى مۇھىم بايلىق مەنبەسى
بازىسى مەسىلىسىڭە بېرىپ تاقلىسىدۇ، مەللەي ئاپتونومىيلىك
جايilarنىڭ مول يەر ئاستى، يەر ئۆستى بايلىقىنى تېچىش ۋە
ئۇنىڭدىن پايدەلىنىش دۆلەت قۇرۇلۇشىدىكى مۇھىم ستراـ
تېكىيلىك ۋەزىپە، ئېلىمىزدىكى مەللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈـ
لىنىشنى ئىشقا ئاشۇرۇيدىغان مۇھىم قۇرۇلۇش ۋەزىپىسى بولۇپ
ھىسابلىنىدۇ. بۇ تۈزۈم دۆلەتنىڭ سىياسىي ۋەزىيەتنىڭ تنىجـ
ئىتتىپاقدۇلۇش - بولماسلقى، دۆلەتنىڭ مۇستەھكەم، بېرىلىككە
كەلگەن بولۇش - بولماسلقىدىن ئىبارەت توب مەسىلىڭە بېرىپ
تاقلىسىدۇ، مەللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلقى، ھەمكارلىقى بولماسا، پۇتۇن
مەملىكەتنىڭ تنىج - ئىتتىپاقلقىنىڭ بولۇشى، دۆلەتنىڭ بېرىلىكـ
نىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، دەل مەللەي تېرىدىتۈرىيلىك

ئاپتونومىيە تۈزۈمى مەملەكتىمىزدە زور مەسلى بولغانلىقى
 ئۇچۇن، دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايلارغە قانداق
 قىلىپ توغرا رەھبەرلىك قىلىشى، باشقۇرۇشى، كۈللەندۈرۈشى
 تېلىمىزنىڭ سىياسىي ھاياتىدىكى توب خاراكتېرىلىك زور مەسلى
 بولۇپ قالدى. ئاساسىي قانۇن وە «مەللەي تېرىتۈر مىيىلىك
 ئاپتونومىيە قانۇن»دا دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايلارغە
 قانداق قىلىپ توغرا رەھبەرلىك قىلىشى، ئۇنى باشقۇرۇشى،
 كۈللەندۈرۈشى توغرىسىدا مۇھىم بىلگىلىمە چىقلەلغان، تۆۋەندە
 بۇلارنى بىرئەچچىگە بولۇپ سۆزلەيمىز.

بىرىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايلارغە رەھبەرلىك قىلىش پىرىنسىپى

دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايلارغە توغرا رەھبەرلىك
 قىلىش، ئۇلارنى باشقۇرۇش، كۈللەندۈرۈش مەللەي تېرىتۈ-
 رىيىلىك ئاپتونومىيە تۆزۈمىسىنى ساغلاملاشتۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى.
 ئاساسىي قانۇن وە «مەللەي تېرىتۈر مىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇن»دا
 دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايلارغە قارتىلغان دەھىر-
 لىك قىلىش پىرىنسىپى تۆۋەندىكىدەك بىلگىلەنگەن:
 بىرىنچى، دۆلەت تاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراق-
 لاشقان جايلاردა تېرىتۈر مىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشقا

کاپالهتلک قىلىشى، مىللىي تاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىسى يۈرگۈزۈش پېرىنىتېغا كاپالهتلک قىلىشى لازىم.

بۇ—مۇھىم بىر پېرىنسىپ. ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشپ ئولتۇر اقلاشقان جايilarدا تېرىرىتورييلىك تاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا، مىللىي تاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگاز-لىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشى دېقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ تولۇق كاپالىستى بولمايدۇ. دەل مۇشۇ نۇقتىنى كۆزدە توتۇپ، ئاساسىي قانۇندا بۇ مەسىلە تۇستىدە ئالاھىدە بەلكىلەمە چىقىرىلغان: ئاساسىي قانۇننىڭ ”ئۇمۇمىي پروگراھما“ قىسىنىڭ 4-ماددىسىدا مۇنداق بەل-گىلەنگەن: ”دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قانۇنغا مۇۋاپىق هوقۇقىغا ۋە معنېھىتىگە كاپالهتلەك قىلسدۇ.“ بۇ يەردە ئالدى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشپ ئولتۇر اقلاشقان جايilarدا تېرىرىتورييلىك تاپتونومىيىنى يولغا قويۇش، تاپتونومىيە ئورگاز-لىرىنى تەسىس قىلىش، تاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە كاپالهتلەك قىلىش كۆزدە توتۇلغان. چۈنكى بۇ ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نەڭ مۇھىم قانۇنىي هوقۇقى.

ئاساسىي قانۇندا يەنە گۈۋۈيەنسىڭ خىزمەت هوقۇقى دائىرسىدە ئېنىق قىلىپ مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: گۈۋۈيەن ”مەللىي ئىشلارغا رەھبەرلىك قىلدۇ ۋە بۇ ئىشلارنى باشقۇرىدۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىنى ۋە مىللىي ئاپتو-

ئومىسىلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى كاپالىتله ندۇرىدۇ. ”
ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىملىرنىڭ روھىغا ئاساسەن،
«مللىي تېرىر دىتۇر بىسلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ “ئومۇمىي
پىرىنسىپ” قىسىمىنىڭ 8 - ماددىسىدا كونكربىت قىلىپ مۇنداق
دەپ بەلگىلەنگەن: ”يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈرگانلىرى
مللىي ئاپتونومىسىلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرىنىڭ
ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشىگە كاپالىتلىك قىلىدۇ.“

ئاساسىي قانۇندىكى وە «مللىي تېرىر دىتۇر بىسلىك ئاپتونومىيە
قانۇنى»دىكى يۈقىرىقى بەلگىلىملىر مۇنداق ئىككى جەھەتنىكى
معزۇنىنى تۆز تىچىگە ئالىدۇ:

1. دۆلەت قانۇندىكى بەلگىلىملىرگە ئاساسەن، مىلىي
ئاپتونومىسىلىك جايilarنى قۇرۇشقا تېكشىلىك بولغانلىكى ئاز
سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان جايilarدا مىلىي
ئاپتونومىسىلىك جايilarنى قۇرۇشقا يول قويۇشقا وە ئۆنسىغا
پائال ياردىم قىلىشقا كاپالىتلىك قىلىشى كېرەك. بۇ ھەقتە
ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ تېنىق بەلگىلەنگەن: ئاپتونوم
رايوننىڭ قۇرۇلۇشى مەملىكتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ خىزمەت
هوقۇقى دائىرسىگە كىرىدۇ، ئۇنى مەملىكتلىك خەلق قۇرۇلتىيى
تەستىقلالىيدۇ؛ ئاپتونوم رايونلارغا بۆلۈنۈشى گۈۋۈپۈەنسىڭ
خىزمەت هوقۇقى بولۇپ، ئۇنى گۈۋۈپۈم تەستىلەتلىك
ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ئاهىمىلىرنىڭ قۇرۇلۇشى وە رايون-
لارغا بۆلۈنۈشى گۈۋۈپۈەنسىڭ خىزمەت هوقۇقى بولۇپ، ئۇنى

گوؤزبىون تەستقلالىدۇ. «مەللىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئىلان قىلىنغان ۋە 1984 - يىل 10 - ئايىنلە 1 - كۈنىدىن باشلاپ كۈچكە ئىگە بولغاندىن بۇيان، گوؤزبىون ۋە مۇناسىۋەت-لىك ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ھۆكۈمەتلەر ئاساسىي قانۇندىكى ۋە «مەللىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى ئاز سانلىق مەللەتلەر توپلىشپ ئولتۇر اقلاشقان جايilarدا تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتو-نومىيىنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمەرنى ئەستايىدىل تىجرى قىلدى، 1984 - يىل 10 - ئايىنلە 5 - كۈنىدىن 1987 - يىل 12 - ئايىضىچە، گوؤزبىوننىڭ تەستقلالىنى بىلەن، 40 مەللىي ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇلدى.

2. مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە هووقۇنى يولغا قويۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش مەركىزدىكى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مەسٹۇلىيىتى، شۇنداقلا يەرلىك ھەر دەرىجىلىك مۇناسىۋەتلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭمۇ مەسٹۇلىيىتى. «مەللىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندىكى مەسىلىنىڭ قويۇلۇش ئۇسۇلى^①

① 1954 - يىلىدىكى «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»نىڭ 73 - ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئاپتونوم ناھىيەلىك ئاپتونومىيە ئورگانلىرى - ئىلاشتىرىتىلىك ئاپتونومىيە هووقۇنى يولىلاشتىرىتىلىك ئاپتونومىيە ئورگانلىرى - ئىلاشتىرىتىلىك ئاپتونومىيە هووقۇنى يولىلاشتىرىتىلىك ئاپتونومىيە ئورگانلىرى - قىلىشى كېرىڭ، ...".

قوللىنىلىپ، بۇ نۇقتا "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت
 ئورگانلىرى"نىڭ مەسئۇلىيىتى دەپ قىلىپلاشتۇرۇلدى. بۇ
 يەردىكى "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى" ھەر دەرىجى-
 لىك مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ
 يۇقىرى ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك ئورۇنلار بىلەن بولغان مۇنا-
 سۇئىتىگە قارىتا ئېيتىلغان، مەركەزدىكى دۆلەت ئورگانلىرى
 پۇتۇن مەملىكەتتىكى ھەرقايىسى مىللەي ئاپتونوم رايونلار،
 ئاپتونوم ئوبلاستلار، ئاپتونوم ناھىيەلەرگە نىسبەتەن يۇقىرى
 دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا،
 ئاپتونوم ئوبلاستقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ يۇقىرى
 دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى ئۆلکە ياكى ئاپتونوم رايون دەرىجى-
 لىك دۆلەت ئورگىنى بولىدۇ. مىللەي ئاپتونوم ناھىيەلەرگە نىسبە-
 تەن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى
 يەنلا ئۆلکىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلىق
 ياكى تەۋەسىدە رايون، ناھىيە بولغان شەھەرلىك دۆلەت
 ئورگانلىرى بولىدۇ. مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇندە-
 دىكى بەلكىلىمىلدەرگە ئاساسەن، مەركەزدىكى دۆلەت ئورگانلىرىدە
 نىڭ، ئۆلکە، ئاپتونوم رايوندىكى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ،
 ئاپتونوم ئوبلاست، تەۋەسىدە رايون، ناھىيە بولغان شەھەرلەر-
 دىكى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ئۆزىگە قارايدىغان مىللەي
 ئاپتونومىيلىك جايىلاردىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە
 هووقۇنى يۈرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلىش مەسئۇلىيىتى بولىدۇ.

ئىككىنچى، دۆلەت بارلىق تىرىشچانلىقلار بىلەن مەملەت كىتىمىزدىكى ھەمىيە مىللەتنىڭ تۇرتاق گۈللىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش پېرىنسىپ.

ئاساسىي قانۇنىڭ "سۆز بېشى"دا دۆلەتكىتىمىزنىڭ مىللەت مەسىلىدىكى تۈپ خاراكتېرىلىك ۋەزىپىسى سۈپىتىدە، "دۆلەت بارلىق تىرىشچانلىقلار بىلەن مەملەتكىتىمىزدىكى ھەمىيە مىللەتنىڭ تۇرتاق گۈللىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈدۈ" دەپ بەلكىلەنگەن. بۇ— ھەرقايىسى يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت تۇرگانلىرىنىڭ مىللەت ئاپتونومىسىلىك جايلارغا رەھبەرلىك قىلىشى، ئۇلارنى باشقۇرۇشى ۋە ئۇلارغا ياردەم قىلىشىدىكى بىر مۇھىم پېرىنسىپ.

1984 - يىل 5 - ئاينىڭ 22 - كۈنى، ئاپىي ئاۋاڭىنمىي 6 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 - يىغىندا قىلغان «جۈئىخۇا خلق جۇمھۇرىيەتتىنىڭ مىللەت تېرىرىتوريىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى (لايىھە)، توغرىسىدا ئىزاهات» دېگەن سۆزىدە مۇنداق دېگەندى: "مازىر مەملەتكىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىادىي ۋە مەددەتلىيىتى، ۋە مۇمۇمەن ئالغاندا، بىرقەدەر ئارقىدا، بۇ— مىللەتلەر ئارسىدا قارىختىن قېقاڭىغان ئەمەلەتتىكى تەڭسىزلىك. مىللەتلەر ئارسىدا تارىختىن قېقاڭىغان ئەمەلەتتىكى بۇ تەڭسىزلىكى پەيدەنېي تۈكتىشتىكى ئەڭ تۈپ مەسىلە— ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىادىي تەرەققىياتىنى ۋە مەددەلەتتەرەققىيا- تىنى تېزلىشىشىگە زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىش. بۇ ئۇزاق

مۇددەتلەك، تۈپ خاراكتېرلىك ۋەزىپە، ئىقتىساد راۋاجلانسا،
 ئىشلەپچىقىرىش يۈكىلە، مەددەنىيەت راۋاجلانسا، ماڭارىپ
 يۈكىلە، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە كەسپىي خادىملىرى
 يېتىشىپ چىقا، مىللەتلەر ئارىسىدا تارىختىن قېپقالغان
 ئەمەلىيەتتىكى تەڭىزلىك پەيدىنېپەي ھەل بولىدۇ. بۇ تارىخى
 ۋەزىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش تۈچۈن، ئاساسىي قانۇندا دۆلەت
 ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ نالاھىدىلىكىگە ۋە ڈېرتىياجىغا قاراپ،
 ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ۋە
 مەددەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردەم بېرىدۇ، دەپ
 بەلگىلەنگەن. لايمەدە ئاساسىي قانۇندىكى مۇشو بەلگىلىمىنىڭ
 روھىغا ئاساسەن، يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈركانلىرىنىڭ بۇ
 جەھەتتىكى مەجبۇرىيىتى توغرىسىدا بىر يۈرۈش بەلگىلىمىلەر
 چىقىرىلدى.①

دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى
 ۋە مەددەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە
 زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىپ، مىللەتلەرنىڭ تۇرتاق گۈل-
 لىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشى دەل مىللەتلەر ئارىسىدا تارىختىن
 قېپقالغان ئەمەلىيەتتىكى تەڭىزلىكى پەيدىنېپەي تۈگىتىشنىڭ

① «جۇڭخوا خلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىلسى تىبرىتۇرىپىلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى»، مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ 1984 - يىلى نەشرى،
 41 - 41 - بەتلەر.

ئەڭ تۈپ يولى. بۇ رەھبەرلىك پېرىنسېنىڭ يولغا قويۇلۇشقا كاپالەتلەك قىلىش تۈچۈن، ئاساسىي قانۇnda يەنە مۇنداق دەپ بەلكەنگەن: "دۆلت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسا- دىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ۋە مەددەنىيەت قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى تېز راۋاجلاندۇرۇشقا مالىيە، ماددىي ئەشىيا، تېخىسقا ۋە باشقا جەھەتلەردىن ياردەم بېرىدۇ."

«مىللەي تېرىتىرىتىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىمۇ مۇنداق دەپ بەلكەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلت تۈركانلىرى... ھەممە مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېتىياجىغا قاراب، تۇلارنىڭ سوتىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى-

نىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە تىرىشپ ياردەم بېرىدۇ." تۇچىنجى، دۆلت مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالنى كۆزدە توتۇپ، ھەققەتنى ئەمەلىيەتتىن تىزدىكەن حالدا تۇلارغا رەھبەرلىك قىلىش ۋە ياردەم بېرىش ھەممە تۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېتىياجىغا تولۇق ئېتسىبار بېرىش پېرىنسېپى.

ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش، ھەققەتنى ئەمەلىيەتتىن شىزدەش - ماركسىز مىلەتكەن لۇشىدىن، بارلىق خىزمەتلەر، بۇ تىدىبىئى لۇشىنەن ئاڭلىق حالدا چىڭ تۈرۈش، چىڭىش ۋە مۇرەككىپ مىللەي خىزمەتتە بولۇپيمۇ شۇنداق قىلىش لازىم. ئاساسىي قانۇnda، بۇ نۇقتا تىزچىل تەكتەنگەن ۋە بۇ جەھەتە بەلكىلىملىر چىقلانىغان، ئاساسىي قانۇنىڭ 115 - ماددىسىدا،

مىلللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى
 قانۇنغا ئاساسەن ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈردى، "دۆلەتنىڭ
 قانۇن، سىاستلىرىنى تۆز جايىنىڭ ئەندىلىي ئەھۋالىغا قاراپ
 ئىجرا قىلدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇننىڭ 116 -
 ماددىسا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىلللىي ئاپتونومىيلىك
 جايilarنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرى شۇ جايدىسى مىللەتلەرنىڭ
 سىياسىي، ئىقتىصادىي ۋە مددەنئىت جەھەتسىكى ئالاھىدىلىكىگە
 ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايىرم نىزاملارىنى تۈزۈپ
 چىقىشقا هوقۇقلۇق." ئاساسىي قانۇننىڭ 4 - ماددىسا مۇنداق
 دەپ بەلگىلەنگەن: "دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالا -
 ھىدىلىكىگە ۋە ئېتىياجىغا قاراپ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى
 نىڭ ئىقتىصادىي تەزەققىياتىنى ۋە مددەنئىت تەزەققىياتىنى
 تېزلىتىشىگە ياردەم بېرىدۇ." ناھايىتى روشنىكى، ئاساسىي
 قانۇnda تەكتەنگەن بەلگىلىملىر مىلللىي ئاپتونومىيلىك جايilar
 دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياتلىرىنى ئىجرا قىلىشتا تۆز جايىنىڭ
 ئەندىلىي ئەھۋالىنى ئاساس قىلىشى، ئاپتونومىيە نىزامى ۋە
 ئايىرم نىزاملارىنى تۈزۈشتە شۇ جايدىسى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي،
 ئىقتىصاد ۋە مددەنئىت جەھەتسىكى ئالاھىدىلىكىنى ئاساس
 قىلىشى: دۆلەت ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىصادىي
 تەزەققىياتى ۋە مددەنئىت تەزەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردەم
 بېرىشتە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئېتىياجىنى
 ئاساس قىلىشى لازىم دېگەندىن ئىبارەت. بىر جومله سۆز بىلەن

ئېيتقاندا، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئەمەلىيتنى ئاساس قىلىشتا چىڭ تۈرۈش، ھەققەتنى ئەمەلىيەتنىن ئىزدەشتىك ئىدىيىۋى لۇشىيەندە چىڭ تۈرۈشتىن ئىبارەت.

«مىللەي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇنىڭ رۇمۇغا بىنائىمن، بۇ ئىدىيىۋى لۇشىيەنگە قارىتا يەنسىو ئىلگىرىلەپ بەلگىلىمىلەر چىقىرىلدى. «مىللەي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاساسىي قانۇنىڭ يۈقىرىقى روھى قايتا تەكتىلەنگەندىن سىرت، يەنە، "سۆز بېشى"دا، مىللەي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيىنى قەتشىي يولغا قويۇش تۈچۈن، "مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ دۆلەتىنىڭ قانۇن، سىياسەت-لىرىنى تۆز يېرىنىڭ ئەمەلىسى ئەھۋالىغا قاراپ ئىجرا قىلىشغا ھەققىي كاپالەتلىك قىلىش كېرەك" دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللەي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 54- ماددىسىدا، مۇھىم بىر رەھبەرلىك پېرىنسېپ قىلىپ ئالاھىدە مۇنداق دەپ بەل-گىلەنگەن: "يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarغا دائىر قارالىرى، بەلگىلىمىلىرى، بۇيرۇقلىرى ۋە يولىيورۇقلىرى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالغا تۈيغۈن بولۇشى لازىم".

يۈقرىدا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى مەسىلسىنى بايان قىلغان ۋاقتىتا، «مىللەي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 20- ماددىسىكى تۆۋەندىسىكى بەلگىلىمىنى ئېتىپ تۇتكەندۇق: "يۈقرى دەرىجىلىك

دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قارار، بىلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يولىيورۇق-
لىرى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ تەمدلىي تەھۋالىغا
ئۇيغۇن كەلمەي قالسا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى شۇ يۇقىرى
دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ تەستىقىنى ئالغانىدىن
كېسىن، جانلىق ئىجرا قىلسا ياكى ئىجرا قىلىشنى توختاتسا
بولىدۇ. ”

ناھايىتى روشەنلىكى، يۇقىرىدا نەقل كەلتۈرۈلگەن تۇ ئىككى
بىلگىلىمە بىر- بىرسىگە ماسلاشقا بولۇپ، بىرى ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى سۈپىتىدە بىلگىلەنگەن بولما،
يەنە بىرى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللەي
ئاپتونومىيەلىك جايilarغا قارتسىلغان دەرىجىلىك پىرىنسىپ سۈپىتىدە
بىلگىلەنگەن. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىما
دۆلەت ئورگانلىرى چىقارغان، تۆز جايىنىڭ تەمدلىي تەھۋال
ئۇيغۇن كەلمىيدىغان قارار، بىلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يولىيورۇق-
لارنى جانلىق ئىجرا قىلىش هوقۇقى ياكى ئىجرا قىلىشنى
توختىتىش هوقۇقىغا يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى
كاپالەتلەك قىلىشى كېرەك. «مىللەي تېرى، ئورگانلىك ئاپتونومىيە
قانۇنى» دىكى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قارار،
بىلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يولىيورۇقلىرى مىللەي ئاپتونومىيەلىك
جايilarنىڭ تەمدلىي تەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلىشى كېرەكلىكى
تۇغىسىدىكى بىلگىلىمە دەل ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بۇنداق
جانلىق ئىجرا قىلىش هوقۇقىغا ياكى ئىجرا قىلىشنى توختىش

ھوقۇقىغا قىلىنغان مۇھىم كاپالىت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
«مەللىي تەرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 55-
ماددىسىدا يەنە ئالاھىدە حالدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن:
“يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت تۇرگانلىرى خەلق ئىگىلىك
تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانسى تۈزۈشتە،
مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېھتىياجىغا
ئېتىبار بېرىشى لازىم.”

ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتنى
ئىزدەشتىن ئىبارەت تىدىيىۋى لۇشىيەن يۈقىرى دەرىجىلىك
دۆلەت تۇرگانلىرىدىن مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايilarغا رەھەرلىك
قىلىش ۋە ياردەم بېرىشتە ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تولۇق
ھېسابقا ئېلىشنى، چىقىرىلغان قارار، بەلگىلەم، بۇيرۇق ۋە
يولىيورۇقلارنىڭ شۇ يەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالغا ئۇيغۇن كېلىدىغان
بولۇشنى تەلەپ قىلىپلا قالماستىن، يەنە بىر مۇھىم تەرەپنى —
دۆلەت پۇتون مەملىكەتنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلەرنى بىر تۇتاش
ئۇيلاشقاندا ۋە ئۇ توغرىدا پىلان تۈزگەندە، بولۇپسۇ خەلق
ئىگىلىكى پىلانسى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانسى تۈزگەن
ۋاقتىتا، مەسىلىلەرنى چوقۇم كۆپ مەللەتنىڭ ئالاھىدىلىكىنى
كۆزدە تۈتۈپ بىر تەرەپ قىلىشنى يەنە خەنزوڭلاردىن باشقا
يدنە كۆپلەنگەن ئاز سانلىق مەللەتلەرنىڭ بارلىقىنى؛ دېڭىز
بويىمىرىدىكى ۋە تۇتتۇرا تۈزلەڭلىكتىشكى سرقەدەر تەرەققىي
قىلغان بەزى رايونلاردىن باشقا يەنە چېڭىرا رايونلار، چارۋىچە-

لىق رايونلىرى، تۇرمانچىلىق رايونلىرى قاتارلىق تەرمەققىياتى بىرقەدەر ئاستا بولۇۋاتقان، هەتتا ئىشلەپچىقىرىشتا يەندلا "تۇرتهپ، چوقۇلاب تېرىش" تۈسۈلىنى قوللىسىۋاتقان مەلۇم ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭمۇ بارلىقىنى كۆزدە تۇتۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. خەنزو رايونلىرى تەرمەققىي قىلىشى، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى تېخىسىمۇ تېز تەرمەققىي قىلىشى لازىم. بۇ - مىللەت رايونلارنىڭ ئالاھىدىلىكى، شۇنداقلا دەل دۆلتىمىزنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى. مەيدىلى ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش، مەددەندىت قۇرۇلۇشى بولسۇن، مەيدىلى ئىقتىصادىي تۈزۈلەمە ئىلاھاتى ياكى سىياسىي تۈزۈلەمە ئىلاھاتى بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە مىللەت ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئالاھىدىلىكىگە تولۇق ئېتىبار بېرىش، مىللەت ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ ئېتىياجىغا تولۇق ئېتىبار بېرىش لازىم. بىز جۇڭگوچە ئالاھىدە - لىككە ئىگە سوتىيالىزم قۇرۇش تۈچۈن تېرىشۋاتىمىز، "جۇڭگوچە ئالاھىدىلىك" دېگەن نورغۇن جەھەتلەرنى تۆز تىچىگە ئالىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدىكى مۇھىم بىر ئالاھىدىلىك ھەرقايىسى تۆزگۈچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان 55 ئاز سانلىق مىللەتنىڭ ۋە 140 نەچە مىللەت ئاپتونومىيەلىك جايilarنىڭ بولغانلىقى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ كۈللەپ ياشناۋاتقان سوتىيا - لىستىك شانلىق دەۋىرگە كىرگەنلىكىدىن ئىبارەت.

تۇقىنچى، دۆلەت كەڭ كادىرلار ۋە ئاممىغا قارىتا مىللەت سىياسەت توغرىسىدا تەربىيە ئېلىمپ بېرىشى ھەمە مىللەت

سیاستکە، قانۇنغا رىتابە قىلىش ۋە بۇلادنى ئىجرا قىلىش پىنسىپنى دائىم تەكشۈرۈپ تۈرۈشى لازىم.

مىللەتلىرى ئىتتىباقلقىغا پايدىسىز بولغان خاھىشلارغا قارشى تۈرۈش دۆلتىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇنى ۋە قانۇنلىرىدا نەچە نۇن يىلدىن بۇيان بەلكىلىمە چىقرىش ئىزچىل تەكتىلىپ كېلىۋاتقان مۇھىم مەزمۇن. 1949 - يىلى تۈزۈلگەن «جۇڭكۇ خەلق سىياسى مەسىھەت كېنىشنىڭ ثوراتاق پىروگراممىسى»دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: "چوڭ مىللەتچىلىككە ۋە تار مىللەت، چىلىككە قارشى تۈرۈش، مىللەتلىرى ئارىسىدىكى كەمىتىش، تېرىش ۋە مىللەتلىرى ئىتتىباقلقىغا بۇلگۈنچىلىك سېلىتىك قىلىشلارنى مەنى قىلىش كېرەك." 1952 - يىلى تۈزۈلگەن «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيەتنىڭ مىللەتلىرى تېرىرىتورييلىك تاپتونومىسىنى يولغا قويۇش نۇقىتلەرى»دا مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق مۆكۈمەتلىرى، ھەر مىللەت خەلقىكە مىللەتلىرى بازاوهەرلىك، دوستلۇق، ئىتتىباقلقى، ھەمكارلىق كۆز قارشىنى تىكىلەپ، تۈرلۈك چوڭ مىللەتچىلىك ۋە قار مىللەتچىلىك خاھىشلىرىنى تۈكىتىش توغرىسىدا تەرىبىيە بېرىشى ۋە ئۇلارغا ياردەم قىلىشى لازىم." 1982 - يىلى، 6 - نۇۋەتلىك مەملىكتلىك خەلق قۇرۇلتىي ماقۇللۇغان ئاساسىي قانۇnda مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: "مىللەتلىرى ئىتتىباقلقىنى قوغداش كۈرىشىدە چوڭ مىللەتچىلىككە قارشى تۈرۈش،

ئاسالىقى، چوڭ خەنزاۇچىلىققا قارشى تۈرۈش، يەرلىك مىللەت-
چىلىككىمۇ قارشى تۈرۈش لازىم.

«مىللەي تېرىتىورىمىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ 66-
ماددىسىدا، ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلاردا بەلكىلەنگەن يۇقىرىقى
بەلكىلىمەر ئاساسدا يەنسىۇ ئىلگىرىلەپ مۇنداق دەپ بەلكىلەن-
گەن: «يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ھەر مىللەت
کادىرلىرى ۋە ئامىسى ئارىسىدا مىللەي سىياسەت تەربىيىسىنى
كۈچەيتىشى، مىللەي سىياتكە ۋە ئالاقدار قانۇنلارغا ئەمەل
قىلىش ۋە ئۇنى تىجرا قىلىش ئەمەلسىنى دائىم تەكشۈرۈپ
تۈرۈش لازىم.»

بۇ بەلكىلىمەدە دىققەت قىلىشقا تېكشىلىك مۇنداق بىرنهچە
نۇقتا بار:

1. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ھەر مىللەت
کادىرلىرى ۋە ئامىسى ئارىسىدا مىللەي سىياسەتنى كۈچەيتىشى
تۇغرسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىشى كېرەك دەپ بەلكىلەنگەن،
بۇ يەردە تەكتىلىنىۋاتقىنى ھەر مىللەت کادىرلىرى ۋە ئامىسغا
قارىتا، مەركەزدىن تارتىپ جايلارغىچە بولغان ھەر مىللەت
ھەر دەرىجىلىك کادىر لارغا قارىتا، پۇتۇن مەملىكتىسى كى ھەر
مىللەت كەڭ خەلق ئامىسغا قارىتا مىللەي سىياسەت تۇغرسىدا
تەربىيە ئېلىپ بېرىش، مىللەي سىياسەت تۇغرسىدىكى تەربىيە
ئەلۋەتتە مىللەي قانۇن - تۈزۈم تۇغرسىدىكى تەربىيىنى ئۇز
ئىچىگە ئالىدۇ، مەسىلن، مەملىكتە بويىچە قانۇن بىلىملىرىنى

ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىتىكى، تەشۇرقى - تەربىيىتىك مۇھىم بىر مەزمۇنى سۈپىتىدە، مىللەتلىك تېرىرتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى كىرگۈزۈلدى.^①

2. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئودگانلىرى مىللەتلىك سىاست ۋە مۇناسىۋەتلىك قانۇنلارغا دىتايم قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ تىجرى قىلىشىنى دائىم تەكشۈرۈپ تۇرۇشى كېرەك دەپ بەلكىلەنگەن. بۇ يەردە دائىم تەكشۈرۈپ تۇرۇش تەكتىلەنگەن، بەلكى مىللەتىكە دىتايم قىلىش ۋە ئۇنى تىجرى قىلىشىلا تەكشۈرۈپ تۇرۇش بىلەن قالماستىن، يەندە مىللەتلىك مەسىلىك دائىر قانۇنلارغا دىتايم قىلىش ۋە ئۇنى تىجرى قىلىشىمۇ تەكشۈرۈپ تۇرۇش لازىم.

---

① زۇ يۈينىڭ: «1986-يىلى مەملىكتىك خەلق قۇرۇلتىمىي دائىمىي كۆمىتەتنىڭ دېۋرىالار ئارىسىدا قانۇنىي ساۋاتلارلى ئاساسى جەھەتتىن ئومۇملاشتۇرۇش توغرىسىدىكى قارارنى تىزچىل يۈلغا قويۇش ئەمەوالى توغرىسىدىكى دوكلاتى»، 1987-يىل 3-ئاينىڭ 11-كۈنىدىكى «خەلق» گىزىتىنىڭ 5-بىتىك قارالۇن.

ئىككىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتۇزومىسىلىك
 جايىلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى
 ۋە مەددەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىد.
 تىشكە ياردەم بېرىشتىكى مۇھىم
 مەسىۇلىيىتى

مىللەي تېرىرىتۆرىيىلىك ئاپتۇزومىيە تۈزۈمىنىڭ توغرا يولغا
 قويۇلۇشقا كاپالەتلەك قىلىش، مىللەتلەرنىڭ تۇرتاق گۈللەندى
 شىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئاساسىي قانۇnda ۋە «مىللەي
 تېرىرىتۆرىيىلىك ئاپتۇزومىيە قانۇنى»دا، دۆلەت ئاز سانلىق
 مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەددەنىيەت قۇرۇلۇش
 ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە مالىيە، ماددىي ئەشىاء
 تېخنىكا قاتارلىق جەھەتلەردىن ياردەم بېرىشى كېرىڭ، دەپ
 ئېنىق بىلگىلەنگەن. دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتۇزومىسىلىك جايىلارغا
 بېرىدىغان ياردىمى يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت تۇرگانلىرىنىڭ
 باش تارتىپ بولمايدىغان مەستۇلىيىتى قىلىنىپ قانۇن ئارقىلىق
 قېلىپلاشتۇرۇلدى، بۇ ئېلىمىزنىڭ مىللەي تېرىرىتۆرىيىلىك ئاپتۇزومىيە
 دائىر قانۇن - تۈزۈم مەزمۇنلىرىنىڭ بىر كۆرۈنەرلىك
 ئالاھىدىلىكى .

دۆلەتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، 1949 - يىلى تۈزۈلگەن
 «جوڭىڭو خلق سىياسى مەسىھەت كېڭىشىنىڭ تۇرتاق پروگـ

واممىسى» دىن تارتىپ، ئاساسىي قانۇن ۋە مۇناسىۋەتلىك قانۇنى لارغىچە بولغان قانۇنلارنىڭ ھەممىسىدە دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قارىتىلغان ياردىمىي بىلەن مىلىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدا بىرۋاقىتتا بەلگىلىملىر چىقىرىلغان.

1949 - يىلى تۈزۈلگەن مۇرتاق پروگراممىنىڭ ئالىتسىچى بابى - «مەللىي سیاست» تە، ئاز سانلىق مىللەتلەر تۈپلىشىپ ئۇلتۇرۇقلاشقان رايونلاردا مىلىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش بەلگىلىنىش بىلەن بىرۋاقىتتا، يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «خەلق ھۆكۈمىتى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاممىسىنىڭ سیاسىي، ئىقتىسادىي، مەددەنئىيەت، ماڭارىپ قۇرۇلۇشى شىلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى كېرەك.»

1952 - يىلى تۈزۈلگەن «يولغا قويۇش نۇقىتىسى» دا، يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمىتلىرىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىغا ياردەم بېرىشى، مىلىي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ سیاسىي، ئىقتىسادىي، مەددەنئىيەت، ماڭارىپ ۋە ساقلىقنى ساقلاش شىلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى، مىلىي كادىرلارنى يېتىشتۈرۈشكە ياردەم بېرىشى قاتارلىقلار مىلىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى يولغا قويۇشتىكى مۇھىم مەزمۇنلار قاتارىدا مەخسۇس باب قىلىنىپ، بەلگىلىملىر چىقىرىلغان.

1954 - يىلى، 1 - نۇۋەتلىك مەملىكتىڭ خەلق قۇرۇلتىسىدا

ماقۇللانغان ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن:
”يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئاپتونوم رايون،
ئاپتونوم تۇبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگادى-
لىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشگە تولۇق كاپالەتلەك
قىلىشى ھەمە تاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي
ۋە مەددەنئىيت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى راواجلاندۇرۇشغا ياردەم
بېرىشى كېرەك.“ بۇ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشگە
كاپالەتلەك قىلىشى بىلەن ئۇلارنىڭ مىللەي ئاپتونومىيلىك
جايلارغا قىلغان ياردىمى توغىرسدا بىرلا ۋاقتىتا چىقلەغان
بەلگىلىمىسىدۇر.

دۆلتىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇندا ۋە مۇناسىۋەتلەك قانۇن-
لىرىدا، مىللەي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى بەلگىلەش
ۋاقتىدا، ئومۇمەن، ھەم مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى بەلگىلەندى،
ھەم شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقيستا، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت
ئورگانلىرىنىڭ مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارغا قاراتقان ياردىمى
بەلگىلەندى. دۆلتىمىزدە، تاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ
تولتۇرالاشقان جايلاردا تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيىنى يولغا
قويۇش بىلەن دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارغا قاراتقان
yarدىمى ھامان تەڭ تىلغا ئېلىشىپ كەلدى. مۇشۇ نۇقتىدىن
ئىيىتقاندا، بۇ ھال مىللەي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىمىز -

تىڭىق دەل مىللەتلەر ھەمكارلىشىدىغان تۈزۈم، دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيىنى يولىغا قويۇشىغا ياردىم بېرىدىغان، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق كۆللىنىشىنى تىشقا ئاشۇرىدىغان تۈزۈم تىكىدەنلىكىنى كەۋدىلەندۈرۈدۇ.

«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇن»دا، ئاساسىي قانۇندىكى پېرىنسپلارغا ئاساسەن، دۆلەتنىڭ مىللەي تاپتونومىيە لىك جايىلارغا تۆۋەندىكى بىرقانچە جەھەتسىن ياردىم بېرىشى كېرىمكلەكى بەلگىلەنگەن:

بىرىنچى، دۆلەتنىڭ مىللەي تاپتونومىيەلىك جايىلارغا مالىيە جەھەتسىن بېرىدىغان ياردىمى.

دۆلەتنىڭ مىللەي تاپتونومىيەلىك جايىلارغا مالىيە جەھەتسىن بېرىدىغان ياردىمى، ئاساسەن، مۇنداقى تۆت جەھەتسىن بولىدۇ:

1. «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 56 – ماددىسىنىڭ 1 – ئابىزاسىدىلا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «دۆلەت تۈرلۈك خاس مەبىلەغىلەرنى ئاجرىتىپ، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش ۋە مەددەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى راواجلاندۇرۇشىغا يار - يۈلەك بولىدۇ».

2. 55 – ماددىسىنىڭ 2 – ئابىزاسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەزىمەن: «دۆلەت ئاجراتقان تۈرلۈك خاس مەبىلەغىلەر ۋە ۋاقتلىق مەخۇس مىللەي ياردىم يۈلىنى ھەرقانداق ئۇرۇنىنىڭ تازايتىۋە - تىشىگە، تۈتۈپ قىلىشىغا، باشقا ئىشلارغا ئىشلىتۈپلىشىغا يول، قويۇلمائىدۇ، ئۇنى ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ نورمال خامچوت

کىرسى ئورنىدا ئىشلىتىشكە يول قويۇلمايدۇ.

3. 57- ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ مىللە سودا سىاسە- تىكە ئاساسەن، مىللە ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ سودا، تەمدە- نات - سودا ۋە تىبا به تەچىلىك - دورىگەرلىك كارخانىلىرىغا ئېتىبار بېرىدۇ."

4. 58- ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللە ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ مالىيە كىرىم - چىقىمىدىكى تۈپ سانلارنى مۇۋاپىق تەكتۈرۈپ بېكىتىدۇ ياكى تەڭىھىيدۇ."

ئىككىنچى، دۆلەت مىللە ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ سانا- تەقنى راۋاجلاندۇرۇشقا مەددەت بېرىدۇ.

«مىللە ئەردىتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ 60- ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللە ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ تۆز جايىدىكى بايلىق مەنبىلەرىدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ، يەرلىك سانائەت، قاتناش، ئېنېرىگىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئالاھىدە ئېتىياجلىق تاۋارلاار ۋە ئەنەن ئۆزى قول سانائەت بۇيۇملىرى ئىشلەپچىقىرىشنى راۋاجلاندۇرۇشى ۋە ياخشىلىشقا مەبلەغ، قەرز پۇل، باج شۇنىڭدەك ئىشلەپچىقىرىش، تەمنىلەش، توشۇش، سېتىش قاتارلىق جەھەتلىرىدە مەددەت بېرىشى لازىم".

ئۇچىنچى، دۆلەت مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ
ئىقتىسىدە تەرىھقىقى قىلغان رايونلار بىلەن ئىقتىسىدە
ھەمكارلىق ۋە تېخنىكا ھەمكارلىقنى قانات يايىدۇرۇشقا ياردەم
بېرىدۇ.

«مىللەي تېرىھتۈرۈمىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ 61 - ماددىد
سىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت
تۇرگانلىرى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇ -
دۇش سەۋىيىسى ۋە ئىشلەپچىرىش تېخنىكا سەۋىيىسىنى
تۆستۈرۈشكە ياردەم بېرىش ۋە تۈرتسە بولۇش ئۇچۇن،
ئىقتىسىدە تەرىھقىقى قىلغان رايونلارنىڭ مىللەي ئاپتونومىيلىك
جايلار بىلەن ئىقتىسىدە ھەمكارلىق ۋە تېخنىكا ھەمكارلىقنى
قانات يايىدۇرۇشقا تەشكىلاتچىلىق قىلىشى ۋە مەددەت بېرىشى
لازم.»

تۆتنىچى، دۆلەت مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ مىللەي
كادىرلارنى ۋە ئىشچىلارنى يېتىشتۈرۈشكە ياردەم بېرىدۇ ھەممە
شۇ جايىلارغا مۇۋاپىق ساندىسىكى تۈرلۈك پەن - تېخنىكا خادىم -
لەرنى ئەۋەتىدۇ.

دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، دۆلەتنىڭ قانۇنلىرىدا
بۇنداق ئىزچىل بەلگىلىملىر چىقىرىلغان.

1952 - يىلى تۈزۈلگەن «يولغا قويۇش نۇقتىسى» دا مۇنداق
دەپ بەلگىلەنگەن: «يۇقىرى دەرىجىلىك خلق ھۆكۈمەتلىرى
مىللەي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونومىيە تۇرگانلىرىنىڭ تۆز

جايدا ميلليي كادرلارنى پىلانلىق يېتىشتۈرۈشگە ياردەم بېرىشى ئېھتىياجقا قاراپ، مۇۋاپىق تۈرددە كادرلارنى ئەۋەتسپ ئاپتونوم رايوننىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇشى لازىم.

1978 - يىلى، 5 - نۆۋەتلىك مەملىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ماقوللانغان ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى "ئاز ساللىق مىللەت كادرلىنى زور كۈچ بىلەن يېتىشتۇرۇشى" لازىم.

1982 - يىلى 6 - نۆۋەتلىك مەملىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ماقوللانغان ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "دۆلەت مىللەت ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ تۈز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادرلارنى، تۈرلۈك ئختىساللىق كەسپىي خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشگە ياردەم بېرىدۇ."

"مىللەت تېرىتىورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى"دا ئاساسىي قانۇننىڭ روھىغا ئاساسەن، يەنسىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللەت ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ تۈز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادرلارنى، تۈرلۈك كەسپىي خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشگە ياردەم بېرىدۇ؛ مىللەت ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئېھتىياجقا ئاساسەن، مىللەت ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇش ئۇچۇن ھەر خىل شەكىلىلەر بىلەن مۇۋاپىق سانسا ئوقۇتقۇچىلار، دوختۇرلار،

پەن - تېخنىكا خادىملەرى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش خادىملەرنى
ئەۋەتسىدۇ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش تەمىناتىغا مۇۋاپىق ئېتىبار
بىرىدۇ. *

ئەگەر، ئۇتكەنكى ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلاردىكى بەلگىلەمە-
لمىردى يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللەت ئاپتۇ-
نومىيەلىك جايلارىنىڭ ئاز سانلىق مىلەلت كادىرلىرىنى يېتىشتۇ-
رۇشكە ياردەم بېرىشى ئادەتتىكىچە تىلغا ئېلىنغان دېيىلە،
1982 - يىلى 6 - نۆۋەتلەك مەملەكتىلەك خەلق قۇرۇلتىيىدا
ماقۇللانغان ئاساسىي قانۇن بىلەن 1984 - يىلى تۈزۈلگەن
«مىللەت ئېرىدىتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى بەلگىلەمەر
بىر-بىردىن ئازداقا لەرقلىنىدۇ، ئۇلاردا سوتىيالىستىك
زامانئۇلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن،
تۆۋەندىكى ئىككى نۇقتىنى بەلگىلەش تەكتىلەنگەن:

1. تۈز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشكە ياردەم بېرىشنى بەلگىلەش كەكتىلەنگەن:
تۈز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى،
تۈرلۈك ئۇختىسالىق كەسپىي تېخنىكا خادىملارنىلا كۆپلەپ
يېتىشتۇرۇشكە ياردەم بېرىپلا قالماستىن، بەلكى تېخنىك
ئىشچىلارنىمۇ كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشكە ياردەم بېرىشنى بەلگىلەش
تەكتىلەنگەن.
2. تۈز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى،
تۈرلۈك ئۇختىسالىق كەسپىي تېخنىكا خادىملارنىلا كۆپلەپ
يېتىشتۇرۇشكە ياردەم بېرىپلا قالماستىن، بەلكى تېخنىك
ئىشچىلارنىمۇ كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشكە ياردەم بېرىشنى بەلگىلەش
تەكتىلەنگەن.

ئەگىر، بۇرۇن، 1952 - يىلى تۈزۈلگەن «يولغا قويۇش نوقتىسى»دا، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ئېھىتى- ياجىغا قاراپ، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارغى مۇۋاپىق تۈرددە كادىر لارنى تەۋەتتىشى توغرىسىدا ئادەتتىكچىلا بەلكىلىمە چىق- وىلغان دېيىلىدىغان بولسا، ھازىرقى بەلكىلىمىلىمەر ئۇنىڭغا ئانجە ئوخشىمايدۇ، ئۇلاردا مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ سوتى- يالىتىك زامانىۋلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ ئېھىتىياجىغا ئاساسەن، مۇنداق يېڭى بەلكىلىمىلىمەر چىقىرىلغان:

1. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللەي ئاپتو- نومىيلىك جايلارنىڭ خزمىتىكە قاتناشتۇرۇش تۈچۈن ھەر خىل شەكىلىمەر بىلەن مۇۋاپىق ساندا ئۇقۇتقۇچىلار، دوختۇرلار، پەن - تېخنىكا خادىملىرى ۋە ئىكىلىك باشقۇرۇش خادىملىرىنى تەۋەتتىدۇ، دەپ بەلكىلهنگەن:
2. مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارغى خىزمەتكە تەۋەتلىگەن يۇقىرىقى خادىملىارنىڭ تۈرمۇش تەمسىاتىغا مۇۋاپىق ئېتسىبار بېرىدۇ، دەپ بەلكىلهنگەن.

بەشىنجى، دۆلەت مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ماڭارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا ياردىم بېرىدۇ.

«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ 65 - ماددى- سىدا مۇنداق دەپ بەلكىلهنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ماڭارىپ ئىشلىرىنى تېز راۋاجلاندۇرۇشىغا، ئۆز جايىدىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ

پەن - مەدەنیەت سەۋىسىنى تۆستۈرۈشگە ياردىم بېرىدۇ.
 "دۆلەت مەخۇس ناز سانلىق مىللەت تۇقۇغۇچىلىرىنى قوبۇل
 قىلىدىغان مىللەتلەر شۆپەنى تاچىدۇ، ئالىي مەكتەپلەرددە
 مىللەي سىنپ ۋە مىللەي تەبىارلىق سىنپلىرىنى تاچىدۇ ھەمدە
 تۇقۇغۇچىلارنى نىشانلىق قوبۇل قىلىش، نىشانلىق تەقىسم
 قىلىش چارسىنى قوللاسا بولىسىدۇ، ئالىي مەكتەپ ۋە تېخىنە-
 كۆملار يېڭى تۇقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا، ئىستەمان بەركەن ناز
 سانلىق مىللەت تۇقۇغۇچىلىرىنى قوبۇل قىلىش تۆلچىسى ۋە
 شهرلىرىنى مۇۋاپىق تۇرددە كەڭ قىلىدۇ."

ئۇچىنجى بۇلوم يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگاڭ-
 لمىرى بىلەن مىللەي ئاپتونومىيلىك
 جايىلارنىڭ ئىقتىصادىي مەنپەئەت
مۇناسىۋىتنى مۇۋاپىق تەڭشەش

ئىقتىصادىي مەنپەئەت مەسىلىسىدە، يۇقىرى دەرىجىلىك
 دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ
 مۇناسىۋىتنى قانداق قىلىپ مۇۋاپىق تەڭشەش، يۇقىرى
 دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلار-
 دىكى كارخانا، كەپىي ئورۇنلىرى بىلەن شۇ بەردىكى ھۆكۈمت
 ۋە ئاممىنىڭ مۇناسىۋىتنى قانداق تەڭشەش سوتىيالىستىك
 زامانىيەلەشتۈرۈش قۇرۇلۇشنىڭ يېڭى دەۋرىدە مىللەي مۇناسىدە

ۋەت مەسىلىسىدىكى بىر مۇھىم يېڭى مەسىلە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
«مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بۇ مەسىلە توغرۇدە
سدا تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە مۇھىم بىلگىلىمە چىقىر بلغان:
بىرىنچى، دۆلەت ماددىي ئەشىيالارنى تەقىم قىلىش،
مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش ۋە يۇقىرىغا يۆتكەشتە مەللىي ئاپتو-
نومىيەلىك جايلارنىڭ ئېتىياجىغا ئېتىبار بېرىشى كېرەك.

«مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ 59 - مادددە
سدا مۇنداق دەپ بىلگىلەنگەن: «يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت
ئورگانلىرى ئىشلەپ چىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە تۈرمۇش ۋاستى-
لىرىنى تەقىم قىلىشتا، مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ
ئېتىياجىنى ئېتىبارغا ئېلىشى لازىم.» «يۇقىرى دەرىجىلىك
دۆلەت ئورگانلىرى مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ سانائەت،
يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ۋە باشقۇ يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇ-
لاتلىرىنى سېتىۋېلىش، يۇقىرىغا يۆتكەمش پىلافىنى تۆزۈشتە،
مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ۋە ئىشلەپ چىقارغۇچىلارنىڭ
مەنپەئىتىنى ئېتىبارغا ئېلىپ، يۇقىرىغا يۆتكەيدىغان توب سانى
ياكى سېتىۋېلىش - قالدۇرۇش نىسبىتىنى مۇۋاپىق قىلىپ بەلگە-
لىشى كېرەك.»

ئىككىنچى، دۆلەت مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلاردა باىلىق
مەنپەئىتىنى ئېچىشتا، قۇرۇلۇش قىلىشتا جايلارنىڭ ۋە ئاز سانلىق
مەللهەت ئاممىستىڭ مەنپەئىتىكە ئېتىبار بېرىشى كېرەك.

«مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ 62 -

ماددىسا مۇنداق دەپ بىلگىلەنگەن: "دۆلەت مىللەي
 ئاپتونومىيلىك جايلاردا بايلىق مەنبىلىرىنى ئېچىشتا،
 قۇرۇلۇش قىلىشتا، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ
 مەنبە ئىتىگە ئېتىبار بېرىشى، بۇ ئىشلارنى مىللەي ئاپتونو-
 مىيلىك جايلارنىڭ ئۇقتىسىدى قۇرۇلۇشقا پايدىلىق قىلىپ
 ئورۇنلاشتۇرۇشى، شۇ جايىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ
 ئىشلەپچىرىشى ۋە تۈرمۇشىغا ئېتىبار بېرىشى كېرەك."
 "يۇقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللەي ئاپتونومە-
 يىلىك جايلاردىكى كارخانا ۋە كەسپى ئورۇنلىرى ئادەم ئېلىشتا،
 ئالدى بىلەن شۇ جايىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئېلىشى
 كېرەك." "يۇقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورۇنلىرى شۇ
 ئاپتونومىيلىك جايلاردىكى كارخانا ۋە كەسپى ئورۇنلىرى شۇ
 جايىدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ھۇرد-
 مەت قىلىشى، شۇ جايىدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ نازارىتنى
 قوبۇل قىلىشى كېرەك."

بۇ يەردە مۇنداق توت تۈرلۈك مۇھىم مەزمۇن بىلگىلەنگەن:
 1. دۆلەت مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلاردا بايلىق مەنبە-
 لرىنى ئاچقان، قۇرۇلۇش ئېلىپ بارغان چاغدا، دۆلەت مەنبە-
 ئىتى بىلەن جايلارنىڭ مەنبە ئىتىنى مۇۋاپىق تەڭشەش مەسىلىسى
 كېلىپ چىقدۇ. دۆلەت تەزەپكىلا ئېتىبار بېرىپ، مىللەي
 ئاپتونومىيلىك جايلارغە ئېتىبار بەرمەسىلىككە ھەرگىز بولمايدۇ،
 جايلارنىڭ يۈكىنى ئېغىرلاشتۇرۇشقا، ياكى جايilar بىلەن

- ھەنپەئەت تالىشىقا تېخىمۇ بولمايدۇ. «مەللىي تىرىرتورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ معنپە - ئىتىگە ئېتىبار بېرىش، بۇ ئىشلارنى مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىغا پايدىلىق قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇش كېرىشكەن، دەپ بەلكىلەنگەن.
2. دۆلەت مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarدا بايدىلىق معنپەدە - وسى ئاچقان، قۇرۇلۇش ئېلىپ بارغان چاغدا، شۇ جايىدىكى ئاز سانلىق مەللەت ئامىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى، تۈرمۇشىغا ئېتىبار بەرمەسىلىككە ھەرگىز بولمايدۇ، ئۇ يەردىكى ئامما بىلەن معنپەئەت تالىشىقا تېخىمۇ بولمايدۇ. مەللىي تىرىرتورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا، شۇ جايىدىكى ئاز سانلىق مەللەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۈرمۇشىغا ئېتىبار بېرىشى كېرىشكەن، دەپ بەلكىلەنگەن.
3. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarدا كارخانا ۋە كەسپىي ئورۇنلارنى قۇرغاندا، باشقا جايilarدىن ئىشچى - خىزمەتچى ئەكەلسە ياكى باشقا جايىدىن ئادەم ئالسا بولمايدۇ، بەلكى ئالدى بىلەن شۇ جايىدىكى ئاز سانلىق مەللەتلەردىن ئېلىشى كېرىشكەن.
4. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarدا ئاچقان كارخانا ۋە كەسپىي ئورۇنلىرى مەللىي ئاپتونومىيلىك جايilarدا "مۇستەقىل كىنەز" بولۇۋالسا بولمايدۇ، بەلكى شۇ جايىدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ

ئاپتونومىيە «وقۇقىغا ھۈرمەت قىلىشى، شۇ جايىدىكى ئاپتونومىيە تۈرگانلىرىنىڭ نازارەتسىنى قوبۇل قىلىشى كېرىك. تۈچىنچى، يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈرگانلىرى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارغا قاراشلىق كارخانىلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋەتنى تۇزى خالغانچە تۇزگەرتىسى بولمايدۇ.

«مىللەي تېرىر تۈرگىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىاف 63 - ماددە - سدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈرگانلىرى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلاردىكى ئاپتونومىيە تۈرگانلىرىنىڭ رازىلىقىنى ئالماي تۈرۈپ، مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارغا قاراشلىق كارخانىلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋەتنى تۇزگەرتىسى بولمايدۇ.»

خېلى تۇزاق بىرمىزگىلدىن بۇيان، بىزى يۈقىرى دەرىجىلىك جايىلارغا قاراشلىق كارخانىلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋەتنى خالغانچە تۇزگەرتىۋەتتى، بەزىلىرى ھەتتا پايدا ئالغان كارخانە لارنى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلاردىن تۇزىنىڭ قاردىمىقىغا ئېلىۋېلىپ، زىيان تارتىغان كارخانىلارنى تۈلارغا قالدۇرۇپ قويىدى، بۇنداق قىلىش مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش ئىشلەرنىڭ تەرىققىياتغا ئىنتايىن پايدىد - سىز. «مىللەي تېرىر تۈرگىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلارغا قاراشلىق كارخانىلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋەتنى خالغانچە تۇزگەرتىسى بولمايدۇ، دېگەن بەلگىلەمە يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈرگانلىرى بىلەن مىللەي ئاپتونو-

مېيىلىك جايلارىنىڭ مۇناسۇتىنى تەڭشەيدىغان مۇھىم بەلگىلىمە دۇر. شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىستا، بۇ بەلگىلىمە دەل «مەللىي تېرىر، تىور، يىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ 30-ماددىسىدا بەلگىلەدە گەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تۆز تەۋمىسىدىكى كارخانىلارنى تۆز ئالدىغا باشقۇرىدىغان ئاپتونومىيە هووقۇقىنى يۈرگۈرۈشىنىڭ مۇھىم كاپالىتىدۇر.

يەتنىچى باب
 دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ۋە
 مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى
 ئىلگىرى سۈرۈش

بىرنىچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش
 ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تېرىرىتوريـ
 يىلىك ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلەك
 قىلىش

دۆلەتنىڭ بىرلىكى بىلەن مىللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيـ
 نىڭ، يۈقرى دەرسجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللىي
 ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرىبەـ
 قىلىش - «مىللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا
 بەلكىلەنگەن مۇھىم مەزمۇن. بۇ مەسىلە ئۆستىدە بۇ كىتابنىڭ
 بېشىدىكى بايلاردا ئايىرمـ ئايىرمـ هالدا توختىلىپ ئۆتتۈقـ.
 كىتابخانىلارنىڭ «مىللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى
 دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش رەمبەرلىكىنى تەڭىشىش بىلەن مىللىي

ئاپتونومييليك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنىڭ توغرى مۇنا-
سۇنىتىنى بىرقەدمەر ئەترابلىق چۈشىنىشىگە ئۇڭايلىق تۈغىدۇرۇش
تۈچۈن، يەندە بىر قېتىم تومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلىپ تۆتىمىز.
ئاساسىي قانۇنىڭ «تومۇمىي پروگرامما» قىسىنىڭ 4-
ماددىسىنىڭ 3- ئابزاسدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «ئاز
سانلىق مىللەتلەر تۈپلىشىپ ئولتۇرالاشقان جايilarدا تېرىرىتوردىد-
لىك ئاپتونومىيە يولغا قويىلدۇ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەسىس
قللىنىدۇ، ئاپتونومىيە هوقۇقى يولگۇرولىدۇ. مىللەي ئاپتونومىيە-
لىك جايilarنىڭ ھەممىسى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ
تايرىلماس قىسىدىر».

دېمەك، دۆلتىمىز كۆپ مىللەتلەك بىر پۇتۇن دۆلەت، بۇ
كۆپ مىللەتلەك دۆلەتىسى ئاز سانلىق مىللەتلەر تۆزلىرى
تۈپلىشىپ ئولتۇرالاشقان رايونلاردا تېرىرىتوردىلىك ئاپتونومىيىنى
يولغا قويىدۇ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى تەسىس قىلىدۇ
ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يولگۇزىدۇ. ئاز سانلىق مىللەتلە
تېرىرىتوردىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان جايilar ئاپتونوم
رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيە بولۇپ، بۇ مىللەي
ئاپتونومييليك جايilar جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ ئاييرىلماس
قىسىدىر. بۇ— ئاساسىي قانۇnda بەلگىلەنگەن، ئېلىمىزنىڭ
مىللەي تېرىرىتوردىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىسىنىڭ بىر باش
پىرىنسىپى.

«مىللەي تېرىرىتوردىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، بۇ باش

پىرنىپقا ۋە ئاساسىي قانۇندىكى باشقا بەلگىلىملىكىڭ ئاساسەن، دۆلەتىنىڭ بىر تۈتاش دەھبەرىلىكىنى تەڭشەش ۋە مىللەي ئابتونو - مىيلىك جايلارنىڭ ئابتونومىيە تورگانلىرىنىڭ ئابتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش مەسىسىدە، تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە جەھەتتە مۇھىم بەلگىلىم چىقمىلىغان:

بىرنىچى، مىللەي ئابتونومىييلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلما - تايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلەرى ئابتونومىيە هوقۇقىنى يۈرۈزۈد - دىغان ئابتونومىيە تورگانلىرىنىدۇر؛ ئابتونومىيە تورگانلىرى بىر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت تورگانلىرىنىدۇر، ئۇ يەرلىك دۆلەت تورگانلىرى ئۆتكىيدىغان مەسٹولىيەتنى ئۆتكىيدۇ، ئۇ دۆلەتىنىڭ بىر تۈتاش دەھبەرىلىكىگە بويىسۇنۇشى كېرەك.

ئىككىنچى، يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت تورگانلىرى مىللەي ئابتونومىييلىك جايلارنىڭ ئابتونومىيە تورگانلىرىنىڭ ئابتونومىيە هوقۇقىنى يۈرۈزۈشكە كاپالەتلىك قىلىشى، مىللەي ئابتونو - مىيلىك جايلارنىڭ ئابتونومىيە تورگانلىرى دۆلەتىنىڭ ئۆمۈسى مەنپەئىتىنى ئالدىنىقى تۇرۇنىغا قوبۇشى، يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت تورگانلىرى تاپشۇرغان تۈرلۈك ۋەزىپىلىرىنى ئاكتىبلق بىلەن تۇرۇنىلىشى كېرەك.

ئۇچىنچى، مىللەي ئابتونومىييلىك جايلارنىڭ ئابتونومىيە تورگانلىرى دۆلەتىنىڭ بىرلىكىنى قوغىدىشى، ئۆز يېرىدە ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رىتايە قىلىشقا ۋە ئۇنى تىجرىا قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك. مىللەي ئابتونومىييلىك جايلارنىڭ

قۇرۇلتايلىرى شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسى، تىقتىسىادىي
 ۋە مەددەنئىيت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، قانۇندىسکى
 بەلگىلىملىر بويىچە، ئاپتونومىيە ۋە تۈرلۈك نىزامىلارنى تۈزۈپ
 چىقىشقا هوقولۇق؛ شۇنىڭدەك، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilar-
 نىڭ ئاپتونومىيە تورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ ئەھۋالغا قاراپ،
 ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا خىلاپلىق قىلماسلىق پېرىنىپسى
 ئاستىدا، ئالاھىدە سىياسەت ۋە چانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ،
 مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ تىقتىسىادىي قۇرۇلۇش ۋە
 مەددەنئىيت قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتنى تېزلىتىشكە
 هوقولۇق.

تۆتنىچى، دۆلەت بىلەن مىالىي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ
 سوتسيالىستىك زامانئۇلاشتۇرۇش قۇرۇلۇش مەسىسىدە،
 مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilar ئۆز كۈچىگە تايىنسىپ ئىش كۆرۈش،
 جاپا - مۇشەققەتكە چىداب كۆرەش قىلىش روھىنى جارى
 قىلدۇرۇپ، ئۆز جايىنىڭ سوتسيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى
 تېرىشىپ راواجلاندۇرۇپ، دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا تۆھپە
 قوشۇش كېرىمك. دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى
 ۋە ئېتىياجمىغا ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ
 تىقتىسىادىي تەرەققىيات ۋە مەددەنئىيت تەرەققىياتنى تېزلىتىشكە
 ياردەم بېرىدۇ، بارلىق تېرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، مەملە-
 كىتىمىزدىسکى مىللەتلەرنىڭ ئۇرتاق كۈلىنىشىنى ئىلىكىرى
 سۈرىدۇ.

ئىكىنچى بۆلۈم تىنچلىق، ئىپتىپاقلىق، ھەمكارلىق
ئاساسىدىكى سوتسيالىستك
مەللەي مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە
راواجلاندۇرۇش

«مەللەي تېرىر توربىلىك تاپتونومىيە قانۇنى» — سوتسيا-
لىستك مەللەي مۇناسىۋەتنى قوغدايدىغان ۋە راواجلاندۇردىغان
قانۇن.

ئۆتكەن بىرمەزگىل تىچىدە، بولۇپىمۇ «مەددەتىيەت زور
ئىنقىلاپىن» داۋامدا، «سول» خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرى تۈپەيلدە.
دەن، ئېلىمىزنىڭ سوتسيالىزم دەۋرىدىكى مەللەي مۇناسىۋەتكە
بولغان تونۇش بەكمۇ قالايمىقاتلىشپ كەتتى. ئېلىمىزدە مەۋجۇت
بولۇپ تۈرۈۋاتقان مەللەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى مەخلۇغان يىللار
داۋام قىلغان تارىخنى بېشىدىن كەچۈرۈش ئارقىلىق شەكىللەدە.
مەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ فاھايىتى ئۇزاق ۋاقتىقىچە مەۋجۇت
بولۇپ تۈرۈپەيدۇ. ئېلىمىزدىكى مەللەتلەر سوتسيالىستك
ئۇزگەرتىشنى ئورۇنلاپ بولغان بۈگۈنكى كۈنده، ھەر مەللەت
ئۇتتۇرسىدىكى مۇناسىۋەت ئاساسىي جەھەتتىن، ھەر مەللەت
ئەمگە كېچى خەلقلىرى ئۇتتۇرسىدىكى مۇناسىۋەت بولۇپ قالدى.
سوتسيالىستك جۇڭگۇدا مەللەي مەسىلە ماھىيەتتە سىنىپى
مەسىلە دەپىدىغان بىر خىل خاتا قاراش بولغانىدى، بۇنداق

ندشۇقات مىللەي مۇناسىۋەت مەسىلسىدە ئېغىر ئۇقۇشما سالىق پەيدا قىلدى. 1980 - يىل 4 - ئايىدا، جۇڭگو كوممۇنىستك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى مۇنداق دەپ ئېنىق كۆرسەتتى: بىز تارىختىن قېپقالغان مىللەي ئارازلىقنى يېنىكلىك بىلەن سىپىي كۈرەش دېشك بولمايدۇ، نەگەر مۇشۇنداق قىلىدىغان بولساق، "ئۇ ھالدا مىللەتلەر ئىتتىباقلقىنى كۈچەيتەلەيلا قالماستىن، بىلكى مۇقەررەر ھالدا ئىچكى - تاشقى دۈشمەنلەرگە پۇرسەت بېرىپ قويىمىز."^① 1982 - يىل 9 - ئايىدا، جۇڭگو كوممۇنىستك پارتىيىسىنىڭ مەملىكتىلىك 12 - قۇرۇلتىسیدا، ئېلىمىزدا بۈگۈنكى كۈندىكى مىللەي مۇناسىۋەت باراۋەرلىك، ئىتتىباقلقى، ھەمكارلىق ئاساسدىكى سوتىيالىستك مىللەي مۇناسىۋەت، دەپ ئېنىق مۇئەيەنلەشتۈرۈلدى ھەمە مىللەتلەر ئۇتتۇرسىدىكى باراۋەرلىك، ئىتتىباقلقى، ھەمكارلىق مۇنا- سۇتىنى يەنسە راۋاجلاندۇرۇش ئېلىمىزنىڭ سوتىيالىستك دېموکراتىيە قۇرۇلۇشنىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى دەپ ئېنىق كۆرسىتىلدى.

1982 - يىلى 6 - نۆۋەتلىك مەملىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىسیدا ماقوللانغان ئاساسىي قانۇnda، جۇڭگو كوممۇنىستك پارتىيىسى 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - نۇمۇمىي يېغىندىن

^① 1980 - يىل 4 - ئايىنىڭ 7 - كۈنى «جۇڭگو كوممۇنىستك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دىشراڭ خىزمىتى سۆھىبەت يېغىنىڭ خاتىرسىنى ئارقىتىش توغرۇسىدىكى ئۇقۇزۇشى»غا قارالىن.

بۇيانقى مىللەي مۇناسىۋەت مەسىلسىدە قالايمىقاتلىقلارنى تۈڭشاشتا قولغا كەلتۈرۈلگەن زور نەتىجىلەر قوبۇل قىلىنىپ، "بۆز بېشى"دا مۇنداق دەپ تېنىق بەلكىلەنگەن: "جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەملىكتىمىزدىكى ھەممە مىللەت خەلقى بىرىلىكتە بەرپا قىلغان كۆپ مىللەتلىك بىر پۇتۇن دۆلەت. باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلقىق ۋە ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتىيالى- ستىك مىللەي مۇناسىۋەت ئۇرۇنىتىلىدى ۋە بۇ مۇناسىۋەت داۋاملىق كۈچەيىگۈسى. "ئاساسىي قانۇنىڭ ئۆتكۈزۈچىسى "تومۇمىسى پىروگرامما" قىسىمدا بۇ دۆلەتلىرىنىڭ باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلقىق، ھەمكارلىق مۇناسىۋەتنى قوغدايدۇ ۋە راۋاجلاندۇرۇدۇ" دەپ بەلكىلەنگەن. "سول" خاتا ئىدىسىنىڭ تەسىرى بىلەن، "سوتىيالىستىك مىللەي مۇناسىۋەت" دېگەن بۇ سۆز بىرمەزگىل ئاتالىمىش سىنپى كۈرەشنى ئىنكار قىلىدىغان خاتا سۆز دەپ ئەيپىلەندى. ھازىر ئاساسىي قانۇندا بۇ مەسىلە ئۇستىدە ئەستايىسىدىلىق بىلەن بەلكىلە چىقىرىلدى ھەمدە ئېلىمىزدىكى سوتىيالىستىك مىللەي مۇناسىۋەتنىڭ ئالاھىدىلىكى باشقۇ بولماستىن، بەلكى باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلقىق، ھەمكارلىق مۇناسىۋەتى دەپ تېنىق كۆرسىتىلىدى.

«مىللەي تېرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا سوتىيالى- ستىك مىللەي نامۇسۇۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئۇركانلىرى ۋە مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلار-

نىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قانۇندا بىلگىلەنگەن ئورتاق
 مەستۇلىشى قىلىپ ئېنىق بەلگىلەندى. «مەللىي تېرىر تۈرپىلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ «ئومۇمىي پېرىنسېپ» قىسىمىنىڭ ۹-
 ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «يۇقىرى دەرىجىلىك
 دۆلەت ئورگانلىرى ۋە مەللىي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ
 ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مەللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلقى،
 ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسيالىستىك مەللىي مۇناسىۋەتنى
 قوغىدایدۇ ۋە راۋاجلاندۇرمۇ. ھەرقانداق مەللەتنى كەمىتىش
 ۋە ئېزىشنى مەنى قىلىدۇ، مەللەتلەر ئىتتىپاقلقىنى بۆزىدىغان
 ۋە مەللىي بۆلگۈنچىلىك قىلىدىغان ھەرىكەتلەرنى مەنى
 قىلىدۇ.»

ئاساسىي قانۇندا ۋە «مەللىي تېرىر تۈرپىلىك ئاپتونومىيە
 قانۇنى»دا مەلىكتىمىزنىڭ مەللىي مۇناسىۋەت مەسىلىسى
 توغرىسىدا بۇنداق ئېنىق بەلگىلەمە چىقىرىلغانلىقى مەلىكتىمىز-
 نىڭ مەللىي مۇناسىۋەت تارىخىدا غايىت زور ئەھمىيەتكە ئىگە.
 مەللەتلەر ئۇقتۇرسىدىكى باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلقى ۋە
 ھەمكارلىق مۇناسىۋەتنى مەلىكتىمىزدىكى مەللىي مۇناسىۋەتنى
 قوغىداشنىڭ ھەرىكەت ئۆلچىمى، شۇنداقلا مەلىكتىمىزدىكى
 مەللىي مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ يېتەكچى پېرىنسېپى،
 «مەللىي تېرىر تۈرپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» سوتسيالىستىك
 مۇناسىۋەتنى قوغىداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش پېرىنسېپى تولۇق
 گەۋدىلەندۇرولگەن، ئۇنىڭدا، دۆلەت بىلەن مەللىي ئاپتونومىيە-

لىك جاييلارنىڭ مۇناسىۋىتى، مىللەي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ تىچكى قىمىدىكى مىللەي مۇناسىۋەتنى ئۆلچەملىك شىئۈرۈشى، خەنزاڭلار بىلەن مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarدا تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت ئوتتۇرسىدىكى ۋە مىللەي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ تىچكى قىمىدا تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت بىلەن شۇ جايىدىكى باشقا مىللەتلەر ئوتتۇرسىدىكى باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلق، ھەمكارلىق پىرىنسىپ كونكرېت كەۋدىلەندۈرۈلگەن:

بىرىنچى، «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى بەلكىلىمىلەرده روه تىلگىرى سۈرۈلگەن: يۇقىرى دەرجىلىك دۆلەت تۈرگانلىرى ۋە مىللەي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈرگانلىرى سىياسى جەھەتتە مىللەتلەرنىڭ باراۋەر، ئىتتىپاقدۇلۇشقا كاپالاتلىك قىلىشى، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتە مىللەتلەر ئوتتۇرسىدىكى ئۆزىشارا ياردەم، ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشى لازىم.

ئىككىنچى، «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا: پۇتۇن مەملىكتىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشگە پايدىلىق بولۇن ئۆچۈن، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilar مەملىكتىنىڭ باشقا جايىلىرى بىلەن ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاقنى ۋە ھەمكارلىقنى پائال قانات ياسىدۇرۇش كېرىك، دەپ بەلكىلەنگەن. «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا يەنە: يۇقىرى دەرجىلىك دۆلەت تۈرگانلىرى مىللەي ئاپتونو-

میسلیک جایلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش سەۋىيىسى ۋە ئىشلەپ-
چىقىرىش تېخنىكا سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشكە ياردەم بېرىش ۋە
تۈرتكە بولۇش ئۈچۈن، ئىقتىسادى تەركىقى قىلغان رايونلارنىڭ
مىللەي ئاپتونومىسلىك جایلار بىلەن ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ۋە
تېخنىكا ھەمكارلىقىنى قانات يايىدۇرۇشقا تەشكىلاتچىلىق قىلىشى
ۋە مەددەت بېرىشى لازىم، دەپ بەلگىلەنگەن.

ئۈچىنچى، «مىللەي تېرىرەتتۈرىمىسلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا
يەنە «مىللەي ئاپتونومىسلىك جایلاردىكى مىللەي مۇناسىۋەت»
دېگەن مەخسۇس باب ئاچرىتىلىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز
جايدىدىكى مىللەتلىرىنىڭ باراۋەرلىك هووقۇقدىن بەھەسمەت
بولۇشقا كاپالەتلىك قىلىدۇ، دەپ تەكتىلەپ بەلگىلەندى: يەنە
تەكتىلەپ مۇنداق دەپ بەلگىلەندى: «ئاپتونومىيە ئورگانلىرى
ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئامىسىنى تىتىپاڭلاشتۇرۇپ، ئۇلار-
نىڭ مىللەي ئاپتونومىسلىك جایلارنى بىرلىكتە گۈللەندۈرۈش
ئاكتىپلىقىنى تولۇق قوزغايدۇ». «مىللەي تېرىرەتتۈرىمىسلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ ئالامىدە بەلگىلەنگەن:
مىللەي ئاپتونومىسلىك جایلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز
جايدىدىكى ھەر مىللەت پۇقرالىرى ئارىسىدا ۋە تەنپەرۇمەرلىك
تەربىيىسى، كۆممۇنىستىك تەربىيە ۋە مىللەي سىياسەت تەربىيىسى
ئېلىپ بېرىشى لازىم. ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئامىسىغا بىر-
بىرىگە ئىشىنىش، بىر- بىرىدىن ئۆگىنىش، بىر- بىرىگە ياردەم
بېرىش، بىر- بىرىنىڭ تىل- يېزىقى ئۆرپ- ئادىسى ۋە دىنسى

ئېتىقادىغا ھۈرمەت قىلىش، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەرنىڭ
ئىتتىباقلقىنى بىرلىكتە قوغداش توغرىسىدا تەربىيە بېرىشى
لازم.

تۇتىنچى، «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە
قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: مىللەي ئاپتونومىيلىك
جايلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرى ھەر مىللەت كادىرلىرىغا
بىر - بىرلىك تىل - يېزىقىنى ئۆگىنىش ھەقىدە تەربىيە بېرىدۇ
ۋە نىلهاام بېرىدۇ. خەنژۇ كادىرلار، شۇ جايىدىكى ئاز سانلىق
مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقىنى ئۆگىنىشى كېرەك، ئاز سانلىق
مىللەت كادىرلىرى ئۆز مىللەتنىڭ تىل - يېزىقىنى ئۆگىنىش ۋە
تىلىتىش بىلەن بىرۋاقتتا، مەمىلىكت بويىچە قوللىنىلىدىغان
تومۇمىي ئەدەبىي تىلىنى ۋە خەنژۇ يېزىقىنى ئۆگىنىشى كېرەك.
«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا يەنە: مىللەي
ئاپتونومىيلىك جايىلاردىكى دۆلەت خادىمىلىرىدىن شۇ جايىدا
كەڭ قوللىنىلىدىغان ئىككى خىلدىن ئارتاۇق تىل - يېزىقىنى
پىشىق ئىگەللەرنى مۇكاپاتلاش پىرىنسىپ بەلگىلەنگەن.

بەشىنچى، ھرقايسى مىللەتلەرگە چېتىلىدىغان مەسىلىلەرددە
شۇ مىللەتلەرنىڭ ئىرادىسىگە تولۇق ھۈرمەت قىلىش كېرەك،
بۇ - مىللەي مۇناسىۋەتنى تەڭشەشتىكى بىر مۇھىم پىرىنسىپ.
«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ
بەلگىلەنگەن: مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە
تۈركانلىرى ئۆز جايىدىكى ھرقايسى مىللەتلەرگە چېتىلىدىغان

ئالاھىدە مەسىلەرنى بىرتەرەپ قىلىشتا، ئۇلارنىڭ ۋەكىللەرى بىلەن تولۇق كېڭىشى، ئۇلارنىڭ پىكىرىگە تولۇق ھۇرمەت قىلىشى كېرەك.

ئالىنچى، ئاساسىي قانۇندا ۋە «مەللىي تەرىتىورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا: «مەللىەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش كۈرىشىدە، چوڭ مەللىەتچىلىككە، ئاساسلىقى، چوڭ خەنزۇچىلىققا قارشى تۈرۈش لازىم. يەرلىك مەللىەتچىلىككىمۇ قارشى تۈرۈش لازىم» دەپ بەلكىلەنگەن. مەيلى چوڭ خەنزۇچىلىق بولسۇن ياكى يەرلىك مەللىەتچىلىك بولسۇن، بۇلارنىڭ ئىككىلىسى ھەر مەللىەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا پايىدىسىز بولۇپ، ئىدىسيۇي تونۇشقا ياتىدىغان مەسىلە. بىز ئىدىسيۇي تونۇشقا ياتىدىغان بۇنداق خاتالىققا مۇئامىلە قىلىشتا، دېموکراتىيە ئۆسۈلىنى، مۇزاكىرە قىلىش ئۆسۈلىنى، تەنقىد ۋە تۆز - ئۆزىنى تەنقىد ئۆسۈلىنى قوللىنىشىمىز لازىم. ھەرقانداق مەللىەتنى كەمىتىشنى ۋە تېزىشنى قەتىئى مەنىش قىلىشىمىز، مەللىەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ۋە مەللىي بولگۇنچىلىك پەيدا قىلىدىغان قىلىقلارنى مەنىش قىلىشىمىز لازىم.

بىزنىڭ بۇ كۆپ مەللىەتلەك دۆلەتسىمىزدە خەنزۇلارنىڭ نوبۇسى 93.3 پىرسەنتىنى ئىگەللەيدۇ، سوتىيالىستىك مەللىي مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتا ھەممە مەللىەتنىڭ مەسئۇلىيىتى بار، لېكىن خەنزۇلار تەشەببىيۇسكارلىق بىلەن چۈخىراق مەسئۇلىيەتنى ئۇستىگە ئىلىشى لازىم. خەنزۇلار

تارىختا نۇرغۇن دەۋىلەرde ھۆكۈمەر انىلىق تۇرۇندا تۇرغانلىقى
 ئۇچۇن، ئازادىلىقىن كېيىن سىياسىي، مەددەنئىيەت قاتارلىق
 جەھەتلەرde يەنلا ئالدىنلىقى تۇرۇندا تۇرۇپ كەلدى، خەنزاولار
 ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە
 مەددەنئىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە، ئاز سانلىق مىللەت
 رايونلىرىنىڭ قالاقلىق قىياپىستىنى تۆزگەرتىپ، مىللەتلەرنىڭ
 ئورتاق كۈللىنىشنى ئىلگىرى سۇرۇشىگە زور كۈچ بىلەن ياردەم
 بېرىشى، تۆھىپ قوشۇشى لازىم. شۇنداق دېيشىكىمۇ بولىدۇكى،
 سوتىپالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنى قولغداش ۋە راواجلاندۇرۇش-
 نىڭ ئاچقۇچى كەڭ خەنزاۇ كادىرلا رىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى
 تەشەببىءىكارلىق بىلەن چۈشىنىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە
 ياردەم بېرىشى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقى،
 تۇرۇپ - ئادىتىگە ۋە دىنىي ئېتقادىغا ھۈرمەت قىلىش، بولۇپ بۇ
 ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا تولۇق ھۈرمەت
 قىلىشىدىن؛ مىللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ خىزمىتىگە مۇتامىلە
 قىلىشتا ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش، ھەققەتنى ئەمەلىيەتنى
 ئىزدەش پىرىنسىپدا چىڭ تۇرۇپ، شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ
 سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەددەنئىيەت جەھەتلەردىكى ئالاھىددى-
 لمىكىنى تولۇق ئېتىبارغا ئېلىشىدىن ئېبارەت.

«مىللىي تېرىر تۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى مىللىي
 مۇناسىۋەت توغرىسىدىكى تۈرلۈك پىرىنسىپلىق بەلگىلىمىللەردى،
 ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۈت ئاساسىي پىرىنسىپتا چىڭ تۇرۇشىغا

کاپالهتلек قىلىش ئاساسدا، مللەتلەر ئىتتىپاقلقىنى كۈچەيتىپ ۋە دۆلەتنىڭ بىرىلىكىنى مۇستەھكمەلەپ، پۇتۇن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ تەڭ زور مەنپەتتى ئۈچۈن يەنى دۆلەت-نىڭ سوتسيالىستىك زامانىۋلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ۋە مىللەتلەر-نىڭ ئورتاق كۈللىنىشى ئۈچۈن تىرىشپ كۈرمىش قىلىش مەقسەت قىلىنغان.

ئۈچىنجى بۆلۈم مىللەتلەرنىڭ ئورتاق كۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش پەرنىسى

سوتسيالىستىك، كۆپ مىللەتلەك جۇڭگودا، مىللىي بازاۋەر-لىكتە، مىللەتلەر ئىتتىپاقلقىدا چىڭ تۈرۈشتىكى تەڭ ماھىيەتلىك بىر مەسىلە مىللەتلەرنىڭ ئورتاق كۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت. "دۆلەت بارلىق تىرىشچانلىقلارىنى كۆرسىتىپ، پۇتۇن مەملىكەتتىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق كۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈدىءۇ، بۇ، يۈقرىدا ئېتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئاساسى قانۇnda ئېنىق بەلكىلەنگەن، شۇنداقلا بۇ دەل «مىللىي تېرىرەتىو-رىيلىك تاپتۇنومىيە قانۇنى» دىمۇ يەنمۇ ئىلگىرىلەپ بەلكىلەنگەن ئاساسىي مەزمۇن.

1958 - يىلىدىن باشلاغان "چواھ سەكەپ ئىلگىرىلەش" يىللەرىدا، "مال-مۇلۇكىنى ئومۇنىڭ قىلۋېتىش شاملى" چىقىش بىلەن بىرۋاقىتتا، مىللىي مەسىلسە پېرمەزگىل "مىللەتلەرنى

"قوشۇۋېتىش" شاملى چىققانىدى. بۇ، "مەلەتلەرنى قوشۇۋېتىش" شاملىنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى مەللەر پەرقىنى يوققا چىقىرىش، سۇبىپكتىپچىلىق بىلدەن بىر ئەتكەندىلا مەللەر پەرقىنى يوقىتى- ۋېتىشتن ئىبارەت بولغان. بۇ "سول" خاتا ئىدىيىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى ئىدى. مەلەلت—بىر تارىخىي كاتىگورىسي، ئۇنىڭ پەيدا بولۇشى، راواجلەنىشى ۋە يوقلىشى ئۈچۈن بىر تارىخىي جەريان كېرىك. ماركىسىز مەچىلارنىڭ مەلەتتىن ئىبارەت بۇ تارىخىي كاتىگورىسىگە تۈتقان ئاساسىي كۆزقاراشى مۇنداق: بىرىنچىدىن، مەلەلت ھامان بىر كۈنى يوقلىسىدۇ، ئۇ مەڭگۇ مەۋ- جۇئىت بولۇپ تۈرمائىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، مەلەتلەرنىڭ تاخىرقى مىسابتا يوقلىشى مەلەتلەرنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ، بۇ پەقىت كوممۇنىزم ئىشقا ئاشۇرۇلغاندىن كېيىن، مەللەر پەرقى پەيدىنپەي تۈگەپ، دۇنيادىكى مەلەتلەر قوشۇلۇپ بىر گەۋە بولغاندا ئاندىن ئىشقا ئاشىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، مەلەتلەرنىڭ يوقلىشى سىنپ يوقالغان، دۆلەت يوقالغاندىن كېيىن ئاندىن ئىشقا ئاشىدۇ.

مەلەتلەرنىڭ قوشۇلۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش كوممۇنىزم مەچىلار- نىڭ تارىخ ئەردەقلىياتنىڭ مۇقەدرەر قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلغاندىن كېيىن بەلگىلىكەن ئۆلۈغۋار غايىسى، بۇ— كوممۇنىزم ئىشقا ئاشۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئىش، كەلگۈسىدىكى كۈدەش ئىشانمىز، ئۇنى ھازىرقى سوتىمىالزىم دەۋرىسىنىڭ ھەرىكەت پىروگراممىسى قىلىشقا ھەركىز بولمايدۇ. ھازىرقى تارىخىي

ۋەزىپە مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئەمەس،
 بەلكى مەملىكتىمىزدىكى مىللەتلەرنى راۋاجىلانىدۇرۇش ۋە گۈلار-
 لمەندۇرۇش. كەلگۈسىدىكى مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشى بولسا پەقەن
 مىللەتلەرنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە كۈللىنىشى ئاساسىدىلا ئىشقا
 ئاشىدۇ. شۇنىڭ تۈچۈن، ئاساسىي قانۇندا ۋە «مېللەتى تېرىرىتىو-
 رىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، نۇۋەتتىسکى ۋەزىپىمىز مىللەت-
 لەرنىڭ ئورتاق كۈللىنىشى ئىشقا ئاشۇرۇش دەپ بەلگىلەنگەن
 ھەممە دۆلەت بارلىق تىرىشچالىقلارنى كۆرسىتىپ، بۇنى ئىشقا
 ئاشۇرۇشى كېرىك دەپ بەلگىلەنگەن. «مېللەتى تېرىرىتىو-رېلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ «سۆز بېشى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەن-
 گەن: «مېللەي ئاپتونومىيلىك جايلاردىكى ھەر مىللەت خەلقى
 يۇتون مەملىكتە خەلقى بىلەن بىرلىكتە، جۇڭگو كومىونىستىك
 پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ماركسىزم - لىبىنتىزم، ماۋازىدۇڭ
 ئىدىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، خەلق دېموکراتىيىسى دىكتا-
 تۇرسىدا چىڭ تۇرۇپ، سوتسيالىزم يولىدا چىڭ تۇرۇپ،
 كۈچنى ھەركەزلىشتۇرۇپ سوتسيالىستىك زامانئىلاشتۇرۇش
 قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشى، مېللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ
 تىقتىادىي، مەددەنئىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىستىپ، ئۇنى ئىتتىپا-
 قلاشقان، ئاۋات مېللەي ئاپتونومىيلىك جاي قىلىپ قۇرۇپ
 چىقىشى، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق كۈللىنىشى ئىشقا ئاشۇرۇش،
 ۋە تىنىمىزنى يۈكىسەك مەددەنئىيەتكە، يۈكىسەك دېموکراتىيىگە ئىگە
 سوتسيالىستىك مەملىكتە قىلىپ قۇرۇپ چىقىش يولىدا تىرىشىپ

كۈرەش قىلىشى لازىم..”

مەملىكتىمىزدە، مىللەتلەرنىڭ كۈللىنىش سىياستىنى ئەڭ بۇرۇن تەكتىلەپ ئوتتۇرىغا قويغان ۋە بۇ سىياسەتنى چوڭقۇر بايان قىلغان كىشى - جۇئىنلەي، 1957 - يىل 8 - ئايىنلە 7 - كۈنى، جۇئىنلەي ”دۆلەتىمىزلىق مىللىي سىياستىگە داڭىز بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا“ دېگەن سۆزىدە مۇنداق دەپ كۈرسەتكەننىدى: ”بىزنىڭ سوتىيالىتكى مىللىي سىياستىمىز بارلىق مىللەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە كۈلەندۈرۈشنى كۆزدە تۈندۈ. دېمەك، دۆلەتىمىزلىق مىللىي سىياستى مىللەتلەرنى كۈلەندۈرۈدىغان سىياسەتتۈر. بۇ مەسىلە، ھەممە مىللەت تامامەن بايباراڭمە، ھەرقانداق مىللىي كەمىتىشكە يول قويۇلمايدۇ. مىللەتلەرنى كۈلەندۈرۈش - بىزنىڭ تۈپ سىياستىمىز.“^①

مىللەتلەرنىڭ تۇرتاق كۈللىنىشنى ئىشقا ئاشۇرمىغان بۇنداق سىياسەت، بۇنداق تارىخىي ۋەزىپىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشدا ماركسزم - لېنىزىمنىڭ مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا تارىختىن قېپقالغان ئەمەلەتتىكى تەڭسۈزلىكىنى پەيدىنېي تۈكىتىش توغرىسىدىكى كۆزقارىشى نەزەربىيۇي ئاساس قىلىنغان. بۇ - ئۇنىڭ نەزەربىيۇي ئاساسىي. ئېلىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئىقتىادىسى قۇرۇلۇش ۋە مەددەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ

① «جۇئىنلەي تاللانما نىسەرلىرى»، 2 - توم، ئۇيغۇرچە نەشرى،

- 473.

تەرەققىياتنى تېزلىتىش، مىللەتلەر ئۇقتۇردىسا تارىختىن قىپا-
 قالان ئەمەلەتتىكى تەڭىزلىكىنى پەيدىنېي تۈگىتىش - ئۇزاق
 مەزگىللەك، تۈپ خاراكتېرىلىك مەسىلە. دۆلتىمىز قۇرۇلغاندىن
 بۇيان، مەملىكتىمىز مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئەمەلەتتىكى
 تەڭىزلىكىنى پەيدىنېي تۈگىتىش ئۇچۇن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى
 تىشلىدى، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق ئىشلەيدۇ. تارىخىي
 خاراكتېرىلىك بۇ ۋەزبىسىنى تىشقا ئاشۇرۇش ئۇچۇن، تاساسىي
 قانۇnda ۋە «مەللىي تېرىرتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا
 تىككى تەرمەپتن بەلگىلەمە چىقىرىلغان؛ بىر تەرمەپتن، دۆلت
 بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، مىللەتلەرنىڭ ئۇرتاق گۈللة-
 نىشنى ئىلگىرى سۈرىدۇ؛ دۆلت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ
 ئالاھىدىلىكى ۋە ئەتىياجىغا ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەت رايىز-
 لەرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە مەددەنئىيەت تەرەققىياتنى
 تېزلىتىشكە ياردەم بېرىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. يەنە بىر تەرمەپتن،
 مەللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئۆز كۈچىگە تايىنسىپ ئىش كۆرۈش،
 جاپا - مۇشەققەتكە چىداب كۈرمىش قىلىش دوهىنى جارى
 قىلدۇرۇپ، كۈچنى مەركەزلىشتۇرۇپ سوتىيالىتىك زامانىدۇ-
 لاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئىلىپ بېرىپ، مەللىي ئاپتونومىيىلىك
 جايلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە مەددەنئىيەت تەرەققىياتنى
 تېزلىتىشى، تىتىپاقلالاشقان، ئاۋات مەللىي ئاپتونومىيىلىك
 جايلارنى تىرىشىپ قۇرۇپ چىقىپ، مىللەتلەرنىڭ ئۇرتاق
 گۈللىنىشى ئۇچۇن كۈرۈش قىلىش لازىم، دەپ بەلگىلەنگەن.

سەككىزىنچى باب

«جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيەتتىنىڭ مىللەي
تېرىرىتورييلىك ئاپاتتونومىيە قانۇنى»نىڭ
 يولغا قوييۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش

«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپاتتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا
 قوييۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش مەسىلىسى - مىللەي تېرىرىتورييلىك
 ئاپاتتونومىيە تۈزۈمىنى تىجرا قىلىشتا چىڭ تۈرۈش - تۈرمى -
 لېقىنىڭ مؤھىم ھالقىسى. «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپاتتونومىيە
 قانۇنى»نى تۈزۈشتە تېلىمىزنىڭ ئەمەلىي سىياسىي تۈرمۇشدا وە
 شەقىتسادىي قۇرۇلۇش، مەددەنلىيەت قۇرۇلۇشنىڭ ئەمەلىيىتى
 داۋامىدا بۇ قانۇنىڭ ئىزچىل تىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك
 قىلىش: بۇ قانۇنى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقى
 وە تېرىرىتورييلىك ئاپاتتونومىيىنى يولغا قوييۇش ھوقۇقىغا
 كاپالەتلىك قىلىش رولىنى ھەققىي تۈرددە تولۇق جارى
 قىلدۇرىدىغان قىلىش: بۇ قانۇنى دۆلەتنىڭ بېرىلىكىنى قوغداش،
 مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلقىنى مۇستەھكەملىش رولىنى ھەققىي
 تۈرددە تولۇق جارى قىلدۇرىدىغان قىلىش مەقسىت قىلىنىدۇ. بۇ

كتابتا يۇقىرىدا بايان قىلىنغان مەزمۇنلار «مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ھەقىقەتەن خېلى ياخشى، خېلى مۇكەممەل قانۇن ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىمدۇ.

«مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» 1984 - يىل 10 - ئايىنلەك 1 - كۈنىدىن باشلاپ يولغا قويۇلغان. تۈچ يىلدەن بۇيان، مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى تىزچىل يولغا قويۇشتا، بىرىنچىدىن، مەركىزدىكى مۇناسىۋەتلىك تۇرۇنلاردىن تارتىپ پۇتۇن مەملىكەتسىڭە ھەرقايىسى جايىلارغۇچە مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى تەشۇرق قىلىش خىزمىتى كەڭ قانات يايىدۇرۇلۇپ، ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىتسى مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىگە بولغان تونۇشى تۆستۈرۈلدى، مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى قانۇن - تۈزۈم كۆزقارىشى كۈچەيتىلدى. شۇنىڭ بىلەن، «مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشى ئۈچۈن ياخشى ئاساس سېلىندى. ئىككىنچىدىن، مەركىزدىن تارتىپ ھەرقايىسى مىللەي ئاپتونومىپىلىك جايىلارغۇچە «مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىجرا قىلىشقا دائىر قانۇن - تۈزۈمنى يۈرۈشلەشتۈرۈش خىزمىتى دەسلەپكى قەددەمە ئېلىپ بېرىلماقتا، يەنى مىللەي تېرىرەتتۈپىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن - تۈزۈم قۇرۇلۇش يەنمۇ ئىلىگىرىلەپ كۈچەيدى تىلمەكتە. مەسىلەن، سودا منىسترلىكى 1985 - يىلى، «ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ سانائىتنى يەنمۇ راۋا جلاندۇرۇشقا

«أئىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تۈزدى؛ سەچۇەن، چىڭخەي قاتارلىق ئۆلکەلەر «مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىزچىل يولغا قويۇشتىكى بىرقانچە كونكرىت بەلگىلىمىنى ئىلان قىلدى؛ گەنسۇ ئۆلکىسى «كەنەن ئاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتنى ئىلگىرى سۈرۈش توغرىسىدىكى بىرقانچە سىياسى بەلگىلىملەر»نى ئىلان قىلدى. 1987 - يىلى 10 - ئايىغىچە، مەملىكتە بويىچە 21 ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيە ئۆزلىرىنىڭ ئاپتونومىيە نىزاملىرىنى تۈزۈپ چىقى، بەزى مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلار يەنە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ چىقى؛ مۇتلەق كۆپ سانسىدىكى مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلار ئاپتونومىيە نىزاملىرىنىڭ لايىھىسىنى تەبىارلىماقتا. ئۇچىنچىدىن، «مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىملەر دەسلەپكى قەددەمە ئەمەلىيەتى كەتكەن. بۇ قانۇن يولغا قويۇلغاندىن باشلاپ، 1987 - يىل 12 - ئايىغىچە، گۈۋىپۈون 40 ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇشنى يېڭىدىن تەستىقلەدى. مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايىلار مەللىي كادىرلار قوشۇنىنىڭ قۇرۇلۇشنى ئومۇمىيۇزلىك كۈچىتى، «مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى بەلگىلىملەرگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قۇرۇلۇشنى ئومۇمىيۇزلىك كۈچەيتى. جىلىن ئۆلکىسى «مەللىي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى بەلگىلىملەرگە ئاساسەن، يەنبىيەن چاۋىشىنزو ئاپتونوم ئوبلاستىغا ئورماڭچىلىق سانائىتى

ئىدارىسىنىڭ ۋە زاۋۇت - كان كارخانىلىرىنىڭ پۈتۈن باشقۇرۇش
هوقۇقىنى چۈشۈرۈپ بەردى. گەنۇ ئۆلکىس «مېللېي تېرىرىتىو-
رىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» تېلان قىلىنغاندىن كېيىن،
ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، "كەننەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ
ئقتىادىي تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ
ستراتېگىيلىك پىلانى" ۋە "لىشىا خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ
ئقتىادىنى گۈلەندۈرۈش پىلانىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى"نى
تۈزۈپ چىقىپ، «مېللېي تېرىرىتىورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى
مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمەرنى ئىزچىل يولغا قويۇشنى كونكرېت
پىلانغا كىرگۈزدى.

«مېللېي تېرىرىتىورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىزچىل
يولغا قويۇشنىڭ ئۇنۇمى كۆرۈنەرىلىك بولدى. «مېللېي تېرىرىتىو-
رىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» بىلەن گۈۋۈيۈەنىڭ ۋە يەرلىك
ھەر دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ تۈزگەن سىاست،
تەدبىرسى بىر- بىرى بىلەن ماسلاشتۇرۇلۇپ، مېللېي
ئاپتونومىيلىك ئقتىادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنسىيەت قۇرۇلۇشى
ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك ئىلگىرى سۈردى. ئۈچ
يىلىدىن بۇيان، مېللېي ئاپتونومىيلىك جايىلار زېھنىي
كۈچنى مەركەزلىك شتۇرۇپ، ئقتىادىي قۇرۇلۇشنى داواجلان-
دۇرۇپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىكىنىڭ تۆمۈمىي مەھسۇلات
قىممىتىنى 1984 - يىلىدىكى 68 مىليارد 100 مىليون يۈەندىن
كۆپرەكتىن 1986 - يىلى 87 مىليارد 200 مىليون يۈەندىن

كۆپەركە يەتكۈزۈپ، تۇتتۇرا ھېساب بىلەن يىلىغا 13.99 پىرسەنت ئاشۇرۇپ، يىللەق ئىشش نىسبىتىنى ئالدىنىقى ئالىتە بەش يىللەق پىلان مەزگىلىدىكى 9.7 پىرسەنت تۇتتۇرۇچە ئىشش سۈرىتىدىن ئاشۇرۇۋەتتى. 1986 - يىلدىكى سانلىق مەلۇماتلارغا قارىغاندا، شۇ يىلى مەملىكتە بويىچە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالىي مەكتەپ تۇقۇغۇچىلىرى 100 مىڭدىن ئىشپ، 1984 - يىلدىكىدىن 46.2 پىرسەنت ئاشقان. مىللەي كادىرلارنى يېتىشتۇرۇش ۋە ئىشلىتش جەھەتنىمۇ يېڭى قەددام بېسىلىدی. مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلاردىكى خلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ ئاساسلىق مەسۇللەرنىڭ ھەممىسى تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ خادىمىلىرىدىن بولغان، بەش ئاپتونوم رايون ۋە مۇئىلەق كۆپ ساندىكى ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناھىيەردىكى خلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىسى كومىتېتلەرنىڭ ئاساسلىق مەسۇللەرىمۇ تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ خادىمىلىرىدىن بولغان. مەملىكتە بويىچە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە كەسپىي تېخنىكا خادىمىلىرى تەخىينەن 1 مىليون 600 مىڭغا يېتىدۇ.^①
«مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ تۈچ يىلدىن

① لىپ جىڭىزىسى: «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە تۆزۈمىنى يەنمۇ مۇكەمەللەشتۈرۈش - مەممىكتەلىك خلق قۇرۇلتىمىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ مۇئاونى باشلىقى پىلەق چۈئىنى زىيارەت»، «نەزەر» ڙۈرنىلى 1987 - يىللەق 42 - سان.

بۇيانقى يولغا قويۇلۇش نەھۋالدىن قارىغاندا، بۇ قانۇنىڭ
ئىزچىل يولغا قويۇلۇشدا يەنە نۇرغۇن مەسىلىك ساقلانماقتا.
بۇ مەسىلىك ئاسەن مۇنداق ئۈچ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ:
بىرچىچى، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللەتى
ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە
ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە كاپاھەتلەك قىلىش ۋە ئۇنىڭغا ھۈرەت
قىلىش مەسىلىسى. مەسىلەن، «مېللەتىپ تۈرگەنلىك ئاپتونومىيە
قانۇنى» دىكى يەلگىلىمىلەركە ئاسەن، مىللەتىپ تۈرگەنلىك
جايلار تۆز ئالدىغا قىلىشقا تېكىشلىك مەلۇم ئىشلاردا يۇقىرى
دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئۇلارغا دائىم يېتەرىلىك ھوقۇق
بەرمەيدۇ، ھەددىدىن زىيادە مەركەز لەشتۈرۈۋەتىدۇ. ئىككىن-
چىدىن، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللەتىپ تۈرگەنلىك
ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئىقتىسادىي مەنبە ئىتسىگە يېتەرىلىك
ئېتىبار بەرمەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاسالىقى، يۇقىرى دەرىجىلىك
دۆلەت ئورگانلىرى مىللەتىپ تۈرگەنلىك جايىلاردا باىلىق
مەنبەلىرىنى تېچىش، كارخانىلارنى قۇرۇشتا مىللەتىپ تۈرگەن-
مىيلىك جايىلارغا پايدىسىنى تۇتۇنۇپ بېرىشى، شۇ جايىدىكى
ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسىنىڭ مەنبە ئىتسىنى ئېتىبارغا ئېلىشى
يېتەرسىز. تۇچىنچىدىن، ئىقتىسادىي تۆزۈلمە ئىلاھاتىدا،
بەزى تەدبىرلەر دە مىللەتىپ تۈرگەنلىك جايىلارنىڭ ئالاھە-
دىلىكى يېتەرىلىك ئېتىبارغا ئېلىنىغان، مىللەتىپ تۈرگەنلىك
جايلارنىڭ نەھەللىي ئەھۋالغا تۇيعۇن كەلمەيدىغان يولىورۇق

خاراكتېرلىك، قارار خاراكتېرلىك بىزى ھۈججەتلەرنى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلار دائىم قانۇنغا ئاساسەن جانلىق تىجرا قىلالمايدۇ ياكى تىجرا قىلىشنى توختىتالمايدۇ. مىللەي تېرىرتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى ئەستايىدىل تىزچىل يولغا قويۇش ئۈچۈن، بۇ بىر قاتار مەسىلەرنى ھەققىي تۈرددە ھەل قىلىش كېرەك.

«مىللەي تېرىرتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ھەرقانچە ياخشى تۈزۈلگەن، مۇكەممەل بولغان بىلەن ئەستايىدىل تىزچىل يولغا قويۇلما، پەقتەغەز يۈزىدىكى بىر قۇرۇق نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، «مىللەي تېرىرتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشغا كاپالەتلەك قىلىش مەسىلىسى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىشقا بەكمۇ ئەرزىيدۇ.

بىر نىچى بۆلۈم مەملىكتىك خەلق قۇرۇلتىسى ۋە
ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتىنىڭ نازارەتنى
يولغا قويۇش

«مىللەي تېرىرتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» — دۆلەتىمىزنىڭ بىر مۇھىم تۈپ قانۇنى. بۇ تۈپ قانۇنىڭ يولغا قويۇلۇشغا قانۇندىكى بەلگىلىملىر تارقىلىق كاپالەتلەك قىلىنىدۇ ھەم مەممىلەتلەك خەلق قۇرۇلتىسى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتى نازارەتچىلىك قىلىدۇ.

برىئچى، «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئاساسىي قانۇنغا ئاساسەن تۈزۈلگەن، ئۇ ئاساسىي قانۇندىكى مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدىكى بەلگە لەملىئەرنىڭ كونكرېتلاشتۇرۇلۇشى بولىدۇ. مەسلمەن، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۇتكىنىمىزدەك، ئاساسىي قانۇnda تېلىسىمىزنىڭ مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ كونكرېت معزمۇنى توغرىسدا ئېنىق بەلكىملىم چىقىرىلغان شۇنداقلا مەخۇس بۆلۈملەر ئاچرىتىلىپ، مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللەنىشى، ئاپتونومىيە ئورگاذا لەرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى ۋە دۆلەتنىڭ مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارغىا بولغان رەھبەرلىكى ۋە ياردىمى بەلكىلەنگەن. ئاساسىي قانۇن — دۆلەتنىڭ تۈپ قانۇنى، ئۇ ئالىي قانۇن كۈچكە شىگە، ئاساسىي قانۇنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلغانلىق «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا تۈپ ئاساسدىن كاپالەتلىك قىلغانلىق بولىدۇ. ئاساسىي قانۇnda مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن؛ مەملىكتىمىزدىكى ھەر مىلەت خەلقى، بارلىق دۆلەت ئورگانلىرى ۋە قوراللىق كۈچلەر، ھرقايىسى پارتىيىلەر ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرى، كارخانا تەشكىلاتلىرى، كەسپىي تەشكىلاتلار ئاساسىي قانۇنى تۈز ھەرسكىتنىڭ تۈپ مىزانى قىلىشى ھەمde ئاساسىي قانۇنىڭ تىزىزەت - ھۇرمىتىنى قوغداش، ئاساسىي قانۇنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش بۇرچىنى قادا قىلىشى لازىم.

ئاساسىي قانۇnda يەنە، مەملەتكە تلىك خەلق قۇرۇلتىسىي وە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتى "ئاساسىي قانۇنىڭ يولغا قويۇلۇشغا نازارەتچىلىك قىلىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. «مەللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بەلگىلەنگەن توب مەزمۇن ئاساسىي قانۇندىن كەلگەن، ئۇنىڭدا بەلگىلەنگەن مەللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى ئاساسىي قانۇnda بەلگىلەنگەن دۆلەتسىڭ بىر مۇھىم سىياسىي تۈزۈمىدۇر. مەملەتكە تلىك خەلق قۇرۇلتىسىي وە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتىنىڭ دۆلەتسىڭ مەللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشغا نازارەتچىلىك قىلغانلىقى دەل ئاساسىي قانۇنىڭ يولغا قويۇلۇشغا نازارەتچىلىك قىلىشنىڭ بىر قىسم مۇھىم مەزمۇنىدۇر.

ئىككىنچى، مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلاردا ئاپتونوم رايونلارنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئېلىسلىقى مەللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىدىكى چوڭ ئىش، شۇنداقلا «مەللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بەلگىلەنگەن مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنى قۇرۇشنىڭ مۇھىم مەزمۇنى. ئاساسىي قانۇnda، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنى قۇرۇشنى تەستىقلالش مەملەتكە تلىك خەلق قۇرۇلتىبىنىڭ خىزمەت هوقۇقى، دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ، ئاپتونوم رايونى قۇرۇش وە ئۇنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ياكى ئۆزگەرتىش مەملەتكە تلىك خەلق قۇرۇلتىبىنىڭ نازارەتتىدە يولغا قويۇلۇشى كېرىك، هەرقانداق باشقا دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ئۇنىڭغا

ئارىلىشىقا ھوقۇقى يوق، دېگەنلىك بولىدۇ.

ئۇچىنچى، ئاساسىي قانۇnda ۋە «مللىي تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم توبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيەلىك خلق قۇرۇلتايلىرى ئۆز جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىادىي ۋە مەددەنئىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرىگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم نىزاملارنى تۈزۈشكە ھوقۇقلۇق، دەپ بەلگىلەنگەن. ئاپتونوم رايونلار تۈزۈگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم نىزاملارنى تەستقلالش ھوقۇقى مەملىكەتلىك خلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقىدىن ئۇتكۈزۈلگەندىن كېيىنلا، دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقىدىن ئۇتكۈزۈلگەندىن كېيىنلا، ئاپتونوم رايون تۈزۈگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم نىزاملار ئاندىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ. ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناھىيەر تۈزۈگەن ئاپتونومىيە نىزاملىرى ۋە ئايىرم نىزاملارمۇ مەملىكەتلىك خلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدۇرۇلۇشى كېرەك. شۇنداق دېيشىكمۇ بولىدۇكى، مىللىي ئاپتونومىسىلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە تۈركانلىرى ئاساسىي قانۇnda ۋە «مللىي تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگە لەنگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم نىزاملارنى تۈزۈشتىن ئىبارەت بۇنداق ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشتە مەملىكەتلىك خلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

تۇتىنچى، «مىللەي تېرىرىتۆریيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىينىڭ ماقۇللىشى ۋە ئېلان قىلىش ئاراشلىق يولغا قويۇلدىغان مۇھىمم تۈپ قانۇن، ئاساسىي قانۇنىنىڭ ۵-ماددىسىدا بىلگىلەنگەن پىرنىشقا ئاساسەن، بارلىق دۆلەت ئورگانلىرى ۋە قوراللىق كۈچلەر، ھرقايىسى پارتىيەلەر ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرى، كارخانا تەشكىلاتلىرى، كەسپىي تەشكىلاتلار «مىللەي تېرىرىتۆریيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» غارىتايە قىلىشى شەرت، بۇ قانۇنغا خىلاب ھەرىكتەلەر سۈرۈشتۈرۈلۈشى شەرت.

ئاساسىي قانۇنىنىڭ 67-ماددىسىدىكى بىلگىلىملىم، كە ئاساسەن، گۇۋۇيۇن نەگەر «مىللەي تېرىرىتۆریيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا زىت كېلىدىغان مەمۇرىي نىزام، قارار ۋە بۇيرۇقلارنى تۈزىسە، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىينىڭ دائىمىي كومىتېتى ئۇنى بىكار قىلىشقا هوقۇقلۇق؛ ئۆلکە، ئاپتونوم رايون، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەردىكى دۆلەت ھاكىمىيەت ئورگانلىرى نەگەر «مىللەي تېرىرىتۆریيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا زىت كېلىدىغان يەرلىك نىزام ۋە قارارلارنى تۈزىسە، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۇنى بىكار قىلىشقا هوقۇقلۇق.

«جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلما-تىينىڭ تەشكىلىي قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بىلگىلەنگەن: مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مىللەتلىر كومىتېتىنىڭ خىزمەت مەسئۇلىيىتىدىن بىرى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي

گومستېتى تاپشۇرغان، ئاساسىي قانۇنغا، «مەللىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» قاتارلىقلارغا زىت دەپ قارالغان گوۋۇيۇھەنسىڭ مەمۇرىيى نىزام، قارار ۋە بۇيرۇقلىرىنى، گوۋۇيۇھەنسىڭ ھەرقايىسى مىنستىرلىكلىرى، ھەرقايىسى كومىتېتلەرنىڭ بۇيرۇق، يوليورۇق ۋە نىزاملىرىنى، تۆلکىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتلەرنىڭ يەرلىك قانۇن ۋە قاراللىرىنى ھەمە تۆلکىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ قارار، بۇيرۇق ۋە نىزاملىرىنى كۆرۈپ چىقىپ، دوكلات بېزىشتىن ئىبارەت. مەملىكتەلىك خەلق قۇرۇلتىسى مەللەتلەر كومىتېتى يەنە «مەللىي تېرىرەتتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قوييۇش مەسىلىسى ۋە مەللەتلەر ئىتتىپاقدا كۈچەيتىش مەسىلىسىگە قارىتا تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنى يولغا قوييۇپ، تەكلىپەرنى ئۇرتۇرۇغا قويسا بولىدۇ.

ئىككىنچى بۇلۇم گوۋۇيۇھەنسىڭ ۋە مۇناسۇھەتلىك يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ كاپالىسىنى يولغا قوييۇش.

بىرىنچى، ئاساسىي قانۇندا، گوۋۇيۇھەنسىڭ بىر مۇھىم مەستۇلىيىتى: «مەللىي ئىشلارغا رەبەرلىك قىلىش ۋە بۇ ئىشلارنى باشقۇرۇش، ئاز سانلىق مەللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك

«وقۇقىنى ۋە مىللې ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ ئاپتونومىيە دوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش» دەپ بەلگىلەندى. مىللې ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ خلق ھۆكۈمەتلەرى گۈۋۈيۈەننىڭ بىر تۇتاش دەبەرلىكىدىكى دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئورگىنى بولۇپ، گۈۋۈيۈەنگە بويىسىندۇ. «مېللې تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قوييۇلۇشدا گۈۋۈيۈەن بىر مەركىزىي حالقا ھېساب-لىنىدۇ. گۈۋۈيۈەن ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق منىستىرىلىك، كومىتەتلىرىنىڭ مىللې تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدىكى بەلگىلەمە لەرنى قەتىشى تىجرا قىلىشى بۇ قانۇنىنىڭ يولغا قوييۇلۇشى تۈچۈن ئەڭ مۇھىم كاپالىتەت ھېسابلىنىدۇ.

ئاساسىي قانۇnda، گۈۋۈيۈەننىڭ يۈرگۈزۈشكە تېگىشلىك بىر مۇھىم خىزمەت ھوقۇقى: «ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغان ئاساسەن، مەمۇرىي تەدبىرلەرنى بەلگىلەش، مەمۇرىي نىزاملارىنى تۈزۈپ چىقىش، قارار ۋە بۇيرۇقلارنى چىقىرىش» دەپ بەلگە لەنگەن. بۇ بەلگىلەمىگە ئاساسەن، «مېللې تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قوييۇلۇشغا كاپالەتلەك قىلىش تۈچۈن، گۈۋۈيۈەن، «مېللې تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا ئاساسەن، مۇناسىۋەتلەك مەمۇرىي تەدبىرلەرنى بەلگىلەشكە، مۇناسىۋەتلەك مەمۇرىي نىزاملارىنى تۈزۈشكە، مۇناسىۋەتلەك قارار ۋە بۇيرۇقلارنى چىقىرىشقا ھوقۇقلۇق ۋە شۇنداق قىلىش مەسۇلىيىتى بار.

ئاساسىي قانۇnda، ئاپتونوم رايونلارنىڭ رايونلارغا بۇلۇنۇشى

ۋە ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم نامىسىلەرنىڭ قۇرۇلۇشى ھەم
دا يوپلارغا بۆلۈنۈشى گۈۋۈيۈەنىڭ خىزمەت ھوقۇقى ھېساب-
لىنىدۇ، دەپ بەلكىلەنگەن. «مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيە
قانۇنى» دا بەلكىلەنگەن مىللەي ئاپتونومىيالىك جايىلارنىڭ
قۇرۇلۇشى مەسىلسىدە، گۈۋۈيۈھەن بۇ قانۇنى يولغا قويۇش
مەسۇلىيىتنى بىۋاسىتە ئۆستىگە ئالغان. «مىللەي تېرىرىتوريالىك
ئاپتونومىيە قانۇنى» دا، مىللەي ئاپتونومىيالىك جايىلارنىڭ چىڭىر-
دىنى يېنىكلىك بىلەن ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ، ئەگەر ئۆزگەرتىش
زۆرۈر تېپىلسا، گۈۋۈيۈەنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش كېرىك،
دەپ بەلكىلەنگەن. «مىللەي تېرىرىتوريالىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا
بەلكىلەنگەن ئاپتونومىيە ئۇرگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقلرىنىڭ
بەزىلىرىنى گۈۋۈيۈەنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ئاندىن
يۈرگۈزۈش لازىمىلىقى ئېنىق بەلكىلەنگەن. مىللەي ئاپتونومىيالىك
جايىلار ئۆز جايىنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغدايدىغان جامائەت
خەۋىپىزلىكى قىسىلىرىنى تەشكىل قىلىشتا "گۈۋۈيۈەنىڭ
تەستىقىنى ئېلىشى" كېرىك؛ مىللەي ئاپتونومىيالىك جايىلار تاشقى
سودا ئېغىزلىرىنى قۇرۇشتا "گۈۋۈيۈەنىڭ تەستىقىنى ئېلىشى"
كېرىك؛ مىللەي ئاپتونومىيالىك جايىلار مالىيە كىرمى - چىقىم
تۈرلىرىنى ئايىشتا "گۈۋۈيۈەنىڭ مىللەي ئاپتونومىيالىك جايىلارغا
ئېتىبار بېرىش پېرىنىپغا تاساسلىنىدۇ؛ ئاپتونوم رايونلار ئۆز
جايىنىڭ تۈرلۈك چىقىم ئۆلچەملىرى، ئىشتاتىسى ۋە نورمىسى
توفرىسىدا قوشۇمچە بەلكىلىم، ۋە كونكربت چارسلدرنى تۈزۈپ

«موقۇقىنى ۋە مىللىي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ ئاپتونومىيە دوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش» دەپ بەلگىلەندى. مىللىي ئاپتونومىيلىك جاييلارنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرى گۈۋۈيۈەننىڭ بىر تۈشاش رەھبەرلىكىدىكى دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ۋورگىنى بولۇپ، گۈۋۈيۈەنگە بويىسۇندۇ. «مىللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ ئىزچىل يولغا قوييۈلۈشىدا گۈۋۈيۈەن بىر مەركىزىي ھالقا ھېساب-لىنىدۇ. گۈۋۈيۈەن ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق منىسترلىك، كومىتەت-لارنىڭ مىللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدىكى بەلگىلەمە-لمەرنى قەتشىي تىجرا قىلىشى بۇ قانۇنىنىڭ يولغا قوييۈلۈشى تۈچۈن ئەڭ مۇھىم كاپالەت ھېسابلىنىدۇ.

ئاساسىي قانۇnda، گۈۋۈيۈەننىڭ يۈرگۈزۈشكە تېگىشلىك بىر مۇھىم خىزمەت ھوقۇقى: "ئاساسىي قانۇندا ۋە قانۇنلارغە ئاساسەن، مەمۇرىي تەدبىرلەرنى بەلگىلەش، مەمۇرىي نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىش، قارار ۋە بۈيرۈقلەرنى چىقىرىش" دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ بەلگىلەمە ئاساسەن، «مىللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ ئىزچىل يولغا قوييۈلۈشىغا كاپالەتلەك قىلىش تۈچۈن، گۈۋۈيۈەن، «مىللىي تېرىرەتتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا ئاساسەن، مۇناسىۋەتلەك مەمۇرىي تەدبىرلەرنى بەلگىلەشكە، مۇناسىۋەتلەك مەمۇرىي نىزاملارنى تۈزۈشكە، مۇناسىۋەتلەك قارار ۋە بۈيرۈقلەرنى چىقىرىشقا ھوقۇقلۇق ۋە شۇنداق قىلىش مەستۇلىيىتى بار.

ئاساسىي قانۇnda، ئاپتونوم رايونلارنىڭ رايونلارغا بولۇنۇشى

ۋە ئاپتونوم توبلاست، ئاپتونوم ناھىيەلەرنىڭ قۇرۇلۇشى ھەم
 دايونلارغا بولۇنۇشى گۈۋۈيۈەنىڭ خزىمەت ھوقۇقى ھېساب-
 لىنىدۇ، دەپ بەلكىلەنگەن. «مەللەي تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە
 قانۇنى»دا بەلكىلەنگەن مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ
 قۇرۇلۇشى مەسىلىسىدە، گۈۋۈيۈمن بۇ قانۇنى يولغا قويۇش
 مەسٹۇلىيىتنى بىۋاستە ئۆستىگە ئالغان. «مەللەي تېرىرىتورييىلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايilarنىڭ چېگىر-
 سىنى يېنىكلىك بىلەن ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ، نەگەر ئۆزگەرتىش
 زۆرۈر تېپىلىسا، گۈۋۈيۈەنىڭ تەستىقدىن ئۆتكۈزۈش كېرەك،
 دەپ بەلكىلەنگەن. «مەللەي تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا
 بەلكىلەنگەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقلەرنىڭ
 بەزلىرىنى گۈۋۈيۈەنىڭ تەستىقدىن ئۆتكۈزۈپ ئاندىن
 يۈرگۈزۈش لازىمىلىقى ئېنىق بەلكىلەنگەن. مەللەي ئاپتونومىيىلىك
 جايilar ئۆز جايىنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغدايدىغان جامائەت
 خەۋپىزلىكى قىسىلىرىنى تەشكىل قىلىشتا "گۈۋۈيۈەنىڭ
 تەستىقىنى ئېلىشى" كېرەك؛ مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايilar تاشقى
 سودا ئېغىزلىرىنى قۇرۇشتا "گۈۋۈيۈەنىڭ تەستىقىنى ئېلىشى"
 كېرەك؛ مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايilar مالىيە كىرىم - چىقىم
 تۈرلىرىنى ئايىرىشتا "گۈۋۈيۈەنىڭ مەللەي ئاپتونومىيىلىك جايilarغا
 ئېتىبار بېرىش پىرىنسىپا ئاساسلىنىدۇ؛ ئاپتونوم دايونلار ئۆز
 جايىنىڭ تۈرلۈك چىقىم ئۆلچەملىرى، ئىشتاتى ۋە نورمىسى
 توغرىسىدا قوشۇمچە بەلكىلەمە ۋە كونكرېت چارسلەرنى تىزۈزۈپ

چقشتا "گوؤؤيۈنگى ئەنگە تالدۇرۇشى" كېرىمك، وەهاكا زالار.
«مەللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى بۇ بىر قىسىم
مەزمۇنلار گوؤؤيۈنلىك بىۋاسىتە كاپالەتلەك قىلىشى ئارقىلىق
 يولغا قويولىدۇ. «مەللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ
 يۈقىسى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە
 ياردىمى "دېگەن 6 - بابىدىكى بارلىق بەلكىلىمىلدەرگە كەلەك،
 ئۇلارغىڭ ھەممىسىنى ئاسامىن گوؤؤيۈن ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق
 ئورگانلار بىۋاسىتە ئىجرا قىلىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ يولغا قويولۇشا
 كاپالىستلىك قىلىدۇ. مەيلى دۆلەت مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارغا
 قارانقان توغرا رەھبەرلىك پىرىنسىپدا چىڭ تۈرۈشتى بولسۇن،
 مەيلى دۆلەتنىڭ مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئىقتىصادىي
 تەرەققىيات ۋە مەددەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە زور
 كۈچ بىلەن ياردەم بېرىدىغان مۇھىمم ھەستۆلىكىتىدە چىڭ
 تۈرۈشتى بولسۇن، مەيلى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى
 بىلەن مەللىي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئىقتىصادىي مەنبەئەت
 مۇناسىۋەتىنى مۇۋاپىق تەڭشەشىتە بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە
 ئالدى بىلەن دۆلەتنىڭ ئالىي ھەمۈرىي ئورگىسى بولغان
 گوؤؤيۈنلىك ئىجرا قىلىشىغا ۋە كاپالەتلەك قىلىشىغا تايىنىلىدۇ.
 «مەللىي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئىلان قىلىنىپ
 يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، گوؤؤيۈن ۋە مۇناسىۋەتلىك منسى-
 سىرلىك، كۆمىتەتلىار تەدبىر قوللىنىپ، بۇ قانۇنى ئەستايىدىلىل
 يولغا قويىماقتا. مەسىلمەن، 1984 - يىلى 10 - ئايىنىڭ 1 - كۈنى

«مиллиي تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» تىجرا قىلىنغاندىن قارىتىپ 1987 - يىلى 2 - ئايىغىچە، گۈۋۈيۈەن «مиллиي تېرىتوردى- يىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى بىلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن، توپلىشپ تۈلتۈر اقلاشقان ئاز سانلىق مىللەت خەلقنىڭ ئازىزىسى بويىچە، يەنە يېڭىدىن 40 ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇشنى تەستىقلەدى^①. يەنە مەسىلەن، تاشقى ئىقتىسادىي سودا منىس- تىدارسى «مиллиي تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى تىدارسى «مەسىلەن كومىتەتى، دۆلەت تاشقى پېرىبۇوت قالدۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە دۆلەتسىنىڭ تېتىبار بېرىشىدە بەھىمەن بولىدۇ دېگەن بىلگىلىمىگە ئاساسەن، تاشقى پېرىبۇوت تىپسىز ئەتكەن ئەتكەن بەش ئاپتونوم رايون ۋە يۈننەن، گۈيچۈ، چىڭخەيدىن تېتىبارەت كۆپ مىللەتلەك ئۈچ ئۆلکەگە قارستا كونكىرت ئېتىبار بېرىش چارىسىنى تۈزۈپ چىقتى.^② سودا

① مۇشۇ كىتابىتىكى قوشۇمچە 1 دىكى «جۇڭگۈدىكى ھەرقايىسى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ نامى ۋە قۇرۇلغان ۋاقتى»غا قارالىۇن.

② 1985 - يىل 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى، گۈۋۈيۈەن تەستىقلاب چۈشۈرگەن ناشقى ئىقتىسادىي سودا منىستىرسىكى، دۆلەت پىلان كومىتەتى، دۆلەت ناشقى پېرىبۇوت تىدارسىنىڭ «پېكىپورت قىلىنىدىغان تاۋارلاردا تاشقى پېرىبۇوت تىپسىز قالدۇرۇش چادىسى»غا قارالىۇن.

منىسلىك «مىللەي تېرىتۈریسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇئىيەنلەشتۈرۈلگەن دۆلەت ئۆزاق مۇددەت يولغا قويىدىغان مىللەي سودا سىياسىتىگە ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەت رايون-لىرىنىڭ سودىسىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇش مەسىلىسىگە قارتا كونكرىت بەلكىلىمە چىقاردى^①. گۈۋۈيۈەن وە مۇناسىۋەتلىك منىسترلىك، كومىتېتلار، قوللانغان بۇنداق تەدبىرلەر «مىللەي تېرىتۈریسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشغا كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم روپ نۇينىدۇ.

ئىككىنچى، كۆپ مىللەتلىك ئۆلکە، ئاپتونوم رايون وە تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەر وە ئاپتونوم تۈبلاستىلار، مىللەي ئاپتونومىسىلىك جايىلارنىڭ يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن، «مىللەي تېرىتۈریسىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشغا كاپالەتلىك قىلىشتىكى ئىنتايىن بىر مۇھىم حالقا ھېباپلىنىدۇ.

ئاساسىي قانۇnda مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: «يدىلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئۆز مەمۇرىسى رايونلىرىدا ئاساسىي قانۇنىنىڭ، قانۇسلارنىڭ وە مەمۇرىسى نىزامىلارنىڭ ھۇرمەتلىنىشىگە وە ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ.» بۇ

^① 1985 - يىل 7 - ئايىنىڭ 1 - كۈنى «گۈۋۈيۈەن تەستىقلاب چۈشۈرگەن سودا منىسترلىكىنىڭ ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى دىكى سودىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇشقا دائىر بىر قانچە مەسىلە توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»غا قارالىۇن.

بەلگىلىمكە ئاساسەن، كۆپ مىللەتلىك نۇلكە، ئاپتسونوم رايون ۋە تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەر ۋە ئاپتسونوم توبلاستلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى «مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونۇمىيە قانۇنى» نىڭ نۇز مەمۇرسي رايونلىرىدا ھۇرمەتلىنىشىگە ۋە ئىجرا قىلىنە. شىغا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك.

ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىملىرىگە ئاساسەن، نۇلكلەك، ئاپتسونوم رايونلىق خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە نۇنىڭ دائىمىي كومىتېتلەرى «مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونۇمىيە قانۇنى»نى ئىزچىل يولغا قويۇش توغرىسىدا يەرلىك قانۇن - نىزامىلارنى تۈزۈپ چىقسا بولىدۇ.

«جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكمەتى - لىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»غا ئاساسەن مۇنداق دەپ بەلگىلەذ - كەن: كۆپ مىللەتلىك نۇلكە، ئاپتسونوم رايون ۋە تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەر ۋە ئاپتسونوم توبلاستلىق خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە نۇنىڭ دائىمىي كومىتېتلەرىنىڭ مۇھىمم خىزمەت ھوقۇق - لىرىدىن بىرى نۇز مەمۇرسي رايوندىكى مىللەي خىزمەت قاتارلىق چوڭ ئىشلارنى مۇزاکىرە قىلىش ۋە بەلگىلەش؛ يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن؛ بۇ جايىلاردىكى خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلەرى "ماز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ ھوقۇقىنى كاپا - لەتكە ئىگە قىلىشى" كېرەك. «مىللەي تېرىرەتتۈرىيەلىك ئاپتونۇمىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش، نۇز

تەۋەسىدىكى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشگە كاپالەتلەك
قلىش تەلۋەتتە مؤشۇ مەمۇرىي رايونلارنىڭ مىللەي خىزمە-
تىدىكى مؤھىم ئىش ھېسابلىنىدۇ.

ئاساسىي قانۇندا، ناھىيىدىن يۈقىرى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك
خەلق ھۆكۈمەتلەرى قانۇnda بەلكىلەنگەن هوقۇق دائىرىسىگە
ئاساسەن، ئۆز مەمۇرىي رايونىدىكى مىللەي ئىشلارنى باشقۇرىدۇ؛
كۆپ مىللەتلەك ئۆلکەلىك، ئاپتونوم رايونلۇق ۋە تەۋەسىدە
raiون بولغان شەھەرلىك ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق
ھۆكۈمەتلەرى ئۆز قارىمىقىدىكى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلارنىڭ
خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ خىزمەتىگە رەھبەرلىك قىلىدۇ دەپ
بەلكىلەنگەن. يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلى
قانۇnda مۇنداق دەپ بەلكىلەنگەن: ناھىيىدىن يۈقىرى يەرلىك
ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ خىزمەت هوقۇقدىن
بىرى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ هوقۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش
ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلەرىگە ھۈرمەت قىلىش،
ئۆز مەمۇرىي رايونىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشپ
ئولتۇرالاشقان جايىلاردا، ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا
ئاساسەن، تېرىرتۈرىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشقا ياردەم
بېرىش، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە
مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلەرنى داواجلاندۇرۇشىغا ياردەم

بېرىش.

«مەللىي تېرىرەتتۈرپىلىك ئاپتۇنۇمەيە قانۇنى»دا، مەللىي ئاپتۇنۇمەيىلىك جايىلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېرىرەتتۈرپىلىك جايىلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېرىرەتتۈرپىلىك ئاپتۇنۇمەيىنى يولغا قويغان مەلەتتىنىڭ ۋە كىللەرى ۋە باشقا ئاز سانلىق مەلەت ۋە كىللەرنىڭ سانى ۋە نىسبىتىنى، قانۇnda بىلگىلەنگەن پېرىنسپلارغا ئاساىەن، ئۆلکەلىك، ئاپتۇنۇم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلەرى بىلگىلەيدۇ، دەپ بىلگىلەنگەن، ئاپتۇنۇمەيە ئورگانلىرىنىڭ قانۇنغا ئاساىەن يۈرگۈزگەن ئاپتۇنۇمەيە هوقۇقىنىڭ نۇرغۇنى ئۆلکەلىك، ئاپتۇنۇم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، يولغا قويۇلۇدۇ. مەسىلەن، مەللىي ئاپتۇنۇمەيىلىك جايىلاردىكى كارخانا، كەسپىي ئورۇنلار يېزىلاردىكى ۋە چارۋەچىلىق رايونلىرىدىكى ئاز سانلىق مەلەتلەردىن ئادەم ئېلىشتا ئۆلکەلىك ياكى ئاپتۇنۇم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتتىنىڭ تەستىقىنى ئېلىشى كېرىك؛ ئاپتۇنۇم ئوبلاست، ئاپتۇنۇم ناھىيەلەر تۈزگەن ئۆز جايىنىڭ تۈرلۈك چىقىم ئۆلچەملىرى، ئىشتاتى، نورمىسى توغرىسىدىكى قوشۇمچە بىلگىلىمە ھەم كونسېرتپت چارە ۋە ئاپتۇنۇم ئوبلاست، ئاپتۇنۇم ناھىيەلەرنىڭ باجىنى كېمەيتىپ ئېلىش ياكى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى قارارى ئۆلکەلىك ياكى ئاپتۇنۇم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلۈش كېرىك، ۋە ھاكازالار. «مەللىي تېرىرەتتۈرپىلىك

ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئالتنىچى بابىدا بىلگىلىكىن «بىۇقسىرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈرگانلىرىنىڭ دەرىجىلىكى ۋە ياردىمىي» توغرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەك معزۇمۇسلارغا كەلەك، گۇۋۇزىۇھەن بىۋاسىتە ئىجرا قىلىدىنغان ۋە يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلەك قىلىدىغانلىرىدىن باشقىلىرى كۆپ مىللەتلەك ئۆلکىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەرلىك ۋە ئاپتونوم تۈبلاستىلىق دۆلەت تۈرگانلىرى تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنىدۇ ۋە يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلەك قىلىنىدۇ.

ئاسىي قانۇندىكى ۋە «مېللەي تېرىپتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بىۇقىرىقى بىلگىلىكىن، كۆپ مىللەتلەك ئۆلکىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەرلىك ۋە ئاپتونوم تۈبلاستىلىق دۆلەت تۈرگانلىرى «مېللەي تېرىپتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى بىۋاسىتە يولغا قويۇش ۋە ئۇنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلەك قىلىشتن ئىبارەت قوش ۋەزىپىنى نۇستىگە ئالغان.

«مېللەي تېرىپتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئۇمۇمۇيۇز لۇك ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلەك قىلىش ئۆچۈن، بەزى كۆپ مىللەتلەك ئۆلکىدىكى دۆلەت تۈرگانلىرى «مېللەي تېرىپتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇش چارلىرىنى تۈزەكتە. 1986 - يىل 2 - ئائىنلىق 7 - كۈنى، سىچۇھەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «دەرىجىخۇوا خەلق جۇمھۇرپىتىنىڭ مېللەي تېرىپتۈرىپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»لى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى

بىرقانچە بەلگىلىسىمەنى تۈزدى. بۇ—كۆپ مىللەتلىك ئۆلکىدىكى دۆلەت نورگانلىرى قوللانغان، «مىللەتلىق تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشتىكى بىر تۈنۈملۈك تەدبر.

ئۇچىنجى بۆلۈم مىللەتلىق ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشى

مىللەتلىق ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە نورگانلىرىنىڭ تەشكىلى پىرىنىسىپى وە ئاپتونومىيە نورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى بەلگىلەش «مىللەتلىق تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ مۇھىم معزمۇنى. بۇ مۇھىم معزمۇنى ئىزچىل يولغا قويۇش بولسا، ئاساسەن، دەل مىللەتلىق ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە نورگانلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتى. مىللەتلىق جايىلارنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ئاساسىي قانۇندىكى وە «مىللەتلىق تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمەركە ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامى وە ئايىرمى نىزامىلارنى تۈزۈشى «مىللەتلىق تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىزچىل يولغا قويۇشنىڭ مۇھىم قانۇنىي كاپالىتى.

ئاپتونومىيە نىزامى وە ئايىرمى نىزاملاز مىللەتلىق ئاپتونومىيەلىك جايىلارنىڭ خلق قۇرۇلتايلىرى شۇ جايدىكى مىللەتلىرىنىڭ سىياسى، ئىقتىسادىي وە مەددەنىيەت ئالامىدىلىكىگە، قانۇnda

بەلگىلەنگەن تەرتىپكە ئاساسەن تۈزگەن ٹۆلچەملىك ھۈججەت، ئاپتونومىيە نىزامى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ نۇنىۋېرسال ئاپتونومىيە قانۇن - نىزاملىرى: ئايرىم نىزاملار مىللەي ئاپتونومىيە قانۇن - نىزاملىرى خاراكتېرىدىكى، مەلۇم بىر ئىشنى مىيلىك جايلار قىسىمەن چىقارغان ئايرىم ئاپتونومىيە قانۇن - قېلىپلاشتۇرۇش يۈزىسىدىن چىقارغان ئايرىم ئاپتونومىيە قانۇن - نىزاملىرى بولۇپ ھېباپلىنىدۇ. ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملار شۇ مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىدلا قوللىنىلىدۇ، لېكىن، يۈقىرى دەرىجىلىك دۆلەت تۈركانلىسىرى ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنىڭ ھۈرمەتلەنىشىگە ۋە تىجرى قىلىنىشىغا كاپالەت - لىك قىلىشى كېرىڭ.

جوڭىو كومۇنىستىك پارتىيىسى 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بؤيان، بولۇپمۇ 1984 - يىلى «مىللەي تېرىرەتۈرىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئىلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن بؤيان، مەملىكت بويىچە مۇتلىق كۆپ ساندىكى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايلار ئاپتونومىيە نىزاملىرىنى تۈزۈپ چىقىتى، بەزىلىرى تېخى ئايرىم نىزاملارنىمۇ تۈزۈپ چىقىتى. بۇلارنىڭ تىچىدە، يەنبىيەن چاوشىيەن نزۇ ئاپتونوم توبلاستىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، جۇشىۋەك يىزۇ ئاپتونوم توبلاستىنىڭ ئاپتو - نومىيە نىزامى، جەنۇبىي كۈيچۈ بؤىى - مىياۋۇ - ئاپتونوم توبلا - تىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، غەربىي خۇنەن تۈجىبا - مىياۋۇ ئاپتونوم توبلاستىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، شىنخۇڭاڭ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، لۇنەن يىزۇ ئاپتونوم

ناھىيىسىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى قاتارلىقلار دەسمىي ئىلان قىلىنىپ
 يولغا قويۇلدى. جۇڭگو كومىئىنىڭ پارتىيىسى 11 - نۆۋەتلىك
 مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - نۇمۇمىي يىغىندىن بۇيان، مىللەي
 ئاپتونومىيىلىك جايلار يېڭىدىن تۈزگەن ئايرىم نىزاملار نىچىدە
 دەسمىي ئىلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغانلىرىمۇ بار. مەسلمەن،
 لياڭىشەن يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيە-
 تىنىڭ مەملىكتىلىك خەلق قۇرۇلتىسى ۋە يەرىك ھەر دەرىجىلىك
 خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام قانۇنىنى تىجرا قىلىشتا جانلىق
 بەلگىلىملىمەرنىڭ چىقارغىنى شۇ جۇملىگە كىرىدۇ. ھەرقايىسى
 مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم
 نىزاملارىنى تۈزۈش خەزىمتى مىللەي تەرىپتۈرىيىلىك ئاپتونومىيىگە
 دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشنىڭ مۇھىمم مەزمۇنى، شۇنداقلا
 پۈتۈن مەملىكتىنىڭ سوتىيالىتىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشنىڭ
 مۇھىمم تەركىبىي قىسى.

ھەرقايىسى مىللەي ئاپتونومىيىلىك جايلار تۈزگەن ئاپتونومىيە
 نىزاملىرىدا شۇ جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتسادىي،
 مەددەنئىيەت ئالاھىدىلىكلىرى ئالاھىدە كۆزدە تۈتۈلۈپ، تۆۋەندىدە-
 كىدەك تۇچ جەھەتنىكى مەزمۇن بەلگىلەنگەن:
 بىرىنچى، ئاساسىي قانۇندا ۋە «مىللەي تەرىپتۈرىيىلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن پۇنىشپارغا ئاسامىن، شۇ
 جايىدىكى ئاپتونومىيە تۈركانلىرىنىڭ تەشكىلى ۋە خەزىمتى
 بەلگىلەنگەن.

«مиллиي تبردتوريلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلى ۋە خزمىتىنى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilar، ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامدا ياكى ئايىرم نىزاملاردا بەلكىلەيدۇ، دەپ بەلكىلەنگەن. هەرقايسى جايilarدا ئىلان قىلىنغان ئاپتونومىيە نىزاملىرىدىن قارىغاندا، نۇرغۇن مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە نىزاملىرىدا، ئاساسىي قانۇnda ۋە «مېللەي تبردتوريلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلكىلەنگەن پىرىنسپلارغا ئاساسەن، شۇ چايىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەنى خلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ تەشكىلى ۋە خزمىتى توغرىسدا كونكرىت بەلكىلىمىلەر چىقىرىلغان.

ئىككىنچى، ئاساسىي قانۇnda، «مېللەي تبردتوريلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلكىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسىگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى قانداق يۈرگۈزۈش كونكرىت بەلكىلەنگەن؛ دۆلەتنىڭ سوتسيالىستىك زامانىۋلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنىڭ ۋە مىللەت-لەرنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە گۈلنەنىڭ تېتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، هەرقايسى جايilar تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزاملىرىنىڭ ھەممىسىدە تۆز جايىنىڭ ئىقتىصاد ۋە ھەددەنىيەت-ماڭارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى قانداق تېزلىتش توغرىسدا ئالاھىدە بەلكىلەمەر چىقىرىلغان.

ئۈچىنچى، باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلق، ھەمكارلىق ئاساسدىكى

سوتسیالستىك مىللەسى مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە، راۋاجلاۋ-دۇرۇش ئۈچۈن، شۇ ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ئىچكى قىسىم-دىكى مىللەسى مۇناسىۋەتنى قانداق كونكرېت بىرتىرىھەپ قىلىش بەلگىلەنگەن.

مەملىكتىمىزدىكى نۇرغۇنلىغان مىللەسى ئاپتونومىيلىك جايilarدىكى مىللەتلەرنىڭ قۇرۇلمىسى بىرقەدەر مۇرەككەپ بولۇپ، ئاساسەن، ھەممىسى كۆپ مىللەتلەك رايون. ئۇلارنىڭ بەزىلىرىدە تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان بىر مىللەت بولسا، بەزىلىرىدە تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان ئىككى مىللەت ياكى ئىككىدىن ئارتۇق مىللەت بار. بەزى جايilarدا تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ نوپۇس نىسبىتى يۈقرىراق، بەزى جايilarدا تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ نوپۇس نىسبىتى تۆۋەندەرەك، بەزى جايilarدا ھەتتا ناھايىتى تۆۋەن؛ بەزى جايilarدا بىلە توبىلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان ئوخشاش بولىغان مىللەتلەر كۆپرەك، بەزى جايilarدا بىلە توبىلىشىپ ئولتۇر اقلاشقان ئوخشاش بولىغان مىللەتلەر ئاززاق. ئۇنىڭ ئۇستىگە، مىللەسى ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ھەممىسىدە ئازدۇر - كۆپتۈر تارقاق ئولتۇر اقلاشقان ئاز سانلىق مىللەت تەركىبلىرى بار؛ مىللەسى ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ ھەممىسىدە ئازدۇر - كۆپتۈر خەنزۇلار ئولتۇر اقلاشقان، بەزى جايilarدا ھەتتا خەنزۇلارنىڭ نوپۇسى مۇتلىق كۆپ سانسى ئىگەللەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مىللەسى

ئاپتونومييليك جايلارنىڭ ئىچكى قىمىدىكى مىللەتلىقى مۇناسى-
ۋەتنى ياخشى تەڭشەنى يولغا قويۇش تۈچۈن ئىلان قىلىنغان
ئاپتونومىيە نىزاملىرىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ ھېسابلىسىدۇ.
ھەرقايىسى جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامىنىڭ لايىھەنى
تەبىيارلاش ۋە تۈزۈش خىزمىتىدىكى تەجربىلىرىدىن قارىغاندا،
بولۇپمۇ يولغا قويۇش تۈچۈن ئىلان قىلىنغان ئاشۇ ئاپتونومىيە
نىزاملىرىدىن قارىغاندا، ئاپتونومىيە نىزامىنى تۈزۈشتە تۆۋەندى-
دىكى بىرقانچە مۇھىم پىرىنسىپ ئومۇمىيۇزلۇك حالدا ئالاھىدە
گەۋىدىلەندۈرۈلگەن:

بىرىنچى، ئاپتونومىيە نىزامىنى تۈزۈشتە قانۇن، تۈزۈملەرنىڭ
بىرده كىلدىكىدە چىڭ تۇرۇش لازىم. ئاپتونومىيە نىزامىدا
ئاساسىي قانۇندىكى، «مىللەتىرەتىرىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»
دىكى ۋە باشقا قانۇنلاردىكى بەلگىلىملىرىنى ئەستايىدىل ئىزچىل
يولغا قويۇش، قانۇن بويىچە ئىش قىلىشتا چىڭ تۇرۇش لازىم.
ئاپتونومىيە نىزامىنى تۈزۈشتە، مەملىكت بويىچە قانۇن -
تۈزۈمنىڭ بىرىلىككە كېلىشنى گەۋىدىلەندۈرۈش، ئەمەلىيەتنە،
دەل ئاپتونومىيە بىلەن بىرىلىكىنىڭ مۇناسىۋىتنى ياخشى بىر
تەرەپ قىلىش مەسىلىسىدۇ.

ئىككىنچى، ئاپتونومىيە نىزامى شۇ جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ
سياسىي، ئىقتىصادىي ۋە مەددەنیيەت ئالاھىدىلىكلىرىگە ئاساسەن
تۈزۈلۈشى، چوقۇم ئۇنىڭدا ئاپتونومييليك جايلارنىڭ ئالاھىدە-
لىكى بولۇشى، شۇ جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ ۋە شۇ دايىنىڭ

ئەمەلىي ئەھۋالى كۆزدە تۈتۈلۈشى، شۇ جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ
ۋە شۇ جايىنىڭ ئەمەلىي مەسىلىرىنى ھەل قىلايىدىغان بولۇشى
لازم. ھەرگىز باشقا ئاپتونومىيلىك چايلارنىڭ ئاپتونومىيە
نېزاملىرىدىكى ماددىلارنى كۆچۈرۈپ كەلمەسىلىك لازىم.

تۈچىنچى، ئاپتونومىيە نېزامىدا بەلكىلەنگەن مەزمۇنلاردا
ئىقتىصادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۈرۈش، قانداق
قىلىپ كۆچىنى مەركەزىلەشتۈرۈپ سوتىسيالىستىك زامانىۋىلاش-
تۈرۈش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش، مىللەي ئاپتونومىيلىك
چايلارنىڭ ئىقتىصادىي تەرقىيياتى ۋە مەددەنىيەت تەرقىيياتىنى
قانداق تېزلىتىش، ئىتتىپاقلاشقان، ئاۋات مىللەي ئاپتونومىيلىك
چايلارنى قۇرۇش مؤھىم نۇقتا قىلىنىش كېرەك.

تۈچىنچى، ئاپتونومىيە نېزامىنى تۈزۈشتە، تۆت ئاساسىي
پىرىنسىپتا چىڭ تۈرۈش، يەنى سوتىسيالىزم يولىدا چىڭ
تۈرۈش، خەلق دېموکراتىيىسى دىكتاتورىسىدا چىڭ تۈرۈش،
كومىئۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە چىڭ تۈرۈش، مارك-
سزم - لېنىززم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىدە چىڭ تۈرۈش لازىم.
بۇ - بىزنىڭ دۆلەت قۇرۇشىمىزنىڭ ئاساسى. پۇتۇن مەملەكتە-
تىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈرمىش قىلىشنىڭ
ئورتاق ئاساسى. شۇنىڭ بىلەن بىلە، ئاپتونومىيە نېزامىنى
تۈزۈشتە ئىلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشىكىنى ئېچۈپتىش فائچە-
نىنى يولغا قويۇشنى كەۋدىلەندۈرۈش لازىم. مىللەي ئاپتونومە-
پىلىك چايلارنىڭ ئىقتىصادىي قۇرۇلۇش ۋە مەددەنىيەت

قۇرۇلۇشى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرىەققىياتىنى تېزلىتىش ئېھتىاجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، ئاپتونومىيە نىزامى ئىشلەپچىرىش مۇناسىۋەتلەرنى مۇۋاپىق تەڭشەپ، ئىگلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى تىسلام قىلىپ ۋە شۇ جايىنىڭ ئەمدىي ئەمۇالىنى ئاساس قىلىپ، زۆرۇر بولغان ئالاھىدە سىياسەتلەرنى ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش ئىشنى قانۇنىي كاپالىتكە ئىگە قىلىشى لازىم.

تۇتنىچى بۆلۈم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى يولغا قويۇش

مەللىي تېرىر تورىيىلىك ئاپتونومىيە - جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئېلىمىزدىكى مەللىي مەسىلىنى ماركسزم - لېنى - نىزمنى تەتبىق قىلىپ ھەل قىلىشتىكى تۈپ سىياستى. «مەللىي تېرىر تورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دەل جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ سىياستىنىڭ قانۇنلىشى، تۈزۈملەشىدۇر.

جۇڭگونىڭ سوتىيالىستىك قانۇن - تۈزۈمنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى، ھەرقانداق بىر قانۇنى تۈزۈش، ئىجرا قىلىش ۋە ئۇنىڭ يولغا قويۇلۇشغا كاپالاتلىك قىلىش جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدىلا ئىشقا ئاشدۇ. ئېلىمىزدىكى مەللىي مۇناسىۋەتنى تەڭشەيدىغان «مەللىي تېرىر تو- دىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ تۈزۈلۈشى، ئىجرا قىلىنىشى ۋە

يولغا قويۇلۇشىغا كاپالىتلىك قىلىش بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ رەعىدر-
لىكىدە بولۇشى كېرىگە.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنلىكىزىدەك، «مىللەي تېرىرىتورييلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى» مۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي
كومىتېتىنىڭ بىۋاسىتە دەھبەرلىكىدە تەبىارلىنىپ، ئاندىن
مەملىكتلىك خەلق قۇرۇلتىي داتىمىي كومىتېتى قاراپ چىقىپ،
6 - نۆۋەتلىك مەملىكتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 - يىغىندا
ماقۇللانغاندىن كېيىن، ئاندىن يولغا قويۇش ئۈچۈن ئېلان
قىلىنغان، «مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى
تۈزۈش، مىللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيىگە ئائىت قانۇنچىلىق
قۇرۇلۇشنى كۈچەيتىش - جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ
دۆلەتىمىز قۇرۇلغاندىن بؤيانقى مىللەي خىزمەتتىسکى تىجايىي ۋە
سەلبىي جەھەتتىسکى تەجربىلىرىنى يەكۈنلەش ئاساسدا ئۇتتۇرۇغا
قويىغان قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشدىكى بىر مۇھىم ۋەزىپىسى. 1981 -

يىل 6 - ئايىنىڭ 27 - كۇنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى
11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 6 - ئومۇمىي يىغىندا
ماقۇللانغان «دۆلەتىمىز قۇرۇلغاندىن بؤيانقى پارتىيە تارىخىغا
داىىر بەزى مەسىلىلمۇ توغرىسىدىكى قارا»دا مۇنداق دەپ
كۆرسىتىلگەن: «سوتىيالىستىك مىللەي مۇناسىۋەتنى ياخشلاش
ۋە راواجلاندۇرۇش، مىللەتلەر ئىتتىباقلىقىنى كۈچەيتىش كۆپ
مەسىلىك دۆلەتىمىز ئۈچۈن زور ئەممىيەتكە ئىگە. بىز مىللەي
مەسىلىدە ئۆتكىندا، بولۇپمۇ مەددەنىيەت زور ئىنقىلاپى دا

سىنپىي كۈرەشنى كېڭىيەتىۋېتىشىك تېغىر خاتالقىنى ئۆتكۈزۈپ،
 نۇرغۇنلىغان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسغا
 زىيان - زەمەمەت يەتكۈزۈپ، خىزمەتنە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ
 ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ھۈرمەت قىلىشىمىز يېتەرلىك بولىمىدى. بۇ
 ساۋااقنى جەزىمن ئەستايىدىل قوبۇل قىلىشىمىز لازىم. ھازىر
 مەملىكتىمىزدىكى مىللەسى مۇناسىۋەتنىڭ ئاساسەن ھەر مىللەت
 ئەمگە كچى خەلقى ئۇتتۇرسىدىكى مۇناسىۋەت ئىكەنلىكىنى تېنىق
 تونۇشىمىز لازىم. مىللەسى تېرىدىتۈرۈپلىك ئاپتونومىيەنى يولغا
 قويۇشتا چىڭ تۈرۈپ، مىللەسى تېرىدىتۈرۈپلىك ئاپتونومىيەگە
 ئائىت قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشنى كۈچەيتىشىمىز، ئاز سانلىق
 مىللەت رايونلىرىنىڭ پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ سىياسەتلەرنى ئۆز
 يېرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىجرا قىلىشتىكى ئۆزىگە
 ئۆزى خوجا بولۇش هوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈشىمىز لازىم. ئاز
 سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىساد ۋە مەددەنیيەتنى راۋاج-
 لاندۇرۇشقا ھەققىي تۈرددە ياردىم بېرىشىمىز، ئاز سانلىق
 مىللەت كادىرلىرىنى تېرىشپ يېتىشتۈرۈشىمىز ۋە ئۆستۈرۈشىمىز
 كېرەك. مىللەتلەر ئىتتىپاقلقىنى ۋە مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى
 بۇزىدىغان بارلىق سۆز ۋە ھەرىكەتلەرگە قەتىسى قارشى تۇرۇ-
 شىمىز كېرەك."

بۇ - پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دۆلىتىسىمىز قۇرۇلغان 30
 يىلدىن بۇيانقى مىللەلى خىزمەتنىن چىقارغان ئاساسىي يەكۈنى،
 شۇنداقلا دەل پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «مىللەپ» تېرىدىتۇ-

رېيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تۈزۈشكە رەھبەرلىك قىلىش
ھەمەدە بۇ قانۇنىڭ تىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش-
تىكى باش يىتەكچىن فائىجىنى. بۇ قاراردا يەكۈنلەنگەن مىللەتى-
خىزمەت توغرىسىدىكى ئەڭ مۇھىم تەجربىيە «مېللەتى تېرىتىتىور-
مىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا قانۇنى شەكىل ئارقىلىق مۇئەببەذ-
لمەشتۈرۈلۈپ، دۆلەتنىڭ ئىرادىسى، دۆلەتنىڭ تۈزۈمكە
ئايلاندۇرۇلغان.

جوڭىڭى كومىئۇنىستىك پارتىيىنى ۋە دۆلەتنىڭ دېموکراتىيە-
قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى تەتقىق قىلغاندا، بىر تەرەپتىن، پارتىيە
تەشكىلاتنىڭ ۋە پارتىيە ئەزىزلىرىنىڭ قانۇن بىرسىجە ئىش
قىلىشنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش، پارتىيىنى قانۇن
ئورنىغا قويىما سلىقنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش لازىم.
بۇ — بىرمەزگىلدىن بۇيانقى تارىخى ساۋاقلارنى يەكۈنلەش
ئاساسدا چىقىريلغان خۇلاسە، بۇنداق قىلىش ئەلۋەتتە ئىنتايىن
زۆرۈر ئىسى. دەل مۇشۇلارنى نەزەرددە تۈتۈپ، «جوڭىڭى
كومىئۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئىزامنامىسى»نىڭ «ئۇمۇمىي
پروگرامما» قىسىدا تېنىق قىلىپ: «پارتىيە ئۆز پاتالىيىتىنى
ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلار دائىرىسىدە تېلىپ بېرىشى كېرەك»
دەپ بەلگىلەنگەن ھەمەدە كومىپارتىيە ئەزىزلىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى
سۈپىتىدە؛ پارتىيە ئەزىزلىرى دۆلەتنىڭ قانۇنىغا تائىلىق رىئايە
قىلىشى شەرت، دەپ بەلگىلەنگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، بىزنىڭ
بۇ ئىشچىلار سىنپى رەھبەرلىك قىلدىغان، ئىشچى - دەھقانلار

ئىتتىپاقنى ئاساس قىلغان خلق دېموکراتىيىسى دىكتاتورىلىقىد-
دىكى سوتىيالىستك دۆلەتىمىزىدە پارتىيە ۋە دېموکراتىيە -
قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشنى تەتقىق قىلغاندا، جۇڭگو كومىئىستك
پارتىيىسىنىڭ رەبەرلىكى بارلىق قانۇنلارنى يولغا قويۇشنىڭ
ئەڭ مۇھىم كاپالىستى دېگەن مەسىلىنى گەۋدلىك تەتقىق
قلىش تېخىمۇ زۆرۈ.

«مىللەي تېرىرەتتۈرىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا
قويۇلۇشدا جۇڭگو كومىئىستك پارتىيىسىنىڭ ھەر دەرىجىلىك
تەشكىلاتلىرىنىڭ رەبەرلىكى ھەل قىلغۇچ روپ نۇينىادۇ.

بىرىنچى، مەركەزدىن تارتىپ جايلارغىچە، ھەر دەرىجىلىك
پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ ھەر مىللەت كادىرىلىرى ۋە ئاممىسقا
قارىتا «مىللەي تېرىرەتتۈرىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» توغرىسىدىكى
تەشۇق - تەرىبىيىنى كۈچەيتىشى بۇ قانۇنى يولغا قويۇشنىڭ
ئىدىيىۋى ئاساسى ھېبايلىنىدۇ.

«مىللەي تېرىرەتتۈرىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئېلان قىلىنىش
بىلەن تەڭ، جۇڭگو كومىئىستك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ
تەشۇقات بۆلۈمى بىلەن بىرلىك سەپ بۆلۈمى 1984 - يىل 10 -
ئاينىڭ 17 - كۆنى پۈتۈن مەملىكتىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە
تەشكىلاتلىرىغا «جۇڭخوا خلق جۇمھۇرىيەتىنىڭ مىللەي تېرىرەتتۈ-
رىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تەشۇق قىلىش تېزىلىرى «نى
بېسپ تارقىتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش تارقاتى. مەركىزىي
كومىتېت تەشۇقات بۆلۈمى بىلەن بىرلىك سەپ بۆلۈمى:

«مиллиي تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ تۈزۈلۈشى ۋە يولغا قويۇش تۈچۈن ئېلان قىلىنىشى مەملىكتىمىزنىڭ سىياسى ھاياتىدىكى چوڭ ئىش، تۇ ميللىي تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى ساغلام راۋا جىلاندۇرۇشقا كاپالەتلەك قىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلقىنى كۈچەيتىشتە، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى مؤسەتە - كەمەشتە، سوتىيالىستىك زامانىۋلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشنى ۋە مىللەتلەرنىڭ تۇرتاق گۈللىنىشنى تىلگىرى سۈرۈشتە مؤھىم دول ئۆينىايىدۇ، دەپ كۆرسەتتى. مەركىزىي كومىتەت تەشۇقات بۆلۈمى بىلەن بىرلىك سەپ بۆلۈمى پۇتۇن مەممىكەتتىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىدىن، مۇناسىۋەتلەك تۇرۇندۇ - لاردىن تۆز جايىنىڭ ئەھۇالغا بىرلەشتۈرۈپ، «مилلىي تېرىتوريى - يىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسى ئارىسىدا كەڭ تەشۇرقى قىلىشنى تەلەپ قىلدى. جۇڭگو كومەمۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتەتتىنىڭ تەشۇقات بۆلۈمى بىلەن بىرلىك سەپ بۆلۈمى بېسىپ تارقاتقان «جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيەتتىنىڭ «مилلىي تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تەشۇرقى قىلىش تېزىسلەرى» دا يەنە تەكتىلەپ مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: «مилلىي تېرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» يولغا قويۇش تۈچۈن دەسمىي ئېلان قىلىنىدى. بۇنى ئەستايىدىل تەشۇرقى قىلىش ۋە يولغا قويۇش بۇنىڭدىن كېيىنكى ئاچقۇچ بولۇپ ھىسابلىنىدۇ. مىللەسى مەسىلەدە كونا ئادەت كۈچلىرى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى،

سول، چىل تىدىيە ۋە باشقا خاتا ئىدىسييئى مەسىلىلەر مەلۇم دا ئىرىدە يەنە مەۋجۇت بولۇپ تۈرگانلىقى ئۈچۈن، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىن «مەللەسى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تەشۇق قىلىش، ئىزچىلاشتۇرۇش، يولغا قويۇش جەريانىدا، تۈرلۈك توسالغۇلارنى يېڭىپ، بارلىق كاشلىنى تۈركىتىپ، «مەللەسى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى خەلق ئىگەلەيدىغان قانۇن قورالىغا ھەققىي تۈرددە ئايلاندۇرۇش، ئۇنى مەللەسى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ غەلبىلىك يولغا قويۇلۇشغا كاپالەتلىك قىلىش رولىنى ھەققىي جارى قىلدۇرىدىغان قىلىش تەلەپ قىلىنىدۇ.”

1987 - يىل 4 - ئايىنلە 4 - كۈنى جۇڭگو كومىئىستىك پارتىيىسى مەركىزى كومىتېتىنىڭ تەشۇسقات بولۇمى بىلەن جۇڭخوا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئەدلىيە مىنسىتىرىلىكى قانۇن ساۋاتلىرىنى تۇمۇملاشتۇرۇش تەرىپىيىسى داۋامىدا «مەللەسى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تۈركىنىنى تۇيیوشتۇرۇش توغرىسىدا بىرلىكتە ئۇقتۇرۇش چىقارادى: بۇ ئۇقتۇرۇشتا مۇنۇلار تەكتەلەپ كۆرسىتىلگەن: "مەملىكتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ قانۇن ساۋاتلىرىنى تۇمۇملاشتۇرۇش توغرىسىدىكى قارارغا ئاساسلانغاندا، «مەللەسى تېرىرىتورييىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دۆلەت ئاپپاراتى جەھەتتىكى ئاساسىي قانۇنلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ، بۇ قانۇن ساۋاتلىرىنى تۇمۇملاشتۇرۇش

تۇرۇشتا چوقۇم ئۆكىنەسخان قانۇنلار قاتارغا كىركۈزۈلۈشى، بۇنى مىللەي ئاپتونومىيەلىك جايلا لا ئۆكىنېپ قالماستىن، پۇتۇن مەملىكەتتىكى كەڭ كادىرلار ۋە ئامىسى ئىخلاص بىلەن ئۆكىنىشى كېرىڭ.... بۇنىڭدىن كېىىن پۇتۇن مەملىكەتتىكى هەرقايىسى جايلا، هەرقايىسى تۇرۇنلار «مەللەي تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى قانۇن ساواتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ مەزمۇنلىرىدىن بىرى قىلىشى، «مەللەي تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئۆكىنىشنى ھەققىي تۇرۇدە ئۇيۇشىتۇرۇپ، ئۇنىڭ تىزچىل يولغا قويۇلۇشنى ئىلگىرى سۈرۈشى لازىم.

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، پۇتۇن مەملىكەتتىكى هەرقايىسى جايلا «مەللەي تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تەشۇق قىلىش ۋە ئۇ ھەقتە تەرىبىيە ئېلىسپ بېرىش يولدا نورغۇن خىزمەتلەرنى تىشلىدى. بۇنداق تەشۇق - تەربىيە خىزمىتى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئامىسىنىڭ مەللەي تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى قانۇنچىلىق قارىشىنى كۈچەيتىشكە پايدىلىق، ئۇ - «مەللەي تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشقا كاپالەتلىك قىلىشنىڭ مۇھىم ئىدىيىسى ئاساسى. ئىككىنچى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكى - «مەللەي تېرىرىتورييەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشنىڭ مۇھىم تەشكىلىي كاپالىتى.

«مиллиي تېرىر تۈرپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشتا
 ھەم ھەرقايىسى مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ قانداق قىلىپ
 تۆز جايىنىڭ تەھەللىي تەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇپ، قانۇغا ئاساسەن
 ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈش ھەسلىسى، ھەم مىللەي
 ئاپتونومىيلىك جايilarدىكى ھەرقايىسى يۈقرى دەرىجىلىك دۆلەت
 تۈرگانلىرىنىڭ، جۇملىدىن مەركەزدىكى دۆلەت تۈرگانلىرى بىلەن
 مۇناسىۋەتلەك يەرلىك دۆلەت تۈرگانلىرىنىڭ مىللەي ئاپتونو-
 مىيلىك جايilarنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا قانداق كاپالەتلەك
 قىلىش ۋە قانداق قىلىپ مالىيە، ماددىي تەشىيا، تېخنىكا قاتارلىق
 جەھەتلەردە مىللەي ئاپتونومىيلىك جايilarنىڭ تىقتىسادىي
 قۇرۇلۇش ۋە مەددەتىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيياتنى
 تېزلىتشىكە ياردىم بېرىش ھەسلىسى بار. بۇ يەردە، «مىللەي
 تېرىر تۈرپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ تىزچىل يولغا قويۇلۇشغا
 كاپالەتلەك قىلىش تۈچۈن، ھەرقايىسى ئالاقدار تەرەپلەرنىڭ
 مۇناسىۋەتنىنى قانداق تەڭشەش ئىستايىن مۇھىم. بۇنداق
 تەڭشەش دولى پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ «مىللەي تېرىر تۈرپىلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشغا رەھبەرلىك
 قىلىشنىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى. 1987 - يىل 4 - ئايدا، جۇڭگو
 كومىئىنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىئىتى بىلەن گۈۋەپۈن
 مىللەي خزمەت توغرىسىدىكى بىر بىرلەشىمە ئۇقتۇرۇشدا، ھەر
 دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىدىن ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەرقايىسى
 تۈرۈنلىرىدىن «مىللەي تېرىر تۈرپىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى

هەقىقىي ئەمەللىك شتۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. بىر تەرىپىن، «مەللىي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇش تۈچۈن، ھەرقايىسى مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ تۆزلىرىنىڭ ئەمەللىي ئەھۋالغا ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايىرم نىزاملاونى تۈزۈش تەلەپ قىلىنىسىدی؛ يەندە بىر تەرىپىن، ھەركەزدىن، گۈۋۈيەننىڭ ھەرقايىسى تارماقلاردىن ۋە مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلاردა تەسس قىلىنغان بارلىق نۇرۇنلار ۋە كارخانا، كەسپىي نۇرۇنلاردىن «مەللىي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ھەقىقىي تۈرددە ئىجرا قىلىپ، مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە هوقولقىغا تولۇق ھۇرمەت قىلىش، مەللىسى ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئىقتىادىي مەنپەئىتىگە تېتىبار بېرىش، پايدىنى ئۇتۇنۇپ بېرىپ، هوقولقىنى تۆۋەنگە چۈشورۇپ، مەللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ تەرىققىدە ياتىنى قوللاش ۋە ئۇلارغا ياردەم بېرىش، ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن زىچ ئالاقق باغلاب ۋە ئۇلارغا قىزغىن ياردەم بېرىپ، سوتىسيالىستىك ماددىي مەددەنىيەت ۋە مەنىۋى مەددەنىيەت بەرپا قىلىش تەلەپ قىلىنىدى. پارتىيە ھەركىزىي كومىتېتى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا قارىتا «مەللىي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئەستايىسىدىلىق بىلەن ئىزچىل يولغا قويۇش لازىم دەپ تېنىق تۇتتۇرۇغا قويىدى، بۇ— پارتىيىنىڭ «مەللىي تېرىرستورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشقا دەھبىرلىك قىلىشنىڭ مۇھىم كاپالتى.

«جۇڭگو كۆممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ نىزامىنىسى» دە،
 پارتىيىنىڭ يەرلىك تەشكىلاتلىرىنىڭ بىر مۇھىم خىزمەت ھوقۇقى
 ئۆز رايونى تەۋەسىدىسىكى چۈڭ - چۈڭ مەسىلىلەر ئۇستىدە
 مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش ۋە قارار چىقىرىش» دەپ بەلگىلەنگەن.
 «مېللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نى ئىزچىل يولغا
 قويۇش توغرىسىدا مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش ۋە قارار چىقىرىش
 مېللەي ئاپتونومىيلىك جايلاردىكى ۋە كۆپ مەللەتلىك ئۆلکە
 لمىرىدىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ مۇھىم مەسئۇلىيىتى. مۇشۇ
 ئورۇنلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ «مېللەي تېرىرىتورييلىك
 ئاپتونومىيە قانۇنى» نى ئۆز ئورىسىدا قانداق يولغا قويۇش
 توغرىسىدا قارار چىقىرىشى، ئۆز تەۋەسىدىكى پارتىيە تەشكىلات-
 لىرىنى ۋە پۇتون پارتىيە ئەزالىرىنى بۇ قانۇنى ئەستايىسىدىل
 ئىزچىل ئىجرا قىلىش توغرىسىدا سەپەرۋەر قىلىشى «مېللەي
 تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نى يولغا قويۇشنىڭ مۇھىم
 دەھىرىي كاپالىنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

جۇڭگو كۆممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرىنىڭ «مېللەي تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ
 ئىزچىل يولغا قويۇلۇشغا كاپالەتلىك قىلىشى، نامايسىتى زور
 دەرىجىدە، ھرقايىسى مۇناسىۋەتلىك تارماقلاردا خىزمەت
 قىلىۋاتقان كۆمپارتسىيە ئەزالىرىنىڭ ۋە ئۆزلىرىنىڭ مېللەي
 تېرىرىتورييلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىشتىكى
 ئازاڭكارلىق - نەمۇنلىك رولى ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ. «مېللەي

تېرىرستورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» — دۆلەتنىڭ بىر مۇھىم تۈپ قانۇنى، كومپارتبىيە ئەزىزلىرىنىڭ بۇ قانۇنغا ئاڭلىق رىئايە قىلىشى ۋە ئۇنى ئاڭلىق تىجرا قىلىشى، بولۇپسۇ مەركەزنىڭ ھەرقايىسى منىسترلىك، كومىتېتلىرىنىڭ ۋە يەزلىك ھەدرىجىلىك دۆلەت ئاپپاراتلىرىدا رەھىبەرلىك مەستۇلىيىتسىنى تۈستىگە ئالغان كومپارتبىيە ئەزىزلىرىنىڭ «مىللەي تېرىرستورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا ئەھمىيەت بېرىشى ۋە ئۇنى ئەستايىدىل ئىزچىلاشـ تۈرۈشى، قەتىئى تۈرددە «مىللەي تېرىرستورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلكىلىمىلدە بويىچە ئىش قىلىشى بۇ قانۇنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشغا كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم دول تۇينىайдۇ.

قوشۇمچە:

1. جۇڭگودىكى ھەرقايىسى مىللەتى ۋاتۇنۇمىيىلىك جايالارنىڭ نامى ۋە قۇرۇلغان ۋاقتى

1987 - يىل 12 - ئايىغىچە، مەملىكتىمىزدە 5 ئاپتونوم دايىون،
30 ئاپتونوم توبلاست، 113 ئاپتونوم ناهىيە (خوشۇن) بولۇپ،
جەمئى 148 مىللەتى ۋاتۇنۇمىيىلىك جاي قۇرۇلدى.
(قۇرۇلغان ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى - كېيىنلىك
تەرتىپى بويىچە تىزىلىدى)

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم دايىونى (1.5.1947)
گەنسۇ تىيەنجۇ زاڭزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (6.5.1950)
گەنسۇ سۇبېرى موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى (29.7.1950)
گەنسۇ دۈڭشىياڭ ئاپتونوم ناهىيىسى (25.9.1950)
سەجۇن گەنزى زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى (24.11.1950)
يۈننەن تېشىن يېزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (12.5.1951)
گۇائىشى لۇڭشىياڭ مىللەتلەر ئاپتونوم ناهىيىسى (19.8.1951)
ئىچكى موڭغۇل ئېلىنچۈن ئاپتونوم خوشۇنى (1.10.1951)
چىتىغەي يۈشۈ زاڭزۇ ئاپتونوم توبلاستى (25.12.1951)

- گواڭشى جىتىشىپياۋۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (28.5.1952)
 جىلىن يەنبىهەن چاۋشىمەنزاۋۇ ئاپتونوم تۈبلاستى (3.9.1952)
 سىچۇھەن لىياڭشەن يېزۇ زاڭزۇ ئاپتونوم تۈبلاستى (1.10.1952)
 گواڭشى دۆڭشۈي مىباۋۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (26.11.1952)
 گواڭشى سەنجىياڭ دۆڭزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (3.12.1952)
 سىچۇھەن ئابا زاڭزۇ - چىماڭزۇ ئاپتونوم تۈبلاستى^①
 (1.1.1952) .
 گواڭشى مىللەتلەر ئاپتونوم ناهىيىسى (1.1.1953)
 يۈننەن شىشواڭبەننا دەيىزۇ ئاپتونوم تۈبلاستى (24.1.1953)
 گواڭشى لىيەننەن يَاۋۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (25.1.1953)
 سىچۇھەن مۇلى زاڭزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (19.2.1953)
 يۈننەن لەساڭ لاخۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (7.4.1953)
 گەنسۇ جايىچاچۇھەن خۇيىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (6.7.1953)
 يۈننەن دېخۈڭ دەيىزۇ - جىڭپۇ ئاپتونوم تۈبلاستى
 (24.7.1953)
 گەنسۇ گەننەن زاڭزۇ ئاپتونوم تۈبلاستى (1.10.1953)

① نەسى ئابا زاڭزۇ ئاپتونوم تۈبلاستى نىدى، 1987- يىل 7-
 ئايىنلەك 24- كۈس گوۋەپىمەنىڭ نەستىقلىشى بىلەن ئابا زاڭزۇ -
 چىماڭزۇ ئاپتونوم تۈبلاستىغا تۈزگەرتىلدى، نەسىلىدىكى ماۋۇھىن
 چىماڭزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (1958- يىل 7- ئايىنلەك 7- كۈنى
 قورۇلغان) ئەمەلدەن قالدۇرۇلدى.

- چىڭخەي خەينەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (6.12.1953)
 چىڭخەي مېنىۋەن خۇيزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (19.12.1953)
 چىڭخەي خۇائىنەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (22.12.1953)
 چىڭخەي خىبىپى زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (31.12.1953)
 چىڭخەي كولو زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (1.1.1954)
 چىڭخەي خەيشى موڭغۇل - زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى
 (25.1.1954)
- چىڭخەي خۇجۇ تۈزۈ ئاپتونوم ناهىيىسى (17.2.1954)
 كەنسۇ سۇنەن يۈيگۈ ئاپتونوم ناهىيىسى (20.2.1945)
 چىڭخەي خۇيزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (1.3.1945)
 چىڭخەي شۇنخۇسا سالار ئاپتونوم ناهىيىسى (1.3.1954)
 شىنجاڭ يەنجى خۇيزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (15.3.1954)
 شىنجاڭ چاپچال شېبە ئاپتونوم ناهىيىسى (25.3.1954)
 كەنسۇ ئاقاي قازاق ئاپتونوم ناهىيىسى (27.4.1954)
 خۇنەن تۈڭدە دۇڭزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (7.5.1954)
 يۇننەن جىاڭچىڭ خانى - يىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
 (18.5.1954)
- يۇننەن مىڭلىيەن دەيىزۇ - لاخۇ - ۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
 (16.6.1954)
- شىنجاڭ باينىغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى (23.2.1954)
 شىنجاڭ بۇرتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى (13.7.1954)
 شىنجاڭ قىزىلىسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى (14.7.1954)

- شىنجاڭ سانجى خۇيزۇ تاپتونوم ٹوبلاستى (15.7.1954)
 شىنجاڭ مورى قازاق ئاپتونوم ناهىيىسى (17.7.1954)
 يۈنەن نۇجيماڭ لىسۇ ئاپتونوم ٹوبلاستى (25.8.1954)
 شىنجاڭ قوبۇقسار موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى (10.9.1954)
 شىنجاڭ تاشقۇرغان تاجىك ئاپتونوم ناهىيىسى (17.9.1954)
 شىنجاڭ بارىكىل قازاق ئاپتونوم ناهىيىسى (30.9.1954)
 چىڭخەي خېنەن موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى (16.10.1954)
 كۈيچۈ ۋېنىڭ يىزۇ - خۇيزۇ - مياۋۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (11.11.1954)
 شىنجاڭ ئىلى قازاق ئاپتونوم ٹوبلاستى (27.11.1954)
 شىنجاڭ تۈيغۇر ئاپتونوم رايونى (1.10.1955)
 يۈنەن چېڭما دەيزۇ - ۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (16.10.1955)
 خۇنەن جىائىخۇا ياۋۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (25.11.1955)
 خېبىي مىڭىن خۇيزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (30.11.1955)
 خېبىي داچالا خۇيزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (7.12.1955)
 كۆڭىشى دۈئەن ياۋۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (15.12.1955)
 كۆڭىشى باما ياۋۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (6.2.1956)
 كۈيچۈ شەرقىي جەنۇبىي كۈيچۈمياۋۇزۇ - دۈڭزۇ ئاپتونوم ٹوبلاستى (23.7.1956)
 كۈيچۈ جەنۇبىي كۈيچۈبۈسى - مياۋۇزۇ ئاپتونوم ٹوبلاستى (8.8.1956)

بىلىن ئالدى گورلوس موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى
(1.9.1956)

يۇننەن نىڭلاڭ يېزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (20.9.1956)

يۇننەن گۈڭشەن دۇلۇڭ - نۇزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى

(1.10.1956)

يۇننەن ۋېيشەن يېزۇ - خۇيزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى

(9.11.1956)

كەنسۇ لىنىشيا خۇيزۇ ئاپتونوم تۇبلاستى (19.11.1956)

يۇننەن دالى بەيزۇ ئاپتونوم تۇبلاستى (22.11.1956)

خۇنەن چېڭىز مىاۋىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (30.11.1956)

خېلىلۇچىياڭ دوربۇت موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى

(5.12.1956)

خۇنەن شىنخۇالە دۇڭزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى

(5.12.1956)

يۇننەن لۇنەن يېزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (31.12.1956)

گۈيچۈ شۇڭتاۋ مىاۋىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (31.12.1956)

گۈيچۈ سەندۇ شۇيزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (2.1.1957)

يۇننەن دىچىلەك زاڭزۇ ئاپتونوم تۇبلاستى (13.9.1957)

خۇنەن غەربىي خۇنەن تۈجىيا - مىاۋىزۇ ئاپتونوم تۇبلاستى

(20.9.1957)

يۇننەن خۇڭخى خانى - يېزۇ ئاپتونوم تۇبلاستى

(18.11.1957)

- گۈاشىشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونى (15.3.1958)
 يۈننەن ۋېنىشىن جۇاڭزۇ - مياۋازۇ ئاپتونوم توبلاستى
 (1.4.1958)
- لياۋانىڭ خارچىن سول قانات موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى
 (1.4.1958)
- لياۋانىڭ فۇشىن موڭغۇل ئاپتونوم ناهىيىسى (7.4.1958)
 يۈننەن چۈشىۈڭ يىزۇ ئاپتونوم توبلاستى (15.4.1958)
- گۈاشىشى فاكچىلەك مىللەتلەر ئاپتونوم ناهىيىسى (1.5.1958)
 ئىچكى موڭغۇل تۈبىنلىكى ئاپتونوم خوشۇنى (1.8.1958)
 ئىچكى موڭغۇل مۇرىندادا داغۇر ئاپتونوم خوشۇنى
 (15.8.1985)
- جىلىن چاڭبەي چاۋشىھىنزو ئاپتونوم ناهىيىسى (15.9.1958)
 لىڭشىما خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى (25.10.1958)
- يۈننەن لىجىياڭ ناشى ئاپتونوم ناهىيىسى (10.4.1961)
 گۈاشىشى ليهەنلىكىن جۇاڭزۇ - ياؤزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
 (26.9.1962)
- يۈننەن پىئىجىن مياۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (1.7.1963)
 يۈننەن خېڭى ئاپتونوم ناهىيىسى (11.7.1963)
 كۆيچۇ جېنىشىك بۇيىسى - مياۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
 (11.9.1963)
- گۈاڭدۇڭ رۇبۇھەن ياؤزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (1.10.1963)
 يۈننەن سائىيۇھەن ۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (28.2.1964)

- يۇنئەن شېڭ ۋازۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (5.3.1965)
 شزاك ئاپتونوم رايونى (9.9.1965)
 يۇنئەن فەنجىچەن يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (27.11.1965)
 كۈيچۈ زىيۇن مىياۋۇ - بۇيى ئاپتونوم ناھىيىسى
 (11.2.1966)
- يۇنئەن موجىالىق خانى ئاپتونوم (28.11.1979)
 يۇنئەن شۇندىيەن خۇيزۇ - يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (20.12.1979)
- يۇنئەن يۈەنجىالىق خانى - يىزۇ - دەيىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (22.11.1980)
- يۇنئەن شىنىپىڭ يىزۇ - دەيىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (25.11.1980)
- گەنسۇ جىشىخەن باۋەن - دۇڭشىالىق - سالار ئاپتونوم
 ناھىيىسى (30.9.1981)
- كۈيچۈ كۈهلىك بۇيى - مىياۋۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (31.12.1981)
- كۈيچۈ غەربىي چەنۇبىي كۈيچۈ بۇيى - مىياۋۇ ئاپتونوم
 توبلاستى (1.5.1982)
- سىچۇمن شىيۇشەن تۈجىيا - مىياۋۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (7.11.1983)
- سىچۇمن يۈيالىق تۈجىيا - مىياۋۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (11.11.1983)

خۇبىي خەربىي خۇبىي تۈجىيا - مىاۋىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى
(1.12.1983)

كۆڭىشى فۇچۇن يازۇ ئاپتونوم نامىيىسى (1.1.1984)
كۆڭىشى لوچىڭ مۇلاۋ ئاپتونوم نامىيىسى (10.1.1984)
سېچۇن ئېبىيەن يىزۇ ئاپتونوم نامىيىسى (5.10.1984)
سېچۇن مابىيەن يىزۇ ئاپتونوم نامىيىسى (9.10.1984)
گۈچۈن يۈپىلە دۇڭزۇ ئاپتونوم نامىيىسى (7.11.1984)
سېچۇن پىڭىزى مىاۋىزۇ - تۈجىيا ئاپتونوم نامىيىسى
(10.11.1984)

سېچۇن چىھىيالىك تۈجىيا - مىاۋىزۇ ئاپتونوم نامىيىسى
(13.11.1984)

سېچۇن شىجۇ تۈجىيا ئاپتونوم نامىيىسى (18.11.1984)
خۇبىي چاڭىالىك تۈجىيا ئاپتونوم نامىيىسى (8.12.1984)
خۇبىي ۋۇقىلە تۈجىيا ئاپتونوم نامىيىسى (12.12.1984)
چىھىيالىك جىڭىلە شېزۇ ئاپتونوم نامىيىسى (24.12.1984)
لىاۋىنىڭ شىنبىلە مانجۇ ئاپتونوم نامىيىسى (7.6.1985)
لىاۋىنىڭ شىئىيەن مانجۇ ئاپتونوم نامىيىسى (11.6.1985)
لىاۋىنىڭ فېچىلە مانجۇ ئاپتونوم نامىيىسى (13.6.1985)
يۈننەن ۋېبىشى لىزۇ ئاپتونوم نامىيىسى (13.10.1985)
يۈننەن لۇيچۇن يىزۇ مىاۋىزۇ ئاپتونوم نامىيىسى
(25.11.1985)

يۈننەن يائىمى يىزۇ ئاپتونوم نامىيىسى (1.11.1985)

- يۇننەن جىنىڭىش مىاۋىزۇ - ياۋىزۇ - دەيىزۇ ئاپتونوم
 ناھىيىسى (7.12.1985)
- (15.12.1987) يۇننەن بۇئىر خانى - يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
- يۇننەن جىڭدۈڭ يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.12.1985)
- يۇننەن جىڭگۈ دەيىزۇ - يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (25.12.1985)
- يۇننەن شۇاڭجىاڭ لاخۇ - ۋازۇ - بۇلاڭزۇ - دەيىزۇ ئاپتونوم
 ناھىيىسى (30.12.1985)
- چىڭخەي مىنخى خۇىزۇ - تۈزۈ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (27.6.1986)
- چىڭخەي داتۇڭ خۇىزۇ - تۈزۈ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (12.7.1986)
- خېبىي چىڭلۇڭ مانجۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (5.5.1987)
- خېبىي فېڭىنىڭ مانجۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (15.5.1987)
- خۇننەن جىنجىاڭ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (24.9.1987)
- خۇننەن جىڭىچۇ مىاۋىزۇ - دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (27.9.1987)
- گۈيىجۇ يىنچىاڭ تۈجىيا - مىاۋىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
 (20.11.1987)
- گۈيىجۇ يەنخى تۈجىيا ئاپتونوم ناھىيىسى (23.11.1987)
- گۇاڭشى خۇەنچىاڭ ماۋىنەن ئاپتونوم ناھىيىسى
 (24.11.1987)

گۈيچۈز ۋۆچۈن كېلاۋ - مياۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
(26.11.1987)

گۈيچۈز داۋجىن كېلاۋ - مياۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
(29.11.1987)

كۈانىدۇڭ باۋتىلە لىزۇ - مياۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
(20.11.1987)

كۈانىدۇڭ چىئەتچۈڭ لىزۇ - مياۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى
(20.11.1987)

كۈانىدۇڭ بەيشا لىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (20.11.1987)
كۈانىدۇڭ لۇئىشى لىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (20.11.1987)
كۈانىدۇڭ چائىجىالاڭ لىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (20.11.1987)
كۈانىدۇڭ لېدۇڭ لىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (20.11.1987)
كۈانىدۇڭ دۇئىخالاڭ لىزۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (20.11.1987)
بۈننەن لەپىلە بەيزۇ - پۇمى ئاپتونوم ناهىيىسى
(27.11.1987)

كۈانىشى داخوا ياۋازۇ ئاپتونوم ناهىيىسى (23.12.1987)

---

① يۇقىرىدىكى يەتنە ئاپتونوم ناهىيە ئەسلىدە خەينەن لىزۇ -
مياۋازۇ ئاپتونوم نۇبلاستى (1952- يىل 7 - ئايىنلىق 1 - كۈنى
قۇرۇلغان)غا قاراشلىق ناهىيىلەر ئىدى، 1987- يىل 11 - ئايىنلىق
20 - كۈنى، گۈزۈبۈهەنىنىڭ قارارى بويىچە⁴ خەينەن لىزۇ -
مياۋازۇ ئاپتونوم نۇبلاستى ئەمەلسىن قالىدۇرۇلۇپ، يۇقىرقى
يەتنە ئاپتونوم ناهىيە قۇرۇلدى.

2. دۆلتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىملەردە
مەللەي ئاپتونومىيەلىك جايىلار ۋە كۆپ مەللەتلىك
ئۆلکەلەر تۈزگەن مەللەتلىر توغرىسىدىكى ئايىرىم
قانۇن - نىزامىلار مۇندەر بىجىسى

(1949 - 1953 - يىلغىچە)

شىنجاڭ ئۆلکەلەك خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتىنىڭ نۇۋەتتىكى
سياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش فائىجىنى
— 1949 - يىل 12 - ئاينىڭ 17 - كۈنى 1 - قېتىملىق
ئۆلکەلەك ھۆكۈمەت كومىتېتى ماقوللۇغان، 1950 - يىل 1 - ئاينىڭ
6 - كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېشىشنىڭ 14 - قېتىملىق يىغىندا
تەستىقلالغان.

سۈبىءەن ھەربىي سیاسى كومىتېتىنىڭ سۈبىءەن چېڭىسى
ئىچىدىكى موڭھۇللارنىڭ مەسىلسىنى بىر تەرەپ قىلىش
توغرىسىدىكى لايىھىسى
— 1950 - يىل 1 - ئاينىڭ 17 - كۈنى

سۈبىءەن ھەربىي سیاسى كومىتېتىنىڭ گۈيۈي
شەھىرىنى خۇيزۇلار رايونى قىلىپ ئايىرىش توغرىسىدىكى
لايىھىسى

— 1950 - يىل 2 - ئاينىڭ 1 - كۈنى

سۈيىوهن تۈلکىسىنىڭ "بېڭى ئازاد رايونلارنىڭ يېزا
ئىگىلىك بېجى توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق نىزام"نى يوانا قويۇش
قائىدىلىرى

— 1950 - يىل 10 - ئايىنىڭ 4 - كۇنى، سۈيىوهن تۈلکىلىك
خەلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلىپ يولغا قويغان.
شىڭاڭ تۈلکىسى زاخىز ئاپتونوم رايولۇق خەلق ھۆكۈمە
تېتىنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى
— 1950 - يىلى تۈزۈلگەن.

گۈيىسى شەھەرلىك خۇيىز ئاپتونوم رايونى خەلق
ھۆكۈمىتەتىنىڭ يولغا قويۇلۇش لايىھىسى^①

— 1950 - يىلى سۈيىوهن تۈلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى
تۈزۈگەرتىپ ماقولىغان.

نىڭشىيا تۈلکىلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى خەلق
ۋەكىللەر يېغىنىڭ تولۇقلۇما تەشكىلىي قائىدىسى

— 1950 - يىل 10 - ئايىدا «نىڭشىيا گېزىتى» دە ئىلان
قىلىنغان.

نىڭشىيا تۈلکىلىك ئالاشەن خوشۇت خوشۇنى ئاپتونوم

① گۈيىسى شەھرىنى خۇيىز ئاپتونوم رايونى قىلىپ ئايىپ،
خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇشىنىڭ يولغا قويۇلۇش لايىھىسى
كۆرسىندۇ.

رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى قاىندىسى

— 1950 - يىلى تۈزۈلگەن.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت مەمۇرۇنى كېڭىشىنىڭ خادىملارنى ۋەزىپىگە قويۇش ۋە ۋەزىپىدىن قالدۇرۇش توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق چارسىنى ئىجرا قىلىش چارسى (لايىھە)

— 1950 - يىل 3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلىپ سىناق تەرىقىسىدە ئىجرا قىلغان

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتىنىڭ كادر لارنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى بىرقانچە ۋاقتىلىق بەلگىلىمسى (لايىھە)

— 1951 - يىل 3 - ئاينىڭ 8 - كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلىپ سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى خلق ھەق - تەلەپ ئەنزىسىنى تەكشۈردىغان ھەر دەرىجىلىك ھەيمەتلەرنىڭ تەشكىلىي چارسى

— 1951 - يىل 5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلىپ يولغا قويغان.

يۇننەن ئۆلکىسىدىكى ۋىلايەتلەرنىڭ ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋە كىللەر يېغىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى

— 1951 - يىل 6 - ئايدا يۇننەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئىنىڭ ئۆلکە تىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ تەھۋىتى" بولۇن ئۆچۈن تەتقىق قىلىپ قويۇشقا ئۇماسىلىق بولسۇن ئۇچۇن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى "غا تارقىتىپ بېرىلگەن. يۇننەن ئۆلکىسىدىكى مىللەت ئاپتونومىيلىك ناھىيەلەرنىڭ ۋە كىللەرى يېغىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى

— 1951 - يىل 6 - ئايدا يۇننەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلکە تىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ تەھۋىتى" بولۇن قويۇشقا ئۇماسىلىق بولسۇن ئۇچۇن، تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى "غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

يۇننەن ئۆلکىسى ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر ۋە كىللەرى يېغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى

— 1951 - يىل 6 - ئايدا، يۇننەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلکە تىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ تەھۋىتى" بولۇن قويۇشقا ئۇماسىلىق بولسۇن ئۇچۇن، تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى "غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

بىيۇننەن ئۆلکىسىدىكى ۋىلايەتلەرنىڭ ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋە كىلىرى يېغىنى كېڭىش ھەيىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى نىزامىنىڭ لايىھىسى

— 1951 - يىل 6 - ئايدا بىيۇننەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلکە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلەك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشقا توڭايلىق بولسۇن تۈچۈن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

بىيۇننەن ئۆلکىسى ناھىيىلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋە كىلىرى يېغىنى كېڭىش ھەيىتى، ناھىيىلىك مىللەتلەر ۋە كىلىرى يېغىنى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى نىزامىنىڭ لايىھىسى

— 1951 - يىل 6 - ئايدا بىيۇننەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلکە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلەك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشقا توڭايلىق بولسۇن تۈچۈن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

بىيۇننەن ئۆلکىسى مىللەي ئاپتونومىيىلىك ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلەرنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى نىزامىنىڭ لايىھىسى

— 1951 - يىل 6 - ئايدا، بىيۇننەن ئۆلکىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلکە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلەك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشقا

ئۇڭا يىلىق بولسۇن تۈچۈن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى "غا
تارقىتىپ بېرىلگەن.

بۈننەن تۈلکىسى مىللەتلىك ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتى
لىرىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى
— 1951 - يىل 6 - ئايدا، بۈننەن تۈلکىلىك خەلق ھۆكۈمەتى
تۈلکە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ
ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرقىسىدە يولغا قويۇشغا
ئۇڭا يىلىق بولسۇن تۈچۈن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى "غا
تارقىتىپ بېرىلگەن.

بۈنнەن تۈلکىسى مىللەتلىك ئاپتونوم يېزىلىق خەلق
ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى
— 1951 - يىل 6 - ئايدا، بۈننەن تۈلکىلىك خەلق ھۆكۈمەتى
تۈلکە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ
ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرقىسىدە يولغا قويۇشغا
ئۇڭا يىلىق بولسۇن تۈچۈن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى "غا
تارقىتىپ بېرىلگەن. ئىچىكى موئغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ
نىكاھ تىزىملاش چارسى

— 1951 - يىل 7 - ئاينىڭ 3 - كۈنى ئىچىكى موئغۇل ئاپتونوم
raiyonlۇق خەلق ھۆكۈمەتى تېلان قىلىپ يولغا قويغان.
شىكاڭ تۈلکىسى زاخزو ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتى
نىڭ سىناق تەرقىسىدە يولغا قويغان تەشكىلىي نىزامى (تۈزىتىل
گەن لايىھىسى)

— 1951 - يىل 10 - ئايىنك 11 - كۈنى مەمۇرسى ئىشلار
كېڭىشىنىڭ تەستىقلەشى بىلەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا
قويۇلغان.

شىنجاڭ ئۆلکەلىك خلق ھۆكۈمىتىنىڭ جۇڭخوا خلق
جۇمھۇر بىتىنىڭ نىكاھ قانۇنسى نىجرا قىلىش توغرىسىدىكى
ۋاقتىلىق قوشۇمچە بەلكىلىمىسى

— 1951 - يىل 11 - ئايىنك 27 - كۈنى مەمۇرسى ئىشلار
كېڭىشى تەكتۈرۈپ تەستىقلەغان.

سۈبىءەن ئۆلکەسىنىڭ موڭغۇللار خوشۇنلىرىدا يەر ئىلاها -
تىنى يولغا قويۇش چارسى (لايمە)

— 1951 - يىل 12 - ئايىنك 4 - كۈنى سۈبىءەن ئۆلکەلىك
خلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلىپ يولغا قويغان.

سۈبىءەن ئۆلکەسىنىڭ موڭغۇللارنىڭ سىنپى تەركىبىنى
ئايىش توغرىسىدىكى قوشۇمچە چارسى

— 1951 - يىل 12 - ئايىنك 4 - كۈنى سۈبىءەن ئۆلکەلىك
خلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلىپ يولغا قويغان.

گۇاڭدۇڭ ئۆلکەسىدىكى چۈەنىشىم نامىسى دۈڭىشەن
ياۋۇزۇ تاپتونوم رايونسىدىكى ھەر ساھە خلق ۋە كىللەرى يېختى -
نىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى ئىزامى
— 1951 - يىلى تۈزۈلگەن.

گۇاڭشى ئۆلکىسى لۇڭشىڭ ئاپتونوم رايونلۇق خلق
مۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى ئىزامى

— 1951 - يىلى تۈزۈلگەن.

گۇڭدۇڭ ئۆلکىسىدىكى چۈھىشىن ناھىيىسى دۇڭشەن ياؤزۇ
ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىسى
نىزامى

— 1951 - يىلى تۈزۈلگەن.

خۇنەن ئۆلکىسى غەربىي خۇنەن مياۋىزۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ
تۈنچى نۆۋەتلىك 1 - قېتىملىق ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەرى
يىغىنىڭ سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش فاكچىبىنى توغرى-
دىكى ئالىتە تۈرلۈك قارارى

— 1952 - يىل 8 - ئايىنىڭ 29 - كۈنى خۇنەن ئۆلکىلىك
خەلق ھۆكۈمىتى كۆمىتەتىنىڭ 12 - قېتىملىق يىغىندىدا
ماقولللانغان، 1953 - يىل 2 - ئايىنىڭ 12 - كۈنى مەممۇدى
ئىشلار كېڭىشى تەستىقلاب ئەنگە ئالغان.

جۇڭگۇ كۆممۇنىستىك پارتىيىسى يەنبىيەن ۋەلايەتلىك
كۆمىتەتنىڭ شۇچىسى يولداش جۇدېخەينىڭ جىلىن ئۆلکىسى
يەنبىيەن چاوشىيەنزو مىللەي ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى-
نىڭ سىياسى ئىشلارنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى تەكلىپى
— بۇ تەكلىپ 1952 - يىل 9 - ئايىنىڭ 3 - كۈنى يەنبىيەن
چاوشىيەنزو مىللەي ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللەر
يىغىندىدا ماقولللانغان.

سەنخى ناھىيىسىدە داچاڭ خۇيزۇ تېرىدە تۈرىپىسىلىك ئاپتونو-
مېيىسىنى يولغا قويۇش پىلانى

— 1952 - يىل 10 - ئايىنداڭ 7 - كۇنى تۈزۈلگەن ھەمەدە خېبىي تۈلکىسى تەستىقلەغان.

خۇنەن تۈلکىسى غەربىي خۇنەن مياۋازۇ ئاپتونوم رايوندىكى ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەرى يىغىننىڭ تەشكىلىي نىزامى — 1952 - يىللى تۈزۈلگەن، ئوتتۇرا جەنۇبىي جۇڭگو مەمۇرۇسى كۆمىتەتى تۈزۈتىپ تەستىقلەغان.

خۇنەن تۈلکىسى غەربىي خۇنەن مياۋازۇ ئاپتونوم رايوندىكى ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەرى يىغىنى كېڭىش ھەيىتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1952 - يىللى تۈزۈلگەن، ئوتتۇرا جەنۇبىي جۇڭگو مەمۇرۇسى كۆمىتەتى تۈزۈتىپ تەستىقلەغان.

جىلىن تۈلکىسى يەنبىيەن چاۋشىيەنزو مىلسىي ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى (تۈزۈتلەگەن نۇسخا)

— 1952 - يىللى تۈزۈلگەن.

گۇانىدۇڭ تۈلکىسى لىدەننەن ناھىيىسى ياؤزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى (لايمە)

— 1962 - يىللى تۈزۈلگەن.

غەربىي گۇاشى جۇاڭىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى

— 1953 - يىل 1 - ئايىنداڭ 30 - كۇنى ئوتتۇرا جەنۇبىي جۇڭگو مەمۇرۇسى كۆمىتەتى تەستىقلەغان، مەمۇرۇسى نىڭلار

كېڭىش قوشۇلغان.

غەربىي كۇاڭىشى جۇاڭىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىدە.

نىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى

— 1953 - يىل 1 - ئايدا تۇستۇرا جەنۇبىي جۇڭگو مەمۇرۇسى

كۆمىتەتى تەستىقلەغان، مەمۇرۇسى ئىشلار كېڭىش قوشۇلغان.

خۇنەن ئۆلکىسى غەربىي خۇنەن مىياۋىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق

خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1953 يىل 2 - ئاينىڭ 23 - كۈنى مەمۇرۇسى ئىشلار كېڭىش

تۈزىتىپ تەستىقلەغان.

سچۇەن ئۆلکىسى زاڭىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىدە.

نىڭ تەشكىلىي نىزامى (تۈزىتىلگەن لايىھە)

— 1953 - يىل 3 - ئاينىڭ 9 - كۈنى مەمۇرۇسى ئىشلار كېڭىش

تەستىقلاب ئەنگە ئالغان.

گۈندۈڭ ئۆلکىسى خەينەن لىزۇ - مىياۋىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق

خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1953 - يىل 4 - ئاينىڭ 10 - كۈنى مەمۇرۇسى ئىشلار

كېڭىش تەستىقلاب، سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش

ئۈچۈن قايتۇرغان.

ئىچكى موڭھۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ

خەلقىن كەلگەن خەت - چەكلەرنى بىر تەرەپ قىلىش، ئەرزىيەت

ئىپتىپ كەلگەنسلەرنى قوبۇل قىلىشى خىزمىتى توурсىدىكى

ۋاقىتلەق چارسى (لايىھە)

— 1953 - يىل 5 - ئايىننەك 31 - كۈنى «ئىچكى مۇڭغۇل
ھۆكۈمەت گېزىتى» دە ئىلان قىلىنغان.
ئىچكى مۇڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ 1953 - يىلىدىكى چارۋىد
چىلىق بېجى توغرىسىدىكى ۋاقىتلەق نىزامى
— 1953 - يىل 7 - ئايىننەك 30 - كۈنى ئىچكى مۇڭغۇل
ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلىپ يولغا
قويغان.
سەچۈن ئۆلکىسى زاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى
نىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى (لايمە)
— 1953 - يىل 9 - ئايىننەك 4 - كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى
تەستىقلەغان.
ئىچكى مۇڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ 1953 - يىلىدىكى دېھقانى
چىلىق بېجى توغرىسىدىكى ۋاقىتلەق نىزامى
— 1953 - يىل 9 - ئايىننەك 20 - كۈنى ئىچكى مۇڭغۇل
ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئىلان قىلىپ يولغا
قويغان.
يۇننەن ئۆلکىسى شىۋاڭىبەننا دەيىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق
خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى يىلىلىق خىزمەتى
نىڭ تېزىسى
— 1953 - يىلى تۈزۈلگەن.
يۇننەن ئۆلکىسى دېخۈلە دەيىزۇ - جىڭپۇ ئاپتونوم رايونلۇق
خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئىككى يىلىلىق دۆلەت ئىشلىرىنى يولغا

قویوش نۇقتىلىرى (لايمە)

— 1953 - يىلى تۈزۈلگەن.

يۇنەن ئۇلكىسى شىۋاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونسىدىكى
ھەر سىللەت خلق ۋەكىللەرى يېغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى
نىزامى (لايمە)

— 1953 - يىلى تۈزۈلگەن.

يۇنەن ئۇلكىسى شىۋاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونلىق
خلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى نىزامى (لايمە)
— 1953 - يىلى تۈزۈلگەن.

يۇنەن ئۇلكىسى دېخۇڭ دەيزۇ - جىڭپۇ ئاپتونوم رايونلىق
خلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلى نىزامى (لايمە)
— 1953 - يىلى تۈزۈلگەن.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ 1953 - يىلىق كەنتلەر
مالىيە خامچۇتنى باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ لايمەسى (لايمە)

— 1953 - يىلى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلىق خلق
ھۆكۈمىتى مالىيە - ئىقتىاد كۆمىتەتى تەستىقلاب يولغا
قويغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونسىدىكى ھەر دەرىجىلىك خلق
ۋەكىللەرى يېغىنىڭ ۋەكىل سانى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى
— 1953 - يىلى تۈزۈلگەن.

گۈچىجۇ ئۇلكىسى دەنجهىي ناھىيىسى مياۋۇزۇ ئاپتونوم رايوندە-
نىڭ مياۋۇزۇلار ئارسىدا «جۇڭخۇا خلق چۈھۈرىيەتىنىڭ نىكاھ

قانۇنى»نى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى بىرقانچە بەلگىلىمە (لايمە)
— كونكرىت تۈزۈلگەن ۋاقتى ئېنىقلاشقا تېگىشلىك.

چىخخەي تۆلکىسىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا نىكام
قانۇنىنى جانلىق ئىجرى قىلىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى
— كونكرىت تۈزۈلگەن ۋاقتى ئېنىقلاشقا تېگىشلىك.

3. مىللەي ئاپتونومىيلىك جايىلار 1955- يىلدىن 1966- يىلىغىچە تۈزگەن ئايرىم نىزامىلارنىڭ مۇندەرىجىسى

(مەملىكەتلەك خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتى تەستىقلەغان
ۋاقت تەرتىپى يوېچە تۈزىلدى)

ئىچكى موڭھۇل ئاپتونوم رايونلىق ھەر دەرىجىلىك خەلق
ۋەكىللەرى يەختەنلىك ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلەرنىڭ
تەشكىلىي نىزامى
— 1955- يىل 11- ئاينىڭ 11- كۈنى مەممىلەكەتلەك خەلق
قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 27- قىتىلىق يەختەندا
تەستىقلەنانغان. ①

① ئىچكى موڭھۇل ئاپتونوم رايونلىك تەشكىلىي نىزامىنىڭ 1958-
يىلىدىكى يەنە بىر تۈزىشلىگەن لايمە مەممىلەكەتلەك خەلق
قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىغا مەلۇم قىلىنغان. ئۆزىغا پىرىشلىق
چۈلە ئۆزگۈرىش كىرىڭۈزۈلمىكەنلىكتىن. مەممىلەكەتلەك خەلق
قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلەشتىغا
سۈبۈلەنغان.

غەربىي خۇنەن مياۋىزۇ ئاپتونوم توبلاستلىق خلق ۋەكىللەرى يېغىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1956 - يىل 5 - ئايىنىڭ 4 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىبىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 36 - قىتىملىق يېغىندىا تەستىقلانغان.

غەربىي خۇنەن مياۋىزۇ ئاپتونوم توبلاستلىق خلق كومىتېتىدە نىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1956 - يىل 5 - ئايىنىڭ 4 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىبىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 36 - قىتىملىق يېغىندىا تەستىقلانغان.

خېبىي ئۆلکىسى داچاڭ خۇيىزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خلق ۋەكىللەرى يېغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى — 1956 - يىل 7 - ئايىنىڭ 9 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىبىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 43 - قىتىملىق يېغىندىا تەستىقلانغان.

شىنجاڭ ئۇيىغۇر ئاپتونوم دايونى ھەر دەرسجىلىك خلق ۋەكىللەرى يېغىنى ۋە ھەر دەرسجىلىك خلق كومىتېتىلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1956 - يىل 7 - ئايىنىڭ 9 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق قۇرۇلتىبىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 43 - قىتىملىق يېغىندىا تەستىقلانغان.

خۇنەن ئۆلکىسى جىاڭخۇدا ياؤزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خلق

ۋەكىللرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
1956 - يىل 7 - ئايىنلە 9 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 43 - قېتىملىق يىغىندادا
تەستىقلانغان.

خېبىي تۇلکىسى مېڭسۈن خۇيىزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خلق
ۋەكىللرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1956 - يىل 7 - ئايىنلە 9 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 43 - قېتىملىق يىغىندادا
تەستىقلانغان.

شىراڭ ئاپتونوم رايونغا تەبىيارلىق كۆرۈش ھەيشتىنىڭ
قىسىچە تەشكىلىي پىرىنسىپى
1956 - يىل 9 - ئايىنلە 26 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 47 - قېتىملىق يىغىندادا
تەستىقلانغان.

خېبىلۇجىياڭ تۇلکىسى دۇربۇت موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىلىك
خلق ۋەكىللرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي
نىزامى
1957 - يىل 6 - ئايىنلە 17 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندادا
تەستىقلانغان.

يۈنئەن تۇلکىسى دالى بەيىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خلق
ۋەكىللرى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنلىك 17 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا
تەستىقلالنغان.

جەنۇبىي گۈچۈجۈ بۈيى - مىاۋازۇ ئاپتونوم تۇبلاستىلىق خلق
ۋەكىللەرى يىغىننىڭ تەشكىلى نىزامى
— 1957 - يىل 6 - ئايىنلىك 17 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا
تەستىقلالنغان.

جەنۇبىي گۈچۈجۈ بۈيى - مىاۋازۇ ئاپتونوم تۇبلاستىلىق خلق
كومىتېتىنىڭ تەشكىلى نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنلىك 17 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا
تەستىقلالنغان.

شەرقىي جەنۇبىي گۈچۈجۈ مىاۋازۇ - دۈڭزۈ ئاپتونوم تۇبلاستىلىق
خلق ۋەكىللەرى يىغىننىڭ تەشكىلى نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنلىك 17 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا
تەستىقلالنغان.

شەرقىي جەنۇبىي گۈچۈجۈ مىاۋازۇ - دۈڭزۈ ئاپتونوم تۇبلاستىلىق
خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلى نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنلىك 17 - كۈنى !مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا

تەستىقلانغان.

جىلىن تۇلکىسى ئالدى گورلوس موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىلەك خلق ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلى نىزامى

— 1957 - يىل 11 - ئاينىڭ 29 - كۈنى مەملىكتەلىك خلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 86 - قېتىملىق يىغىنىدا تەستىقلانغان.

گۈيچۈ تۇلکىسى سەندۇ شۇيىزۇ ئاپتونوم ناھىيىلەك خلق ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلى نىزامى — 1958 - يىل 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى مەملىكتەلىك خلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 95 - قېتىملىق يىغىنىدا تەستىقلانغان.

جىلىن تۇلکىسى يەنبىهەن چاوشىيەنزو ئاپتونوم تۇبلاستىدىكى هەر دەمچىلىك خلق ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە هەر دەرىجىلىك خلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلى نىزامى — 1958 - يىل 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى مەملىكتەلىك خلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 95 - قېتىملىق يىغىنىدا ماقوللانغان.

گۈيچۈ تۇلکىسى سۇڭتاۋ مىياۋىزۇ ئاپتونوم ناھىيىلەك خلق ۋە كىللەرى يىغىنىنىڭ تەشكىلى نىزامى

— 1958 - يىل 3 - ئاينىڭ 19 - كۈنى مەملىكتەلىك خلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 95 - قېتىملىق يىغىنىدا

تەستىقلانغان.

گۆبىجو ئۆلکىسى سۈڭتۈرۈپ مىاۋىزۇ ئاپتونوم ناھىيەسىلىك خەلق
كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1958 - يىل 3 - ئايىننىڭ 19 - كۈنى مەملىكتىلىك خەلق
قۇرۇلتىمىي دائمىي كومىتېتىنىڭ 95 - قېتىملىق يىغىندا
تەستىقلانغان.

شىنجاڭ ئۇبىغۇر ئاپتونوم رايونى ئىلى قازاق ئاپتونوم
ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە ھەر
دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1958 - يىل 6 - ئايىننىڭ 5 - كۈنى مەملىكتىلىك خەلق
قۇرۇلتىمىي دائمىي كومىتېتىنىڭ 97 - قېتىملىق يىغىندا
تەستىقلانغان.

گۆڭىشى جۇڭىزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللەرى
يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1958 - يىل 7 - ئايىننىڭ 9 - كۈنى مەملىكتىلىك خەلق
قۇرۇلتىمىي كومىتېتىنىڭ 99 - قېتىملىق يىغىندا
تەستىقلانغان.

گەنسۈ ئۆلکىسى لىنىشىا خۇبىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر
دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق
كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1958 - يىل 9 - ئايىننىڭ 11 - كۈنى مەملىكتىلىك خەلق
قۇرۇلتىمىي دائمىي كومىتېتىنىڭ 101 - قېتىملىق يىغىندا

تەستقلانغان.

گەنئۇ ئۆلکىسى گەنەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خلق
ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1958 - يىل 9 - ئايىش 11 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىبىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 101 - قېتىملىق يىغىندى
تەستقلانغان.

خۇنەن ئۆلکىسى تۈڭداؤ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خلق
ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1958 - يىل 4 - ئايىش 14 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىبىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 108 - قېتىملىق يىغىندى
تەستقلانغان.

خۇنەن ئۆلکىسى شىنخۇاڭ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خلق
ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1959 - يىل 4 - ئايىش 11 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىبىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 108 - قېتىملىق يىغىندى
تەستقلانغان.

خۇنەن ئۆلکىسى چېڭىز مياۋىزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خلق
ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
— 1959 - يىل 4 - ئايىش 14 - كۈنى مەملىكتىلىك خلق
قۇرۇلتىبىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 108 - قېتىملىق يىغىندى
تەستقلانغان.

يۈلەنەن ئۆلکىسى ۋېنشەن جۇڭزۇ - مياۋىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى -

دىكى هەر دەرىجىلىك خلق ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە هەر دەرىجە -
لىك خلق كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلى نىزامى

- 1958 - يىل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملىك -
كەتلىك خلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتنىڭ 11 -
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

خەربىي خۇلهن تۈجىيا - مىاۋازۇ ئاپتونوم توبلاستلىق خلق
ۋە كىللەرى ۋە خلق كومىتېتنىڭ تەشكىلى نىزامى
- 1959 - يىل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك
مەملىكەتلىك خلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتنىڭ 11 -
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

بۈننەن تۇلکىسى خۇڭخى خانى - يىزۇ ئاپتونوم توبلاستلىق
خلق ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتنىڭ تەشكىلى نىزامى
- 1959 - يىل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملىك -
كەتلىك خلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتنىڭ 11 -
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

بۈننەن تۇلکىسى چۈشۈلە يىزۇ ئاپتونوم توبلاستلىق خلق
ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتنىڭ تەشكىلى نىزامى
- 1959 - يىل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملىك -
كەتلىك خلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتنىڭ 11 -
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

بۈننەن تۇلکىسى نۆجيڭ لىئۇ ئاپتونوم توبلاستلىق خلق
ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتنىڭ تەشكىلى نىزامى

- 1959 - ييل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 2 - نۆۋەتلەك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 - قېتىملىق يېغىندا تەستىقلانغان.
- لياۋەنلىق ئۆلکىسى خارچىن سول قانات موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋە كىللەرى يېغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
- 1959 - ييل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 2 - نۆۋەتلەك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 - قېتىملىق يېغىندا تەستىقلانغان.
- لياۋەنلىق ئۆلکىسى فۇشىن موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋە كىللەرى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
- 1959 - ييل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 2 - نۆۋەتلەك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 - قېتىملىق يېغىندا تەستىقلانغان.
- ئىڭىشىا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋە كىللەرى يېغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
- 1959 - ييل 11 - ئاينىڭ 27 - كۈنى 2 - نۆۋەتلەك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 - قېتىملىق يېغىندا تەستىقلانغان.
- يۈلەنەن ئۆلکىسى لىجىياڭ ناشى ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋە كىللەرى يېغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
- 1962 - ييل 11 - ئاينىڭ 20 - كۈنى 2 - نۆۋەتلەك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 - قېتىملىق يېغىندا تەستىقلانغان.

كەتلەك خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 69 -
قېتىملىق يېغىندا تەستىقلالغانى.

شىزاق ئاپتونوم رايوندىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋە كىللەرى
يېغىننىڭ سايلاام نىزامى

- 1963 - يىل 3 - ئاينىڭ 20 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملە-

كەتلەك خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 91 -
قېتىملىق يېغىندا تەستىقلالغانى.

يۈنئەن ئۆلکىسى خېڭى يازۇزۇ ئاپتونوم ناھىيەلىك خەلق
ۋە كىللەرى يېغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلى نىزامى

- 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملە-

كەتلەك خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 -
قېتىملىق يېغىندا تەستىقلالغانى.

يۈنئەن ئۆلکىسى پىئىيه زەيازۇزۇ ئاپتونوم ناھىيەلىك خەلق
ۋە كىللەرى يېغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلى نىزامى

- 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك

مەملەكەتلەك خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ
135 - قېتىملىق يېغىندا تەستىقلالغانى.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى مولداوا داغۇر ئاپتونوم
خوشۇلۇق خەلق ۋە كىللەرى يېغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ
تەشكىلى نىزامى

- 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملە-

كەتلەك خەلق قۇرۇلتىسى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 -

قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

ئۇچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى تۈۋەنگى ئاپتونوم خوشۇد -
لۇق خلق ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىسى
نزامى

— 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملە -
كەتلىك خلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 -
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

گۇاڭدۇڭ ئۆلکىسى لىيەنەن جۈڭىزۈ - يىاۋۇزۇ ئاپتۇزوم ناھىيە -
لىك خلق ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىسى
نزامى

— 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملە -
كەتلىك خلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 -
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

گۈيچۈن ئۆلکىسى جېنىڭ بؤىى - مياۋۇزۇ ئاپتونوم ناھىيەلىك
خلق ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىسى
نزامى

— 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملە -
كەتلىك خلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 -
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

چىئىخىي ئۆلکىسى گولو زاكىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر
دەرىجىلىك خلق ۋەكىللەرى يىغىنى ۋە خلق كومىتېتلەرنىڭ
تەشكىلىنى نزامى

- 1964 - يىل 12 - ئايىنلەك 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 - قېتىملىق يېغىندىا تەستىقلالغا.
- سچۈەن نۆلکىسى لىياڭشەن يېزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللەرى يېغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلى نىزامى.
- 1965 - يىل 8 - ئايىنلەك 6 - كۈنى 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 14 - قېتىملىق يېغىندىا تەستىقلالغا.
- سچۈەن نۆلکىسى گەنلىك زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللەرى يېغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلى نىزامى.
- 1965 - يىل 8 - ئايىنلەك 6 - كۈنى 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 14 - قېتىملىق يېغىندىا تەستىقلالغا.
- چىڭخەي نۆلکىسى خەىنەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللەرى يېغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلى نىزامى.
- 1966 - يىل 3 - ئايىنلەك 29 - كۈنى 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 29 - قېتىملىق يېغىندىا تەستىقلالغا.
- شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قىزىلىسۇ قىرغىز ئاپتونوم

ئوبلاستىدىكى هەر دەرىجىلىك خەلق ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلىي نىزامى — 1966 - يىل 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتلەرنىڭ 29 قېتىلىق يىغىندا تەستىقلالغان.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى باينىغولن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ۋە كىللەرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتلەرنىڭ تەشكىلىي نىزامى — 1966 - يىل 3 - ئاينىڭ 29 - كۈنى 3 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىمى دائىمىي كومىتېتلەرنىڭ 29 قېتىلىق يىغىندا تەستىقلالغان.

本书根据辽宁人民出版社1990年2月第一版第一次印刷
版本翻译出版。

بۇ کتاب لیاۋىنلە خەلق نەشرىيەتى تەرىپىدىن 1990 -
يىلى 2-ئايدا نەشر قىلىنغان 1-نەشري، 1-بامسقا ئاسەن
تەرجىمە وە نەشر قىلىنىدى.

تەرجمىنىڭ تەھرىرى: چاۋ فېڭخۇ
مەسىئۇل مۇھەممەرى: ئۆسمان موللەك
مەسىئۇل كوردېكتۈرى: ھەمرا ھاسىل

ش جۇن

مەللىي تېرىرەتتۈرىسىلىك ئاپتونومىيە
قانۇنى توغرىسىدا ئومۇمىسى بايان

تەرجىمە قىلغۇچى: ئۇرپىسىه ئىزىزىز
نەشر قىلغۇچى: مەللهەتلەر نەشرىيەتى
وە تارقاتقۇچى: ساتقۇچى: جايىلاردىكى شىنخۇا كتابخانىلىرى
باشقۇچى: مەللهەتلەر باسما زاۋۇتسى
1992-يىلى 11-ئايدا 1-قىشم نەشر قىلىنىدى
1992-يىلى 11-ئايدا بېيىڭىدا 1-قىشم بېللەدى
پاپاسى: 3.00 يۈزىن

(京) 新登字154号

民族区域自治法概论

(维吾尔文)

史 鹏 著

努尔毕娅·艾则孜译

乔丰厚校订

民族出版社出版发行 各地新华书店经销

民族印刷厂印刷

开本：787×1092毫米 1/32 印张：10

1992年11月第1版

1992年11月北京第1次印刷

印数：0001—1,500册

I S B N 7-105-01653-1/D·451

民 文 (维 68) 定价：3.00元

مۇقاۇسى لىز جاپىڭ ئىشلەن
مۇسىن خەتنى ياسىن مۇھەممەت پازغان

I S B N 7—105—01653—1/D·451
民文 (编 5 8) 定价：3.00元